Bilim ve Ütopya

Mayıs 1996 Sayı: 23 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 100.000 TL

İNSAN NASIL İNSAN OLDU

- Prof. Dr. Uluğ Nutku, Vehbi Hacıkadiroğlu, Mustafa Topal, Özcan Buze, Dr. Tuğrul Atasoy insan evriminin felsefi, antropolojik ve biyolojik boyutlarını tartışıyor.
- İnsan evriminin ana durakları. İnsan, hangi özellikleriyle hayvandan farklı? Bu özellikler nasıl oluştu? Emek, alet kullanma, bilinç, düşünce, dil kavramları.

İÇİNDEKİLER

KAPAK
İNSAN NASIL İNSAN OLDU
İnsan evriminin ana durakları. İnsan, hangi özellikleriyle hayvandan farklı? Bu özellikler nasıl oluştu? Emek, alet kullanma, bilinç, düşünce, dil kavramları.

- **Mustafa Topal**
  İnsan hangi özelliğiyle insan oldu? 6
- **Özcan Buze**
  İnsan nasıl insan olmadı? 10
- **Vehbi Hacıkadiroğlu**
  İnsanlaşma konusuna değişik bir bakış 16
- **Dr. H. Tuğrul Atasoy**
  İnsanlaşmanın sırrı beyinde ama... 19
- **Prof. Dr. Uluğ Nutku**
  El uzanıp kavramasaydı, beyin de düşünüp kavrayamazdı 20

Muazzez İlmiye Çığ
Sumer'de kutsal evlenme 22
Nejat Birdoğan
İslam ve Hıristiyan Ortaçağı'nda üç reddiyeci ve "sosyalist" topluluk-3: Kathar Şövalyelerinin sosyalizmi 27
Prof. Dr. Onur Bilge Kula
Çok-kültürlülük, kültürlerarasılık, seçenek kültür 28
Prof. Dr. Melih Ersoy-Yard. Doç. Dr. H. Çağatay Keskinok
Yükseköğretim yasa taslağı üzerine 30
Rennan Pekünlü
UFO'lar geliyor allı yeşilli! 32
Yaman Örs
Tıpta tüzük çeşitlemeleri... 34
Dr. Hafize Öztürk-Dr. Nüket Yürür Kutlay
Bilimsel tıbbın gündemi "alternatif tıp" mı? 34
C. Can Bilgin
Deli dana hastalığı üzerine notlar 36
Ahmet İnam
Kimseden kimliğe, kimlikten kişiliğe 38
Prof. Dr. Şenel Ergin
Hak-İş'in Habitat Raporu ve kadınlar 39
Fuat Fahir Okan
Yelkenli ve Yelkencilik 42
Belgin Aksoy
Köylülük var mıydı, yok muydu, ya da bir arkeolog ne kadar bilebilir? 45
Ali Nesin
Matematik Sohbetleri 46
Şafak Alpay
Üniversitelerimiz, yasalar ve iki örnek 47
Zeki İlker Doğan
Yapay zekâ 48
İz Bırakanlar! Türkiye sosyolojisinde saygın bir iz: **Mübeccel Kıray** 50
Merak Ettikleriniz 54
Prof. Dr. Metin Özbek
Fosil kalıntıların tarihlendirilmesi ve ölüm yaşlarının belirlenmesi 54
Çocuk ve Bilim 57
Bilim Gündemi 58
Bilim Sözlüğü 59
Yayın Dünyası 60
Tanıyalım 61
Satranç 62
Ödüllü Sözcük Bulmacası 63
Yücel Çağlar
Gılgamış'tan "Ağaçerileri"ne "Ağaçerileri"nden "Tahtacı"lara... 64

Bilim ve Ütopya İzmir okur toplantısı izlenimleri

10 Nisan günü Bilim ve Ütopya dostları TMMOB Lokali'nde buluştu. Toplantıya çoğu üniversiteli gençler olmak üzere 46 kişi katıldı. **Ender Helvacıoğlu**'da bizimle birlikteydi. İzmir'de ilk toplantı olmasına rağmen; gerek katılımcıların niteliği, gerekse tartışmaların içeriği açısından *Bilim ve Ütopya*'nın amacına ulaştığının göstergesi olması bakımından bu buluşma çok önemliydi. Ne demişti **Ender**, *Bilim ve Ütopya*'nın Ekim 1995 sayısında "Bilimin halktan koparılıp alınır, satılır bir metaya dönüştürülmeye çalışıldığı günümüz ortamında, "Bilim ve Ütopya" bu eğilime isyan edenlerin biraraya geldikleri, ortak seslerini duyurmaya çalıştıkları bir kürsü. Aydınlanmanın, bilginin ve bilimin toplamsallaştırılması hedefinin kendi alanındaki odağı. Bu ortak amaç, Bilim ve Ütopya'yı klasik bir dergi olmaktan çıkarıyor ve çalışanları/yazarları ve okurları ile birlikte bir topluluk haline getiriyor."

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Kitap Kulübü öğrencileri ağırlıklı olmak üzere; Fen, Fizik, Ziraat Fakülteleri ile Arkeoloji ve Astronomi Bölümleri'nden öğrenciler, BÜ eski İzmir temsicisi **Savaş Emek**'ten, yeni temsilci Prof. Dr. **Şenel Ergin**'e, Prof. Dr. **Gürbüz Çelebi**'den, Astronomi Bölümü'nden Dr. **Renan Pekünlü**'ye, Nükleer Tıp'dan Dr. **Hayal Özkılıç**'dan, Dr. **Murat Argon**'a, Dr. **Resmiye Oral**'dan, Dr. **Sıdıka Yılmaz**'a, Buca Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi **Tayyar Eminoğlu**'ndan, Dr. **Nilüfer Çam**'a, **Gülsim Dolgun**'dan, öğretmen **Yurdanur Işık**'a, Dr. **Ruhsan Gezgin**'den, mimar **Funda Altınçekiç**'e, İP İzmir İl Başkanı **Ali Karşılayan**'dan, emekli sağlık memuru **Mehmet Oğuz**'a... uzayan bir okur topluluğuyla buluşuldu İzmir'de.

İzlediğim kadarıyla Bilim ve Ütopya okurlarını birleştiren ortak payda bilime ve bilimselliğe, bir de bilim felsefesine duyulan ilgi. Hangi alanlarla ilgilendiklerine gelince; evren modelleri, tıp, fizik, insanın evrimi, din, astronomi, tarih, radyasyon, politika, aydın eleştirisi, arkeoloji diye sürüp gidiyor. Toplantının hoş yanlarından biri, öğrencilerin öğretim üyeleri ile yaptıkları "üniversitelerde bilim ve bilimsellik var mı yok mu" tartışmasıydı.

Bütün okurlarda gözlemlediğim bir diğer özellik, dergiye sahip çıkmaları ve gönülden desteklemeleri. Dergiyi yol gösterici ve aydınlatıcı buluyorlar. Ve Bilim ve Ütopya'nın Türkiye'de, bilim alanında pek çok şeyi değiştireceğine inanıyorlar.

Meftun Bulunmaz / İzmir

Bilim ve Ütopyacılarla yazışmak istiyorum

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü 3. sınıf öğrencisiyim. Bu zamana kadar okuduğum dergiler içerisinde en beğendiğim ve gelecek sayısını merakla beklediğim tek dergi *Bilim ve Ütopya*. Bu yüzden sizleri yüreğimin derinliklerinden sızarak şu kalemin ucundan dökülen harfler aracılığı ile tebrik eder ve başarılarınızın devamını dilerim. Bu temennim "çizginizi korumanız" şartıyla her zaman geçerli olacaktır.

Bence bu toplum, ancak bilimin ve teknolojinin ışığı altında yürüyebilecektir güzel, mutlu yarınlara.

Bu mektubu yazmaktaki amacım sizlerle ve *Bilim ve Ütopya* okurlarıyla tanışıp yazışmak, yani temelde fikir alışverişinde bulunmak. Bu istek, yeni doğmuş bir tayın titrek bacakları üzerinde durmaya çalışması kadar heyecanlandırıyor beni. Malatya'da insanın bol bol vakti oluyor. Okumak, yazmak bir de dinlemek en büyük zevkim. Dinlemek derken, bu sözümün içinde müzik de var, ama benim en çok hoşuma giden Anadolu insanını dinlemek. Adresimi yazıyor, bekliyorum.

Suat Gezmiş / Sancaktar Mah., Aslantepe Cad., Sancaktar Gıda Pazarı, Hüseyindere-Malatya

BPL 3. yayın yılını doldurdu

Balkan ülkeleri ulusal fizik derneklerinin ortaklaşa kurdukları Balkan Physical Union (BPU)'un bilimsel sorumluluğu altında, özgün fizik makalelerinin basıldığı ve bundan böyle BÜ Türk-Balkan Fizik Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi tarafından çıkarılacak olan, Balkan Physic Letters (BPL) 3. yayın yılını tamamladı. Balkan bilim topluluğunun ilgisini çeken dergimizin yaşatılması ve daha ileri götürülmesinde Türk bilim topluluğunun bilimsel katkılarını ve abonelik isteklerini bekliyoruz.

Daha ayrıntılı bilgi için başvuru adresi; Prof. **E. Rızaoğlu** (BPL Editörü), Fen Fakültesi Fizik Bölümü, 34459, Vezneciler, İstanbul.

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar **İzmir Temsilcisi:** Şenel Ergin
Avrupa Temsilcisi: Celal Aydemir Tel / Fax : (0049) 201 59 55 91
İstanbul: Firdevs Gümüşoğlu, Nalân Mahsereci, Rıdvan Ağurtay, Mehmet Perinçek **Ankara:** Çağatay Keskinok, Emel Oybak, C. Can Bilgin, Ayşe Turak, Nejat Akfırat, **İzmir:** Tel: (0232) 422 52 40 Orhan Bulunmaz, Meftun Bulunmaz, Murat Argon
Dağıtım: Hüseyin Yücebağ **Teknik Yönetmen:** Erdem Fırat

Yönetim Yeri ve Yazışma adresi : Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul Tel: (0212) 212 10 66 Fax: (0212) 288 48 05
E-mail adresi : <ender-sd@yunus.mam.tubitak.gov.tr>
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 550.000 TL.
1 Yıllık: 1.000.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609
BLZ: 500 100 60
Postbank Frankfurt am Main

Van gölü çevresinin asıl canavarı

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği), Van gölü çevresinde çeşitli hasarlara neden olan su seviyesi yükselmesiyle ilgili olarak ciddi araştırma ve incelemelerin olmamasına yönelik eleştirilerini ve yapılması gerekenleri içeren bir basın açıklaması yayımladı, bu açıklamayı kısaltarak sunuyoruz.

Van Gölü çevresinin asıl canavarı, bilimsel çalışma, planlama ve koordinasyondan uzak olan anlayıştır. Su seviyesindeki yükselmeler sonucu göl çevresinde altyapı tesisleri, yerleşim birimleri ve tarım alanları sular altında kalmıştır. Van Merkez Kriz Komisyonu'nca, Bölge'de yapılan hasar tespit çalışmaları sonunda, afete maruz bölgeler tespit edilmiş ve yöre insanının acilen yardıma ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Göldeki mevcut su seviyesinin 5 m. üzerinde kalan alan Bakanlar Kurulu tarafından 8. 6.1995 tarihinde *afete maruz bölge* olarak ilan edilmiştir. Ayrıca gölün mevcut su seviyesinden 2 m. yüksekliğe kadar olan alanda yapılan konutların taşınması ile ilgili çalışmalar Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nce sürdürülmektedir. Bu bölge *yapı ve ikamet için yasaklanmış afet bölgesi* olarak ilan edilmiştir.

Van gölünün su seviyesindeki yükselme, ani bir yükselme değildir. 1950'lerdeki ortalama seviyesine göre yaklaşık 2.7 m. yükselmiştir. Belirli dönemlerde yaşanan bu yükselmelere rağmen konuyu detaylı, ciddi ve sistemli bir şekilde inceleme ihtiyacı bir yana, bölgedeki hidrometeorolojik gözlem şebekelerinin geliştirilmesine dahi ihtiyaç hissedilmemiştir. Van Gölü civarından geçirilen kara ve tren yolları, inşaa edilen havaalanı, okul, silo, lojman gibi tesislerle, yerleşim birimlerinin zarar görmesi, ülkemizdeki bilimsel çalışmadan, planlamadan ve koordinasyondan uzak, gerekli etüd ve analizlerden yoksun proje ve yatırımlara yeni bir örnek teşkil etmiştir.

Elde edilen verilerle yapılan analizler, Van Gölü su seviyesini kontrol eden en belirgin ve verilerle desteklenen mekanizmanın bölgedeki hidrometeorolojik değişim olduğunu ortaya koymaktadır. Van Gölü'nde geçmişte ve günümüzde yaşanan su seviyeleri yükselmeleri gelecekte de beklenmelidir. Göldeki su seviyesinin 20-30 yıl önceki seviyeye inmesi ancak, bölgede birkaç yıllık kuraklığın yaşanması ile mümkün olabilecektir.

Bölgede yetersiz olan hidrometeorolojik gözlem şebekelerinin bir an önce geliştirilerek havzadaki tüm meteorolojik gözlemlerin sayısı ve kalitesinin artırılması gereklidir. Seviye yükselmelerinin uzun erimli, bilimsel ve detaylı proje kapsamında ele alınarak incelenebilmesi için, ilgili kurum, kuruluş ve meslek odalarının uzmanlarından oluşan bir inceleme grubu oluşturulmalıdır. Çeşitli kamu kurumlarınca yapılan tüm ölçüm ve analizler bir merkezde toplanarak bu inceleme grubu tarafından sürekli olarak analize tabii tutulmalıdır. Çünkü; Van Gölü çevresi, hayali canavar hikayeleri yerine bilimsel çalışma, planlama ve koordinasyon anlayışının etkili olduğu bir çalışmayla, yaşanan ve yaşanması olası problemlerin nedenleri üzerindeki araştırmaya daha fazla gereksinim duymaktadır.

Matematik sayfalarına daha fazla yer ayırın

Ben 18 yaşında, İTÜ Endüstri Mühendisliği 2. sınıfta okuyan bir okurunuzum. *Bilim ve Ütopya* 'yı düzenli olarak okuyorum. Özellikle matematik olmak üzere elektronik, bilgisayar ilgimi çeken konular. 1. sınıftaki ezberci matematik eğitimi (eğitim derken tereddüt ediyorum) sonucu matemetikten soğudum. Ama neyse ki yaz tatilinde biraz toparlandım ve eğitim sistemi ne kadar zorlarsa zorlasın matematiğe karşı sevgimi korumaya (ve doğal olarak arttırmaya) karar verdim. İşe, **Theoni Pappas**'ın "Yaşayan Matematik" adlı yapıtını bir kez daha okuyarak başladım. Bu günlerde ise **Nagel** ve **Newman**'ın "Gödel kanıtlaması-Matematiğin Sınırları" adlı kitabını okuyorum. Matematik sayfalarına dergide daha fazla yer verilmesini umuyorum.

Orhun Emre Çelik /
İstanbul

Nükleercilerin on yıldır değişmeyen yalanları

On yıl önce, insanlığın kurtarıcısı gibi sunulan nükleer enerjinin, talancı ekonomilerin kurtarıcısı olduğu anlaşıldı. On yıl önce, binlerce insan, milyonlarca çocuk 20. yüzyıl sonunda "çağın cüzzamlısı" oldu. On yıl önce, ülkemizde sadece Çernobil değil, demokrasinin de faciası yaşandı, halk aldatıldı, çaylar, fındıklar satıldı, geleceğimiz radyoaktivite edildi.

Aradan tam on yıl geçti. On yıl sonra oluşan sahne şu: Ülkemizde, nükleer santral için müşavirlik ihalesi yapılmış; yapım ihalesine giriliyor. Çernobil'i kaderimiz kılanlar, çocuklarımızı radyasyona atanlar; bugün yine "bilimadamı" cübbesiyle nükleer lobinin başını çekiyor. Çernobil'in hâlâ hesabı verilmemiş, radyasyonun faydasından söz ediliyor.

Gelişmiş ülkelerin çoğu nükleer teknolojiden vazgeçmiş aç kalan firmaları, pazar arıyor. Kapımızda kuyruğa giren bu firmaları doyurmak için yurdumuz parça parça elden çıkarılıyor. En bereketli toprakları heba etmek, yüzlerce çiftçiyi, balıkçıyı işsiz bırakmak pahasına ülkemiz milyarca dolar borcun altına çekiliyor.

İşte tüm bunlara karşı duranlar, yaşamdan yana olanlar, nükleer belanın 2000'li yıllarda anısını bile taşımak istemeyenler, 26 Nisan için eylem ve etkinlik hazırlıkları yapıyor. 18 Mayıs'ta Mersin'de bir araya gelen sendikalar, kitle örgütleri ve çevreciler Mersin Nükleer Karşıtları Platformu'nu oluşturdu ve 25 Mayıs'ta büyük bir eylem yapma kararı aldı.

Ankara'da, 22 Nisan Dünya Günü ile 26 Nisan tarihleri arası "Yaşanabilir bir dünya istiyoruz" haftası olacak. Yine tüm örgütlerin katıldığı bu hafta içinde konserler, gösteriler ve paneller yapılacak.

İstanbul ve İzmir'de de etkinliklerin, panellerin yapılacağı 26 Nisan, aradan 10 yıl geçmesine karşın yalanların, rüşvetlerin bitmediği bu facia günü, "karanlıkta kalmamak" için, kendilerini karanlığa mahkum etmek isteyenlere karşı mum yakacaklar. Gelin, saat 21.30'da adı konulmamış bir savaşın kurbanları için yarım saat mum yakın.

Nesrin Timur (SOS Akdeniz Ankara Temsilcisi)/ Ankara

"Akkuyu Postası" yayına başladı!

İstanbul'da bir grup nükleer karşıtı, haftalık gazete yayınlamaya başladı. Akkkuyu postası adındaki gazete, nükleer santral yapılmak istenen Silifke-Akkuyu yöresinde yaşayan insanların ve ülke çapında etkinliklerde bulunmakta olan nükleer karşıtı grup ve inisiyatiflerin sesini duyurmayı, nükleer enerjiyle ilgili bilimsel ve güncel yazı ve röportajlara yer vermeyi ve antinükleer kamuoyu oluşmasına katkıda bulunmayı amaçlıyor.

İlk sayısı 13 Nisan'da çıkan Akkuyu Postası, her hafta cumartesi günleri bayilerde bulunabilir.

Ümit Şahin / İstanbul

Duyurular... Duyurular... Duyurular... Duyurular... Duyurular...

Türk Fizik Derneği 16. Fizik Konresi

Türk Fizik Derneği'nin geleneksel Ulusal Fizik Kongresi'nin 16.'sı bu yıl 26-29 Ağustos tarihleri arasında Ayvalık'ta yapılacaktır.

Türk fizik topluluğunun ulaştığı çizgiyi belirleyen önemli platformlardan biri olan bu kongrede; Fizik Eğitimi, Yüksek Enerji Fiziği, Matematiksel Fizik, Atom Molekül ve Plazma Fiziği, Nükleer Fizik, Yoğun Madde Fiziği, Uygulamalı Fizik, Astrofizik, Gravitasyon ve Kozmoloji dallarındaki konular tartışılacaktır.

Türk fiziğinin gelişmesine katkıda bulunabilecek çağrılı yerli ve yabancı bilimadamlarının yanında, komşu ülkelerden de fizikçilerin katılımları beklenmektedir. Fizikle ilgilenen herkese açık olan bu kongreye, bildirili olarak katılmak isteyenlerin en geç 17 Mayıs 1996 tarihine kadar bildiri özetlerini kongre koordinatörüne ulaştırmaları gerekmektedir. TFD-16 Konresi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için,

Dr. **Işık Karabay**'a başvurulabilir.

Adres: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fizik Bölümü, Abide-i Hürriyet cad., 80270, Şişli, İstanbul.

Tel: 0212-224 50 00/185 **Fax:** 0212-224 50 13
e-mail: KARABAY@ana.cc.yildiz.edu.tr

Biyolojik Zenginliklerimiz Sergisi

Ankara Üniversitesi, Biyoloji Bölümü, Ekoloji Topluluğu tarafından 6-12 Mayıs 1996 tarihleri arasında Biyolojik Zenginliklerimiz konulu bir sergi düzenleniyor. AÜ Fen Fakültesi, A Blok, Tandoğan adresinde açılacak olan sergi, 10.00-18.00 saatleri arasında gezilebilecek.

Bilimsel Yayıncılık ve Editörlük Etiği Oturumu

Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Temel Tıp Bilimleri Bölümü ve Biyoetik Derneği'nin düzenlediği "Bilimsel Yayıncılık ve Editörlük Etiği Oturumu", 22 Mayıs 1996, Çarsamba günü, saat 14:00-17: 00 arasında Ankara Üniversitesi, Tıp Fak., Merkez (Morfoloji) Binası, Mavi Salon'da yapılıyor. Toplantıyı AÜTF Temel Tıp Bilimleri Bölümü Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. **Yaman Örs** yönetiyor. Yöneticinin düşündüğü konuşma sırasına göre katılımcılar şöyle: Prof. Dr. **Çetin Erol** (AÜTF Öğretim Üyesi), Prof. Dr. **Emin Kansu** ve Prof. Dr. **Şevket Ruacan** (HÜTF Öğretim Üyeleri), **Zafer Karaca** (TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi Sorumlu Yazı İşleri Müdürü), **Orhan Bursalı** (Cumhuriyet Bilim-Teknik Dergisi Yayın Yönetmeni), **M. Serhat Özyar** (ODTÜ Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü Araştırma Görevlisi, Bilim ve Ütopya Dergisi Ankara Temsilcisi).

4. Uluslararası Felsefe Olimpiyatı İstanbul'da yapılıyor

4. Uluslararası Felsefe Olimpiyatı bu yıl Türkiye Felsefe Kurumu Çocuklar için Felsefe Birimi tarafından 21-22 Mayıs 1996 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenecektir. Yarışmaya Özel Saint Benoit Lisesi ev sahipliği yapacaktır. Yarışmaya başvuran resmi ve özel liselerden seçilecek 40 öğrenci İspanya, Romanya, Polonya, Bulgaristan, İtalya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, Kore, Avusturya ve Almanya'dan gelecek öğrencilerle birlikte Felsefe nedir, Toplumsal Eleştiri olarak Felsefe, Bilgi ve Bilim, Sanat ve Felsefe, Ben ve Başkaları, Felsefe ve Bilimsel Dünya Görüşleri, Felsefe ve Kültür konularında İngilizce, Fransızca veya Almanca dilinde kompozisyon şeklinde yarışacaklardır.

Ayrıntılı bilgi için Saint Benoit Lisesi Felsefe öğretmeni **Nuran Direk**'e 0 212 245 00 29 no'lu telefondan başvurulabilir.

Başvuru Adresi: Karaköy, Saint Benoit Lisesi, İstanbul.

Aydın metafizikleri yazısındaki ileri-geri diyalektiği üzerine

Bu yazıyla amaçlanan, diyalektik kavramının ve diyalektiğin içeriğinin betimlenmesi değil, *Bilim ve Ütopya* dergisinin Şubat 1996 sayısında yayınlanan, **Doğu Perinçek**'in "Aydın Metafizikleri" yazısındaki bir yanlış anlayışın eleştirisini yapmaktır.

"İnsanlık tarihine baktığımız zaman sistem değişikliklerinin, en ileri olan toplumlarda değil, geriden gelen ve sistemin kenarında kalan toplumlarda gerçekleştiğini görürüz." (Bilim ve Ütopya, Şubat 1996, s.12) **Perinçek** bu önermesini, devrimin, **Marx**'ın ondokuzuncu yüzyıl öngörüsünün tersine olarak, İngiltere gibi kapitalizmin gelişmiş olduğu yerlerde değil, kapitalizmin gelişmesinin ilerde olmadığı Rusya ve sistemin kenarında kalan Çin gibi ülkelerde gerçekleşmesiyle temellendirmektedir.

Kapitalizmin pek de ilerde olmadığı Rusya ve Çin'de devrimler olmuştur (Vietnam, Kore, Küba vd. de eklenebilir). Ancak bunun dün böyle olması, bugün ve yarın da böyle olacağı sonucunu vermez. Ama öncelikle şu önemli önaçıklamayı yapmalıyız: Gelişmiş kapitalist toplumların, kendilerine bağımlı ya da gerilerinde bulunan ülkeleri sömürmeleri ve yağmalamaları, kendi iç çelişkilerini yumuşatmaya yönelik reformları gerçekleştirebilmelerini sağlamaktadır. Ve bu, mülkiyetin tekelleştiği kapitalist ülkelerde üretim araçlarının özel mülkiyeti ile üretimin toplumsal karakteri arasındaki çelişkiyi yumuşatabilmektedir. Yine bundan kaynaklanan bir durum da, nesnel koşulların, devrim için tutarlı bir örgütsel yapının oluşması ve bu örgütsel yapının iktidara yürümesine uygun olmamasıdır. Bugüne değin, toplumlar tarihi (insanlık tarihi de denebilir) her zaman sistemin kenarında kalmış toplumların devrimleri ile mevcut sistemleri aşmamıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından 1900'lü yıllara değin, **Perinçek**'in yazdıklarının tersine, sistem değişiklikleri, sistemin ilerisinde olan toplumlarda görülmüştür. Köleci ve feodal toplumda gerçekleşen sistem değişiklikleri buna örnek gösterilebilir. Köleci Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde feodalizmin yükselmesi ve özellikle Avrupa'da feodal sistemden kapitalizme geçiş büyük iç çalkantılarla ve devrimlerle olmuştur. İleri bir feodal sistemde, devrimle gerçekleşen sistem değişikliği (özellikle Fransa'da) göstermektedir ki, sistem değişiklikleri, her tarihsel dönemde, sistemin kenarındaki toplumlarda değil, sistemin gelişmiş olduğu yerlerde de olmaktadır. Ve bu durum **Perinçek**'in genellemesine uymaz.

"Bugün daha açık görülüyor, yarın daha açık görülecek: Batı, artık Roma'nın son zamanları gibi, çöken bir uygarlığın merkezidir. Doğu (bütün ezilen dünyayı kastediyoruz) ise, bütün geri görüntülere karşın, geleceğin sosyalist uygarlığının beşiğidir" (age, s.13).

Bu sav hayli iddialı ve çelişkilidir. Birincisi, eğer Batı çöken bir uygarlığın beşiği ise, yeni sistem bu yıkıntılardan ortaya çıkmalıdır, başka yerden değil. İkincisi; sistem değişikliklerinin evrenselleştirilerek Doğu'ya verilmesi fazla ileri gitmek olur ve çok iddialıdır. Üçüncüsü, devriminin kapitalist toplumun neresinde başlayacağı şimdiden belli değildir. Dördüncüsü; bu savda, kapitalist iktidara karşı, ekonomik-politik seçeneklerin nasıl ortaya koyulduğu ayrıntılandırılmamış, sosyal, ekonomik ve politik olarak temellendirilmemiş ve geçmişte olup bitenler mutlaklaştırılmıştır. Sav, ajitasyona dayalıdır.

Çatışma sürecinin izlediği genel yönelim belirlenebilir ama, nereden başlanacak sorusunun yanıtı gerektiği biçimiyle temellendirilmez ise yanılgıya düşmek kaçınılmazdır. Ve yanıtlanması gereken temel soru şudur: Örgütlenmenin sosyalist karakteri nerede kitle desteği ile bütünleşmiş ve mevcut iktidara karşı seçenek olacak şekilde topluma kendini benimseterek etkinliğe nerede yönelmiştir? Ancak bu sorunun yanıtı bize yer öngörüsü verebilir.

Sistem değişikliklerinin kimi koşulları vardır ve bunlar herkesçe bilinir. Öncü sorunu ve somut koşulların hazır olması olarak özetleyebiliriz devrimin temel koşullarını. Bu koşullar Doğu'da var mıdır? Özellikle, sistem değişikliğinin yönlendiricisi örgütlülük ve önderlik Doğu'da nasıl aşılmıştır sorusu yanıtlanmadıkça böyle bir sav, bilimdışı ve ezilmişliğin verdiği bir önyargı olmaktan öteye gitmez. Ancak şu da belirtilmelidir ki, 1900'lü yıllardan bugüne değin gerçekleşen devrimler, **Perinçek**'in savladığı düşünceyi olumlamakta ve somut temeller üzerine oturtmaktadır. Fakat, bu yarın da aynı şeylerin olacağı anlamına gelmez. Buradan çıkarılacak sonuç; sistem değişikliklerinin her zaman kesin bir biçimde ileri ya da geri olandan başlamayacağı, ama koşulları hazır olan toplumların böyle bir dönüşüm yaşayabilecekleridir. Sistem değişikliklerinin kesin olarak nerede olacağının belirleme isteği, yanılgılara yol açmaktadır.

Marx, İngiltere için böyle bir yargıda bulunmuş ve yanılmıştı. Ve Alman İdeoloji'sinde bu soruna ilişkin görüşlerini belirtmişti. **Marx**'a göre, kapitalizmin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, iç çelişkilerinin artması o ülkede sistem değişikliğine yol açabilir. Bir sistem değişikliği için gerekli olan temel şeylerden birisi gelişmişlik düzeyi ise diğeri de iç çelişkilerin keskinleşerek yaşamda hissedilir olmasıdır (bkz. Karl Marx, Alman İdeolojisi, Yol Yay., 1976., s.107).

"Ne var ki kapitalizm feodalizmin ilerisinde olan Doğu'da değil, Ortaçağın geri kalmış Avrupası'nda filizlendi" (age, s.13). **Perinçek** tarihi biraz zorluyor. Avrupa gelişmiş bir feodalizme sahipti ve kapitalizm gelişmesi için gerekli altyapıyı (el-zanaatları, küçük atölyeler, ticaret sermayesinin birikimi, örgütlülük vb. değişimin temeli sayılabilecek birçok olguyu) bağrında barındırıyordu. Yoksa, Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçmek nasıl olanaklı olurdu?

Biz, tarihsel gerçekliğin ileri geri diyalektiğini, bir süreç olarak görüp ona etkide bulunabiliriz. Ancak bütün insanlık tarihinin geleceğiyle ilgili olarak, **Perinçek**'in yaptığı gibi bir ileri-geri diyalektiği kuramayız. Mutlaklaşmış ya da kesinleşmiş böyle bir ileri geri diyalektiği yoktur.

Çetin Veysal (Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi)/ Mersin

∞+1'den Dünyanın bütün şiirseverlerine

i. Bir 'dünya toplumu' oluşuyor. Nasıl bir toplüm olacak, bu? Cevap somut katkılara bağlı. Şiddete, sefalete ve estetik düşeysizliğe kayıtsız kalmayanların katkılarına. ∞+1 bu bakımdan Duyarlı Dünyalılar Hareketi'nin (D^2H) doğal parçası.

ii. Dört yıl önce **Tarık Günersel** tarafından kurulan şiir atölyesinde temel etkinlik yazmak. 22 Mart'ta kurulan şiir enstitüsü ise çeviri, inceleme, eleştiri ve şiirbilimi gibi alanlarla ilgili. Şiirin öbür sanatlarla ilişkileri de araştırma konusu. Atölye ile enstitü Şiir Uzayı Laboratuvarı'nı oluşturuyor. ∞+1 (kısaca: 'Artı Bir') adı hem tek tek atölye ile enstitü hem de ikisinden oluşan laboratuvar için geçerli.

iii. Enstitümüz sosyo-kültürel ve ahlaki bir oluşum. Resmi değil, fiili bir varlık. Dostluk gibi. Bürokratik bir hiyerarşinin olmadığı sinerjik bir etkileşim ve üretim alanı. Enstitünün mekanı: Bütün dünya. İnsanın ulaşabildiği her yer.

iv. Verimli etkileşim bireysel yoğunlaşma ve inziva ihtiyacı ile pek âlâ bağdaşabilir. Bu süreçte herkes kendisinin lideridir. Her somut proje ilgili kişi veya kişilere bağlı olarak kendi işleyişini doğurur. Enstitünün şiir alanında 'resmi' bir görüşü yok ve zaten olmamalı.

v. Enstitünün fiilen kurulması anlamına gelen bu yazıya imza koyan her birimizin gönlünde başka kişiler de var. Fakat sürecin bu noktasında nisbeten küçük bir ekip olarak işe koyulmak daha pratik olacak. Buluşmak üzere yoldayız. Dünyamızın dört bir köşesinde 1001 dilde katkıda bulunan uzmanlarla iletişim ve sürekli gelişim, arzumuz.

vi. '∞+1' adına gelince: 'Sonsuzluk' işareti insanlığın şiir mirasına ve zihin gücüne saygıyı ifade ediyor. 'Bir' üç anlama geliyor: Bu oluşumun milyarlarca yıl & yıldızın bağrında küçük bir katkı olarak varlığı; her üyenin özerk bireyliği; bu özerkliğe saygının hakim olduğu bir beraberlik. 'Artı' işareti ise, matematikteki anlamının yanı sıra, olumlu, iyimser ve yapıcı yaklaşımı simgeliyor.

Her insan bütün dünyadan sorumlu. Hatta bütün evrenden.

Kurucu üyeler: **Mahzar Candan, Mehmet H. Doğan, Tarık Günersel, Talât Halman, Gülseli İnal, Hakan İşcen, Çimen Keskin, Şükran Kozalı, Nalân Mahsereci, Bora Oktaş, Cengiz Yalçın.**

Adres: Moda, Fırıldak sok., 14/4, Kadıköy, İstanbul.
Tel: 9 0216 337 21 46.

"Köykent" İstanbul için belediye ne yapmalıydı?

Bir zamanların Altın Boynuzu, şu an lağım çukuruna dönüşmüş Haliç'iyle, insanları öldüren çöp dağlarıyla, arabaların doldurduğu yaya kaldırımlarıyla, okulu, parkı, sağlık ocağı, spor sahası vb. olmayan kenar mahalleleriyle yok ettiğimiz Marmarası'yla İstanbul...

Coğrafi konumu ve sanayisiyle ancak beş milyonu barındırabilecek olan şehrin nüfusu şu an onbeş milyonu buldu. Yani İstanbul koca bir "köykent" oldu. Bu durumda akıllı bir belediye yönetimi ne yapmalıydı?

Su şebekesini işler hale getirip su patlamalarını önlemeliydi, kanalizasyonları, bilinçli bir şekilde ele alarak her bölgede arıtma tesisleri oluşturup, atık suları temiz hale getirerek halkın ihtiyacına sunmalı, insan dışkılarını da fabrikalarda işleyerek gübre haline getirip gübreyi ziraatçiye vermeliydi, kenar mahallelerin imarını yapıp buralara sosyal imkanlar (park, okul vb.) sunmalıydı, her mahalleye araba parkı yapılmalıydı, göllerin çevresine parklar yapılmalıydı, göle su taşıyan nehir kenarlarına çarpık konut yapılması engellenmeliydi, her bölgede çöp arıtma ve ayrıştırma istasyonları kurup çöp dağlarının oluşmasına son vermeliydi, şehrin içinde boş kalan alanlara (kazara) beton yığınları yerine (Başak Konutları gibi) parklar yapılmalıydı.

Seyit Aslan / İstanbul

Samsun'da Prometheus'ca bir haykırış!

Samsun'da *Prometheus* adlı bir kültür ve sanat dergisi yayınlanıyor. Derginin ilk sayısı Nisan 95'te, en son sayı olan 4. sayısı Ocak-Şubat 96'da çıkmış. Derginin henüz oluşturulabilen yayın kurulunun aldığı ilk karar dergiyi aylık olarak çıkarmak olmuş. Samsun'da okuyan, araştıran, düşünen aydın insanların ürettiklerinin paylaşılmasına aracılık yapmak amacıyla çıkmışlar yola. Düşünen yeni beyinlere ulaşabilmek, yeni fikirler üretebilmek noktasında çalışmalarına devam etmeyi amaçlıyorlar. Çalışmalara ilk başladıklarında, yalnızca bir grup üniversite öğrencisi tarafından özveriyle çıkartılmaya çalışılan dergi, artık yalnızca üniversite öğrencilerinden oluşmuyor. "*Prometheus* her alanda birikimli ve üretken beyinleri biraraya getirerek çalışmalarını artık tüm Türkiye genelinde yayıyor. Dergimiz yalnızca Samsun'un dergisi değil, Türkiye'nin birçok ilinden okur mektupları alıyoruz" diyorlar. Adlarının Prometheus olmasını"İnsanlık tarihi, düşüncenin tutsak edilemeyişinin, özgür iradenin teslim alınamayışının tarihidir. Bizler geleceğin egemeninin özgür düşünce olacağına inanıyoruz. Bunun için adımız Prometheus." diyerek açıklıyorlar. Kültürün, sanatın, kısacası yaşamın yozlaştırılmasına, halktan kopartılmasına karşılar, sanatın toplumsallaştırılmasından yanalar. Derginin içeriğine kısıtlama getirmek istememişler, toplumu aydınlatacağına, sorularına cevaplar getireceğine inandıkları her ürünü yayınlamaktan yanalar. Ürünler ve öneriler bekliyorlar. Abonelik uygulamaları devam ediyor.

Haberleşme adresi: Karadeniz Mahallesi, Divitçioğlu caddesi, 50, Samsun. **Tel:** 230 22 78,
Fax: 230 54 10

Şu iğrenç dünyaya bir devrim gerek...

Ender HELVACIOĞLU

İlerici aydın, bütün bunları yaşayarak rahat uyuyabilir mi? Huzur içinde olabilir mi? Bütün bunları gördüğü halde ses çıkarmayan, çıkaramayan, isyan etmeyen, edemeyen bir entelektüel kendiyle barışık yaşayabilir mi? Bütün bunlara isyan etmeden sokaklarda gezinebilir mi, şiir yazabilir mi, laboratuvarda deney yapabilir mi, aşık olabilir mi, sevgilisine dokunabilir mi? Evet, iğrenç bir dünyada yaşıyoruz, bu bir gerçek. Ve şu iğrenç dünyaya bir devrim gerek. Asıl büyük gerçektir bu. Koca Marx'ın dediği gibi; insanlık dayatan sorunu çözer.

Küreselleşme, bilgi çağı, iletişim devrimi, özelleştirme, internet, bilgisayar, vs., vs... Ve tabii; para, para, para... Ülkemizin yılışık medyasının ve bir kesim aydınının dilinden düşürmediği günün moda kavramları...

Aydınlar ideolojilerini kendileri seçiyorlar. Bilinçli bir seçim ve tercih yapıyorlar. Bazıları dünyaya bakıyor ve küreselleşmeyi görüyor. İçlerinden bir kısmı o denli küreselleşiyor ki; "Kahrolsun bağımsızlık" diye haykırabiliyor, Amerikan gizli servisinin gizli belgelerine elini kolunu sallayarak ulaşabilmekle övünebiliyor. Ne de olsa bilgi çağı! Yazılarını okuyorsunuz; "küreselleşme herkesin kabul etmesi gereken bir veridir" diye son derece ikna edici cümlelerle başlıyorlar. Emperyalizmin ikna gücüdür bu! Dünyanın tüm kaynaklarının ve insan emeğinin başına çöreklenmiş küçük ama güçlü azınlığın, bölgemize ve özellikle ülkemize çullanmış emperyalizmin ve "para"nın ikna gücü. Türkiye'deki küreselleşmeciler bu güce dayanarak insanları "ikna" ediyorlar. Bu nedenle etkililer ve soldan da kan alabiliyorlar.

Bir entelektüelin para ile ikna olması ve gerçeği değiştirmesi nasıl bir insanlık durumudur. "Zavallılık" diyebilirsiniz, ama yetmez. Çünkü söz konusu olan sıradan bir kişi değil, gerçeği araştırmakla yükümlü, zihinsel faaliyetiyle varolan bir kişi veya kurum.

Örneğin, Milli Eğitim Bakanının ve YÖK Başkanının televizyona çıkıp "Sabah gazetesinin bilgisayar kampanyasının ülkemize ve de çocuklarımıza hayırlı olmasını diliyorum" dediğini duyunca midenizde neler hissediyorsunuz? Veya TÜBİTAK amblemini deterjan reklamında, Türk Diş Hekimleri Birliği'ni diş fırçası reklamında, Ege Üniversitesi'ni dondurma reklamlarında görünce...

Bilimsel etkinlik, hiçbir zaman bugün olduğu kadar paranın tahakkümü altına girmemişti. Bilgi, hiçbir zaman bu kadar piyasaya düşmemişti. Pazarda alınıp satılan, parayı bastıranın düdüğünü çalan bilim! Bilimsel etkinliğin küreselleşmesi ve özelleştirilmesi de böyle oluyor.

İşte *Bilim ve Ütopya*, böyle olayları görünce ve duyunca en azından midesi bulananların dergisidir.

Bir yanda; televizyonlara çıkıp kağıt üzerinde cinlerin gözlerini ve burunlarını gördüğünü ilan eden sunucular, biyoloji dersinde "Adem ile Havva Hikayesi"nin anlatıldığı üniversiteler. Diğer yanda; para için özel şirketlerin borusunu öttüren ülkemizin "saygın" bilim ve eğitim kurumları ve temsilcileri. Her türlü çürümüşlük, kokuşmuşluk, secdeye gelmişlik ve bütün bunların yüz kızarmadan savunuculuğu, böylesi bir kişilik yapısı yaratan ideolojiler, emperyalist merkezlerden dalga dalga dünya ve ülkemiz toplumuna yayılmaya çalışılıyor.

Bu sayımızda "İnsan nasıl insan oldu?" diye sorarak yanıt arıyoruz. Yukardaki konuyu işleyen bir kapak paketinin sloganı ne olurdu acaba?

Shakespeare'in "*Atinalı Timon*"undan bir pasajı anımsayalım burada:

"Altın! Sarı, pırıl pırıl, halis altın!
Yok tanrılar...
Şu kadarı yeter bunun çevirmeye karayı aka; eğriyi doğruya,
Kötüyü iyiye; soysuzu soyluya; kocamışı gence; yüreksizi yiğide.
... İşte, bu
Rahiplerinizi, kölelerinizi çekip alır elinizden;
Koca adamların yastıklarını alır başlarının altından;
Bu sarı köle
Bağlar, çözer dinleri; günahkârı kutsar;
Cüzzamlıya bile taptırır insanı; alır hırsızı,
Unvan verir, nişan verir, şan verir,
Oturtur senatörle yan yana: budur
Kocamış dulu yeniden gelin eden;
Hastanenin, çıbanlarını görse kusacağı kadını
Allar pullar da bu, ilkyazına kavuşturur.
Çekil karşımdan, kahrolası çamur,
İnsanlığın orta malı orospu, sen,
Ulusları birbirine düşüren."

Bilim ve Ütopya, gücün ve paranın karşısında secde edenlerin değil, *"Çekil karşımdan, kahrolası çamur"* diye haykırabilenlerin dergisidir. Bilginin özelleştirilmesinin ve tekelleşmesinin değil, toplumsallaşmasının, bu çabanın dergisi. Günün konjonktürüne uyup küflenmiş emperyalist fikirleri yeni ambalajlarla insanlara pompalayanların değil, cereyana göğüs gerip geleceğe köprü kurabilenlerin dergisi. Ülkemizin bu haykırışa ve karşı çıkışa ihtiyacı var.

İğrenç bir dünyada yaşıyoruz, bu bir gerçek. Küreselleşmeciler; o tapındıkları küreselleşmenin merkezlerinde, o dev gökdelenlerin hemen dibinde, soğuk gecelerde kaç kişinin sokaklarda donarak öldüğünü biliyorlar mı? Dakikada kaç tane kadına tecavüz edildiğini... Avrupa'nın göbeğindeki eskinin o güzelim Yugoslavyası'nda bugün insanların ellerinde kellelerle gezindiklerini... Koca bir kıtanın açlığa terkedildiğini, çöplüğe çevrildiğini... Emniyet merkezlerinde çocuklara işkence edildiğini... Genç kızların kent merkezlerinde törenle koyun gibi kesildiğini... Sokakta yatan, beyinleri tinerle uyuşmuş kaç tane çocuk olduğunu, fahişe sayısının neredeyse her aileye bir tane düşecek kadar arttığını... Biliyorlar mı? Asıl iğrençlik, bütün bu saydıklarımız ve sayamadıklarımız değil. Bunlar, sonuçlar. İğrençlik; küreselleşmecilerin bütün bunları bilmeleri, küreselleşme denen şeyin bu sonuçlara yol açtığını bilmeleri, ama görmezden gelmeleri, ruhlarını ve beyinlerini küresel beylere kiralamaları, satılığa çıkarmaları. İşte asıl iğrençlik, bu beyin fuhuşu olgusu.

İlerici aydın, bütün bunları yaşayarak rahat uyuyabilir mi? Huzur içinde olabilir mi? Bütün bunları gördüğü halde ses çıkarmayan, çıkaramayan, isyan etmeyen, edemeyen bir entelektüelin bilinci rahat edebilir mi? Kendiyle barışık yaşayabilir mi? Bütün bunlara isyan etmeden sokaklarda gezinebilir mi, şiir yazabilir mi, laboratuvarda deney yapabilir mi, aşık olabilir mi, sevgilisine dokunabilir mi?

Evet, iğrenç bir dünyada yaşıyoruz. Ve şu iğrenç dünyaya bir devrim gerek. En büyük gerçektir bu. Bu kadar dibe batarsa dünya, bu kadar çürür ve yozlaşırsa insanlık, bir süpürücü hareket, bir devrim gelecek demektir.

Koca Marx'ın dediği gibi; insanlık dayatan sorunu çözer.

Ülkemizin bütün kol ve kafa emekçilerinin, alınıp satılamayan, piyasaya düşürülemeyen değerlerin savunucusu güzelim aydınlarımızın, çürümüşlüğe isyan edenlerin 1 Mayıs Emek Bayramlarını kutlarız. Bilumum küreselleşmeciye inat...

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

BİLİM VE ÜTOPYA'NIN 1. ve 2. CİLDİ ÇIKTI

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikincisi 11-18. sayılarımızı içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 1.000.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası
İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 343539
Döviz Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536
Hesaplar **Ender Helvacıoğlu** adınadır.

İnsan hangi özelliğiyle insan oldu?

Mustafa TOPAL

İnsanın evrimi bilmecesiyle uğraşanların kafasını karıştıran konulardan biri insanın ne zaman insan olduğu sorusudur. Memelilerin primat takımının ikinci alttakımı olan Anthropoidlerin beş ayrı ailesi içinde, insana en yakın olan Pongidae ailesidir (goril, orangutan, şempanze). İnsanın türediği Hominidae ailesi ile Pongidae ailesi... Pongidae ailesi zamanımızdan yaklaşık 5,5 milyon yıl önce ortak atadan ayrılmışlardı. İyi ama, evrimin hangi aşamasından itibaren artık bir insanımsıdan değil de insandan söz edebiliriz? Australopithecusların ya da henüz tümüyle ağaçtan yere inmeyen ilk Homo türlerin insan olmadığı konusunda hemen herkes anlaşıyor, ancak sıra diğer türlere gelince iş karışıyor. Gelişmiş biçimiyle günümüz insanının şu ya da bu özelliğini temel alarak bu özelliğin ortaya çıktığı türü ilk insan olarak kabul eden bir çok görüş var: Homo habilis (alet yapan insan), Homo erectus (dik yürüyen insan), Homo lingua (konuşan insan), Homo sapiens (akıllı insan) vb... Bu görüşlerin aralarındaki görünür ayrılıklara karşın, insanın evrimini düz bir gelişme olarak ele almaktan kaynaklanan tek yanlılık taşıdıkları söylenebilir. İnsanımsıdaki biçimiyle ne alet kullanma, ne konuşma, ne de düşünme, çağcıl insanı tek başına yaratamaz. Çünkü diğer her şey bir yana, bu özelliklerin hepsi, insanımsıdaki düzeye yakın bir biçimde, diğer pongidae türlerde, özellikle şempanzede vardı. Biraz ilerde ayrıntılı olarak değineceğimiz bugünkü şempanzelerdeki yetenekler az çok 5,5 milyon yıl önce de bu hayvanların atalarında vardı. Kuşkusuz şempanzeler bu özellikleri, insanımsılarla ortak olan atalarından devralmışlardı. Dolayısıyla aynı yetenekler, belki biraz daha gelişmiş biçimiyle, ama öz olarak aynı düzeye yakın biçimde bizim atalarımızda da vardı. Ancak aradan geçen 5,5 milyon yıl içinde önemli değişmeler oldu. Şempanzeler aynı davranış örüntüleri ve becerileri sürdürürken, insanımsılar insana dönüştü. Sonuçta ortaya çıkan farkın ne olduğunu ise biliyoruz.

İnsanın ne zaman insan olduğunun bilinemediği ya da bilinemeyeceğine ilişkin değişik görüşler var. Çok geniş bir yelpazede yer alan birçok kesimden insan bu konuda değişik görüşlere sahip. Örneğin **Melih Cevdet Anday** bir yazısında "İnsanoğlunun hangi gün, hangi saatte insan nitemini kazandığını bilmediğimize göre" (1) derken, felsefeci **Takiyettin Mengüşoğlu** daha da ileri giderek "insan nasıl ve ne zaman yeryüzüne çıkmıştır?" sorusuna hiçbir yanıt veremeyeceğimizi söylüyor (2). Benzer düşüncelere yabancı düşünürlerde de rastlamak olası. Örneğin **Karl Popper**, insanın, dolayısıyla aklın, "hangi evrimsel düzeyde ortaya çıktığı hakkında hiçbir düşünceye sahip değiliz" diyordu. Örnekleri daha fazla uzatmadan bu tür görüşlerin doğru olup olmadıklarını ele alalım.

İNSANI İNSAN YAPAN NEDİR?

Yukarıda değindiğimiz tek yanlı yaklaşımların eksikliğini gören bazı biliminsanları konuya daha farklı yaklaşıyorlar. Örneğin **V. P. Alekseyev** şöyle yazıyor:

"Primatlar takımı içinde bir hominidler familyası ayrımlamanın temel ölçütünün, hatta tek ölçütünün araç kullanma olduğu görüşünün doğruluğu kolay kolay kabul edilemez. (...) Benim görüşüme göre, araçları biçimlendirme ya da biçimlendirmeme noktasından çok, morfolojik olgulardan ve gözlemlerden, yani insan ile en yakın atasal biçimler arasındaki morfolojik farklılıkların derecesinden hareket etmeli. Hominidler familyasının, başka bakımdan değil, daha çok biyolojik bir topluluk olarak ayrımlanması gerekir." (3)

Alekseyev'e göre insanımsıları (hominidler), diğer primat ailelerden, özellikle pongidae türlerden ayıran en önemli örgensel-işlevsel farklar; dik yürüyüş, başparmağın alet kullanacak ustalığa ulaşması ve iri-gelişmiş bir beyindir. **Alekseyev** insanımsıları gelişmiş maymunlardan yalnızca alet kullanma ve yapmayla ayırt eden basit-mekanik görüşü reddederken ve insanımsıların başlangıçta gelişmiş maymunlardan ayrıldığı noktaları biyolojik sınırlarla belirlemeye çalışırken tümüyle haklı. İşin başında gelişmiş maymunlarla insanımsılar arasındaki farklar çok azdı.

O kadar ki birçok biliminsanı sırf görünüş ve iskelet yapısına bakarak Australopithecusları insanın atası olarak kabul etmediler. Gerçekten de kafatası biçimi, yüzü, kollarının uzunluğu, ufacık beyni -tabii çağcıl insan beynine göre ufacık!- ve diş-çene yapısı bakımından Australopithecus insandan çok maymuna benziyordu. Australopithecus'da insana benzer tek belirgin özellik dik yürümesi idi. Ancak tek başına dik yürümenin insanı insan yaptığını söylemek olanaksız. Dahası **Alekseyev**'in sözünü ettiği üç temel nitelik insanı insan yapmaz. Toplumsallaşma sürecinden geçmeyen insan yavrusu büyüdüğünde bir şempanzeden pek farklı olmayacaktır. Bu yavru ne iki ayak üzerinde yürüyebilecek, ne insan gibi konuşabilecek ne de insandaki beceriyle alet kullanacaktır. Kısacası o yalnızca gelişmiş bir maymun (anthropoid) olacaktır. Dolayısıyla **Alekseyev** insanımsıları diğer anthropoidlerden biyolojik bakımdan ayırırken ne kadar haklıysa, el-emek kuramını benimseyerek sonuçta insanı insan yapanın dik yürüme, alet kullanma ve dil-düşünce olduğunu söylerken o kadar haksızdır. Çünkü bu özellikler bakımından insanla anthropoidler arasında aşılmaz -niteliksel- bir fark yoktur.

Bugün insanla şempanze genetik açıdan yüzde 98.4 oranında ortak biyolojik bir yapıdadırlar. Şempanze ile insan arasındaki biyolojik farkların en önemlileri beyinle ilgili. Öte yandan son 100 bin yıldır -hatta daha uzun bir dönem içinde insan beyninde anlamlı yapısal hiçbir gelişme olmadığını biliyoruz. Dolayısıyla, 500 bin yıl ve daha öncesinde yaşamış Pithecanthropusları bir yana bırakalım, zamanımızdan yaklaşık 200 bin yıl önce ortaya çıkan Neanderthal insan ve 35 bin yıl önce ortaya çıkan Cro-magnon insanın beyinlerinin bizim beynimizden gözle görülür hiçbir eksiklikleri yoktu. (Hatta Neanderthal insanın 1400 cm3'lük beyin hacmiyle bir fazlalığı bile vardı... Ne anlama geliyorsa!) Bu durumda şöyle bir kıyaslama yapmak oldukça ilginç olabilir: Zamanımızdan 100 bin yıl önce yaşayan, türünün ortalama temsilcisi bir şempanze ile bir Neanderthal insanının, günümüz insanı karşısındaki konumları ve bunların birbirlerinden farkları nedir? İnsanların çoğu, bu tür bir soruya yanıt verirken, şempanzeyi bir tarafa ve Neanderthal insanını ve günümüz insanını onun karşısına koyuyorlar. Daha sonra Neanderthal insanının günümüz insanından eksikliklerini -ama niceliksel eksiklikleri- sıralıyorlar. Bu tutum, görünür-ilineksel benzerliklere takılan sağduyunun yanılgısından başka bir şey değil. Oysa bir tarafa konması gereken günümüz insanı ve onun karşısına birlikte konması gereken, şempanze ve Neanderthal insanıdır. Çağcıl insanın karşısında, şempanze ile Neanderthal insanının pek bir farkı yoktur. Şempanzeye oranla oldukça gelişmiş bir evrimsel düzeyde olsa da Neanderthal insan gerçek bir insan değil, insanımsıdır. Tek sözcükle Neanderthal insan şempanzeden biraz daha gelişmiş bir anthropoiddir. Hepsi o kadar!

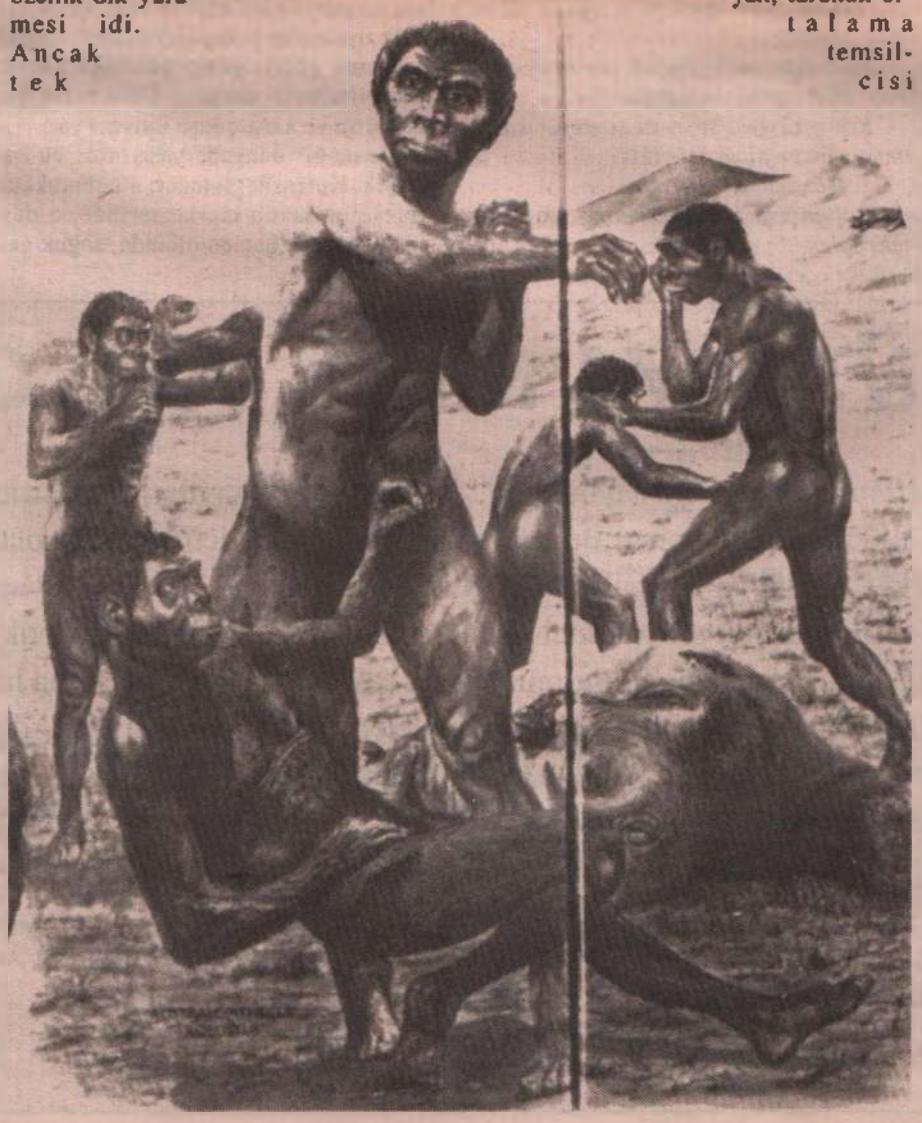

Gerçekten hepsi bu kadar mı? "Bu iş bu kadar basit mi?" diye sorulabilir. Daha ileri giderek şunları eklemek de olanaklı. Hiçbir hayvan Neanderthal insanın yaptığı aletleri yapamadı. Hiçbir hayvan ateşi onun gibi başarıyla ve etkin bir biçimde kullanamadı. Kısacası hiçbir hayvan, onun ulaştığı kültür seviyesine, dolayısıyla bu kültürün temelinde bulunan gelişmiş zihinsel yeteneklere ulaşamadı. İnsanı hayvandan ayırt edenin herşeyden önce gelişmiş zihinsel yetenekler olduğu ortadayken, bütün bu olgulara rağmen, Neanderthal insanla şempanzeyi aynı kefeye koyarak ikisi de sadece gelişmiş birer anthropoiddir demek ne derece doğru olabilir?

Bu sorular karşısında, Neanderthal insanıyla şempanze arasındaki farkları neden niceliksel olarak ele aldığımızı ve neden çağcıl insanı bunların ikisinden nitelikçe farklı bir yere koyduğumuzu açıklamak gerekiyor. Bu açıklama için ise herşeyden önce insanı insan yapan gerçek niteliklerin ne olduğunu ortaya koymamız gerekiyor. Dik yürüme, alet kullanma, akıl, düşünce, konuşma, kültür yaratma vb. bunların insanı hayvandan ayırt etmeye yetmeyeceğini öne sürdüğümüz gözönünde tutulursa, bu söylenenlerde yadırganacak bir yan olmadığı kolayca anlaşılabilir. Konuyu açıklamak için birkaç noktaya değinmek ve bazı açıklamalarda bulunmak zorundayız. Şimdi kısaca bunları görelim.

CANLILARIN ORTAK YAZGISI: YOK OLMA!

Yeryüzünde yaşamın belirdiği 4 milyar yıldan bugüne dek, ortaya çıkan canlı türlerinin sayısı -canlı birey sayısı değil- milyarlarcadır. Evet, milyonlarca değil milyarlarca... Bırakalım yaşayan on milyonlarca bitki türünden hergün kaç tanesinin yok olduğunu, siz bu bölümü okurken bile, yani her 15 dakikada bir, bir hayvan türü yok oluyor. Biliminsanları bugün 30 milyondan fazla canlı türü olduğunu tahmin ediyor. Geçmişteki herhangi bir zaman diliminde bu sayının daha az olduğunu hiç kimse öne süremiyor. Tam tersine, geçmişte öyle dönemler oldu ki, sayısız canlı türü görece kısa bir zamanda ortadan yok oldu (Bunlara ilişkin çok zengin taşıl -fosil-

kaynakları bulunmuş durumda). Kısaca şunu söyleyebiliriz: Yeryüzünde yaşam bulan canlı türlerinin yüzde 99'u daha sonra ortadan kalkmıştır! Tür olarak yok olma her gelişmiş canlının kaçınılmaz yazgısı olagelmiştir. Birkaç örnekle bu durumu somutlamakta yarar var. Şimdiye dek saptanmış olan yumuşakça (mallucsa) taşıl türü sayısı 350 bin kadar. Bugün yaşayan ve bilinen yumuşakça türü sayısı ise sadece 90 bin (Bir de elde edilemeyen yumuşakça taşıl türlerini düşünelim). İkinci örneğimiz dünyaya 130 milyon yıl egemen olmuş olan dinozorlarla ilgili olacak. Saptanabilen 1300 kadar dinozor cinsi var (Her bir cinsin onlarca türden oluştuğunu unutmayalım). Dinozorların ait olduğu sürüngen ailesinden, bugün de varlığını sürdürenler yılan, kertenkele, kaplumbağa, timsah ve tepegözlü sphenedon takımlarıdır (4). Sadece 5 takım!..

Canlı türlerinin ortaya çıkma ve yok olma akışı bugün de tüm hızıyla sürüyor. Amazondaki yağmur ormanlarında yaşayan bitki ve hayvan türlerinin sayısını, biliminsanları ne tahmin edebiliyor ne de sayabiliyor.

Çünkü her gün onlarca yeni tür ya yok oluyor ya da ortaya çıkıyor. (!)

"Her tür belirli koşullarda ortaya çıkar. Koşullar ve o türün taşıdığı özellikler devam ettikçe tür devam edecektir (doğal dengenin devamı). Koşullar değişmişse ve de türün gen havuzuna bu değişimleri bertaraf edecek yeni özellikler eklenmemişse, tür ölüme mahkumdur (doğal dengenin bozulması)." (5)

Canlı türlerin bu yokolma yazgılarını **Simpson** şu sözlerle çarpıcı bir biçimde dile getiriyor: "Nesil tükenmesi olayı genel, nesil devam ettirme ise istisnadır."

Şimdi canlı türlerinin yok olma yazgılarının, tartıştığımız konuyla ilgisine geçebiliriz. Bizim bakış açımıza göre Australopithecusların tümü ve Homo sapiens sapiens'e kadar yaşamış olan Hominidae ailesine dahil olan Pithecanthropus türler ve Homo türlerin hepsi insan değil, insanımsıdırlar. Bu türlerin hepsi insana benzer ne kadar özellik taşımış olurlarsa olsunlar sonuçta insan değil, insanımsıdırlar! Bunların hepsi insan ailesinin en yakın akrabaları olan pongidae türler gibi, onlardan biraz daha gelişmiş olsalar da sonuçta birer anthropoiddirler.

Neden? Sonda söyleyeceğimizi başta söylemekte bir sakınca yok. İnsanı diğer bütün hayvanlardan ayırt eden temel özellik, insanın biyolojik varlığa (yani doğaya) olan bağımlılığı aşabilen biricik canlı türü olmasıdır. Bir başka deyişle, insan, dünya üzerinde yaşayan biricik gerçek kültür varlığıdır. İnsanı insan yapan, doğrudan doğa değil, doğa aracılığıyla insanın kendisidir.

Homo sapiens sapiens dışında, Homo sapiens Neanderthalis ve Homo sapiens Cro-Magnon da dahil bütün insanımsılar, biyolojik varlıklarının üstüne çıkarak doğaya direnme başarısını gösteremediler. Bu türlerin hepsi kendilerinden önceki milyarlarca canlı türü gibi doğa yasalarına boyun eğerek ortadan yok oldular. Doğaya karşı durarak, doğaya rağmen hayatta kalmayı başarabilen gelişmiş biricik canlı tür Homo sapiens sapiens, yani insan oldu. Yukarıdaki cümlede geçen "gelişmiş" sözcüğünün altını çizmek gerekiyor. Canlılar aleminde evrimin alt basamaklarına inildikçe, bir noktadan sonra biyolojik (canlı) olanla, biyolojik olmayan (cansız) arasındaki farklar belirsizleşmeye başlar. Sonuçta virüslere vb. inilince artık karşımızdakinin canlı bir örgensel yapı mı, yoksa cansız fiziksel-kimyasal bir bileşik mi olduğunu ayırt edemeyiz. Bir virüs yalnızca genetik şifresi olan ama en ilkel canlı hücresinde bile bulunan hiçbir temel organeli, mekanizması vb. olmayan, kendi başına hiçbir yaşam belirtisi göstermeyen "tuhaf bir oluşum"dur. Dolayısıyla bu belli belirsiz sınırlarda dolaşan, atomlar ve moleküller denli zamandışı -"ölümsüz"- canlımsı türev ve yapıların varlığı, yukardaki insanı yok olmaya direnen biricik canlı olarak saptayan belirlemeyi yanlışlamaz. Biz canlı derken; çok hücreli, gelişmiş bir örgensel yapıyı, termodinamiğin ikinci yasasına karşı direnmeye çalışan, dağılmaya-yok olmaya karşı koyan, kendisini dış dünyadan yalıtabilen biyolojik bir dizgeyi kastediyoruz. Böylesi bir canlı; içsel bütünlüğünü korumaya çalışarak dışarıdan aldığı enerji akışı ile iç işleyişini sürdürmeye çalıştığı için, doğanın her tür enerji farkını eşitleme yasasına direnmek zorundadır. Yaşamının anlık, dakikalarla ölçülen sürelerinde bile sürekli bir uyanıklık, dikkat ve etkinlik içinde bulunmalıdır. Oysa virüs benzeri canlımsı yapılar için böyle bir zorunluluk yoktur. Onlar molekülümsü yapıları ile uygun ortam bulana dek uykuya yatabilir. Hem de yüzbinlerce, milyonlarca yıl... Atmosferin en üst katlarında, oksijensiz dondurucu soğuğa ve ölümcül ışınımlara karşın, uzayda uçuşan bakterimsi yapıların yok olmaya direnmeleri, yukarda canlı türleriyle ilgili söylediklerimize karşı kanıt olarak ileri sürülemez. Bizim tartıştığımız, gelişmiş çok hücreli-karmaşık canlılardır. Çok hücreli bir örgütlenmeye geçmiş olan gelişmiş canlı türlerinde, virüs ve bazı bakterilerdeki "güç ve yetenekler" yoktur. Böylesi canlı türlerin doğanın inanılmaz karmaşa, raslantı ve felaketlerine karşı koyarak, tür olarak "ölümsüzlüğü" yakalamaları olanaksızdır.

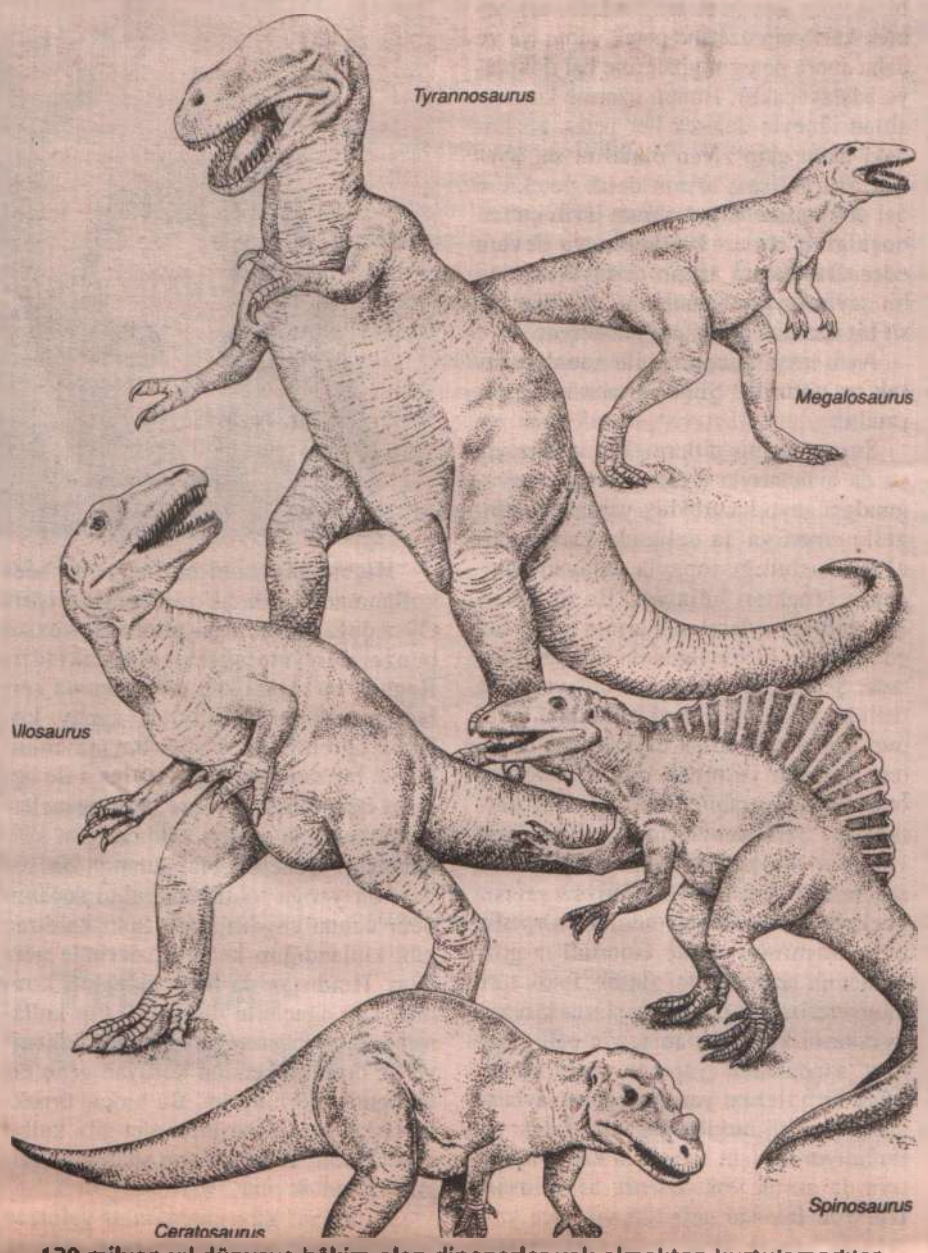

130 milyon yıl dünyaya hâkim olan dinozorlar yok olmaktan kurtulamadılar.
"Nesil tükenmesi olayı genel, nesil devam ettirme ise istisnadır."

Konuya bu açıdan bakıldığında insanın "biricikliği"nin aslında boş bir söz olduğu açıktır. Evet, insan bütün hayvanlardan farklı olarak doğaya hükmedebiliyor, ama ne ölçüde ve ne zamana kadar? Yaklaşık 10 milyar yıl sonra büyük bir çatırtı ile yok olacak olan evrenimizin o "uğursuz" günü gelene dek yeni bir evrene taşınmayı başaramazsa, insanın o çok övündüğümüz "biricikliği" de tarihe karışacak. Ama bunlar geleceğe ilişkin sorunlar. (!) Biz şimdi tekrar konumuza dönelim.

Canlılar aleminde soyun tükenmesi genel, soyu sürdürme kural dışı (ayral) olmasına, ortaya çıkan canlıların yüzde 99'unun ortadan kalkmasına, dev dinozorlar, dev mamutlar ve onlarca insanımsı türün ortadan yok olmasına karşın, bütün bu gelişmelere rağmen, biricik ayral olarak, en önemlisi, gelecekte de yok olmaya direnme konusunda en avantajlı bir tür konumuna yükselen insanın gerçekleştirdiği işi küçümsememek gerekiyor. Doğayla sürdürülen mücadele açısından bakıldığında insanla hangi hayvan boy ölçüşebilir? Tonlarca ağırlığa ulaşan dev vücudu ve korkunç pençeleri dinozorları yok olmaktan kurtarabildi mi? Dev mamutların inanılmaz dişlerinin de kendilerini kurtarmaya yetmediği açık. Aynı durum goril ve şempanzenin ataları için de geçerliydi. Bu hayvanlar dinozor ve mamuttan çok daha gelişmiş bir beyne sahip ve çok daha üstün bir örgensel yapıda olmalarına rağmen, doğaya yenik düşmekten ve yok olmaktan kurtulamadılar. Şimdi karşımıza çıkan soru şudur: Gelişmiş anthropoid maymunların ortadan kalkmaları ile onlardan daha gelişmiş olduklarından kuşku duymadığımız insanımsı türlerin ortadan kalkmaları arasında ne fark vardır?

Dinozorla mamut arasındaki farkları kabul eden birçok insan bu iki hayvanın yok olmalarını normal karşılar. Aynı insanlar mamut ile anthropoid maymunlar arasındaki farkları ve aynı yok olma yazgısını da normal karşılar. Ancak sıra anthropoid maymunlarla Neanderthaller arasında benzer bir koşutluk kurmaya gelince işin rengi değişir. Bu koşutluğun kurulamayacağı öne sürülür. Buna kanıt olarak da Neanderthallerin kullandıkları gelişmiş aletler, ateş yakmayı bilmeleri, toplumsallık düzeylerinin gelişmişliği, ölülerini gömmeleri, daha akıllı olmaları vb. gösterilir. Kısacası şu denir: Neanderthaller gelişmiş bir kültürel düzeydeydiler, dolayısıyla onları gelişmiş bir anthropoid olarak ele almak yanlıştır.

Acaba söylenenler ne derece doğru?

KÜLTÜR YALNIZCA İNSANA MI ÖZGÜ?

Bu çalışmada çeşitli gerekçelerle ele alarak tartıştığımız ve ortaya koymaya çalıştığımız gibi, insanı hayvandan ayırt eden tek başına insanın şu ya da bu özelliği değildir. İnsan, bir dizi özellik ve koşulun uygun biraradalığının sonunda ortaya çıkan bir varlıktır. Tek tek ele alındığında insana özgü denilen edimlerin hemen hemen tamamı yüksek memelilerde, özellikle insanın kardeşi olan anthropoid maymunlarda görülür. Alet kullanma, akıl yürütme, problem çözme, tasarlama, hatta bazı şempanzelerin bir ölçüye kadar insan dilini öğrenerek insanlarla işaretle anlaşabilmeleri... Bu tür zihinsel etkinlikler, insandaki gelişmişlik düzeyiyle olmasa da hayvanlarda bulunur. Açıktır ki böylesi bir hayvanın, diyelim şempanzenin, belli bir kültürünün olduğunu söylemek zorundayız. En genelde, doğanın kendiliğinden ortaya koyduklarının dışında yaratılan herşey olarak tanımlanabilecek kültürün, yalnızca insana özgü olduğunu öne sürmek tipik bir insan-özekçi anlayıştır. Yalnızca insanın kültürlü olduğunu öne sürmek, baştan beri tartışageldiğimiz evrimin mantığı açısından da yanlış bir görüş. Tıpkı, düşünce için ya da dil için olduğu gibi, şimdi de kültürle ilgili olarak, klasikleşen sorumuzu sorabiliriz: Kültür yalnızca insana özgüyse insana bu kültürü ne -ya da kim- bağışladı? İnsan atalarından bir kültürel kalıt devralmadan mı bu kültürü yarattı? Çeşitli aletleri ve ateşi yakmayı bulan bu insanımsı ata o kültürü nasıl yarattı? O da bunun nüvelerini atasından almadı mı? vb...

İnsan, dış dünya ve kendisiyle ilgili bilgileriyle, doğanın basit bir uzantısı olmaktan kurtularak, doğayı kendi hizmetine koşabilen ve giderek doğaya boyun eğdiren, ona kendi koşullarını dayatabilen bir hayvandır. Bu anlamıyla, insana sözkonusu eşsiz gücü sağlayan olağanüstü bilgi birikimi ve onun da içinde yer aldığı insan kültürünün rakipsizliğinden, benzersizliğinden söz edilebilir.

☞

Bu noktayı vurgulamak için *insan gerçek bir kültür varlığıdır* denebilir. Burada kullanılan "gerçek" sözcüğü; insanın tek kültür varlığı olmadığını, ama yaşamının yazgısı açısından kültürün belirleyici olduğu biricik hayvanın insan olduğunu belirtir. Kısacası insan kültürü tektir, benzersizdir; ama kültür, gelişmemiş bir düzeyde de olsa, hayvanlarda da bulunur.

Doğanın kendiliğinden ortaya koyduklarının dışında bir şeyler yaratmaktan (üretmeden) söz ettiğimizde, canlının basitçe bir şeyler ortaya koymasını kastetmiyoruz. Örneğin terzi kuşunun ördüğü görkemli yuva, kunduzun usta işi setleri, örümceğin mühendislik harikası ağı ya da arının doyumsuz balı doğaya rağmen ortaya konan ürünler değildir. Kültürü buraya kadar indirmek olacak iş değil. Bu ürünlerin herbirinin "üretilmesi" ne kadar ustaca olursa olsun, sonuçta bunların hiçbiri kültür kapsamına girmez. Çünkü bunları "üreten" hayvan, hiçbir bilinçli tasarımda bulunmaz. Hayvan bu ürünleri ortaya çıkartırken, kendisini doğadan yalıtarak özgür istenciyle eylemde bulunmaz. Tam tersine, bu eylemlerde hayvan, doğanın bilinçsiz aracı konumundadır. Örümceğe ağı ördüren ya da arıya balı yaptıran doğadır. Doğa bu işi evrimin hazırladığı içgüdülerle kotarır. Sözkonusu hayvanlar içgüdülerin komutası altında eylemde bulunurlar. Tıpkı elma ağacının olgun kırmızı meyveler "üretmesi" gibi... Dolayısıyla nasıl bir ağaç meyve üretmez, meyve verir diyorsak arı da bal üretmez, bal verir. Neden? Yanıt basittir: arı yaptığı işi önceden tasarlayarak bilinçli bir biçimde yapmaz. Böyle olduğu için yaptığı işin farkında bile değildir. Hele hele yaptığı işin sonucunu hiç düşünmez. O yalnızca içgüdülerinin emriyle "yapar". Örneğin arının kovanına bir karton zemin uzattığımızda, arı hemen kartonun üzerine petek yapmaya ve daha sonra peteğin gözlerine bal dökmeye başlayacaktır. Bunun üzerine kartonu alttan iğneyle delerek her petek gözündeki balın akıp ziyan olmasını sağlayalım. Bu gelişme arının delik peteklere bal dökmesine engel olmaz. Tüm çabası boşa gitse de arı bal yapmaya devam eder. Bu durum arının doğaya rağmen bir şey ortaya koymadığını, doğanın basit bir uzantısı olduğunu gösteriyor.

Aynı arıyı şempanze ile karşılaştırırsak ne görürüz? Şimdi kısaca buna gözatalım.

Susuzluğunu gidermek için ağzıyla ya da avuçlarıyla içemediği ağaç kovuğundaki suyu hazırladığı yapraktan süngerle emen ya da delikteki karıncaları ağzıyla ıslattığı sopayla avlayan şempanze örnekleri biliniyor. Bu örneklerdeki bilinçli eylemlerin, arının içgüdüsel edimleriyle hiçbir ilgisinin olmadığı ortada. Şempanze önceden tasarlayarak ve belli bir hedef gözeterek etkinlikte bulunur. Şempanzenin bu davranışları doğadan kendini yalıtmış, doğaya rağmen özgürce davranabilen bilinçli birer davranıştır. Şempanzelerin -ve diğer hayvanların- kullandıkları değişik alet ve araçlara ilişkin bugün elimizde sayısız gözlemsel ve deneysel veri var. Örneğin ünlü araştırmacı **Jane Goodall**'ın gözlemlediği şempanzeler fındık, fıstık türü meyvelerin kabuklarını taşlarla kırıyor, ayaklarını korumak amacıyla çalı çırpıdan "sandaletler" yapıyor, toplu bir şekilde birbirlerine yardım ederek avlanıyor ve çeşitli bitkilerden ilaç olarak yararlanıyorlar. İşin aslında o kadar ayrıntıya da gerek yok. Büyük biliminsanı **Darwin**, bundan tam 125 yıl önce yazdığı bir kitapta bu konuyla ilgili onlarca örneği tek tek sıralamıştı. İşte onun örneklerinden birkaçı:

"Hiçbir hayvanın herhangi bir alet kullanmadığı sık sık söylenegelmiştir; Oysa doğal durumdaki şempanze cevize benzer bir yemişi taşla kırmaktadır. **Regger** bir Amerikan maymununa sert hurma çekirdeklerini böyle açmayı kolayca öğretmiştir. Başka bir maymun, büyük bir sandığın kapağını sopa ile açmayı öğrenmiş, ve sonra, ağır nesneleri kaldırmak için sopayı kaldıraç gibi kullanmıştır. Genç bir orangutanın, bir sopayı bir yarığa soktuğunu, elini sopanın öbür ucuna kaydırıp onu tıpkı kaldıraç gibi kullandığını kendi gözlerimle gördüm. Hindistan'da filler sinekleri kovmak için ağaçların dallarını kırıp kullanırlar. Kırbaçlanacağını sanınca, battaniye ile örtünüp kendini koruyan genç bir orangutan görmüştüm. Bu birkaç örnekte, taşlar ve sopalar birer alet gibi kullanılmaktadır; ama bunların silah gibi kullanıldıkları da olur." (6)

Görüldüğü gibi maymunlar yalnızca içgüdüleriyle hareket etmiyor. Birçok durumda bilinçli davranıyorlar. Birçok şeyi öğrenebiliyor ve başkalarına öğretebiliyorlar. Patates yıkamayı keşfeden maymunların bunu başkalarına öğrettikleri bilinen bir örnektir. **Jane Goodall**'ın maymunlarından birisi ise kendi topluluğunda öğrendiği çalı-çırpı ile karınca avlama yöntemini gittiği bir başka topluluğa öğretmiş, daha önce bu yöntemden habersiz ikinci topluluk kısa bir süre sonra aynı yöntemi başarıyla kullanmaya başlamış. Belli işaretler aracılığıyla, bazı maymunlarla rahatça iletişim kurulduğunu biliyoruz. Örnekleri daha fazla uzatmadan tekrar **Darwin**'e dönerek, maymun kültürü ve bu kültürün insan kültürüne nasıl evrildiğine ilişkin tahminlerini aktaralım.

"Hayvanat bahçesinde, dişleri çürümüş bir maymun, sert kabuklu yemişleri taşla kırıyordu; ve bakıcıların bana kesinlikle bildirdiğine göre, taşı kullandıktan sonra sapların altına saklıyor, öbür maymunların ona dokunmasına izin vermiyordu. Demek ki burada mal edinme düşüncesi ile karşılaşmaktayız; ama bu düşünce, bir kemiği olan her köpekte ve yuvası olan kuşların pek çoğunda ortaktır.

"Argily Dükü, bir aleti özel bir amaca uydurmanın yalnızca insana özgü olduğunu söylemektedir. O, bunun insan ile hayvan arasında aşılmaz bir uçurum yarattığı düşüncesindedir. Bu elbette çok önemli bir farktır. Ama bana öyle geliyor ki, çakmaktaşlarını önce herhangi bir amaçla kullanan insanın, onları istemeyerek kırmış ve sonra keskin kenarlarını kullanmış olabileceğine dikkati çeken Sir **J. Lubbock**'un sözlerinde daha çok gerçek payı vardır. Bu adımdan sonra, çakmaktaşını bile bile kırmaya küçük bir adım ve onları kabaca işlemeye ise biraz daha büyük bir adım kalır. Sir **J. Lubbock**'un da belirttiği gibi, çakmaktaşlarını kırarken kıvılcımlar çıkar ve onları sürterek bilerken ısı doğar. 'Ateş yakmanın o bilinegelen iki yöntemi böylelikle bulunmuş olabilir.' Lavların arada bir orman içlerinden aktığı yanardağsal bölgelerde, ateşin niteliğini tanımış olmalıdır. İnsan biçimli maymunlar, belki içgüdü ile kendilerine geçici sahanlıklar (yataklar) yaparlar; ama içgüdülerin birçoğu sağduyu ile denetlendiği için, basit içgüdüler, örneğin böyle bir yatacak yer yapma içgüdüsü, çabucak istençli ve bilinçli bir eyleme dönüşebilir. Orangutanın geceleri pandanus yaprakları ile örtündüğü bilinmektedir. Ve **Brehm**, babuinlerinden birinin, başına bir hasır parçası dolayarak kendini güneşten korumaya çalıştığını bildirmektedir. Bu birkaç alışkanlıkta, belki, insanın ilkel ataları arasında belirdikleri halleri ile, kaba mimarlık ve giyim gibi bazı sanatlara doğru atılan ilk adımları görmekteyiz." (7)

Darwin'in söylediklerinin evrim kuramına uygun ve evrimin mantığının doğal sonuçları olduklarına kuşku yok (8). Bu durumda maymun topluluklarının kültürü ile insanımsıların kültürünün birbirini izlediğini, Neanderthallerin şempanzelerden çok daha gelişmiş olmakla birlikte hiç de onlardan tümüyle farklı olmadıklarını görmek gerekiyor. Taş aletler kullanma, giyinme, barınma, ateş yakma, ölülerini gömme gibi Neanderthal kültürün temel çizgilerinin bazılarının sanıldığınca "saf insani özellikler" olmadığı, bunların ilkel bir biçimde de olsa hayvanlarda da bulunduğunu söyleyebiliriz.

İNSANIN BİRİCİKLİĞİNİN ANLAMI

Bir dinozorun doğaya karşı sürdürdüğü mücadele ve yok olmaya direnme çabası ile gelişmiş bir anthropoid olan şempanzenin aynı yöndeki çabaları arasında ne fark vardır? Gerçekleştirilen edimler ve olgular açısından bakarsak oldukça önemli farklar saptamak olanaklı. Şempanzenin sayısız davranış ve becerisini bir sürüngen olan dinozor gerçekleştiremez. Dolayısıyla dinozorun şempanzeye kıyasla doğanın gerçek bir tutsağı, onun tam bir uzantısı olduğu söylenebilir. Doğaya karşı dinozorun yapabileceği pek fazla bir şey yoktur. O kadar ki hava soğuduğu zaman, yani her gece, dinozor bulunduğu yerde büzüşüp uyuklamak zorundadır. Çünkü iç ısısını sabit tutacak biyolojik donanım olan sıcakkanlılığa sahip değildir. Dinozorun

doğaya bağımlılığı bu derece doğrudandır. Oysa, şempanzenin atası olan primatlar takımının ilk üyesi olan ağaç sivrifaresine benzeyen yaratık, geliştirdiği sıcakkanlılık ile birlikte bir anda dinozora karşı kesin bir üstünlük sağlamıştı. Geceleri olduğu yerde büzüşüp uyuklayan dev dinozorların yanında yöresinde rahatça dolaşan bu yaratık, dev dinozorların yumurtalarını afiyetle yiyordu. Dinozorların tür olarak yok olmalarının nedenini bu küçük memeliye bağlayan kuramın, doğruluğu ya da yanlışlığı bir yana hareket ettiği olgunun konumuz açısından taşıdığı önem büyük. Biyolojik donanım açısından dinozora oranla ilk atasından daha avantajlı olan maymunun, zihinsel yeteneklerinin ona ek üstünlükler sağlayacağı açıktır. Maymunun iriliğinin ya da fiziksel gücünün burada hiçbir önemi yoktur. Evrimin türler arasında tanıdığı biricik güç, döl verme gücüdür. Oysa bu açıdan dinozorun, küçük memeliye karşı baştan kaybettiğini gördük. Fiziksel üstünlüklerin, evrim açısından pek bir öneminin olmadığı gerçeğinin en çarpıcı kanıtı, fiziksel-biyolojik donanım açısından çelimsiz bir memeli olan insanın gerçekleştirdiği benzersiz işlerdir. İnsan, ilk ortaya çıktığı andan itibaren, kendisinden çok daha iri ve güçlü hayvanları zihinsel yetenekleriyle kolayca altedebiliyordu.

Hemen hemen hiçbir kültürel yaratımı olmayan dinozorun tersine, maymunun yaratmış olduğu kültürü doğru değerlendirmek gerekiyor. Dinozora oranla ne kadar gelişmiş bir kültürü olursa olsun, sonuçta maymunu niteleyen onun kültürel varlığı, kültürel yaratımları değil, biyolojik-hayvansal doğasıdır. Kültürel yan, kültürel etkinlikler maymun yaşamının sınırlı bir kesimini kaplar. Bu zaman dilimlerinde maymun, doğaya karşı cılız ataklar yaparak, doğanın saldırılarını geçici olarak boşa çıkartır, doğanın dediklerine karşı çıkarak özgün tepkiler örgütleyebilir. Ama nereye kadar? Elbette bir noktaya kadar! Bu noktanın ötesinde maymunun doğaya karşı koyma gücü tükenir. Şimdi o, doğanın karşısında dinozor denli çaresizdir, bağımlıdır. Onun yazgısı doğaya bağlıdır. Kendi yazgısını belirleme gücü, dinozorda olduğu gibi maymunda da yoktur. Çünkü sonuçta o da doğal-biyolojik bir hayvandır. Doğanın bir uzantısıdır.

Böylece, maymunla Neanderthal insan karşılaştırmamıza tekrar gelmiş oluyoruz. Maymun karşısında, Neanderthal insanının durumu nedir? Dinozorla maymun arasındaki farkı, maymunla Neanderthal insan arasındaki farkla karşılaştırdığımızda, karşımıza çıkan tabloya kısaca gözatarak bu soruya yanıt arayalım. Elde ettiğimiz buluntulardan hareketle, Neanderthal insanının maymundan çok daha gelişmiş bir kültürü olduğunu biliyoruz. Ancak şunu da biliyoruz; iki canlı türü arasındaki görece farklar, her zaman büyük önem taşımayabiliyor. Nitekim kültürsüz dinozora göre belli bir kültüre sahip olmak, birçok maymun türünü dinozorun yazgısından kurtaramamış, bu maymun türleri yok olmuşlardır. Bu durumda karşımıza çıkan soru şu oluyor: Maymundan daha gelişmiş bir kültürü olması Neanderthal insanını gelişmiş bir anthropoid olmaktan çıkarmaya yeter mi? Bir başka deyişle Neanderthal insanı, maymun gibi doğal-biyolojik bir hayvan mıdır, yoksa insan gibi doğal-biyolojik varlığı aşabilmiş gerçek bir kültür varlığı mıdır? Bu soruya bizim yanıtımızın ne olduğunu baştan söyledik: Neanderthal insan gelişmiş bir anthropoid, yani doğal-biyolojik bir hayvandır! "Kanıtınız nedir?" diye sorulabilir. Bu konuda, doğrudan ortaya konabilecek olgusal bir kanıt elbette yok, yine de, Neanderthal insanın gerçek bir kültür varlığı olmadığının dolaylı bir kanıtı var. Neandarthal insanı, doğanın bir uzantısı olmaktan kurtulmuş ve doğayı kendi hizmetine koşabilen gerçek bir kültür varlığı değildi. Bunun dolaylı kanıtı, Neanderthal insanının tür olarak ortadan kalkışıdır. Neanderthal insan, kendisinden önceki milyonlarca doğal-biyolojik canlı tür gibi doğanın aynı yasasına, türlerin yok olması yasasına boyun eğdi ve yok oldu. Tıpkı dev dinozorlar, dev mamutlar, sayısız maymun türler, Australopithecuslar, Homo erectus ve diğer pithecanthroplar gibi. Tıpkı Cro Magnon insanı gibi...

Bir maymuna oranla kültürü ne kadar gelişmiş olursa olsun, Neanderthal insanı gerçek bir kültür varlığı olamadığı için doğaya yenildi. Doğaya boyun eğen, onun bir uzantısı olmaktan çıkamayan bir canlı olarak kaldı. Belki de o yalnızca soğuğa yenildi (!). Yeryüzüne dönem dönem egemen olan buzul çağlardan sonuncusunun, tam da Neanderthallerin aniden yok oldukları döneme rasladığını biliyoruz. Bu olgusal gerçekten hareketle bazı biliminsanları Neanderthallerin ortadan yok olmalarını buzul soğuklara bağlıyorlar (9). Hemen bu noktada insanla bir karşılaştırma yapmakta yarar var. Bugün aynı şiddette bir buzul çağ olsa insan ortadan kalkar mı? Buna yanıtımız; "Çok zor!" olacaktır. Böyle bir şey olsa bile herhalde yeryüzünde yok olacak en son canlı, gelişmiş canlı türlerden birisi olan insan olacaktır. Soğukla mücadelede doğanın geliştirdiği en yetkin canlı bütünlük (dizge) olarak Kutup Ayısı da bu konuda insanla boy ölçüşemez. Kutup Ayısını bile öldürecek soğuğa insan direnebilir! İnsana bu gücü veren ise onun bilgi birikimi ve kültürüdür. Soğukla başetme konusunda Neanderthal insanının yeryüzünün ilkel insan topluluklarından biri olan Eskimolarla kıyaslanamayacağı açıktır. Eskimoların geliştirdikleri teknoloji öylesine ustalıklı ve eşsizdir ki, onların giysi üretme ve ev yapma tekniklerinden daha uygun ve daha yetkinini biliminsanları henüz ortaya koyamamıştır. Eskimoların buzdan evleri (igloolar) bir mühendislik harikasıdır. Hiçbir mühendis doğal koşullarda bu igloolardan daha uygun bir ev inşa edememiştir. Bu durumu sağlayan şey, binlerce yıldır art arda gelen sayısız eskimo kuşağının elde ettiği bilgilerin birikerek eşsiz tekniklere yolaçmasıdır. Bu bilgileri kuşaktan kuşağa aktaran ve geliştiren biricik etmen ise insan dilidir. Dolayısıyla hiçbir insan topluluğu, soyut düşünce ve bilgileri başkalarına iletmeyi sağlayan insan dili olmadan ayakta kalamaz. Hiçbir hayvan kuşağı öğrendiklerini bir sonraki kuşağa tümüyle aktaramaz. Hayvanlarda öğrenme ve öğretme ayrıksın, geçici ve raslantılara bağlıdır. Bu nedenle her hayvan topluluğu işe sıfırdan başlar. Her hayvan topluluğu yaşadığı dönemde elde ettiği bilgileri kendisiyle birlikte toprağa gömer. Oysa insanda durum, tümüyle değişir. İnsan türü içinde, hiçbir kuşağın elde ettiği bilgiler ortadan yok olmaz. Dil aracılığıyla insanların elde ettikleri bilgiler, sonraki kuşaklara aktarılır.

Bütün bu söylenenlerden sonra daha önce yaptığımız bir belirlemeyi tekrar anımsatmakta yarar var: İnsanı hayvandan ayıran ne alet kullanma, ne düşünme, ne de konuşmadır. İnsanın hayvandan temel farkı, soyut düşünce ve bilgileri sözcüklerle başkalarına aktarabilme yeteneğidir. İnsanlaşmanın, insanın gerçek bir kültür varlığı haline gelmesinin sırrı buradadır. Yalnızca konuşma değil, soyut düşünce ve bilgilerin konuşarak başkalarına aktarılabilmesi. İnsanı insan yapan budur (10). Hiçbir hayvan konuşarak bir başkasına soyut düşünce ve bilgi aktaramaz. Hayvanın işaretlerle ya da seslerle aktardığı çeşitli duygulardır. Hayvan konuşarak ancak mesaj iletir ve başkalarıyla iletişim kurar. Birşeyleri işaret ederek ya da göstererek, karşısındaki hayvana birşeyler yapmayı öğretebilir. Ama hiçbir kör maymun sadece konuşarak hiçbir maymuna tek bir şey öğretemez. Oysa TV dizisi Kung-Fu'dan izlediğimiz gibi usta dövüşçü Çekirge'nin hocası kördür. Bu kör hoca öğrencisine bir çok şeyi öğretir. Neyle? Yalnızca konuşarak! Oysa bunu hiçbir hayvan yapamaz. İnsanın biricikliği buradadır. Hiçbir hayvan insandaki bu yeteneği sağlayan biyolojik-genetik donanıma sahip değildir. Yüzde 98.4 oranında ortak genetik yapıda olduğumuz şempanze bile.

Böylece Neanderthal insanının neden doğaya yenik düştüğü ve ortadan yok olduğu ortaya çıkmış oluyor. Neanderthal insan, insan gibi konuşamıyordu! Ya da şöyle demek de olanaklı: Neanderthal insanı, insan gibi konuşsa bile bu konuşma henüz ona, doğayı yenecek bir bilgi birikimi sağlamamıştı. Kısacası Neanderthal insan bilgi birikimi ve kültürüyle doğal-biyolojik varlığı aşacak bir düzeyde değildi. O, gerçek bir kültür varlığı, yani insan olamamıştı!

DİPNOTLAR

1) Cumhuriyet, 8.2.1995.
2) Felsefeye Giriş, Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, s.24.
3) İnsan Türünün Kökeni ve Gelişimi, V. P. Alekseyev, Sosyal Yay. s.69.
4) Örnekler için bkz. Doç. Dr. Battal Çıplak, Bilim ve Ütopya, Şubat 1996.
5) Age.
6) İnsanın Türeyişi, Charles Darwin, Onur yay. s.75.
7) Age. s.76.
8) Gerçi Darwin'in bazı yorumları yanlış. Özellikle içgüdülerin zamanla ve kendiliğinden bilinçli davranışlara dönüşebildiği düşüncesi... Ancak genetik bilimden habersiz Darwin'in bu türden yanılgıları, onun kusursuz bilimsel yaklaşımı ve güçlü mantığını gölgelemez.
9) Bu kuramın bazı açmazlarının olduğunu biliyoruz. Örneğin bu dönemde buzullarla kaplı olmayan Karadeniz çevresinde de Neanderthaller aniden ortadan kalkmıştı. Ancak bu olgu tek başına buzul kuramını ne çürütür ne de onaylar. Çünkü buzulların neden olduğu ekolojik değişmeler sonuçta buzullarla kaplı olmayan bölgeleri de etkileyebilir. Ama etkilemeyebilir de... Ayrıntılar burada bizi ilgilendirmiyor. Bizim burada tartıştığımız Neanderthallerin neden yok oldukları değil.
10) Dikkatli bir okur "insanı insan yapan budur" belirlemesinin daha önce söylenenlerle çeliştiğini hemen farkedecektir. Bu konuyu ilerde daha geniş ele alacağız. Şimdilik şunu vurgulayalım: İnsanı tek başına bu olgunun yarattığını öne sürmüyoruz. Bugüne dek insanı insan yapan dil, emek, dik yürüme vb. dir diyen görüşlerin sınırlılığını vurgulamak için bu olgunun olmazsa olmaz öneminin altını çiziyoruz. Ancak diğer koşullar olmadıkça tek başına bu olgu insanı yaratamazdı elbette.

Mustafa Topal'ın dizi yazısına eleştiri

İnsan nasıl insan olmadı?

Özcan BUZE

Bilim ve Ütopya'nın Ocak 1996 sayısından başlayarak Sayın **Mustafa Topal**'ın "İnsan nasıl insan oldu?" başlıklı yazısını okuyoruz. Makaleler geniş bir tartışmaya kapı açıcı nitelikte. Bu tartışmaya pek çok düzlemde katılmak mümkün. Biz bunlardan Marksizm anlayışı, felsefi kategoriler ve evrim anlayışı ile ilgili olanlarına katılmak isteriz. Bunun nedeni, yazının bizi özellikle bu alanlarda düşünmeye sevketmiş olması.

Mustafa Topal yazısının ilk bölümünde "insanın neliği" konusundaki tartışmaların, sadece gerçeğin peşindeki saf bilimsel ve felsefi merakın tatmini bakımından değil, bunun da ötesinde toplumsal politik hareketler açısından büyük önem taşıdığını vurguluyor. Buna göre, bu tartışma, mevcut toplumu olduğu gibi muhafaza etmeyi ya da kısmen veya tamamen değiştirmeyi amaçlayan toplumsal politik hareketler üzerinde etkili olmaktadır. **Topal** bu hareketlerin insana bakışını iki grupta topluyor: Bir yanda, insanın doğuştan belli ve değişmez bir öze sahip olduğunu, onun için değiştirmeye uğraşmanın boşuna olacağını savunan doğalcı görüş; öte yanda, insanın verili bir doğası bulunmadığını, o nedenle insanlar arasındaki farklılıkların aşılamaz, ortadan kaldırılamaz olmadığını savunan toplumcu görüş. Doğalcı görüş birçok olumsuzluklar içermektedir. **Francis Dalton**'un öjenizm (1) öğretisi ve onu aşırıya vardıran **Gobineau, Chamberlain** ve **Rosenberg**'in çabalarıyla faşizmin üstün ırk teorileri kurulmuş, bunun sonucunda Naziler milyonlarca insanı katletmiştir. Öte yandan, ciddi toplumsal-politik olumsuzluklar yalnızca doğalcı görüşten kaynaklanmamaktadır. Bu konuda toplumcu görüş de birçok olumsuzluğa yol açmıştır. **Topal**, olumsuzluklara örnekler de veriyor: **Pyotr Tkaçev**'in devrimci öncünün toplumu kurtarmak için gerekirse yaşı 45'in üzerinde olan herkesin öldürülebileceğini söylemesi, **Stalin**'in "temizlik" kampanyaları, **Pol Pot** yönetiminin sosyalizm adına yüzbinlerce insanı öldürmesi ve eğer bunlar tartışmalı sayılacaksa, daha somut olarak **Lisenko**.

LISENKO'NUN SOYAĞACI

Topal'ın yazısını tartışmaya ilk olarak burada katılmak isterim. Bu şekilde ortaya konmasının, sorunu basite indirgemek olduğunu düşünüyorum. Yani, belirli bir sorunda iki ana görüş vardır; her iki görüşte de aşırıya giden yanlar ve bunların temsilcileri bulunmaktadır. Doğalcı kesimde üstün ırk teorisinin mimarları, toplumcu görüşte ise **Lisenko**. Bu mantığı biraz daha ileri götürürsek şöyle demek gerekecek: Doğalcı kesimin görüşleri sağ politikalarda, toplumcu kesimin görüşleri de sol politikalarda somut uygulamasını bulmaktadır. Sağ politikaların en vahim sonuçları faşizm ve **Hitler**'in ismiyle anılabilir; sol politikaların en vahim sonuçları ise komünizm ve **Stalin** ismiyle. **Hitler**'in sözde bilimadamları üstün ırk teorisyenleriydi, **Stalin**'inki ise **Lisenko**'dur. **Topal** da böyle bir sonuca varabileceğini düşündüğünden olsa gerek "**Stalin**'in 'temizlik' kampanyaları" derken temizlik sözcüğünü tırnak içine almış, "eğer bunlar tartışmalı sayılacaksa" deme gereğini hissetmiş. **Topal**, "Temizlik yapıldığı iddia ediliyor, ama ben buna inanmıyorum" anlamında mı tırnak kullanmıştır? Ama tırnak, yıllardır yapılan **Hitler-Stalin** özdeşliği iddiasını yine de ortadan kaldırmıyor. "İkisi de şiddet kullanmıştır, öyleyse ikisi de aynıdır" mantığına dayanan ve uygulanmış politikaların sınıfsal özünü hiç dikkate almayan iddialara cevap verecek değilim. Çünkü hem bu yazının konusu değildir, hem de **Topal**'ın yazısında böyle bir iddiaya katıldığını düşündürecek bir ifade bulunmamaktadır. Ancak, yazının kurgulanma biçimi ve mantık örgüsü zihinleri kendiliğinden böyle bir "özdeşlik" düşüncesine yönlendirmektedir.

Lisenko'nun bilimsel soyağacını **Engels**'e dayandıran **Topal** şöyle yazıyor:

Lisenko

"**Lamarck**'ın izinde 'besin ve çalışmayla elde edilen niteliklerin yavruya geçmesi mümkündür' diyen **Engels**'e ve çevrenin değiştirilmesiyle yeni bitki türlerinin elde edilebileceğini öne süren Sovyet tarımbilimci **Miçurin**'e dayanan **Lisenko**, gen diye bir kalıtım maddesinin bulunmadığını öne sürerek genetik bilimini bir burjuva aldatmacası olarak mahkum ettirdi." Bugün kalıtımdan genlerin sorumlu olduğu biliniyor. Oysa **Lisenko** bunu inkar etmişti. **Lisenko**, **Miçurin**'e dayanıyordu; **Miçurin** de **Engels**'e. Öyleyse Marksizm evrim konusunda yanılmıştır! **Topal**'ın ifadelerinden ister istemez bu sonuç çıkıyor. Zaten yazının ilerleyen bölümleri de insanın evrimini açıklayan el-emek teorisinin yanlışlığını, insanlaşmanın sırrının toplumsallaşma ve çalışmada değil, beyinde olduğunu kanıtlamaya ayrılmış.

Çeşitli defalar **Engels**'in Lamarkçı bir anlayışa sahip olduğu ve emeğin, insanın fiziksel oluşumu üzerinde doğrudan doğruya etkisi olduğunu düşündüğü ve yazılarında bunu savunduğu ileri sürülmüştür. Oysa bunu söyleyebilmek mümkün değildir. Ama **Engels**'e yönelik bütün eleştiriler bunu savunduğu noktasından hareket etmektedir. Bu konuya geri döneceğiz.

EL-EMEK TEORİSİ ESKİDİ Mİ?

Darwin'in görüşleri bazı konularda eskidiği için evrimci model geçersiz midir? Bugün evrim teorisi **Darwin**'in bıraktığı yerde midir? DNA'nın keşfi evrim teorisini niteliksel olarak yeni bir düzeye yükseltti. **Darwin** ile evrim hakkındaki bilgilerimizi kıyaslarsak arada niteliksel farklar var. Ama işte bugün gelinen yerde **Darwin** de var.

Aynı şeyi Marksizm içinde söylemek mümkün. Marksizm, **Marx**'ın, **Engels**'in bıraktığı yerde kalmadı. Gelinen düzey, **Marx**'ın bıraktığı noktanın çok çok ilerisindedir. Bu genel yaklaşım, insanın ortaya çıkmasında toplumsal emeğin oynadığı rol (antropogenesiste emek teorisi), **Topal**'ın deyimiyle söylersek el-emek teorisi için de geçerlidir. Marksizmin bu konudaki düzeyi, **Engels**'in bıraktığı düzeyin çok çok ilerisindedir. Bu alanda da Marksist olsun olmasın, bütün biliminsanlarının çalışmalarıyla bugün gelinen düzey el-emek teorisine katkıda bulunmuştur. Marksizm bütün bilimsel gelişme ve ilerlemelerden yararlanır, eleştirel bir yaklaşımla ele alarak genelleştirir. Yani, Marksizm sadece kendine Marksist diyen bilim insanlarının çalışmalarından yararlanmaz. Keza, Marksizm adına konuştuğunu söyleyen örneğin **Lisenko** gibi birinin yapmış olduğu hatalar Marksizme maledilemez (2). Marksizm, marksistlerin ve marksist olduğunu söyleyenlerin hatalarıyla gelişmez; marksist olsun olmasın herkesin çabalarıyla sağlanan ilerlemelerle gelişir. Yapılan hatalar ancak Marksizmin genel yaklaşımından kaynaklanıyorsa, onun kaçınılmaz bir sonucuysa Marksizm sorumlu tutulabilir.

Bu açıdan bakınca, insanın insan olmasını en iyi açıklayan teori el-emek teorisidir. Oysa **Topal**, el-emek teorisini **Engels**'in bıraktığı noktada dondurup o haliyle eleştiriyor. Bu yöntem benimsenecek olursa her görüş kolayca eleştirip yanlışlığı kanıtlanabilir. Örneğin atomlarla ilgili bilgi **Demokrit**'in düzeyinde dondurulup yanlışlığı kanıtlanabilir. Tıbbın **İbn-i Sina**'dan sonraki gelişmesi yok sayılabilir. Fizik bilgilerimiz **Newton**'la dondurulabilir. Kuşkusuz bugünkü bilgilerimiz, **Engels**'in teorisindeki bazı ayrıntıları eskitmiştir. Bu noktalarda daha güvenilir açıklamalar yapılabilmektedir. Fakat, **Engels**'in genel yaklaşımı sadece geçerliliğini korumakla kalmamakta, ayrıntılar düzeyindeki iyileştirmeleri bütünsel bir sistematik içinde en iyi birleştiren tek model olmaya devam etmektedir. Yani genel yaklaşım olarak, insanın insanlaşmasındaki niteliksel sıçramanın meydana gelmesinde toplumsal emeğin rolüne dayalı açıklama geçerliliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Bilimsel ilerlemeler tedrici değil sıçramalıdır. Niceliksel değişiklikler, niteliksel değişikliklere yol açar. Herhangi bir model bilimdeki ilerlemeler o model ile açıklanabilir olarak kaldığı sürece geçerlidir. Ama bilimsel ilerlemelerde öyle bir noktaya gelinir ki artık tek tek parçaları, geçerli olan model ile bütünsel bir sistematik içinde açıklama imkanı kalmaz. O zaman yeni ve niteliksel olarak daha ileri bir model gerekir. Bu sürecin klasik örneği **Thomas Kuhn** tarafından "Bilimsel Devrimlerin Yapısı"nda (3) verilmiştir. Jeosantrik (yeryüzü merkezli) evren modelinin yerini heliosantrik (güneş merkezli) model almıştır; bu da yerini yeni bir modele (**Kuhn** "paradigma" terimi kullanıyor) bırakmıştır (4). El-emek teorisi de bir modeldir. **Engels**'ten bu yana sağlanan bilimsel ilerlemeler bu model çerçevesinde açıklanamaz hale gelirse bu modelin yerini tabii ki yenisi alır. O zaman da

Marksizm bundan zarar görmez; olsa olsa yararlanır.

Kalıtım alanında sağlanan ilerlemeler el-emek modeli içerisinde yer bulamıyor mu? Eğer bulamamış olsaydı, o zaman yeni bir model kurmak gerekecekti. Oysa sağlanan ilerlemeler bu model içerisinde anlamlı bir yer bulmakta, dahası bu yer bulma yeni gelenlerin sadece model içerisine tıkıştırılarak bir yer açılmasıyla olmamakta tersine modeli yetkinleştirmektedir.

Topal, "El-emek teorisinin birinci açmazı 'insanı el yarattı' diyerek işin başında çıkmaz bir yola girmesidir" diyor. El-emek teorisi **Topal**'ın iddia ettiği gibi "insanı el yarattı" demiyor. Emeğin organı olarak elin geçirdiği değişiklik insanın insan olma sürecinde niteliksel bir sıçramaya işaret eder diyor. Emeğin oynadığı rol, **Topal**'ın iddia ettiği gibi, insanlar emek sarfederek ve eli eğiterek bir takım hünerler kazandılar ve bu hünerler kalıtımsal olarak kuşaktan kuşağa aktarıldı şeklindeki Lamarkçı anlayışla açıklanmıyor. (Bu konuyu şimdilik burada bırakıyoruz. Çünkü **Topal**'ın yazdıklarında henüz yönteme ve felsefi katogorilere, kavramlara ilişkin sorunlar var. Bunların ele alınması gerekiyor.)

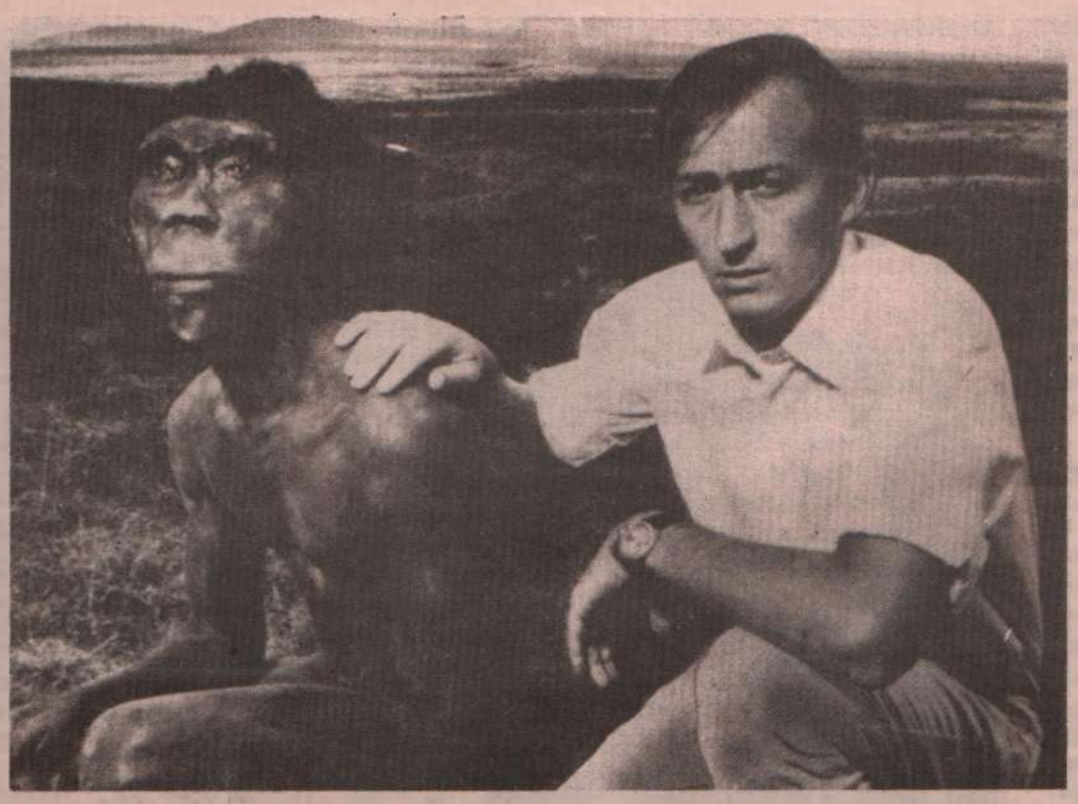

İNSANMERKEZCİLİK

Topal, yazısının *Bilim ve Ütopya*'nın Şubat 1996 sayısında yayınlanan "İnsanlaşma süreci ve düşüncenin kökeni" başlıklı ikinci bölümünde mekanik indirgemeci yaklaşımı ve insanmerkezci (antroposantrik) yaklaşımları eleştirerek, bu ikinci yaklaşımın evrim yasalarının inkarı anlamına geldiği belirtiyor ve şöyle yazıyor: "Evrimde geçerli olan *'omne vivum ex vivo'* (her canlı bir canlıdan gelir) ilkesi aynı zamanda canlılar dünyasında herşeyin birbirine bağlı nedensel ve hiyerarşik bir gelişme içinde net bir seyir izlediği anlamına gelir. Özetle evrim ne sıçrama, ne kopma, ne de aniden-nedensiz ortaya çıkan bir organ, yapı ve işlev tanır." Yukarıdaki gibi bu alıntıdan kalkarak da başlıbaşına uzun bir makale yazılabilir. Burada alıntıda asıl üzerinde durulması gereken nokta evrim, nitelik-nicelik, sıçrama anlayışları.

Ancak önce **Topal**'ın bir çelişkisine işaret etmek gerek, **Topal**, insanmerkezci yaklaşıma önce karşı çıkıyor, sonra canlılar dünyasında bir hiyerarşik gelişme ilkesinden söz ediyor. Oysa insanmerkezcilik de bir hiyerarşiye dayanır ve hiyerarşik basamağın en tepesine insanı yerleştirir. Çünkü bir hiyerarşi varsa, ister istemez o hiyerarşinin alt basamaklarında olanlar, üst basamaklarında olanlar olacaktır.

Darwin

Marksistler insanı maddenin en yüksek gelişim ürünü olarak kabul eder. Maddenin bu ürünü yani insan, biyolojik bakımdan yeryüzünün en gelişmiş hayvanı olan antropoidlerden türemiş ya da ayrılmıştır. Ayrılmasındaki temel etken toplumsal mahiyetidir (Bu noktada **Topal** ile hem fikir olmadığımız görülüyor). Dikkat edilirse "en gelişmiş" gibi bir ifade kullanıyoruz. Bundan ahlaki bir olumlama anlamı çıkarmıyoruz. Dinsel "eşref-i mahlukat" anlayışından da yola çıkmıyoruz. Ama evrimsel bir hiyerarşi varsa insan ister istemez bunun en üst basamağında duruyor. En üst basamakta durmasının nedeni de ölçü olarak merkezi sinir sisteminin gelişmişlik düzeyinin alınmasıdır.

Topal'da net bir antroposantrizm tanımı olmadığı için yerimizi buna göre belirleyemiyoruz. Yani insan, "Benim Kâbe'm insandır" dizesinde olduğu gibi mi merkeze konmaktadır, yoksa kendisinden başka hiçbir canlıyı dikkate almayan bencil bir yaratık olarak mı? Böylesi bir anlam yükü taşıyan antroposantrizm insanın varlık nedenini de ortadan kaldıracağı için savunulması mümkün değil. Ancak bugün gezegenimizin biyolojik dengesini altüst eden şey, merkeze insanı koymayan; piyasayı ve kârı koyan anlayıştır. Merkeze piyasayı koyanlar, kapitalist-emperyalist sistemin yarattığı sorunları insanların bencilliğiyle, kendini herşeyin merkezine koymakla, antroposantrik olmakla açıklıyorlar. Biyosferi yokeden kapitalist emperyalist sistemdir, "Benim Kâbem insandır" yaklaşımı değil.

İnsanın diğer türlerle çatışma halinde değil uyum içinde olması ancak kapitalizm ortadan kaldırıldığında, komünist toplumda mümkün olacaktır. Toplumsal çelişmeler çözülmeden insan-doğa çelişmesini çözmek mümkün olmayacaktır. O nedenle en tutarlı çevrecilik anti-emperyalist, anti-kapitalist mücadelenin bir parçası olarak toplumsal çelişmelerin ve giderek insan-doğa çelişmesinin ortadan kaldırılacağı toplumsal düzeni yani komünizmi hedefleyen çevreciliktir. Bundan, "sosyalizm için verilen mücadele, otomatik olarak bütün diğer sorunları da çözer" gibi toptancı bir yaklaşımı kastetmiyoruz. Ama, anti-kapitalist, anti-emperyalist ve toplumsal çelişmelerin çözülmesini hedefleyen mücadelenin dışında kalarak tutarlı çevreci olunamayacağını söylemek istiyoruz.

EVRİM-SIÇRAMA

Yukarıdaki alıntıda yer alan "Evrim ne sıçrama, ne kopma..." sözlerinden ne anlamak gerekiyor? Genel felsefi anlamda evrim, maddenin yavaş yavaş niceliksel değişimleri geçirmesidir. Yani gelişme sürecinin bir uğrağıdır. Bir uğraktan öteki uğrağa geçiş ise sıçramalarla, kopmalarla olur. Bir sıçramadan öteki sıçramaya kadar olan herhangi bir uğrağın kendisi tabii ki sıçrama değildir. O halde "evrim sıçrama değildir" demek neden?

Yazının bağlamından **Topal**'ın "en alt türlerden en üst türlere kadar gelişme, sıçramalar olmadan tedrici bir süreç olarak ilerler" görüşünde olduğu anlaşılıyor. Yani sıçramalar, ya da devrim reddedilerek evrimcilik kabul ediliyor. Evrimcilik, sıçramalı değişimler uğrağını reddederek gelişmenin mahiyetini açıklamakta aciz kalır. Evrimcilik açısından gelişme daha önceden varolduğu kabul edilen niteliklerin büyüyüp küçülmeleriyle, yani nicelik değişimleriyle ortaya çıkan basit bir gelişmedir. Bu nedenle yeni niteliklerin ortaya çıkışını açıklayamaz.

Topal "sıçrama tanımayan evrim" anlayışına sayısız örnek verilebileceğini belirterek bunlardan bazılarını sıralıyor: Balık yüzgecinin, kurbağanın perdeli ayağı, ördek ayağı, kertenkele ayağı, uçan kertenkelenin perdeli ayağı üzerinden kuş kanadına dönüşmesidir. İnsanın akciğerleri sudaki ilk atalarından balığın yüzme baloncuğunun evrimleşmesinden başka birşey değildir. İlkel canlıların mekanik yoldan hareketini sağlayan kamçı organının görme hücrelerinin temeli olması ve insan gözünün ağ tabakasında kullanılması, vb. **Topal**, bunların üç milyar yıl gibi uzun bir süre sonunda gerçekleştiğini belirtiyor.

Şimdi, balık yüzgecinden kuş kanadına bir sıçrama yok mudur? Balıkların yüzme baloncuğu ile akciğer aynı uğrağın ürünü müdür? Kamçı organı ile gözün ağ tabakası arasında niteliksel bir fark yok mudur? Bütün bu örnekler, milyarlarca yıllık sürecin bir uğrağından ötekine, sıçramalarla meydana gelen niteliksel değişimlerdir.

Kanımızca **Topal**, biyolojik evrim süreci ile "devrim", "sıçrama" kavramlarının karşıtı olarak kullanılan "evrim"i karıştırmaktadır. Maddenin gelişmesinin bir türü olarak biyolojik evrim, içinde sıçramaları, kopuşları barındıran, sıçramalarla birbirinden ayrılan uğraklardan oluşan uzun bir süreçtir. "Evrim-devrim" kavram çiftindeki anlamıyla evrim ise, yavaş nicelik değişimlerini ifade eder. Bunun karşıtı olan sıçrama, nicelik değişimlerinin sonucu olarak ortaya çıkar. Doğadaki sıçramanın toplumların hayatındaki karşılığı devrimdir. Doğadaki sıçramalar saniyenin binde, onbinde biri gibi kısa bir zaman kesitinde meydana gelebileceği gibi yıllar, yüzyıllar, binyıllar, hatta milyonlarca yıl sürebilir. Burada sıçramanın ölçüsü zaman birimi olarak kısalığı değil, bir nitelikten bir başka niteliğe geçiştir. Meydana gelen niceliksel değişmelerin, eski nitelik korunarak gerçekleşememesidir. İster uzun ister kısa sürsün, artık eski nitelikten söz edilemiyorsa, sıçrama gerçekleşmiş demektir. Baloncuktan akciğere gelene kadar milyonlarca, milyarlarca yıl geçse de ortada farklı nitelikler vardır.

NİCELİK-NİTELİK

Burada nicelik ve nitelik kavramlarının birer felsefi kategori olarak tanımlarını vermek yerinde olacaktır.

Bütün nesneler, olgular ve süreçler hem nicelik, hem nitelik bakımından belirlenmişlerdir. Nicelik nesnel gerçekteki nesnelerin olguların ve süreçlerin ölçülebilir görünümlerini ifade eden bir kategoridir.

Nitelik ise nesnelerin olguların ve süreçlerin iç ve asli özelliklerini ifade eden kategoridir. Bu özellikler göreceli bir istikrara sahiptir. Ancak nitelik nesnelerin, olguların ve süreçlerin tek tek özellikleri ile ya da onların kabaca bir toplamı ile özdeş değildir. Nitelik, bunların tamamının nesneyi, olguyu, süreci diğerlerinden farklı kılan karşılıklı iç ilişkileridir.

Bir canlının organlarının karşılıklı olarak uyumlu iç ilişkileri o canlıyı canlı kılar ve diğerlerinden farklı yapar. Tek tek organlardaki değişimler bu karşılıklı ilişkiyi bozduğunda ya canlı olma durumu ortadan kalkar, ya da eskisinden

Lamarck

☞

farklı yeni bir uyum kurulur.

İlerlemeyi sağlayan da sistemin tek tek öğelerinin birbiriyle ve sistemin bütünüyle sonsuza kadar uyum içerisinde kalamamasıdır. Diyalektik maddeci gelişme öğretisine göre, maddi sistemlerdeki gelişme iç çelişkilerle ortaya çıkan bir harekettir (5). İşte bu hareket sayesinde inorganik maddeden organik maddeye, organik maddeden topluma ve nihayet düşünceye doğru bir gelişme meydana gelmiştir. Bunların herbiri bir sıçramadır. Nitelikçe farklıdır. Gelişmenin yukarı biçimleri teker teker alt biçimlerinin toplamına indirgenemez.

En genel gelişme yasaları şunlardır: Karşıtların bütünlüğü ve birbiriyle mücadelesi yasası, nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine ve nitelik değişimlerinin de yeni nitelik değişimlerine yol açması yasası ve olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası. Bu yasaların bilgisi olmadan gelişmeyi anlamak mümkün değildir.

Oysa **Topal**'ın modelinde gelişmenin nedeni anlaşılamıyor. Hava baloncuğundan akciğere geçişi nasıl açıklayacağız? Yaşam ortamının değişmesiyle mi? **Lisenko** örneğinde olduğu gibi bunun yanlış olduğunu biliyoruz. Yani dış koşullardaki değişimlerle ortaya çıkan değişimler sonraki kuşaklara geçirilemez. Üçbin küsur yıldır sünnet olan yahudilerin, bindörtyüz küsur yıldır sünnet olan müslümanların çocukları sünnetsiz doğuyor. Dinsel inanışlar ortadan kalkmazsa bir üçbin yıl daha sünnetsiz doğacaklar. Kuşak sayısını ne kadar artırırsak artıralım, bunu kalıtsal hale getiremeyiz. Bir canlı sistemde kendi iç çelişkileri sonucu ortaya çıkan değişiklik kalıtsal olarak, yani kalıtım maddesi yoluyla gelecek kuşaklara aktarılabilir. Bu değişiklik çevre koşulları bakımından o canlıya bir avantaj sağlıyorsa soyunu sürdürür. Yani eğer avantajsa, diğerleri karşısında üstün duruma geçebilir. Dezavantajsa soyunu sürdürmekte güçlükle karşılaşır, belki de soyu tükenir. Değişimin kendisi, **Topal**'ın da yazısında belirttiği gibi, bunun bir avantaj sağlayıp sağlamayacağıyla ilgilenmez. Yani nötrdür. Ancak insanın bilinçli çabası bu değişim sürecinin bilgisini edinebilir ve onu kullanabilir. Gen mühendisliği, ister onaylayalım ister karşı çıkalım, temelde budur. Toplumda ise gelişmenin bilgisini edinerek bunu amaçlı eylemle yönlendirebiliriz. Bu tabii ki kendi irademizle keyfi olarak yönlendirebileceğimiz bir süreç değildir. Toplumsal gelişmenin nesnel yasalarına uyarak öznel müdahaleler yapabiliriz. Toplumsal devrim budur. Yine canımız öyle istedi diye, keyfi olarak kollarımızı çırparak, ya da süpermen gibi uçamayız ama yerçekimi ve aerodinamik yasalarının bilgisini edinerek, bunlara uyarak uçabiliriz.

HAYVANLAR DÜŞÜNÜR MÜ?

Yukarıda inorganik maddeden, organik maddeye, organik maddeden topluma ve düşünceye giden bir gelişme zincirinden sözettik. Buna göre, düşünce, maddenin sıçramalı gelişmesinin en yüksek ürünüdür. İnorganik madde organik madde olarak örgütlenmiş, yani niteliksel bir sıçrama gerçekleştirmiş, inorganik madde de insan beyni biçiminde yeni bir niteliksel sıçramayla özel bir şekilde örgütlenmiş, yani organlaşmıştır. Bu biyolojik gelişme tabanı üzerinde, insan çalışmasının itkisiyle, yani toplumsal gelişmenin sonucu olarak da

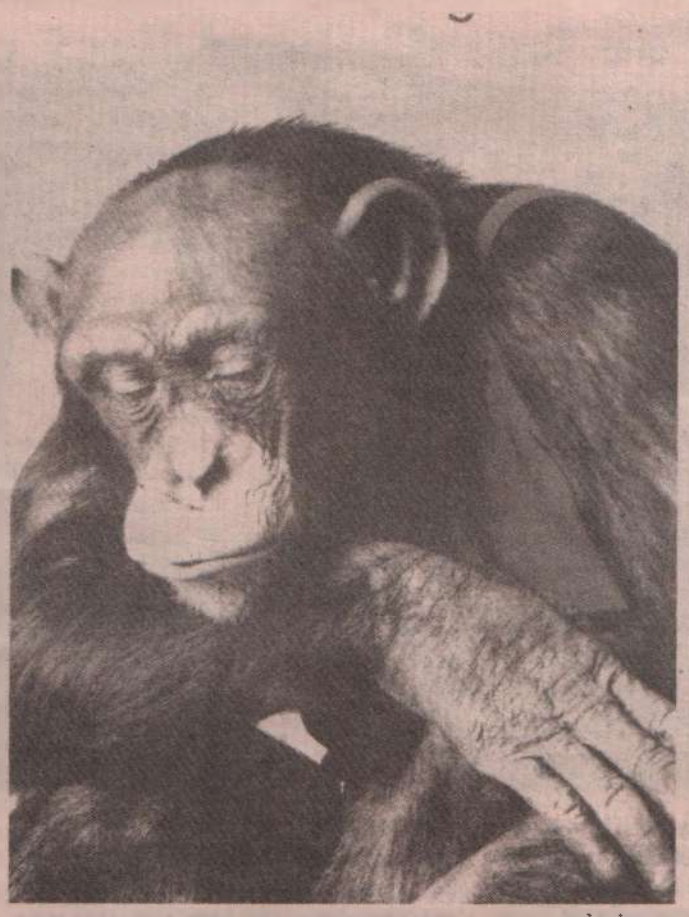

Düşünce, bilinç ile özdeş değildir. Her türlü psişik faaliyet düşünce sayılır mı? Hayır. Hayvanların şu ya da bu düzeydeki psişik faaliyetlerini düşünce kapsamına sokulamaz.

düşünce ortaya çıkmıştır. Burada "*insan çalışması*" ve "*toplumsal gelişme*"nin özellikle altını çiziyorum. Çünkü **Topal**'ın yazısındaki en önemli konulardan biri budur.

Topal "Bütün organlar ve organ işlevleri için geçerli olan evrim yasaları beyin ve beyin işlevleri için de geçerli midir? Bir başka deyişle insan beyniyle hayvan beyni arasında sadece bir nicelik (derece) farkı mı var?" diye sorarak "İnsanların ezici bir çoğunluğu hayvanların bir bilince ve akla sahip olduklarını kabul etmez... Bu düşünceler sayısız biliminsanı ve düşünürün savundukları görüşler oldukları için bu derece yaygındır" diyor ve dil ile düşünce bağlantısını ileri sürenlerin görüşlerini "tümüyle yanlış" nitelendiriyor. **Topal**'a göre bu önyargının temelinde insanmerkezcilik yatar: "Bu önyargı geçmişte de o kadar etkiliydi ki, içlerinde **Marx** ve **Engels**'in de bulunduğu sayısız büyük zeka, bilincin yalnızca insana özgü bir şey olduğunu düşündüler." **Topal** bundan sonra kuşlardan maymunlara kadar bir dizi hayvandan örnekler vererek hayvanların da düşündüklerini kanıtlamaya girişiyor.

Yukarıya aktardığımız alıntıda temel sorun düşüncenin nasıl tanımlandığıdır. Ancak yine geçerken bir noktaya değinmek gerekecek. **Topal** nitelik ve nicelik kavramlarını evrim ile ilgili olarak kullandığından çok farklı bir anlamda kullanıyor ve "insan beyniyle hayvan beyni arasında sadece bir nicelik farkı mı var?" diyor. Oysa, yukarıda evrimde sıçrama, yani bir nitelikten bir başka niteliğe geçiş olmaz diyordu. Eğer o iddiasıyla tutarlı kalacaksa "insan beyniyle hayvan beyni arasında sadece nicelik farkı var" demesi gerekir. Ama soruyu soruş biçimi şöyle bir cevabı koşulluyor: "Hayır, fark sadece niceliksel değil, niteliksel dir." Nitelik farkı varsa, sıçrama da var. "Peki öyle olsun, madem sıçramalı gelişmeyi artık kabul ediyor, o zaman daha doğru bir temelde ilerleyeceğiz." diyemiyorsunuz. Çünkü biraz sonra yine hayvanların da düşündüğünü, bunun dille bir ilgisi olmadığını vb. kanıtlamaya çalışıyor.

BİLİNÇ, DÜŞÜNCE

Görebildiğimiz kadarıyla burada da sorun **Topal**'ın bazı kavramlar konusunda net olmamasıdır. Bilinç, düşünce, dil gibi kavramlar iyice tanımlanmadan karmakarışık, zaman zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Örneğin, düşünce yerine bilinç, bilinç yerine düşünce kullanılmaktadır: "Soyutlama yeteneği olarak düşünce ya da bilinçten bugün bilimin anladığı..." cümlesinde olduğu gibi. Düşünce, bilinç ile özdeş değildir. Sonra insan bilinci ile ilgili olarak verdiği tanımın eksikliğini görüyor ve "Kuşkusuz bu tanım tümüyle insan bilincini tanımlamaz ama..." diyor. Her türlü psişik faaliyet düşünce sayılır mı? Hayır. Fakat **Topal**, hayvanların şu ya da bu düzeydeki psişik faaliyetlerini de düşünce kapsamına sokuyor.

Topal "**Marx** ve **Engels** de bilincin yalnızca insana özgü birşey olduğunu düşündüler" diyor ve bunu bir yanılgı olarak niteliyor. Evet, **Marx** ve **Engels** bilinci öyle tanımladılar. Marksizmin bilinç tanımı şudur: Nesnel gerçeğin merkezi sinir sistemi aracılığıyla sadece insana özgü şekilde fikirsel yansıması. Yani psişik faaliyetin sadece insana özgü olan türünün bütününe bilinç diyoruz. Buradan çıkan sonuç şudur. Psişik faaliyet sadece insana özgü değildir. Ama bu faaliyetin insana özgü biçimi niteliksel olarak diğer biçimlerinden farklıdır. İşte psişik faaliyetin bu farklı biçimini bilinç diye adlandırıyoruz. **Topal**, bundan tamamen farklı bir bilinç anlayışı ortaya koyuyor ve her türlü psişik faaliyete bilinç diyor. Olabilir, herkes kendi tanımını yapabilir. Ama bu Marksizmin tanımı olmaz. Tabii ki **Topal** Marksizmi eleştirebilir, yanıldığını ileri sürebilir ve yapabiliyorsa bunu kanıtlayabilir. Ama Marksizmin yanıldığı, Marksizmin herhangi bir kavrama getirdiği tanım gözardı edilerek yapılamaz. Kendi kendimize bir tanım yaparak bunu Marksizme maledip, Marksizmi öyle eleştiremeyiz.

Marksizme göre bilinç, uzun bir biyolojik gelişmenin ürünü olarak, en başta insanın toplumsal çalışmasına bağlı olarak gelişen ve maddenin en yüksek organlaşma biçimi olarak insan beyninin bir işlevi olarak ortaya çıkmıştır. Bilinç, her ne kadar maddenin gelişiminin bir ürünü olarak ortaya çıkmışsa da ve varlığını maddi temele dayanarak, madde ile arasındaki kopmaz ilişki sayesinde sürdürebiliyorsa da, kendisi madde değildir. Yani bilinç organik anlamda maddi bir ürün değildir.

Bilinç nesnel gerçeği düşünce yoluyla yansıtır. Yani algıların raslantısal, düzensiz bir akıntısı değildir. Onu diğer psişik faaliyetlerden ayıran da budur. Bilinç sadece belirli nöro-fizyolojik süreçlere eşlik eden bir olgu değildir. Bilinç imgeleştirme yeteneği sayesinde maddi olanı düşünceye dönüştürür. Evrensel bilgi edinmenin aracı olan bilinç sayesinde insanlar maddi dünyayı ve onun tabi olduğu yasaları kavrarlar. Böylece pratik faaliyetlerini tasarlayıp bunların sonuçları üzerinde öngörüde bulunabilirler.

Gelişmiş merkezi sinir sistemine sahip hayvanlarda psişik faaliyetin çeşitli biçimleri mevcuttur, ama bilinçleri yoktur. Buradan da düşünce ve dil ilişkisine geliyoruz.

DİL DÜŞÜNCEDEN, DÜŞÜNCE DİLDEN KOPMAZ.

Düşünce, insanın bilinç süreçlerinin tümü içinde, nesnel gerçeği kavramlarla soyut düzeyde ve dolaylı olarak yansıtan biçimidir. Ayırt edici özelliği budur. Düşünme, insanların toplumsal çalışma süreçleriyle birlikte, onun içinden doğmuştur. Başlangıçta sadece nesneye yönelik bilgi edinme faaliyetinden, maddi nesnelerle doğrudan işlem yapma faaliyetinden ibaret iken, uzun bir gelişme sürecinin sonucunda, faaliyetlerin sonuçlarını öngörüp dile getiren bir faaliyete, kavramlarla işlem yapma faaliyetine dönüşmüştür.

Bu nedenle, dil ile düşünce arasındaki ilişki konusunda yanılan **Topal**'dır. Yani düşüncenin daha doğuşu bile dille kopmaz bir bağ içinde olmuştur. Düşünme bir iç faaliyet, psişik bir faaliyet olarak kavramlarla işlem yapar. Duyumların algılayabildiği nesnel gerçekten

uzaklaşabilir, tek tek nesnelerin sınırlarını aşabilir. Onların genel ve zorunlu ilişkisini öğrenebilir. Duyumlarla edinilmiş deneyimler arasında genel ile bireyseli, asli ile tali özellikleri, zorunluluk ile raslantısallığı ayırdedebilir, yani karşılaştırmalar, tahliller, soyutlamalar, genellemeler yapar. Bunları soyut kavramlar ve sözcükler biçiminde belirler ve ifade eder.

O halde, düşünme yeteneği toplumsal pratik temeli üzerinde, özellikle de çalışma sayesinde, genelde doğanın, toplumun ve düşüncenin tabi olduğu genel yasalara; ve özelde de, düşünmenin tabi olduğu özel yasalara göre yürütülen aktif bir faaliyettir. Bu özel yasalar, bilgi teorisi, mantık, psikoloji, nöropsikoloji vb. gibi bilim dalları tarafından incelenir.

Dil; toplumsal yaşamın ihtiyaçlarından ve özellikle üretim faaliyetinden doğan, sürekli gelişme içinde bulunan, nesnel gerçeğin insan tarafından bilgisine varılması sürecinde düşüncelerin oluşmasına, düşünmeye hizmet eden, düşüncelerin ve duyguların karşılıklı olarak ifade edilmesine ve aynı zamanda edinilmiş genel bilgilerin belirlenip korunmasına ve iletilmesine imkan sağlayan söz işaretleri sistemidir. Dolayısıyla dili düşünceden, düşünceyi de dilden koparmak mümkün değildir.

Topal ise hayvanların neo-korteksinde meydana gelen psişik faaliyetleri düşünce saydıktan sonra şöyle diyor: "Bu söylenenlerden sonra **Marx** ve **Engels**'in şu sözlerinin tümüyle yanlış olduğu açığa çıkıyor: 'Dil, bilinç kadar eskidir. Dil gerçek pratik, öteki insanlar için de ilk kez varolan bilinçtir ve tıpkı bilinç gibi dil de, ancak öteki insanlarla ilişkiler gereksinmesiyle, zorunluluğuyla ortaya çıkar." (6)

Topal bu söylenenlerin yanlış olduğunu nasıl iddia edebiliyor? Bilinç, düşünce ve dil için yukarıda söylediklerimizden sonra **Topal**'ın bu iddiasını iyice tanımlanmış kavramlar ışığında yeniden gözden geçirmesi gerekir.

POPÜLER BİLİM KİTAPLARI İYİ DE, NEREYE KADAR?

Topal, "Kertenkelenin beyninde bilinç üretecek katmanlar gelişmemiştir. Bugün kertenkele ile maymun arasındaki zihinsel farkı yaratanın, maymun beyninin sahip olduğu, kuşlarda ise az çok gelişmiş olan beyin kabuğunun olduğunu biliyoruz. Bu durumda insan bilinciyle maymun bilincini kıyaslarken dikkatli olmalıyız..." diyor ve "kuşkusuz bir kuşun bilinci son derece ilkel bir bilinçtir" uyarısını yapıyor. *Cumhuriyet Bilim ve Teknik*'ten polipin filtre kağıdını hatırlaması örneğini aktarıyor.

Polipin, kertenkelenin, maymunun birtakım psişik faaliyetleri olabileceği, ama ne polipin, ne kertenkelenin, ne de maymunun bilinç sahibi olmayacaklarını yukarıda belirttik. Kuşkusuz, kertenkele ile maymunun beyin faaliyetleri arasında önemli farklar vardır.

Ama **Topal**, kertenkele ile maymunun zihinsel faaliyetleri arasındaki farka dikkat edilmesi çağrısını yaparken kendisi aynı yaklaşımı benimsemiyor. **Hoimar Von Ditfurth**'tan da bir alıntı aktarıyor. (7) Alıntı yaptığı yerin hemen öncesindeki sayfalarda, **Topal**'ın verdiği kuş örneğine raslanıyor. Ama bunların hiçbiri ikna edici değil.

Popüler bilim kitaplarıyla Marksizmin yanlışlığını kanıtlamaya çalışmak, ya da eksiklerini tamamlamaya, hatalarını düzeltmeye girişmek baştan başarısızlığa mahkum olmak demek. **Topal**'ın yazısındaki sistematik eksikliği de zaten bu türden yazarlara dayanmasından kaynaklanıyor. Bu gibi yazarlar Batıda *Dinozorların Sessiz Gecesi* gibi, ya da **Carl Sagan**'ın *Kozmos, Cennetin Ejderleri* ve *Broca'nın Beyni*, **Robert Shapiro**'nun *Ortigins (Kökler)* **Dale Peterson**'un *The Deluge and the Ark (Tufan ve Nuhun Gemisi)*, **Desmond Morris**'in *Çıplak Maymun* gibi kitapları, uzman olmayan ortalama okuyucu için yazılıyor.

Bunlar okunmaz demiyoruz. Tabii ki okunmalı, çoğu yararlı da. Ama bu kitaplarda yer alanları eleştirel bir gözle okumak gerek. Çoğu idealist bir yaklaşımla yazılmış bu kitaplardan Marksizmi geliştirecek malzeme toplamaya çalışmak, verimsiz bir kaynağa mahkum olmak demek. Oysa gerek eleştiri gerekse katkı belirli bir uzmanlığı gerektiriyor. Tabii ki, Marksizmin bu popüler kitaplarda dile gelen görüşler ışığında da sınanmasından şikayetçi olmamak gerek. Ama kanımızca marksistlerin bunların yardımıyla yapabileceği fazla birşey yok. Bu yazarların diyalektik ve tarihsel materyalizmin en temel kavramlarından bile haberi yok. Marksistlerin onların kavramsal cihazını olduğu gibi alıp, Marksizmin metodolojisini kullanmadan yararlanmaları mümkün değil. Bunları, daha doğrusu bu kitaplarda basitleştirilen çalışmaların aslını Marksizmin kendi metoduyla eleştirel bir süzgeçten geçirmek ve öylece genelleştirip sistemleştirmek gerekir. Bu da uzmanlık gerektiriyor.

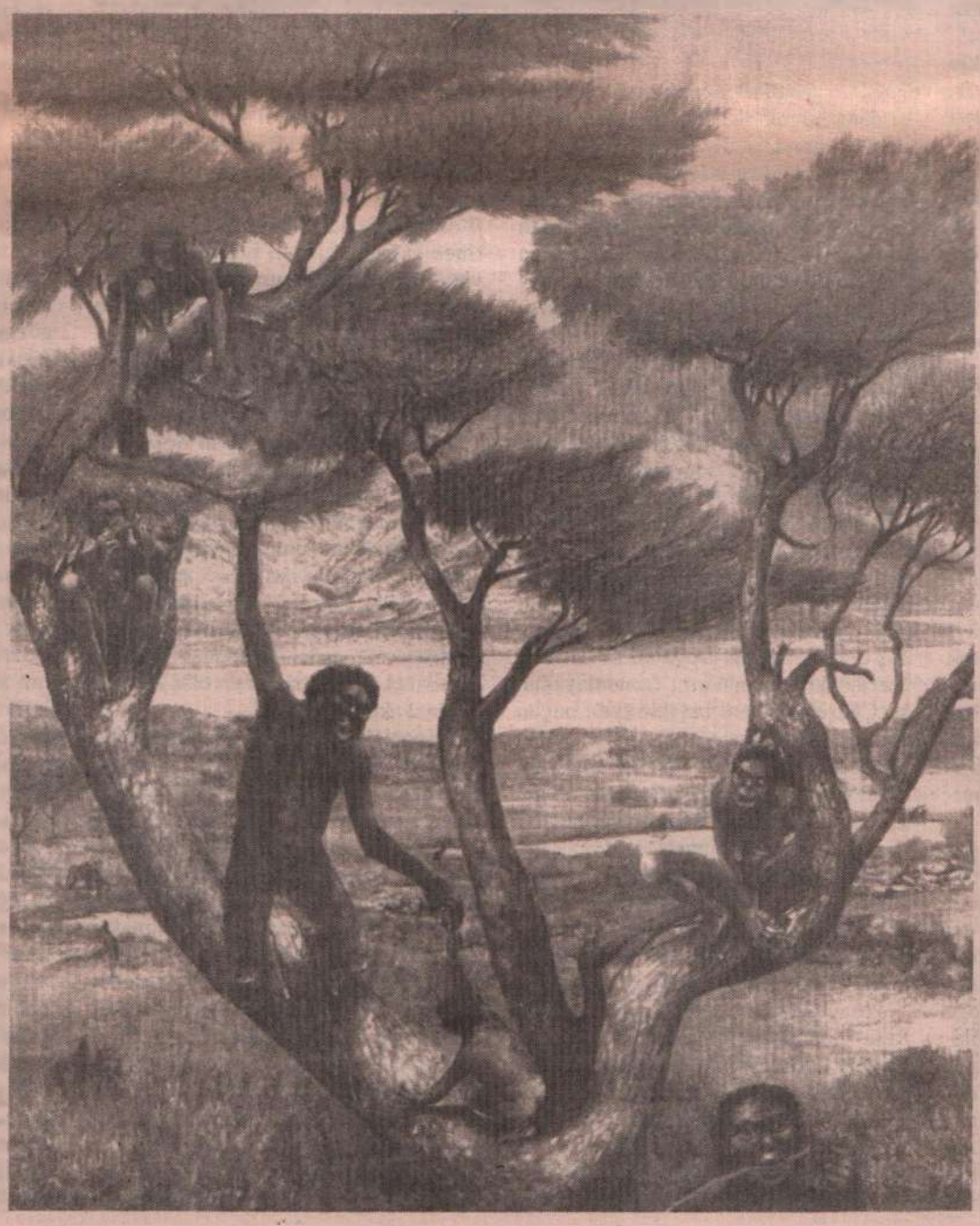

ANADİLİ TÜRKÇE OLANLAR

Batıda çıkan popüler kitaplar, dergiler eleştirel bakılmadan benimsendiği takdirde ortaya çıkabilecek en hafif sonuçlardan biri, kendi kastımızın da dışında, onaylamadığımız görüşleri bile savunuyor durumuna düşmektir. **Topal**, yazısının üçüncü bölümünde *Cumhuriyet Bilim Teknik*'ten (sayı: 354) şöyle birşey aktarıyor: "Görsel beyin işlevlerinin özelleşme boyutu o derece ilerlemiştir ki, örneğin bir dizi nöron turuncu-kırmızı renklere ayrılmışken bir başka grup nöron sert kontrastlı çapraz köşeleri olan cisimleri tanıyor, bazı nöronlar ise sadece hızla soldan sağa hareket eden nesnelerle ilgileniyor." Konunun uzmanı olmadığımız için buraya kadar söylenenlerle ilgili olarak bir görüş belirtemeyeceğiz. Ama bundan sonra geleni bizim mantığımız kabul etmiyor: "Dille ilgili işlevlerde de durum aynıdır. Bazı nöronlar sadece takısız isimlerle ilgilenirken başka bir nöron grubu yalnızca düzensiz çekimli fiillerle ilgileniyor."

Batıdan olduğu gibi aktarılan bu gibi çalışmalar hiçbir düzensiz fiili olmayan Türkçeyi anadili olarak konuşan insanlar için ne anlama geliyor? Yani dilimizde düzensiz fiil yok diye bizim beynimizin bir bölümü dumura mı uğramıştır? Batıda dilin düşünme yöntemini belirlediğini öne süren sözde bilimsel çalışmalar var. Buna göre, bazı diller belirli düşünceleri anlatmaya daha elverişlidir, bazıları ise bu imkandan yoksundur. Şimdi buna beyinde özel bir yer de ayrılmış oluyor. Yani beynin işlevler yönünden haritası çıkarılmış oluyor.

İnsanın her zihinsel yeteneğinin kendine özgü bir organı olduğunu ileri süren kaba materyalist teoriye "frenoloji" adı verilir. 19. yüzyılın başlarında Avusturyalı fizikçi **F. J. Gall** tarafından geliştirilmiştir. **Gall**'e göre özel bir zihinsel yeteneğin gelişmesi ilgili organın büyümesine ve kafatasının buna uygun bölümünde bir tümsekçiğin meydana gelmesine neden olur. Böylece kafatasının biçimi kişinin zihinsel özelliklerini gösterir. **Engels** de *Doğanın Diyalektiği*'nde bu anlayışı eleştirir (8). Şimdi bu teori inceltiliyor. Kafatası biçimi yerine beyinde özel bir yer tahsis ediliyor.

Türkçemiz fiiller yönünden çok gelişmiş ve başarılı bir dildir. Hint-Avrupa dillerine göre daha yüksek bir soyutlama gerçekleştirerek bütün insan eylemlerini anlatan fiilleri hiçbir düzensizliği yer vermeden ifade etmektedir. Yüzyıllarca Arapça-Farsça kelimelerin, hatta tamlamaların yoğun etkisine rağmen varlığını koruması ve gelişmesi, fiil sisteminin güçlü olması sayesinde mümkün olmuştur. Şimdi, Hint-Avrupa dili konuşan Batılıların yaptığı araştırmalara bakarak dilimizin bu üstünlüğünü eksiklik diye mi kabul edeceğiz. Türkçe fiiller, yani hareket ifade eden birimler yönünden Hint-Avrupa dillerine göre üstündür. Hint Avrupa dilleri ise isimler yönünden güçlüdür. Ama bir bütün olarak değerlendirildiğinde, her dil bir başka dille ifade edilen herşeyi dile getirme imkanına sahiptir. **Noam Chomsky**'nin deyimiyle "derindeki yapıları" (deep structure) bakımından birbirine denktir. Kanımızca, düzensiz fiillere tahsis edilmiş nöronlar bulunduğunu iddia etmek maksatlıdır. Toplumsal eşitsizliklere biyolojik açıklama bulma çabasının bir parçasıdır.

HERŞEYİN SORUMLUSU İLKEL BEYİN Mİ?

Topal, yine yazısının "İnsanlaşmanın sırrı beyinde" başlıklı üçüncü bölümünde *Cumhuriyet Bilim Teknik*'te **Selçuk Alsan**'ın bir yazısından nörolojist **R. M. Restok**'un görüşlerini tekrarlıyor. **Topal**'a göre, insanın kişiliği ve davranışları yalnızca beyin kabuğunun yönlendirdiği akılcı-mantıksal düşüncelerle oluşmadığı için bize normal ve insana özgü şeyler olarak gözüken birçok davranış ve tepkinin aslında hayvansal faaliyetler olması olasıdır. Beyin sapının yönettiği içgüdülerin üzerimizdeki etkisi öfke, sevinç gibi davranışlarda görülmektedir. Bazı yığınsal eylemlerde ortaya çıkan öldürme hislerini, parçalanan cesetleri ve insanların sergiledikleri vahşeti ilkel beynin yönlendirdiği açıktır. Burada **Restok**'tan alıntı devreye giriyor: "Nörolojist **R. M. Restok** kitabında toplumdaki ani ve sebepsiz

☞

düşmanlıkların nedeninin ilkel beyin olabileceğini vurgular. İnsanların deri renginden, vücut biçiminden (örneğin, şişmanlık ve sıskalıktan) vb. hoşlanmayışının sırrı ilkel beyindedir. **Mc Lean** bir hayvanın diğerinden az farklı olması durumunda bile (örneğin albino) diğerlerinin hücumuna uğradığını ve öldürüldüğünü belirtmektedir. İnsan toplumlarında yeniklere düşman olanlar da muhtemelen ilkel beyinleriyle hareket ediyorlar."

Yani, herşeyden ilkel beyin sorumlu! Örneğin **Restok** gibilerinin "toplumdaki ani ve sebepsiz düşmanlıklar diye niteledi̇ği Yugoslavya'daki Sırp'ın Hırvat'a, Hırvat'ın Boşnak'a düşman edilmesinin sorumlusu emperyalizmin bu ülkeyi bölmesi değil, ilkel beyin! Kafkaslar'da insanlar birbirinin gırtlağına emperyalizmin değil, ilkel beynin kışkırtmasıyla sarılıyorlar! İnsanlar beyin sapının yönettiği içgüdüler nedeniyle, öldürme hislerini tatmin etmeye çalışıyorlar!

O zaman yapılabilecek birşey yok. Beyin sapı böyle emrediyor. Irkçılık da emperyalist sömürü nedeniyle yaratılan insanlararası hiyerarşi nedeniyle değil, ilkel beynin marifetleriyle ortaya çıkıyor. Baksanıza maymunlar bile albino hemcinslerini oracıkta haklayıveriyor! Sonra, insan toplumlarında yeniliklere düşman olanlar da ilkel beyinleriyle hareket eden yaratıklardan başka birşey değil! Yani internet, enformasyon çağı, bilgi toplumu, Yeni Dünya Düzeni gibi çağdaş yeniliklere itiraz edenler gelişmemiş güdülerin etkisi altında. "Yok kastımız o değil, gericiler" deniyorsa, o da aynı şey. Günümüzde gericiliğin merkezi emperyalizm değil, beyin sapı!

Bu türden teoriler Batı'da, özellikle ABD'de çok revaçta. Envai çeşidi var. Her türlü toplumsal eşitsizlikten genleri sorumlu tutan sosyobiyoloji bunlar arasında. Herşeyin sorumlusu genler. **Topal** da maalesef fazla sorgulamadan bunlara itibar ediyor. Oysa yazısının ilk bölümünde bunlara karşı dikkatimizi çekiyordu.

"MAYMUNDAN İNSANA GEÇİŞTE EMEĞİN ROLÜ"

Buraya kadar **Topal**'ın yazısına Marksizm anlayışı ve felsefe ile ilgili eleştirilerimizi dile getirdik. Yukarıda "Lisenko'nun soyağacı" arabaşlığı altındaki bölümde, "Çeşitli defalar **Engels**'in Lamarkçı bir anlayışa sahip olduğu ve emeğin, insanın fiziksel oluşumu üzerinde doğrudan doğruya etkisi olduğunu düşündüğü ve yazılarında bunu savunduğu ileri sürülmüştür. Oysa bunu söyleyebilmek mümkün değildir" diyerek bu konuya geri döneceğimizi belirtmiştik. Gerçekten de **Engels**'e yönelik bütün eleştiriler bunu savunduğu noktasından hareket etmektedir. **Topal**'ın **Engels**'e yönelik eleştirileri de bu önkabulden hareket ediyor.

Engels'in eleştirilere konu edilen yazısı "Maymundan İnsana geçişte Emeğin Rolü" başlıklı makalesidir. Bu makale **Engels**'in *Doğanın Diyalektiği* (9) adlı kitabının içinde yer alıyor. *Doğanın Diyalektiği* **Engels**'in çok önemli kitaplarından biri. 19. yüzyıl ortalarında doğa bilimlerinin ulaştığı en önemli başarıların diyalektik materyalist açıdan yapılmış bir genellemesini verir. **Engels**, doğa bilimlerinin en önemli üç başarısı olarak hücrenin bulunmasını, enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasının keşfini ve Darwinci evrim kuramını gösterir.

Engels

Doğanın Diyalektiği'nde bu üç konuda ve daha birçok alandaki gelişmeleri ele alarak materyalist diyalektiği geliştirir.

Engels, *Doğanın Diyalektiği* kitabını bir oturuşta, baştan sona kesintisiz bir çalışmayla yazmadı. Kitapta yer alan konular 1873'ten 1886'ya kadar olan süre içinde yazıldı. Bu süre boyunca doğa bilimlerinin belli başlı sorunları üzerinde geniş bir malzeme kaynağını inceleyerek 10 bölüm ve 170'ten fazla not ile parça yazdı. Bu arada 1883 yılında **Marx** ölmüştü. Büyük dostunun ölümü **Engels**'in çalışmalarını da etkiledi. Asıl dikkatini **Marx**'ın son şeklini veremeden ölmesi nedeniyle *Kapital*'in yayınlanması işine verdi. Büyük bir özveri örneği göstererek kendi çalışmalarını ikinci plana itti. Ayrıca uluslararası işçi hareketinin önderliğini tek başına yüklenmek zorunda kaldı. Bu nedenle bitmemiş durumda kalan *Doğanın Diyalektiği* üzerindeki çalışmalarını tamamlayamadı. Çalışma imkanı bulabilseydi, bugün elimizdeki kitapta yeralan yazılar üzerinde ufak tefek bazı düzeltmeler yapması, son bir cila çekmesi gündeme gelebilecekti. Nitekim bu görüşte olanlar az değil, Örneğin **Engels**'in kitapta geliştirdiği temel yaklaşıma bağlı kalarak "İnsanlık tarihinin başlangıçtaki görünümünü" en son bulgular ve veriler ışığında *İnsanın Kökeni* (10) adlı kitapta inceleyen **V. P. Alekseyev** de bu görüşte.

"Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü" bitmemiş bir makaledir. Daha çok **Engels**'in aldığı notların sonradan düzenlenmiş halidir. Aslında makale **Engels**'in yazmayı tasarladığı *"Köleliğin Üç Temel Biçimi"* başlıklı daha geniş bir kitaba önsöz olacak yazının notları idi. Fakat bu çalışma yarım kaldığı için eldeki yarım önsöze şimdi bildiğimiz başlığı koydu. Haziran 1876'da yazıldığı sanılan makale, **Engels**'in üzerinde daha fazla çalışma imkanı bulamadan ölümünden sonra, 1896'da *Die Neue Zeit* dergisinde yayınlanmış. **Engels** üzerinde çalışma imkanı bulabilseydi, büyük bir ihtimalle, Lamarkçı eğilim taşıdığı izlenimine yol açacak türden ifadeleri düzeltecekti.

"ENGELS'E SUÇLAMA HAKLI DEĞİL"

Alekseyev; "**Lamarck**'ın organların kullanılmasının... sonuçları üzerine ileri sürdüğü kurama benzer biçimde **Engels**'in emeğin, insanın fiziksel örgütlenişi üzerinde etkisinin bulunduğunu düşündüğü, hatta bu düşünceyi savunduğu ileri sürüldü; ne var ki böyle bir suçlama haklı görülmüyor." (11) diye yazıyor. **Alekseyev**'in neden bu sonuca vardığını göstermek için, biraz uzun olsa da ilgili bölümü aktaralım:

"**Engels**, doğa bilimi've antropogenesis (insanın ortaya çıkışı - O. B.) anlayışını geçtiğimiz yüzyılın (19. yüzyıl) üçüncü çeyreğinden dördüncü çeyreğine geçilirken, yani seçilim kuramının yayılmaya başlamasına karşın Lamarkçı düşüncelerin daha canlılığını yitirmediği ve hatta **Darwin**'in bile, açıklamaları arasına yerleştirdiği somut olgulara, kendi 'seçilim' varsayımıyla yaklaşmakla, organların kullanılması ya da atıl kalması hakkındaki Lamarkçı düşünce ile yaklaşmak arasında dalgalandığı bir tarihte geliştirdi. **Darwin**'in yaşamının son yıllarındaki yazışmaları, bu dalgalanmalarını yansıtıp, bu ve öteki Lamarkçı ilkeleri tümden yadsımaktan, onları bir dereceye dek kabul etme noktasına doğru uzun ve oldukça acılı bir yol aldığının bir kanıtını oluşturmaktadır. Bu koşullar altında **Engels**'in formülleştirmelerine, biyoloji kuramının çağdaş düzeyini yansıtan öğeleriyle, çağın benimsediği bilgileri kuramına almaktan başka birşey yapmadığı düşünülebilir. Benim ilgilendiğim metin *Doğanın Diyalektiği* adlı yapıtındaki insanın kökenine ilişkin yazı. **Engels** tarafından yayınlanmış değildir; bu yüzden (yayımlansaydı, yayına hazırlarken) onu bir kez daha gözden geçirecekti biçimindeki bir görüş, bir kıyıya itiliverecek türden bir düşünce değildir. Dolayısıyla içindeki çeşitli formülleştirmeler, organların kullanılması ya da kullanılmaması hakkındaki Lamarkçı ilkelerin doğrudan savunusundan çok metaforik görüşler olarak görülmeli derim." (12)

Gerçekten de **Engels**'in yazdıklarında metaforik, yani mecazlı, benzetme amaçlı olduğunu düşündüren birçok nokta bulunuyor. Örneğin, "El yalnızca emeğin organı değildir, emeğin ürünüdür de" (13) şeklindeki en ünlü ifadeden hemen önceki paragrafta şöyle diyor: "İlk çakmaktaşı insan haline getirilinceye kadar, öyle dönemlerden geçilmiştir ki, bizce bilinen tarihsel dönem, onunla karşılaştırılınca önemsiz görünür. Ama asıl adım atılmıştı: el serbest duruma gelmişti ve artık durmadan yeni beceriler kazanabilirdi. Böylece kazanılan daha büyük esneklik kuşaktan kuşağa geçiyor ve artıyordu." **Engels**'in burada "beceri kazanmak" gibi genetik olmayan bir özellikten, toplumsal faaliyet ve onun kuşaktan kuşağa aktarılmasından sözettiği çok açık. "El emeğin ürünüdür" derken bundan mecaz olarak sözettiği ortaya çıkıyor.

"EL EMEĞİN ÜRÜNÜDÜR" NE DEMEK?

O halde bunu nasıl anlamamız gerekiyor? **Alekseyev**'in de belirtiği gibi, insanın morfolojisinde (yapısında, biçiminde) ortaya çıkan değişikliklerde belirleyici etmenin seçilim olduğunu düşünebiliriz. Gerçekten de bunlar seçilim gözönüne alınmadan açıklanabilecek değişiklikler değildir. Bu durumda şunu söyleyebiliriz: İnsanın atalarından ayrılan bir tür, doğal seçilim sonucunda dik durur hale geldi. **Topal** yazısında ağaçlardan yere inmenin, dik durmanın itici gücünün ne olduğunu soruyor. Kanımızca bu, nasıl meydana geldiğini en ince ayrıntılarına kadar bilmesek de, sonuç olarak cevabı verilmiş bir sorudur. Çünkü, ortaya çıkan değişiklik kuşaktan kuşağa aktarıldığına göre, kalıtsal olarak aktarılabilen bir değişikliktir; bu da kalıtım maddesinde meydana gelen bir değişiklikle olmuştur. Değişikliğin neden meydana geldiğini bilmek mümkün olmadığı gibi, evrimin işleyiş mekanizması açısından pek önemli değildir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, kalıtımda meydana gelen değişimler amaçlı değildir, değişimin kendisi bunun sonuçlarıyla ilgilenmez; onun için amaçlı bir neden aranamaz. Açıkcası bunu bilme imkanımız da olamaz. Yani, örneğin "Ağaçlarda yaşayan atalarımızdan bir bölümünün DNA moleküllerinde ortaya çıkan değişikliğin nedeni sözgelimi düşen bir metoorun yaydığı radyoaktivitedir" gibi somut birşey söylememiz hiçbir zaman mümkün olmayacak. Ama bu evrimin mekanizmasını anlayamayacağımız anlamına gelmez. Olası nedenler üzerinde akıl yürütebiliriz tabii ki. Ama

sonuçta kalıtımsal olarak kuşaktan kuşağa aktarılabilen bir değişiklik meydana gelmiştir ve dik yürüme gerçekleşmiş, eller hassas işlemleri yapabilecek inceliğe erişmiştir.

Sağlanan bu biyolojik temel üzerinde toplumsal bir faaliyet olarak emek sarfetmek mümkün hale gelmiştir. Doğanın ortaya çıkardığı değişiklik sadece bir temeldir. İşin doğadan ayrılan yönü, yani hüner, beceri gibi yönleri bir başka deyişle kültür boyutu insan faaliyeti ile mümkün hale gelmiştir. İş sadece doğanın verdiği kadarıyla kalsaydı, yani toplumsal faaliyetin kazandırdıkları olmasaydı bugünkü el becerisi ortaya çıkmayacaktı. Çağdaş bir insanın yavrusu, yani bir *homo sapiens sapiens* yavrusu bugün de tek başına toplumdan yalıtılmış olarak ormanda büyümek zorunda kaldığında, bırakın toplum içinde büyüyen bir insanın el becerilerine sahip olmayı, dik olarak dahi zor yürüyebilmektedir. Oysa toplum içinde yetişen türdeşleriyle aynı genetik özelliklere sahiptir. O halde el, emeğin, yani toplumsal faaliyetin, öğrenilebilen, kuşaktan kuşağa aktarılabilen ve yetkinleştirilebilen becerilerin bir ürünüdür. Doğal seçilim bu becerinin fiziksel-biyolojik "altyapısını" yaratmıştır.

Mecazlı anlatım sadece **Engels**'e özgü de değildir. DNA konusunda en son bilgilere sahip çağdaş yazarlarda da sık sık genlerin amaçlı faaliyet yürüttüğünü düşündürecek ifadelere rastlanmaktadır. Örneğin **Richard Dawkins**, "... bir genin bencil amaçlarına ulaşmak için tutabileceği en iyi yolun sınırlandırılmış bir özveri benimsemek olduğu özel durumlar vardır." diye yazıyor (14). Burada genin bilinçli bir değerlendirme yapıp karar aldığı yolundaki ifadenin mecaz olduğu ortada. Yine **Topal**'ın yazısında yararlandığı **Hoimar von Ditfurth**, *Dinozorların Sessiz Gecesi*'nde görme faaliyetinden söz ederek şöyle diyor: "Doğanın bu adımı daha tek hücreliler aşamasında atmış olduğunu bilmemiz bu dizide yürüttüğümüz evrim mantığı açısından çok önemlidir (15). **Ditfurth**'un doğanın bilinçli bir değerlendirme yapıp bir karar aldığını düşündüğünü iddia edemeyiz. Burada mecazlı bir anlatım seçtiği çok açık.

EMEĞİN EVRİMİ

"El emeğin ürünüdür" derken bir noktaya açıklık getirmek gerekiyor. Emek de evrimsel bir süreç geçirmiştir; bunun sonucunda öyle bir noktaya varılmıştır ki, niteliksel olarak bugün tanımladığımız niteliğiyle emek ortaya çıkmıştır.

Bugün emeği şöyle tanımlıyoruz: Emek (çalışma) insanın iş araçları yardımıyla doğadaki nesneleri kendine malettiği, onları dönüşüme uğratıp kendisine yararlı hale getirdiği amaçlı faaliyettir. Amaçlı faaliyet olarak bilinci içerir. Çünkü tasarlanmış sonuç daha işin başında zihinsel olarak vardır. Emek toplumsal pratiğin temel biçimidir. Toplumun ekonomik yapısının yapısal, asli unsurudur. **Marx**, emeği bu özelliğiyle *Kapital*'in birinci cildinde ele alıp incelemiştir.

Alekseyev burada bir noktaya dikkatimizi çekiyor: "**Marx**'ın *Kapital*'in birinci cildinde içgüdüsel emek sorununa da değindiğini belirtmek isterim; bu konuda emeğin tam hayvanınkini anımsatan ilkel, içgüdüsel biçimlerinden ve emeğin tarihinde onun bir içgüdü durumundan ayrılmadığı aşamasından söz etti. Bunu yaparken hiçbir biçimde, hayvan emeğinin karşısına gerçek emeği koymuyordu ve emek tarihini 'hayvanca emek' ve 'gerçek emek' gibi iki ayrı özel aşamaya ayırmıyordu düşüncesindeyim." (16) **Marx** bu konuda şöyle diyor: "Bazı hayvan türleri arasında rüşeym halinde varolmakla birlikte emek araçlarının kullanımı ve yapımı, insanın emek-sürecinin özgül özelliğidir..." (17)

Bunun önemi nedir? Yine **Alekseyev**'in açıklamasından aktaralım: "Böylece araç kullanmanın ya da emek etkinliğinin, insanla, elbette çağdaş insanla değil, insanın uzun bir zincir oluşturan hominid ataları ile başladığı söylenebilir. Peki araç kullanma, emek etkinliği kendini nasıl ortaya koyar? Bir davranışsal eylemler topluluğu olarak mı? Onun, kendini oluşturan, aralarında değişen ilişkiler kurulan öğelerin etkileştikleri bir süreç; aynı zamanda doğrudan doğruya kendisinin bütünlüğünü ve etkililiğini sürdüren bir süreç olduğu besbelli." (18) Bundan da, Marksizmin, emeğin esrarengiz bir şekilde ortaya çıktığı, emeğin de el üzerinde bir takım değişiklikler meydana getirerek insanın oluşmasını sağladığı gibi bir iddiası olmadığı yeterince açıklık kazanmış oluyor.

DOĞA BİLİMİNİN FELSEFİ SORUNLARI

İnsanın kökeninde emeğin rolü teorisinin kurucusu **Engels**'in asıl yaptığı, evrim sürecinin tek tek aşamalarını aydınlatmaya çalışmaktan çok, doğa bilimlerinin felsefi sorunları üzerinde durup bunlar hakkındaki anlayışı geliştirmek olmuştur. **Engels**, **Alekseyev**'in de belirtiği gibi, maddeci diyalektiği insanın kökeni sorununa uygularken insanlığın evriminin itici güçlerini kavrama yolunda **Darwin**'den ve öteki bilginlerden çok daha ileri noktalara ulaştı. **Alekseyev**'den bir alıntı daha yapalım: "Sözkonusu kuramın anahtar niteliği taşıyan noktası, insanın farklılaşıp hayvanlar aleminden ayrılmasını sağlayan baş etmenin emek olduğu düşüncesinin benimsenmesiydi. **Engels** haklı olarak emeğin başlangıçta son derece ilkel kollektif eylemler biçiminde bulunduğunu; ama sonra gittikçe daha bilinçli ve amaçlı emek biçimlerine girdiğini; bunun insanla hayvan arasındaki en tipik davranış farkını oluşturduğunu düşündü..." (19)

Engels'in yaptığına bu açıdan bakmak gerek. Aynı şekilde, her konuda olduğu gibi konuya Marksizmin bu konudaki ebedi ve değişmez son sözünün söylenmediğini bilerek yaklaşmak gerek. Bundan "Marksizmin insanın ortaya çıkışı ve gelişmesi konusundaki görüşleri eleştirilmemeli" gibi bir anlam çıkmaz. Öncelikle, "Marksizmin bu konudaki resmi görüşü şudur." diyecek bir makam ya da mercinin olmadığını hatırda tutmak gerekiyor. Olsa olsa, marksist metodolojiyi benimsemiş biliminsanlarının vardıkları sonuçlar eleştiri konusu yapılabilir. Ama marksist biliminsanlarının görüşleri eleştirilecekse incelemelerini ve vardığı sonuçları geçen yüzyılın bilgi düzeyine dayandırmak zorunda kalan ve dolayısıyla kaçınılmaz olarak bugün için eskimiş görüşler dile getirmiş olan biliminsanlarının değil, en son bulguları ve verileri kullanan marksist biliminsanlarının çalışmalarını eleştirmek gerekiyor.

Mustafa Topal'a görüşlerini bir de bu açıdan sınamasını öneririz.

DİPNOTLAR

1) Bazı dillerde "ırk temizliği", "ırkın saflığı" anlamına gelen sözlerle karşılanıyor (raschygiene).

2) Başka bir tartışmada dile getirdiğimiz bu görüş tartışmaya katılanlardan birince "kurnazlık" olarak nitelendirilmişti. Tartışmacıya göre kendini marksist olarak tanımlamayanlar tarafından yapılmış çalışmalarla elde edilen bilgileri benimsemek buna karşılık kendini marksist olarak tanımlayanların yanlışlarını sahiplenmemek işine geleni kabullenip işine gelmeyeni kabullenmemekti. Oysa dile getirdiğimiz görüşteki mantığın kurnazlıkla bir ilgisi yok. Bilimsellik kanıtlanmış yanlışların reddini doğruların kabulünü gerektirir Bu başkalarının çalışmasıyla ortaya konan doğruların kabulünü olduğu kadar, kendi yanlışlarından arınmayı da kapsar.

3) Thomas S. Kuhn, Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Alan Yay, İstanbul, 1982.

4) Thomas S. Kuhn, The Copernican Revolution, Harvard Univ. Press. Mass. yenileştirilmiş basım. 1985.

5) Bu diyalektik kavrayış marksist evrim anlayışının Lamarkçı eğilimde olamayacağını gösterir. Lamarkçı anlayışa göre dış etkenlerin baskısıyla edinilmiş özellikler kalıtsal hale gelir ve kuşaktan kuşağa aktarılır. Lamarkçı anlayışı örnekleyen ünlü örnek şudur: Eskiden zürafaların boynu uzun değildi. Fakat yaşadıkları bölgelerde yerde ot kalmadı. Onun için ağaçların dallarına uzanarak karınlarını doyurmaya başladılar. Bu nedenle yavaş yavaş boyunları uzadı ve zürafalar uzun boyunlu hale geldi. Darwinci anlayış bunu kabul etmez. Darwinci anlayışa göre zürafaların bir kısmında raslantısal (buradaki raslantısallık amaçlı olmamayı anlatır) bir şekilde kalıtsal olarak yani dışarıdan dayatılan zorlamalarla değil, kalıtım sisteminin kendi iç çelişkileri nedeniyle uzun boylu olma özelliği ortaya çıktı. Kalıtımsal özellikleri nedeniyle uzun boylu zürafalar yiyeceğe daha kolay ulaştığı için hayatta kalarak soylarını sürdürdüler. Diğerlerinin soyu tükendi. Böylelikle bir canlının kalıtım sisteminde meydana gelen içsel değişikliklerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve uygun yaşam ortamı bulmasıyla doğal seçilim meydana geldi. Dışarıdan gelen etki içsel bir değişikliği harekete geçirebildiği, bir başka deyişle kalıtım maddesi, yani DNA molekülü üzerinde etkili olduğu ölçüde kalıtsal olabilir. Örneğin radyoaktivite böyle bir etki yapar. Kalıtım maddesi üzerinde etkili olmayan uzatma, ya da herhangi bir organı belirli bir biçimde kullanma tek tek bireyler üzerinde etkili olabilir, ama kalıtım bakımından bir sonuç doğurmaz. Felsefe kategorileriyle ifade edecek olursak: Maddi süreçlerin canlı üzerinde etki yapması sonucunda meydana gelen yansıma, bireysel olanla sınırlı kaldığı sürece geneli etkilemez; geneli etkilemesi için geneli belirleyen süreç üzerinde etkili olması gerekir. Bu da yansıtma sürecinin iç değişikliğe uğratma ve yeniden üretme özelliğinin kalıtım maddesinde etkili olması demektir.

6) Maalesef bu pasaj Alman İdeolojisi'nin (Marx-Engels, Alman İdeolojisi (Feuerbach). Sol Yay. 2. baskı, 1987 Ankara) Türkçe çevirmeni Sevim Belli'nin kurbanı olmuş ve anlaşılmaz bir şekilde çevrilmiş, bazı sözcükler ise atlanmış. Bu metinleri en iyisi asıl yazıldığı dilden çevirmek ama bizim aynı pasajın İngilizce metinden yaptığımız şu çevirisi yine de daha anlaşılabilir: "Dil bilinç kadar eskidir, dil başka insanlar için de mevcut olan pratik bilinçtir ve sadece bu nedenle kişisel olarak benim için de gerçekten mevcuttur. Bilinç gibi dil de sadece diğer insanlarla ilişki ihtiyacından, zorunluluğundan ortaya çıkmaktadır." (K. Marx-F. Engels, Selected Works, Moskova 1976 C.1, s.32)

7) Dinozorların Sessiz Gecesi, Alan Yay. C. 2, s. 216.

8) Friedrich Engels, Doğanın Diyalektiği, Sol Yay. Beşinci baskı. Ankara, 1991, s. 63 vd.

9) "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü" makalesi kitabın Sol Yayınları tarafından beşinci baskısının 186-200. sayfaları arasında yer alıyor.

10) V. P. Alekseyev, Vozniknoveniye Çelovecestva, İzd. Progress, Moskova 1986. Kitabın "The Origin of the Human Race" adıyla yayınlanan İngilizce çevirisinden Alâeddin Şenel'in yaptığı Türkçe çevirisi; V. P. Alekseyev, İnsan Türünün Kökeni ve Gelişimi Sosyal yay. İstanbul 1993.

11) Agy, s.155.

12) Agy. s.155-156.

13) Doğanın Diyalektiği, agy., s.188.

14) Richard Dawkins. Gen Bencildir, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 1995, s.11.

15) Agy, c.2, s.113. 3. cildin Birinci Bölüm'de yer alan bir alt bölümün başlığı ise şöyle; "Önceden alınmış biyolojik kararlar. (Agy. c.3, s.32.) Bunun mecazi bir anlam taşıdığını biraz ilerideki bir başka altbölümün başlığından bile çıkarmak mümkün: "Bilinçsiz Güvence" (Agy, s.65.) aynı altbölümde "Sinir sisteminin bulunuşu"ndan sözediliyor. (s.75). Yine 4. cildin 11. bölümünün başlığı "Zaruretin Yol Açtığı Buluş" (s.205), burada doğanın oturup bilinçli bir faaliyet olarak "icat" yapmadığı çok açık. Bunlar bir fikre vurgu getirmek amacıyla yapılmış mecazlar.

16) Alekseyev, agy, s. 177.

17) Karl Marx, Kapital. Birinci Cilt, Üçüncü Baskı, Sol yay., s.195-196.

18) Alekseyev, agy, s.118.

19) Agy. s. 155.

YARARLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

1) Dimitri V. Guryev, The Riddle of Origin of Consciousness (Bilincin Orİjini Muamması), Moskova, 1990.

2) Charles Darwin, The Origin of Species, Londra 1985.

3) Mark Ridley (ed), A Darwin Selection, Londra, 1994.

4) Gordon Childe, Kendini Yaratan İnsan, Varlık Yay. İkinci Basım, İstanbul, 1983.

5) Mafred Buhr-Alfed Kosing, Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü, İkinci Baskı, Konuk Yay. İstanbul 1978.

İnsanlaşma konusuna değişik bir bakış

Vehbi HACIKADİROĞLU

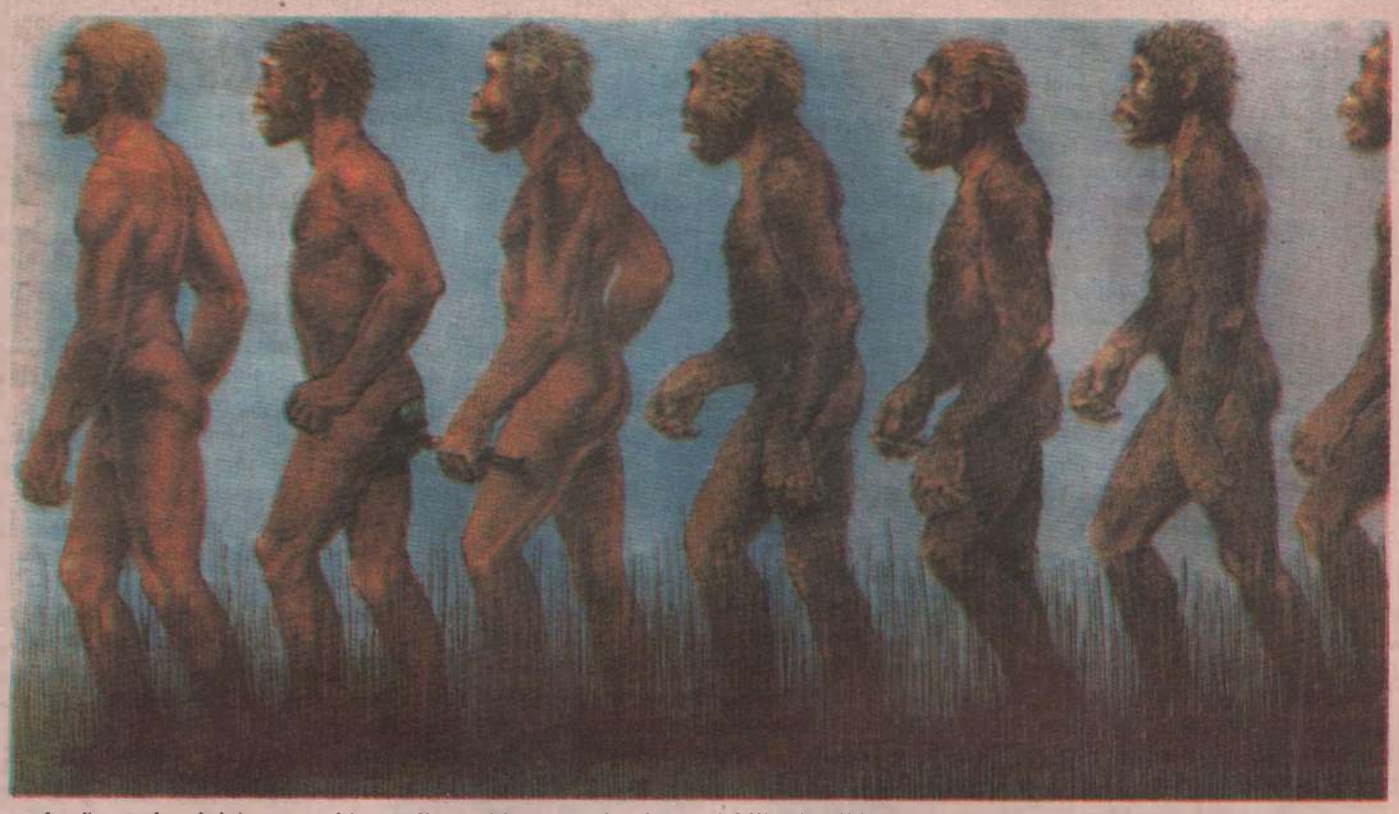

Bilim ve Ütopya' nın Ocak ve Şubat 1996 sayılarında yayımlanan iki yazısında Sayın **Mustafa Topal** insanın nasıl insan olduğu konusunda günümüze dek öne sürülen bilimsel ve ideolojik görüşlerin bir özetini vererek "insan bilincinin, adım adım gelişen evrimsel bir sürecin eşsiz ama biyolojik kökenli bir ürünü" olduğu sonucuna varıyor.

Bilimsel düşünceden kesin bir sapma yapmadan insanlaşmanın biyolojik kökenli bir evrimin ürünü olduğuna karşı çıkılamayacağı açıktır. Bunun tersini düşünmek tanrının biyolojik evrimi belli bir noktada durdurup "sıra insanı yaratmaya geldi, ona biyolojik yapısı dışında bilinç, us, iyi yüreklilik, efendiliğe ya da köleliğe yatkınlık türünden kimi nitelikler de veriyorum" dediğini ya da buna benzer durumları kabul etmek olur. Ancak, bilimdışı bir duruma karşı çıkmakla, düşüncelerinde, örtülü biçimde de olsa öyle durumların etkisi altında kalmamak arasında önemli ayrımlar vardır. Nitekim, yeri geldikçe göstermeye çalışacağımız gibi, doğa bilimleri alanında genellikle biyolojik görüşten ayrılmamaya özen gösterilmesine karşın toplum bilimleri ve felsefe alanında, örtülü biçimde de olsa, biyolojik görüşten ayrılmalar sanılandan çok daha sık ortaya çıkmaktadır.

Bunu önlemenin yolu insanlaşma süreciyle ilgili biyolojik görüşün, şimdiye dek yapılmış olandan daha inandırıcı bir açıklamasını yapmaya çalışmaktır. Bu yazıda bir yandan böyle bir açıklama vermeye çalışırken, bir yandan da bu konuda, bilimsellik görünüşü altında günümüzde de sürdürülmekte olan bilimdışı görüşlerden örnekler vereceğiz. Konuya "insan nedir?" sorusuna bir yanıt arayarak gireceğiz.

Dünya üzerinde belli bir yere uzaktan bakıp "Burada insanlar yaşıyor" demişsek, bu, orada insan yapısı olduğundan kuşku duymadığımız bir takım yapıtlar gördüğümüzdendir. Bunlar evler, yollar, fabrikalar, taşıma araçları ve benzerleridir. Bu insan ürünü yapıtların ortak özelliği hepsinin de insanı doğa karşısında, diğer hayvanlara göre, daha özgür kılacak türden yapıtlar oluşudur. Bu yapıtların insanlaşmayla ilgisine geçmeden önce, burada sözünü ettiğimiz "doğa karşısında özgürlük" kavramına bir açıklık getirmeye çalışalım.

"ÖZGÜRLÜK ARAÇLARI"

Bir ağaçtaki meyveye değişik yapıdaki hayvanlarla, bir insanın ulaşma yöntemlerini düşünelim. Bir kuşun o meyveye uçarak gitmekten başka seçeneği yoktur. Nitekim tırmanıcı bir hayvanın da tırmanma dışında seçeneği yoktur. Tırmanmayı da, uçmayı da beceremeyen bir hayvan, ya meyvenin yere düşmesini bekleyecek ya da onunla hiç ilgilenmeyecektir. Oysa, henüz tam bir uygarlık düzeyine erişmemiş insan bile meyveyi elde etmenin değişik yollarını bulabilir. Tırmanmaktan daha kolay olacağını düşünürse ağacı silkeleyerek meyveyi düşürebilir, çengelli bir sırıkla meyveli dalı kendine çekebilir, ya da ağaca çıkmak için taşınır bir merdiven kullanabilir.

İşte insanın özgürlüğü burada kendini gösterir. Doğanın ona, meyveyi yalnızca tırmanarak elde etme olanağı vermiş olmasına karşın, insan, amacına ulaşmanın değişik yollarını bulabilme, bunlar arasından kendisine en uygun yolu seçebilme yeteneğinde olduğu için ve seçeneklerinin çeşitliliği ölçüsünde özgürdür. İnsan uygarlaşarak; ev, yol, taşıma araçları türünden araç ve gereçlerin çeşitlerini artırdıkça özgürlüğü de artacaktır. Bu yüzden bu araç ve gereçlere "özgürlük araçları" diyeceğiz.

Özgürlük araçlarının, özgürlük aracı olma dışında, iki temel özelliği hemen göze çarpmaktadır. Birincisi, bu araçların en önemsizlerinin bile insanların işbirliği olmadan yapılamayacak türden oluşudur. İkincisi de, yine bu araçların yapımının büyük ölçüde bilgi birikimini gerektirmesidir. Bilgi birikimi ancak toplumsal yaşamdaki deney ve deneyimlerden elde edilen bilgilerin hem aynı kuşaktan insanlar arasındaki alışverişiyle hem de her kuşağın bilgisini kendisinden sonraki kuşaklara aktarmasıyla sağlanabildiğinden, özgürlük araçları bu yönden de insanların işbirliği içinde yaşamasını gerektirir.

Böylece insanlaşmanın ilk aşamasında, özgürlük araçları yapmak üzere işbirliğine girişen insansı (anlatımda karışıklıktan kurtulmak için bunlara "insan" yerine "insansı" adını veriyoruz) toplulukların bulunduğunu kabul etmek gerekiyor. Ancak şimdilik bunun uygun bir varsayım olduğunu söylemekten öteye gidemeyiz. Bu toplulukların, arı ve karıncalar gibi doğaları gereği işbirliği içinde yaşayan topluluklarla, yaban sığırı sürüleri gibi, işbirliği yapma amacı gütmeden bir arada yaşayan topluluklardan farklı olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Böyle bir insansı topluluğu bir anababanın, kendi yaşamını sürdürebilecek yaşa gelmiş olan çocuklarını yuvadan uzaklaştıracak yerde birlikte çalışmak üzere alıkoymasıyla oluşturulabilirmiş gibi görünürse de, işbirliği için elverişli olan fizyolojik koşulların yanında kimi tinsel koşulların da bulunması gerektiği düşünüldüğünde sorunun çözümünün sanıldığı kadar kolay olmadığı anlaşılabilir. Güçlüğün asıl kaynağı olan tinsel koşulları biraz sonra ele almak üzere bir yana bırakırsak, fizyolojik koşulların ilk bakışta sanıldığı kadar güçlük doğurmayacağını görmek zor değildir.

Gerçekten, iki hayvanın işbirliği yapabilmesi için gerekli olan fizyolojik koşullar olsa olsa, ön ayakların bir takım işler yapabilecek biçimde ellere dönüşmesi olabilir ki, kuşlarda ön ayakların kanada bile dönüşebildiği göz önünde tutulduğunda bu konuda genellikle öne sürülen güçlüklerin sanıldığı kadar önemli olmadığı görülebilir. Günümüzde elleriyle bir takım işler yapmak zorunda olmayan kimi maymun türlerinin dallara tutunma türünden kimi işlerde ön ayaklarını el gibi kullandıkları görüldüğüne göre fizyolojik koşullar konusunu çok önemsemek gereksiz görünüyor. Bir kez işbirliğine girildikten sonra, bedenin yapısı, Sayın **Topal**'ın da sözünü ettiği (Ocak 1996, s.37) Yeni Darwinciliğe göre mutasyon yoluyla işbirliğine daha uygun biçim almak üzere sürekli gelişecektir.

HAYVANLAR VE DİL

Böylece, insansı topluluğunun, asıl güçlük olan tinsel koşulların da yerine gelmesi durumunda bir işbirliği topluluğuna dönüşebileceğini kabul etmek zor değildir. İşbirliğine girişen insanların birbiriyle anlaşmak zorunda oluşları dilin doğması için de bir başlangıç oluşturacaktır. İnsanlaşmada dilin işlevi öylesine önemlidir ki, bu işlevin nasıl yerine geldiği konusunu biraz daha yakından ele alacağız. Sayın **Topal, Orhan Hançerlioğlu**'ndan dille ilgili bir alıntı yapıyor ve orada söylenenin doğru olmadığını belirtiyor. **Hançerlioğlu** şöyle demiş: "En eğitilmiş hayvan bile, dilini kullanmadığından, başka bir hayvanı eğitemez".

Sayın **Topal** bu görüşün tümüyle yanlış olduğunu, maymunların hiç de anlamlı sesler çıkaramaz oluşlarına karşın çocuklarını eğitebildiklerini ileri sürüyor. Bu anlaşmazlığın temelinde dilin doğal biçiminin sesli dil olduğu görüşünün bulunduğu anlaşılıyor. Ancak bu görüş doğru değildir. Eğer görsel imlerle konuşan insanların konuşurken birbirini görmek zorunda oluşlarının verdiği güçlük olmasaydı, dil, belki de günümüzde sağır ve dilsizlerin konuştuğuna benzer bir görsel imler dili olurdu. Nitekim günümüzün en yetkin anlaşma aracı olan yazı da görsel bir anlatım aracıdır.

Bu bakımdan eğer **Hançerlioğlu** hayvanların dillerini kullanamadığından söz ederken onların dil ve gırtlaklarının anlamlı sesler çıkarmaya uygun olmadığını söylemek istiyorsa bu görüş gerçekten yanlıştır. Hayvanların anlaşamamaları gırtlak ya da dillerinin yetersizliğinden değil, anlaşma gereksinimi duymamalarındandır.

Şimdi artık anlaşma gereksinimi duyan insanlarda dilin nasıl ortaya çıktığının açıklamasına geçebiliriz. Ancak, dil düşünceleri anlatma aracı olduğuna göre dilden önce hayvanların düşünme bakımından ne durumda olduğunu görmemiz gerekir. Bunu da en iyi biçimde **Pavlov**'un köpekler üzerinde yaptığı ünlü deneye başvurarak yapabiliriz.

HAYVANLAR İÇİN DIŞ DÜNYA YOKTUR

Pavlov bu deneyinde bir zil sesi ardından köpeğe yemek vererek belli zamanlarda köpeğin salya salgılarını ölçmektedir. İlk zilden sonra doğal olarak hayvanda bir salya salgısı söz konusu değildir. Salya, yemeğin verilmesinden sonra ortaya çıkmaktadır. Ancak, deneyin yeterince yinelenmesiyle, zil sesinin ardından, daha yemek görünmeden salya salgısı başlamaktadır. Zilden sonra salyanın başlaması, köpeğin yemeği beklemeye başladığı

biçiminde yorumlanabileceğinden, zilden sonra yemeğin geleceğini öğrendiğini, böylece onun bir tür bilgi edinmiş olduğu söylenebilir.

Doğal olarak bu anlatış biçimi, köpeğin değil, bu deneyi dışardan seyreden bir insanın olayı anlayış biçimini betimlemektedir. Yoksa köpekte ne zil sesi, ne yemek, ne de yemeğin gelmek üzere oluşu kavramları vardır. Köpek için zil sesi bir ses (S) duyumudur. Yemeğin gelişi ya burundaki bir koku (K) duyumu ya da dildeki bir dokunma (D) duyumudur. Biz bunun D duyumu olduğunu kabul edelim. D duyumu köpekte salyayı başlatan bir duyum türüdür. Böylece deneyin köpek için anlamı, onda bir S duyumundan sonra salyayı başlatan bir D duyumunun ortaya çıkması, bu S ve D ardışıklığın yeterince yinelenmesinden sonra S duyumunun salyayı başlatmasıdır.

Bu durum, olayı dışarıdan seyreden bir insanın, zilden sonra yemek gelmesi olayını yeterli sayıda gözlemledikten sonra zilin ardından köpeğe yemek verilmesini beklemeye başlamasından çok farklıdır. Köpek için olayın tümü (S ve D duyumlarıyla salya salgısı) bedeninde yaşanmakta, oysa insan bütün olayı dışardan gözlemleyerek, yalnızca beklenti içinde bulunmaktadır. Köpekte beklenti duyumu yerine yalnızca bedenin bir tepkisi (salya) ortaya çıkmaktadır. Köpek için olayın ilginçliği kendi açlığından kurtulmak gibi yaşamsal bir nedenden ileri gelmektedir. Oysa insan için olay, yuvarlanan bir taşın başka bir taşa çarpması kadar kendisine yabancıdır. Buna karşı insan bu olaydan "bu laboratuvarda her zil çalınışından sonra köpeğe yemek verilmektedir" biçiminde bir bilgi edinmiş, köpekse yalnızca koşullu bir tepki edinmekle kalmıştır.

Köpekle ilgili olarak saptadığımız bu durum, bütün hayvanlar, bu arada henüz insanlaşma yönünde ilk adımını atmamış olan insan ya da insansı için de geçerlidir. Hayvan için bir dış dünya yoktur. Her şey kendi içinde ortaya çıkan duyumlarla sınırlıdır. Birbirine yakın dört ağaca bağlanmış dört koyundan biri, öteki üç koyunun, kendi gözleri önünde boğazlanışını tepki göstermeden seyreder. Onun için ne öteki koyunlar, ne bıçak, ne de boynunun kesilmesi kavramları vardır. İlk tepkiyi ancak kendi boynunu bıçağın kesmeye başladığı anda gösterecektir.

İŞBİRLİĞİNE YÖNELİM VE SONUÇLARI

İşte biraz önce, fizyolojik koşullar yeterli olsa bile tinsel koşulların yetersizliği yüzünden insansıların başka insansılarla, hatta kendi çocuklarıyla bile, işbirliğine yönelmesinin hemen hemen olanaksız olduğunu söyleyişimiz bundandır. Gerçekten henüz her yönüyle bir hayvan durumunda bulunan bir insansı için, ne başka insansılar kavramı, ne ana ve çocuk kavramları, ne de bir şeylerin işbirliğiyle kolaylaşacağını sezgi yoluyla bile kavrayabilmek için gerekli olan başka kavramlar vardır. Bu durumdaki insansıların doğa karşısında özgürleşebilmek için işbirliğine yönelebileceklerini kabul etmek, tanrının bir gün insansılara bir ussallık bağışladığını, onların da bundan yararlanarak insan gibi davranmaya başladıklarını kabul etmek kadar zor görünüyor.

Öte yandan, bu insansıların şöyle ya da böyle bir işbirliğine girmeye yöneldiklerini bir an için kabul etsek bile, bu yaratıkların birbirine söyleyecek bir şeylerinin bulunması olanaksızdır. Çünkü dil bir düşünceyi anlatmak için gereklidir. Oysa hayvanlarda düşünceye benzeyen bir şeyler olarak yalnızca duyumlar vardır. Duyumlar da hayvanın kendi içinde ortaya çıktığından, bu duyumlardan başka hayvanların haberi olması olanaksızdır. Kısaca, insansıların, işbirliği yoluyla insanlaşmaya başlamaları söz konusu olduğunda, "işbirliğine girmek için işbirliğinin ne olduğunu bilmek, işbirliğinin ne olduğunu bilmek için de işbirliğine girmiş olmak gerekir" türünden bir dizi döngüselliklerle karşılaşmaktan kurtulamıyoruz.

Ancak, bu döngüselliklerden söz ederken bunların yalnızca belli bir andaki ya da kısa bir süre içindeki durumlar için söz konusu olduğunu unutuyoruz. Gerçekte yeterince uzun bir zaman süresi bizim mantıksal olarak olanaksız gördüğümüz pek çok becerileri sıradan olaylara dönüştürebilmektedir. Engelli bir koşuda, engele yaklaşan bir atın, ön ayaklarını ne zaman ve ne ölçüde havaya kaldırıp arka ayaklarına ne kadar yüklenerek nasıl atlaması gerektiğini, yalnızca engelden yansıyan ışınların gözünü etkileyiş biçimine dayanan bir hesaplamayla saptayıp başarılı bir atlayışı gerçekleştirebilmesinin mantıksal bir açıklamasını yapmak olanaksızdır. Bu durum ancak, atın bu başarısının milyonlarca yıllık bir deney ve bilgi birikiminin ürünü oluşuyla açıklanabilir.

Bunun gibi, insanlaşma sürecinin başlama ve gelişmesinde mantıksal olarak olanaksız görünen durumlar, zamanın uzunluğu göz önünde tutulduğunda değişik bir görünüm kazanır. İnsanlaşma sürecinin başlangıç noktası olarak düşünülen Yontmataş Devrinin bir milyon yıldan daha uzun sürdüğü biliniyor. Bu süre yalnızca taştan çok basit aletler yapmayı öğrenme için harcanmış olamaz. Bu süre içindeki önemli değişme, belki de, henüz bir işbirliği amacı gütmeden birlikte yaşayan insansıların avlanma ve düşmanlara karşı korunmada içgüdüsel bir işbirliğine yönelmeye başlamalarıdır.

Belki de bu birlikte yaşama ve adım adım işbirliğine yönelme döneminin sonunda varılan nokta yalnızca topluluk içinden bir bölüm insanın taştan kaba aletler yaptığı sırada ötekilerin o aletlerle avlanmayı ve düşmanlardan korunmayı üstlenmeleridir. Bir kez işbirliği içinde çalışma öğrenildikten sonra, artık insanlaşmanın evreleri milyon yıllarla değil, önce on bin sonra da bin, hatta günümüzde yüz yıllarla ölçülmeye başlayacaktır.

Doğal olarak, işbirliğinin gerçekleştiği bu inanılmaz uzunluktaki süre içinde, işbirliğinin vazgeçilmez koşulları olan anlaşma ve bilinçlenme de aynı yavaşlık ve aynı kararlılık içinde gerçekleşme yolundadır. İşbirliğine giren, hatta yalnızca yönelen insanların birbiriyle anlaşma çabaları konuşmayı doğuracaktır. Ancak, anlaşmaya başlamamış insanların anlaşmaya başlayabilmelerinde de mantıksal bir olanaksızlık var gibidir. Pavlov'un deneyini açıklarken de gördüğümüz gibi, hayvanın başka hayvana anlatmak isteyebileceği şey ancak duyumları olabilir. Duyumlarsa hayvanın içinde geçen şeyler olduğu için bir hayvan ne başka bir hayvanın duyumlarını öğrenebilir ne de kendi duyumlarını ötekine anlatabilir. Böylece, anlaşma konusunda da karşımıza mantıksal bir olanaksızlık çıkmış gibidir.

Ancak işbirliğine yönelen varlıklar anlaşmak zorundadır ve bunu başarmak için yeterli zaman vardır. Önce zihindeki duyumların dışardaki karşılıkları üzerinde anlaşmaya girişilecektir. Örneğin topluluğun meyve gereksinimi karşılayan bir ağacın meyveleri hamken yeşil, olgunlaşınca da kırmızı ise, yalnızca bu ağacın ürünlerinden yararlanarak yeşil ve kırmızı, ham ve olgun, yenebilir yenemez türünden bir çok kavramlar üzerinde anlaşabilirler. Böylece her insan, içinde yaşamakta olduğu bir dış dünyanın, o dünyada yaşayan başka insanların, o insanlar arasında da kendisinin bulunduğunu anlamaya başlar. Bilinç, insanın kendisine dışardan bakabilmesi, haz ve acılarının en azından bir bölümünü kendisinin artırıp azaltma gücünde bulunduğunu kavrayabilmesi anlamına gelir. Bu bakımdan Sayın **Topal**'ın "İçlerinde **Marx** ve **Engels**'in de bulunduğu sayısız büyük zeka, bilincin yalnızca insana özgü bir şey olduğunu söyleyerek insanı ve insan evrimini anlama ve açıklama konusunda yanılgıya düştüler" derken yanıldığı söylenebilir.

Bilinçlenme bir yönüyle de, bedenin bilinçsiz yöneticileri olan içgüdü ve koşullu tepkilerin ya yerini alan ya da onların dışında ortaya çıkan bilgilenmeyi gerektirecek ve bilgi birikimi de insanlığı geliştirecektir. İnsanlaşmanın temelinde işbirliği içinde özgürleşme araçları üretimi bulunursa da, bilgi artışı hem işbirliğinin gerekliliğin görülmesi hem de üretimdeki verimliliğinin artmasını sağlayacağı için insanlaşmayı yalnızca bilginin sağladığı kabul edilebilir. Artık karşımıza bilgisiyle kendi kendini yaratan insan vardır. Böylece, **Pavlov**'un deneyindeki köpek gibi, dünyayı yalnızca kendi içinde geçen olaylar olarak kavrayan hayvan yerine, **Pavlov**'un deneyini dışarıdan seyreden kimse gibi, kendi dışında geçen olaylar üzerinde de bilgi edinebilen insan geçmiş oluyor. Bu değişmenin yarattığı Taş Devri insanıyla, günümüzdeki atom bombası kullanan insan arasındaki ayrım da, aradan geçen zaman içindeki biriken bilgiden doğan bilgi artışıdır.

İNSANLAŞMANIN ANAHTARI: TOPLUMSAL YAŞAM

Şimdi artık bilgisiyle kendi kendini yaratan insanın doğasının ne olduğu konusunu ele alabiliriz. Gerek bilgi birikimi, gerekse biriken bilgiyi kullanarak elbirliğiyle özgürlük araçlarının üretilmesi ancak toplumsal yaşamda gerçekleşebileceğine göre, insan, özgürlüğünü ve bu yoldan da insanlığını toplumsal yaşama borçlu demektir. Yani özgürlükler işbirliğiyle üretilecek ve katılımcılar ortak üretimden paylarını alarak özgürleşeceklerdir. Gerçekten, toplumsal yaşama girmeyen insanların insanlaşması olanaksız olduğu gibi, doğduğu günden başlayarak toplumdan uzakta, diyelim ormanda bir hayvanın besleyip büyüttüğü bir insan yavrusu da insan olamaz.

Ancak bu, özgürlüğünü ve insanlığını topluma borçlu olan insanın toplumun tutsağı olması gerektiği anlamına gelmez. Çünkü doğa karşısında özgürleşmek için toplumsal yaşama giren insanın, kendisi için doğanın bir bölümü olan topluma tutsak olmayı kabul etmesi çelişkili bir tu-

☞

tum olur. Buna karşı, ortak üretimden pay alarak özgürleşecek olan insan da bu ortaklığın gerektirdiği disipline katlanmak zorundadır.

İlk bakışta insanın dramı, amaçladığı özgürlükle işbirliğinin gerektirdiği disiplin arasındaki bu karşıtlıktan doğuyormuş gibi görünürse de bu doğru değildir. Çünkü özgürlüğünün ancak işbirliğiyle üretilebileceğinin bilincinde olan insan için işbirliğinin gerektirdiği disipline uymak bir tutsaklık olamaz. Yeter ki o, bu işbirliğine kendi özgür kararıyla katılmış olsun ve işbirliğinin düzeni katılımcıların özgürlük arayan insanlar olduğunu gözden kaçırmayan bir düzen olsun. İşte insanın dramı, insanlık tarihinin hiçbir döneminde işbirliği düzenlerinin katılımcıların özgürlük arayışını göz önünde tutmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu niçin böyle olmuştur?

Çünkü milyonlarca yıllık insanlaşma süresince, yüzyılımızın ikinci yarısına gelinceye dek hiçbir zaman bilgi artışı insanlığın gereksinmelerinin artış hızına ulaşamamıştır. Belli bir çağdaki iletişim ve ulaşım olanakları bir toplumun insanlarını karşılıklı anlaşmaya dayanan bir işbirliği düzeni içinde tutabilecek bir düzeyin gerisinde kalmışsa toplum ya bölünecek ya da bir zorbanın yönetimi altında zorla birarada tutulacaktır. Her iki durum da insanlaşmanın temelindeki "özgür insanların özgürce işbirliği" ilkesine aykırıdır. Çünkü işbirliğinden amaç yalnızca belli insan gruplarının işbirliği değil, yeryüzündeki bütün insanların işbirliğidir. Böylece bilgi yetersizliği yüzünden evrensel bir işbirliği dünyasının yerini, bir ayrılıklar, çatışmalar ve savaşmalar dünyası almıştır.

Bilgi yetersizliğinin olumsuz etkileri bununla da kalmayacaktır. Başta doğal yıkımlar olmak üzere değişik türden yıkım, kıyım ve kötülükleri bilgi yoluyla açıklayamayan insanlar bunları açıklamanın yolunu boş inançlarda bulacaklarından, insanların davranışlarının yönetiminde bilginin yerini boş inançlar alacaktır. Böylece insanlar yüzbinlerce yıl boyunca boş inançlara göre davranacaklar, yöneticiler de onları bilgi yerine boş inançlarla yöneteceklerdir. Bilgi arttıkça onun hemen boş inançların yerini alacağı sanılırsa da öyle olmuyor ve boş inançlar, özellikle de insanlar arasındaki ilişkiler konusunda, inanılmaz bir direnme gücü gösteriyor.

Nitekim günümüzde iletişim ve ulaşım konusundaki teknik bilgiler dünyayı bir köy alanı kadar küçültmüş ve her alandaki bilimsel bilgiler bütün boş inançları yerle bir edecek kadar artmış olmasına karşın, insanlarla insanlar, insanlarla toplumlar ve toplumlarla toplumlar arasındaki ilişkilerin boş inançların etkisinden kurtulması yolunda atılmakta olan adımların son derece çekingen ve etkisiz olduğu gözden kaçmıyor.

İnsanın ne olduğu konusundaki boş inançların, zihinlerde sanki kesin bilgilermiş gibi yer etmesinin en az **Aristotales**'e dek uzanan bir geçmişi vardır. **Aristotales**, bir insan topluluğundan uzakta, hayvanlar arasında büyüyen bir insanın hiçbir insansal nitelik göstermesine olanak bulunmadığını düşünebilecek durumda olmasına karşın yine de, her varlık gibi insanın da bir özünün bulunduğunu ve ussallık, toplumsallık, konuşabilirlik gibi pek çok niteliklerin bu özden türetilebileceğini düşünüyordu. Öyle ki, **Aristotales**'e göre insanlardan bir bölümü efendi, bir bölümü de köle olmak üzere yaratılmış olmalıydılar.

TANRI VE İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ ÜZERİNE FELSEFELER

Ortaçağ'da, büyük dinlerin etkisi altında ortaya çıkan ve somut biçimini Adem ve Havva'nın kişiliklerinde bulan bir insan kavramı geçerli oldu. Bu insan konuşma, düşünme, aldatma, aldanma, sevme, kıskanma türünden ne kadar insansal yetenek ve nitelikler varsa hepsiyle birlikte dünyaya gelmiştir. Bunların dışında Tanrı bu insana bir de özgürlük vermiştir. Her şeyi bilen ve her şeyi yapabilen tümbilgili ve tümgüçlü Tanrı karşısında insan özgürlüğü çelişkili görünse de Tanrı, suç işleyen insanı cezalandırma hakkını elinde tutmak için böyle çelişkili bir özgürlüğü uygun görmüştür.

Dinlerin zihinlere yerleştirmiş olduğu bu insan kavramının etkilerinden günümüz düşünürlerinin bile tam olarak kurtulamamış olmaları şaşırtıcıdır. Felsefenin dinsel dogmalardan bağımsızlaşmasına öncülük eden **Hobbes**, insanın doğal durumunu, başka insanlarla ortak bir gücün yönetimi altına girmemiş olma durumu olarak tanımlamış ve doğal durumdaki insanın özgürlüğünün eksiksiz ve kusursuz olduğunu öne sürmüştür. Böylece **Hobbes** henüz bir işbirliği toplumunun bir üyesi olmayan varlığın hem insan hem de özgür olabileceğini düşünmüştür ki, bu ancak Tanrının özgür yarattığı bir insan olabilir.

Hobbes'dan sonra **Locke**'a göre de örgütlü yaşama geçiş doğal durumdaki hak ve özgürlükleri korumak içindir. **Rousseau** da "insan özgür doğar, fakat her yerde zincirlenmiştir" demiştir. Her iki düşünürün de Tanrının özgür yarattığı insanı düşündükleri açıktır. Böyle olmasa yalnız yaşayan insanın özgürlüğü nasıl elde ettiği üzerinde düşünmeleri gerekmez miydi? Ancak bu "Tanrının özgür yarattığı insan" kavramı dinsel dogmalara tam uygun biçimine **Kant**'ın etik kuramında ulaşacaktır. **Kant**'a göre insan istenci, kendisini belirleyecek olan yabancı bir nedenden bağımsızdır. O, Tanrı kendisini özgür yarattığı için suç işleyebilen ve suç işlediğinde cezalandırılması gereken insandır.

Öte yandan bu, "Tanrının doğrudan insansal niteliklerle birlikte yarattığı insan" kavramı yalnız etik alanında değil, hemen hemen doğa bilimi özelliğini taşıyan epistomoloji alanında da, örtülü biçimde de olsa, etkisini sürdürmüştür. **Locke**, insanda doğuştan bilgi bulunmadığını kanıtlamak için büyük çabalar harcayarak kendini "bilinçli yaratılmış insan" kavramından kurtarmış görünür. Fakat hemen ardından bilginin duyu-deneyinden kazanıldığını öne sürerek "duyularından bilgi üretebilen insan" kavramını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Gerçekten, duyu-deneyinden bilgi edinmek, nesneleri görerek, koklayarak, tadarak, elleyerek o nesnelerin bilgisini edinebilmek anlamına gelir. Ancak bütün bu duyumlama yetileri, çoğu zaman insandakinden çok daha güçlü biçimde, hayvanlarda da bulunduğuna göre, hayvanlar bu duyumlardan bilgi edinemezken insanın üretebildiğini kabul etmek insanın bilgi üretme yönünden özel bir yaratılışının bulunduğunu kabul etmek demektir. Nitekim **Kant**, duyu-deneyinin doğrudan bilgi vermediğini, insanda duyu-deneyinden bilgi edinmeyi olanaklı kılan bir takım *a priori* bilgiler bulunduğunu öne sürerek, Tanrının, bilgili değilse bile bilgi üretebilen türden insan yarattığı görüşünü açıkça savunmuş oluyor.

Bu filozofların bu türden düşüncelerini bugün de savunanların bulunması şaşırtıcıdır. Oysa bunların, günümüz bilimsel bilgileri ışığı altında, kendilerine şu soruları sorarak bu yanılgılardan kurtulmaları gerekir: Tanrı, insanı özel bir bilme yetisiyle yarattıysa Taş Devri insanının taşın çok basit bir takım aletler yapmaya elverişli olduğunu öğrenebilmek için bir milyon yılı aşkın bir süre beklemesi niçin gerekti? Öte yandan, insanın özgür yaratıldığını söylemiş olduğuna göre, Taş Devrindeki, hele o dönemin başlangıcındaki insanın hayvandan daha özgür olduğunu söylemenin anlamı nedir? Bu sorular çoğaltılabilir. Ancak sorunu kısaca şöyle özetleyebiliriz: Evrim süreci içinde insanla hayvanın ortaya çıkışı bakımından bir kopukluk olduğunu söylediğimizde, diyelim bir maymunla Taş Devrinin başlangıcındaki insanın yaratılışı arasında bir kopukluk olduğunu söylemiş olduğumuzun unutulmaması gerekir.

> İnsanla hayvanın oluşumunda evrim süreci bakımından bir kopukluk bulunduğu görüşü yalnızca insanlık tarihiyle ilgili bir yanlış olmakla kalmıyor. Böyle bir görüş gerek günümüzün gerekse geleceğin insanıyla ilgili değer yargılarında da büyük yanlışlıklara neden oluyor.

Öte yandan, insanla hayvanın oluşumunda evrim süreci bakımından bir kopukluk bulunduğu görüşü yalnızca insanlık tarihiyle ilgili bir yanlış olmakla kalmıyor. Böyle bir görüş gerek günümüzün gerekse geleceğin insanıyla ilgili değer yargılarında da büyük yanlışlıklara neden oluyor. Tek başına yaşadığı zaman özgür ya da mutlu olmak şöyle dursun insan bile olmayan, böylece insanlığını da, özgürlüğünü de, mutluluğunu da başka insanlara borçlu olan insanı "insan insanın kurdudur" diye betimleyen **Hobbes**'un bir yanılgıya düştüğü açıktır. Ancak **Hobbes**'un bu yanılgısı, onun, kendi dönemindeki insanların durumunu yanlış değerlendirmesinden değil, o insanların durumunun insanın yaratılışı gereği öyle olduğunu sanmasındandır.

Günümüzde insanlığın bilgisinin, **Hobbes**'un dönemindeki bakışla baş döndürücü bir hızla artmakta oluşuna karşın, günümüz insanının da onun betimlediği insandan ayrımlı olmadığına bakarak **Hobbes**'un insanın doğasını doğru değerlendirdiğini düşünenler bulunabilirse de böyle bir düşünce biçimi doğru olamaz. Gerçi, inançların zihinlerden sökülüp atılmasının çok zor olması yüzünden çağımızdaki gelişmeler bilginin artışı ölçüsünde değildir. Fakat yine de, 17. yüzyıldan başlayarak deneyin bilime girmesiyle gerçekleşen bilgi patlamasından en çok yararlanan toplumlarda insanlık konusunda ortaya çıkan gelişmenin önemsiz olduğu da söylenemez.

İnsanların, düşünceleri yüzünden diri diri yakılması, geri kalmış toplumların insanlarının esir pazarlarında satılması, gelişmiş toplumların gelişmemiş toplumları sömürge yapmaları, hep, içinde bulunduğumuz yüzyılda ortadan kalkmış, ABD ve Güney Afrika'da zencilerin kölelikten kurtulup Cumhurbaşkanlığına varıncaya dek bir çok üstün konumlar elde edebilmeleri ve sembolik düzeyde de olsa, tek bir dünya toplumunun oluşmasına yönelik birçok girişimler yine yüzyılımızda gerçekleşmiştir. İlginç olan durum, ezilen toplumların kurtuluşuna yönelik olan bütün bu değişmelerin, ezilmiş toplumların başkaldırmasıyla değil de ezen toplumlardaki gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Ezen toplumlardaki gelişmeler de, bu toplumların insanlarının ya da yöneticilerinin eski dönemlerdekine bakışla daha iyi yürekli, daha cömert, daha insancıl ya da daha alçakgönüllü olmalarından değil, onların, eskisine bakışla daha bilgili, boş inançları daha az ve bu yüzden de kendi toplumlarının gerçek çıkarlarının nerede bulunduğunu daha iyi değerlendirecek durumda oluşlarındandır.

BİLGİ ARTIŞININ ÖNEMİ

İnsanlaşmada bilgi artışının belirleyici işlevi üzerinde ne kadar durulsa azdır. Çünkü bilimsel düşüncenin doğrudan oluşturucusu durumunda bulunan biliminsanlarının bu konuyu genetik konusundan bağımsız olarak ele almakta güçlük çektikleri görülüyor. Örneğin Sayın **Topal**'ın da belirttiği (Ocak 1996, s.36) gibi, **Darwin** "Yurtsever insanların çoğalmasıyla yurtseverliğin, doğal seçim yoluyla, sonraki kuşaklara geçebileceğini" öne sürmüştür. Oysa, eğer gelecek kuşaklar döneminde de toplumların ayrı ayrı yurtları olacak ve yurtseverlik o zaman da üstün bir erdem olarak görülecekse, o dönemde yurtsever insanların oranının günümüzdekine bakışla daha yükselmesi, ancak, bilginin artması yüzünden, yöneticilerin ve eğitimcilerin halkı daha iyi yönetip daha iyi eğitmeleriyle sağlanacaktır.

Sayın **Topal** yine **Darwin**'in "Nüfusun büyük ölçüde aşağı sınıflarda artışı yüzünden insan soyunun niteliklerinin düşeceğini" öne sürdüğünü belirtiyor. Günümüzün ünlü biyoloji bilginlerinden **Jaques Monod** da (*Rastlantı ve Zorunluluk*, çev. V. Hacıkadiroğlu, s. 172) bilimin ilerlemesiyle bir çok kalıtsal sakatların döl vermeye yetecek kadar yaşatılabilmesi yüzünden insan türünün alçalmasını önleyen mekanizmanın yok olduğunu öne sürüyor. Bilgi artışının insanlığı geriletebileceğini, buna karşı önlem alınması gerektiğini belirten bu biliminsanlarının, bilim alanındaki bütün saygınlıklarına karşın, bu tür görüşlerin doğru olmadığı söylenebilir.

Bilgi artışının, hastalıkları ya da ölümleri ortadan kaldırıp kaldıramayacağı konusunda şimdiden bir şey söylemenin olanaksızlığı açıktır. Ancak 2000 yıl önce köleleri yırtıcı hayvanlara parçalatarak eğlenen insanların zihninden köle kavramını sileceği anlaşılan bilgi artışının insanlığın yükselişini sınırlıyacağı düşünülemez. Tersine, bilgi artışının sınırlanamaz oluşu insanlaşma sürecinin de, ne yönden olursa olsun sınırlanamayacağının en sağlam kanıtıdır. Günümüzün düşünürlerinin büyük bölümü için bile salt bir ütopyadan başka bir şey olamazmış gibi görünen, ayrılıksız ve ayrıcalıksız insanlardan oluşan tek bir dünya toplumu, bilgi artışının insanlık için belirlediği ilk hedef olabilir. İnsanlığın bu ilk hedefe ulaştıktan sonra göz dikeceği yeni hedefler üzerinde düşünme zamanı gelmiş olmalıdır.

İnsanlaşmanın sırrı beyinde ama...

Dr. H. Tuğrul ATASOY (*)

Mart sayınızda 3. bölümü yayımlanan Sn. **Mustafa Topal**'ın "İnsanlaşmanın sırrı beyinde" başlıklı yazısında yer alan bazı önemli yanlışlar ve sonu ırkçılığa varabilecek hatalı yorumlar hakkında derginizin sorumlu bir okuru olarak bu yazıyı yazma gereği duydum.

Önce kısaca yazıdaki yanlışlardan bahsetmek istiyorum. Sonrada bir kaç örnekle sonu ırkçılığa ve bilimsel faşizme varabilecek hatalı yorumlara bazı örnekler ile değineceğim.

1) Parkinson ve Huntington hastalıklarında temel patoloji beyin sapında değildir. Her iki hastalıkta da temel bozukluk bazal ganglionlar (sinir düğümü) dediğimiz beyin çekirdeklerindedir. Ve bu çekirdeklerin beyin sapı ile doğrudan bağlantısı bugün bilinebildiği kadarı ile yoktur. Parkinson hastalığında substansiya nigra denen çekirdekten striatum denilen bazal ganglion bölgesine giden yoldaki harabiyet (pigmente nöron harabiyeti) ve dopamin (bir aracı madde) eksikliği kadar çarpıcı olmasa da daha az miktarlarda dejenerasyon ve aracı madde eksikliği görülür. Huntington da ise striatum denen bölgedeki kolinerjik (aracı maddelerden asetilkolini kullanan) nöron harabiyeti esasdır. Bazal ganglionlar, planlanarak yapılan ince motor hareketin gerisindeki vücut postüründen (duruşundan), uzaydaki konum ve bununla ilgili hafızadan, sakkadik (sarkaç hareketi benzeri) göz hareketlerinden ayrıca frontal (ön beyin) lobu ve limbik sistem (heyecan ve duygu durumu ile ilgili beyin bölgesi) ile bağlantılarından dolayı da kısmen entelektüel faaliyet ve kişilik oluşumundan ana merkezlere yardımcı olarak sorumlu olan beyin yapılarıdır. Bu üst merkezlerle ve üst merkezlerin beyin sapı ile bağlantılarından dolayı bazal ganglionların beyin sapı ile dolaylı bağlantıları vardır, ama yazıda bahsedilen hastanın hayatını gerçek felç olmadan felç eden kilinikten beyin sapı harabiyeti sorumlu tutulamaz, sorumlu bölge bazal ganglionlar ve onların ön beyin lobu ve limbik sistem ile bağlantılarındaki bozukluktur.

2) Afazi (konuşamama) denilen klinik olay keşke o kadar basit olsa! Yazıda bahsedilen afazi, bu nörolojik rahatsızlığın kabaca dokuz değişik şeklinden yalnızca birisi. En çok bu şekilde, yani pür motor afazide korunmuş olsa dahi söylenileni anlama hiç bir afazide tam değildir. Çünkü hiçbir yüksek kortikal faaliyet (entelektüel faaliyet) tek bir noktanın bütünüyle kontrolünde değildir. Soyut üst yeteneklerimiz sadece ve sadece üst beyin kabuğunun sağlıklı çalışması ile yerine getirilmez, her yüksek soyut çaba alt ve orta beyin yapılarının katılımı, bazı özel alt merkezlerin görevlerini yerine getirebilmesi ile sağlanabilir. Örneğin beyin sapı çekirdekleri, hipotalamus, talamus, bazal ganglionlar ve özellikle assosiasyon merkezleri (yardımcı merkezler) bu işlevlerde en az üst beyin kabuğu kadar önemli ve gereklidirler. Afaziden örnek verirsek konuşma ve konuşulanı anlama merkezleri beyin kabuğunda korunsa bile orta beyindeki talamusun ventrolateral (ön-dış) çekirdeğinde ya da bazal ganglionlardan lentiform çekirdekte lezyon (harabiyet) olursa hasta yine afazik olur. Yine dokuz afazi şeklinden yalnız birisinde (transkortikal motor) okuduğunu anlama nispeten korunur diğerlerinde ise bozulur. Agrafi de (yazamama) ikiye ayrılır. Aleksinin (okuyamama) eşlik ettiği agrafi ve aleksisiz agrafi. Beyinde bazı nöronların takısız, bir diğer grubun ise düzensiz çekimli fiiller ile uğraşması olayına gelince, bu herhalde İngilizce konuşan birisi için geçerli, şunu deneyin bakalım ana dili gibi İngilizce bilen bir Çinli o nöronlarını nasıl düzenler? Benzer şekilde amygdal (beyinde bir bölge) ile ilgili yorum çok ilginç ve faşizan, bu şekildeki yanlış yorumlar sonucu kaç ruh hastasının sorgusuz sualsiz psikocerrahiye kurban gittiğini şöyle bir araştırın bakalım. Çoğu zaman bir insan grubunun bir beyin bölgesinde kaza eseri ya da deneysel olarak bir küçük bölge zedelenir ve o kişilerde bir işlev bozulur, hemen "hah bu bölge bu işten sorumlu denilir" ama sonra görülür ki olay o kadar basit değil. Ama bu arada olan zavallı nöroloji ve psikiyatri hastalarına ya da suç tekrarlayan renkli azınlıklara olur. Ömrünü amygdala adamış bu konunun en iyilerinden olan bir nörolog hala bu yapının ne işe yaradığını bilmediğini söylüyor! (Sizde lütfen geçmiş psikocerrahi ve kısırlaştırma uygulamalarına bir göz atın.)

3- Toplumdaki hiyerarşiye boyun eymeyi, tecavüzü, kendi türünü öldürmeyi ilkel sürüngen beynimize indirgemek, Batı'daki bazı gizli aşırı sağcı bilim insanlarının çok sevdikleri bir tutum. (Örneğin sosyobiyolojinin, davranışçı psikolojinin büyükleri **Edward O. Wilson** veya **B. F. Skinner** gibilerin.) Bir aslan, toplumundaki hiyerarşiye boyun eğmeyi, avlanmayı, avını öldürmeyi, kur yapmayı, çiftleşmeyi öğrenir. Yabani hayattan ve türünden kopuk büyümüş bir aslanı salın doğaya bakalım ne olacak. Yalın olarak ilkel beyni ve içgüdüleri onu hayatta tutabilir mi? Aynı şekilde bir insanda bunları öğrenir. Yazıda hayvanlar tarafından bulunan ve eğitilen çocuklardan bahsediliyor, evet hafızam beni yanıltmıyorsa yaklaşık 33 tane böyle vahşi çocuk var ve hiçbiri tekrar insanlarla yaşamayı becerememiş. Bunlardan birisi de Kuzey Hindistan da bir leoparın büyüttüğü kör bir çocuk. Acaba o çocuk insan gibi mi gülüyordu ya da jest ve mimikleri insanlarla aynı mıydı? Çok bilinen iki örnek deneyden bahsedelim. Doğdukları andan itibaren hep dikey çizgilerin olduğu yerde büyüyen, o muhteşem görme yeteneğine sahip kediler doğal ortama konulduklarında uzunca bir süre yatay engelleri algılayamamışlar. İkinci örnek ise doğduğu andan itibaren kendi türünden ayrı tutulan maymunlar, karşı cinsle bir türlü iletişim kurup çiftleşememişler, kendi kardeşleri türdeşleriyle bile bir arada yaşayamamışlar. Bir örnekte biz insanlardan; teorik alarak dokuları ve mikroorganizmaları çok iyi tanıyan bir bilim adamını (patolog ya da mikrobiyolog olsun) alın mikroskobun başına oturtun, eğer birisi ona ne görmesi gerektiğini göstermezse, hiç bir şey göremez yalnızca kırmızı, yeşil, sarı bir cümbüş görür. Sonra bu kişiyi üç-beş yıl sonra elektron mikroskobunun başına oturtun, ne görür, yalnızca bir karmaşa. Beyindeki merkez kadar o merkezin eğitimi ve koşullanması da önemlidir hatta, daha önemlidir. Bir insanın ya da maymunun türünden

gelen içgüdüsel mirasları, genetiğinin şekillediği davranış kalıpları olabilir ama bunların ortaya çıkabilmesi onun türdeşleri ile yaşayıp öğrenmesine bağlıdır. Yoksa aslanlar eğiticilerine ve onun hiyerarşik üstünlüğüne boyun eğmezlerdi. Yoksa insanlar feodaliteyi yıkmazlar totaliter rejimlere karşı ayaklanmazlardı, ne yani devrimciler sürüngen beyinlerinde bir bozukluk olduğu için mi devrimci oluyorlar?

4) Son olarak yazıdaki çok temel bir yanlışa değineceğim. İnsanların kendi türüne ve doğaya yönelik vahşetinin ilkel beyin kaynaklı olduğu yanılgısı. İnsanca diye nitelediğimiz fedakarlık, toplumsal uyum, sevgi, paylaşma gibi davranışlar ilkel+orta beyini var olan hayvanlarla, tecavüz, işkence, türdeşini katletme gibi hayvanca dediğimiz davranışlar ise yüksek zekalı memelilerle (özellikle dar alanda yüksek nüfuslu yaşamaya zorlanan memelilerle) ortak özelliğimiz. Korteks hem sanat, estetik, etik, siyasal tavır ve bilimsel çabadan sorumludur hem de akla durgunluk veren sömürüden, savaşlardan, soykırımlardan, ırkçılıktan sorumludur. Yukarıda değindiğim gibi soyut düşünceden ve entelektüel çabadan saf korteks (üst beyin kabuğu) sorumlu değildir. Limbik sistem, bazal ganglionlar olmadan korteks bir başına gerekli soyut düşünceyi üretemez. Orta beyni görev dışı kalan, korteksi ve koku beyni korunan, ender rastlanan bazı damar hastalıklarına bağlı bozukluklarda o insan cinsellikten ve sebebsiz saldırganlıklardan ibaret bir canlıya dönüşebilir. Buyurun bakalım! Aynı korteksin hatta aynı lobun değişik yerlerindeki lezyonlar çok değişik tablolara neden olur. Örneğin insanı diğer canlılardan gelişimindeki ilerilik nedeni ile en belirgin şekilde ayıran ve entelektüel soyut düşüncenin en önemli merkezi olan frontal (ön beyin lobu) lobu ele alalım. Bu lobun iki taraflı arka-dış lezyonlarında kişi saldırgan (pseudopsikopatik) sanrısal bir kişiye dönüşürken, aynı lobun iki taraflı orta-alt lezyonlarında kişi hareketsiz işlevsiz bir pelteye dönüşmektedir. İyiyi doğruyu yalnızca kortekse, yanlışı kötüyü yalnızca ilkel beyine yıkmak tamamen mantıksız, desteksiz ve saçmadır.

Albino türdeşine, balık düzeyindeki türlerin saldırganlığı ile insandaki ırkçılığı bir tutmak bugün batı da neofaşistlerin ellerinden düşürmedikleri kitapların yazarları olan sağcı sosyobiyoloji ve davranış genetiği ustalarının (?) çok sevdiği bir tutumdur. Böylelikle üstün gördükleri ırklarının her türlü saldırganlığı ve emperyalizmi haklı hale getirilir. Ayrıca bu tip örnekler, bilinçli siyasal davranışları, "adi türünü korumaya yönelik ilkel canlı davranışları" diye niteleyip muhaliflerin öldürülmelerini gerekli olarak göstermek içinde çok sık kullanılıyor. Konu ile ilgili bir okuyucu olarak bana uyarmak düşüyor. Sürç-ü lisan ettimse affola.

(*) Ankara Hastanesi, Nöroloji Kliniği.

KAYNAKLAR

1) Davranış Nörolojisi, Prof. Dr. Oğuz Tanrıdağ, Nobel Kitapevi, 1995.
2) Afazi, Oğuz Tanrıdağ, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Yayınları.
3) Nöroanatomi ve Fonksiyonel Nöroloji, Prof. Dr. Fahri Dere, Çukurova Üniversitesi Yayınları, 1990.
4) Irk ve Irkçılık Düşüncesi, Alaeddin Şenel, Bilim ve Sanat Yayınları, Ağustos 1984.
5) Doğanın İnsanlaşması, Şerol Teber, Öykü Kitabevi, Aralık 1982.
6) Çıplak Maymun, Desmond Morris, İnkilâp Kitabevi, 1985.
7) Cennetin Ejderleri, Carl Sagan, e Yayınevi, 1983.
8) Raslantı ve Zorunluluk, Jacques Monod, Dost Kitabevi, 1983.
9) Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, Paul K. Feyerabend, Metis Yayınevi, 1985.
10) Kaybolmuş Paradigma, Edgar Morin, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
11) Bir Hücrenin Yaşamları, Lewis Thomas, e Yayınevi, 1984.
12) Ruhbilimin Öncüleri, Fancher, İdae Yayınları.
13) Felsefe dergisi (Psikoloji ve felsefe), 1989, sayı 4.

M. Topal'ın 'İnsan nasıl insan oldu' yazısına iki değinme:

El uzanıp kavramasaydı, beyin de düşünüp kavrayamazdı

Prof. Dr. Uluğ NUTKU (•)

Değerli yazar **Mustafa Topal**'ın *Bilim ve Ütopya*'nın Ocak, Şubat, Mart 96 sayılarındaki 'İnsan nasıl insan oldu' yazı dizisi bugün birçok bilim dalının ışık tuttuğu ortak bir sorunu konu ediniyor. Devam edeceği Mart sayısında belirtilen konunun, Nisan sayısında yer almamasının, dergi ve yazar yönünden özel nedenleri olabilir. Bu bakımdan toplu bir değerlendirme olanağı henüz elde değil. Tamamlandığında, değerlendirmeyi en iyi yapacak kimse bir paleoantropolog olur, felsefeci değil. Elbette felsefe, bilimlerin bugünkü düzeyine sırt çevirerek evrim dışı bir insan görüşü oluşturamaz; ama onu daha çok ilgilendiren, insanın temel varoluş sorunlarıdır, -ölüm bilinci, değerler düzeni, tarihsel değişkenlik ve öz belirleme gibi. Bu nedenle, bu yazı, **M. Topal**'ın eğildiği konulardan ikisine değinmekle yetinecek.

DİL-BİLİNÇ İLİŞKİSİ

Bilim ve Ütopya'nın Şubat 96 tarihli 20. sayısında, s.28'de "Dil ve Bilinç" alt başlığında yazar, **Marx ve Engels**'in birlikte kaleme aldıkları "Alman İdeolojisi"nde bir görüşü "tümüyle yanlış" buluyor. Önce sözkonusu cümleyi daha dikkatli bir çeviriyle vermeye çalışayım: "Dil bilinç kadar eskidir -dil pratik olan, başka insanlar için de varolan, böylece kendim için de ilk varolan, gerçek bilinç*tir* (vurgu **Marx**'ın); ve dil, bilinç gibi, ancak başka insanlarla iletişim gereksinimiyle, zorunluklarıyla ortaya çıkar." (Werke, c.3, s.30, Dietz Yay., Berlin 1958)

Kılı kırk yaran analitikçi tutuma girmeden ama biraz yakından bakacak olursak, 1) cümlenin ilk dört kelimesi, oluşumun kaynağına bakış (tarihsel); 2) geri kalan kısmı ise, genel bir olguyu ('ben' ile başkası arasındaki iletişimde ortaya çıkanı) saptamadır (varolan fenomen).

Yazar, ilk cümleyi değil de (yararlandığı çeviride ilk dört kelimenin ayrı bir cümle olması önemli değil, ama sonrası anlamı biraz bozuyor) pasajın tümünü alıntıladığına göre, tümünü yanlış buluyor. Oysa itirazı "dil bilinç kadar eskidir" savına, çünkü dilin toplumsallık sayesinde ilk 'gerçek' bilinç olması üzerine birşey söylemiyor ve gerçek bilinçle ne kastedildiğini sormuyor. İlgisi, dilin bilinçle birlikte ortaya çıkıp çıkmadığı sorusuna ve "İlk insanımsı atalarımızın soyutlama yeteneklerinin ve bilinçlerinin dili yaratması için aradan milyonlarca yıl geçtiğini bugün biliyoruz" kanısında. Önce buna bakalım. Araya milyonlarca yıl sokmasak da (**Tim White**'ın 4.4 milyon yaşındaki Ardipithecus'u genel evrimde bize kökçe yakın ve belki de 'ortak ata', ama özel evrimde uzak) sözle iletişimin sesle iletişimden sonra oluştuğunu öne sürmemiz için antropolojik kanıtlar aramamıza gerek yok, çünkü dilin düzenine bakarak bunu öne sürebiliriz. Ama apriorist olmak istemiyorsak, çocuğun seslenmekten konuşmaya geçişini izlemek yeter. Çocuğun sözel anlam vermediğimiz sesleri, sadece bize göre, yani konuştuğumuz dilin yapısına referansla anlamsızdır; onun iletişim tarzı olarak anlamsız değildir.

Konuya dönelim. Sanırım **Marx** 'gerçek bilinç' deyimiyle, dünyayla hesaplaşmaya giren ve insanların ayrıştırıcı-kavramsal iletişimini sağlayan bilinç aşamasını kastediyor, sadece başkalarının (ve başka nesnelerin) varoluşunun farkındalığını değil. Bu nedenle de 'pratik', eyleyerek bağ kuran bilinci vurguluyor (*dır* 'ın altını çizerek). Ama bilincin 'gerçek bilinç' olması ancak dil ile, kavramsal bir örgenlenmeyle olanaklıdır. Eğer **Marx**, yüzyılımızın felsefi bir

akımı olan fenomenolojinin "bilinç daima bir şeyin bilincidir" (kendi başına bilinç kurgudur) savıyla karşılaşmış olsaydı, doğru ama eksik bulurdu, çünkü bir şeyin bilincinde olmak için bir şeyi algılamak yetmez, ona pratikte yönelmek gerekir. Özalgısı yönelimsel olsa da, dönüştürücülükten uzaktır. **Marx**, **Feurbach**'ı da bu temelde eleştirmişti.

Marx neden gerçek bilincin bu pratik anlamını belirtmekle kalmadı da, bağlamı geniş tutarak dil ile bilincin oluşumunu eşzamanlı saydı? Dil ile bilincin birlikte olmadığı bir dönemdeki insan henüz 'insan' değildir de ondan. Yani: insan olmakla ilişkiler kurma olanağını kastediyorsak, bu olanak pratik-bilinç-dil dolayımlı sürecinde gerçekleşmiştir. Yalnız yazarın değil, paleoantropolojinin önemli bir sakatlığı, insanlaşma sürecindeki varlıkla insan varlığını yeterince ayıramamasıdır. İnsanlaşma sürecindeki henüz insan olmayan varlık da bilince sahipti ama 'insan bilinci' dönüştürücü pratikten ayrı tutulamaz (başka bir tür böyle olabilir) ve bu da bilincin dil düzeyine çıktığı andan ayrı tutulamaz. Taşı sivriltmeyi başaran, onu bir başkasına gösterip "naa" dediğinde olay tamamlanmıştır. Bazı antropologların, toplu üretimin dilden çok önce varolduğunu ileri sürmeleri, dili hazır kavramsal yapıyla sınırlamalarındandır. **Marx** soruna öyle baksaydı sonraki bir süreci başa alamayacağından 'bilinç kadar eski' demezdi. "Düşüncenin dolaysız gerçekleşmesi dildir" derken (agy, s.432) dil ve düşüncenin eylemden bağımsız bir alana yerleştirilemeyeceğine işaret ediyor.

Marx ve **Engels**, insanı hayvandan ayıran özelliklerin bir çırpıda oluşmadığını (ancak özel yaratılış inancı bir çırpıda olup bitmeyi varsayar) ama düz çizgisel bir nedenselliğin de bu oluşumu açıklamaya yetmediğini kavramışlardı. Paleoantropolojinin başarısı, bir etkileşimler yumağının, hem morfolojik-anatomik hem de tarihsel-kültürel süreçlerin bir potada nasıl gerçekleştiğini göstermesidir. Bu nedenle yazarın, soyutlama yeteneğinin dili çok uzun sürede yarattığını söylemesi doğru değil. Dil öncesi soyutlamadan sözetmek, iletişim kurmayan bir bilinç aşamasını varsaymayı gerektirir. Soyutlama yeteneğinin olup da iletişimin olmaması, hiçbir işe yaramayan bir soyutlama yeteneğinden söz etmek olur. Böyle bir aşamada toplumsallık da olamayacağından, emekten, üretimden de söz edilemez. El de henüz insan eli özelliğini almamıştır; dolayısıyla el değildir. O halde insan da yoktur; ortada insansız bir soyutlama yeteneği vardır. Görülüyor ki, yetenekler ve başarılar nasıl birbiriyle örülüp gelişiyorsa, yoksunluklar da birbirini dağıtıyor. Dil-iletişim yoksunluğu, soyutlama yeteneği yoksunluğu gerektiriyor.

BİLİNÇ TOPLUMSAL BİR ÜRÜN

Yazarın, "bilinç sahibi insanın karşısında artık sabit şeyler vardır" saptamasında, 'sabit olma'yı mutlak durağanlık olarak değil de, benzerlikler ne kadar çok olsa da bir şeyi başka bir şeyden ayıran özelliğin o şeyle süregitmesi ve bunun farkındalığı olarak anlarsak (sanırım buna itirazı olmaz), insani olanı, insani olmayandan ayıran kalın bilinç çizgisine ulaşmış oluruz. Gerçekten bu, felsefenin yüzyıllarını verdiği töz sorunudur ve çağdaş antropolojik bakış, soruna açınım getirmiştir. Formal mantık ilkelerinin temelinde de töz kavrayışı yatmaktadır. İnsanın "bu böyledir, şu ise böyle değil" ayrımıyla töz kategorisine varışı doğanın dili doğurma sancılarını başlatmış olmalı.

Öncelik-sonralık, neden-etki arasındaki süre sorunları ikincil önemdedir. İnsanın alet kullanmaktan alet yapmaya geçişi arasındaki sürenin uzunluğu kısalığı, olayın gerçekliği (üretme) yanında ne kadar önemliyse, elinde tuttuğu kemiğin yahut dalın, elinden başka birşey olduğunun farkına varışıyla, bu farkındalığı ötekilere belli bir sesle iletmesi (iletişim) arasındaki süre de o kadar önem taşır. Süre sürecin içinde bulunan için ve sürecin daha neler göstereceği belli olmadıkça önemlidir. Bugünkü insan da doğal bir nesneyi olduğu gibi kullanabilir, söz olmayan ses çıkarabilir ama geleceğinin olanağı bunlarda değil, üreteceği aletlerde ve kavramlardadır. Süre ancak; insanın zorla alet ürettirmeye ve konuşturmaya çalıştığı maymunlar için önemli olabilir.

Marx ve **Engels**'in soyut bir *homo faber* teorisine takılıp kalmadıkları, alet yapmayı toplumsal üretimden yalıtlamadıkları, toplumsal üretimi de bilinçten, zihinsel işlevlerden ve yönelimlerden koparmadıkları çeşitli yazılarından bellidir. Yazarın iki makalesinde de 'el, emek teorisi' diye adlandırdığı teoriye ne onların yazılarında ne de sonraki marksist literatürde rastlayabildim. Bu terimi nerden esinlenerek yaptığını bilmiyorum, ama böyle bir terimle **Marx-Engels**'in görüşlerini kaba bir materyalizme taşıdığı anlaşılıyor. Ciltlere başvurmaya gerek yok; yukardaki pasaja devam edelim: "Nerede bir ilişki varsa, o orada benim için vardır; hayvan hiç ile ilişkilidir ve hiç ilişki kurmaz." Hayvanın hiçe doğru davranması, bu ilişki kurma davranışının hiç sonucunu vermesindendir; yani aslında başlangıcında hiçtir. Elbette 'hiç' varolmama anlamında değil, varolanı kendisi için yeniden varkılamama. "Hayvan için, onun ötekilerle ilişkisi, ilişki olarak varolmaz." Diyalektik önermesi: hayvanın ilişkisi hem var hem yok: var, çünkü doğa içinde o var; yok, çünkü tözsel ayrımları yok. Tözsel ayrım, toplumsallık dayanağında insan bilincinin başarısı. "Demek ki bilinç daha başlangıçta toplumsal bir üründür ve insanlar varoldukça böyle kalır."

NEDENSELLİĞİN ANLAMI

İnsan başarılarının ve bunların taşıyıcısı olan varolma koşullarının evrimdeki önsüreçleri bugün ayrıntılı inceleniyor. Neden-etki bağları kurmak bilimsel an-

layışın vazgeçilmez öğesi ve bunu gerçeklik süreçleri düşünceye dikte ediyor. Ama nedensel bağın ardında sürecin dinamizminin, hem bir etkiyi sonraki nedene dönüştürmesi, hem de aynı etkinin, kendi nedenine geri dönerek gene sonraki süreçte onu başkalaştırması var. Gözün odak noktası seçebilmesinin nedenleri, örneğin bunlardan birisi olan dik duruş, gözün seçmesinin kesinleşmesinden etki alıyor, birliktelik oluşuyor. İki ayakla yürümeye ve koşmaya geçiş, gözün dikkatini daha da geliştiriyor. Bu tür etkileşimlerin çoğalması, bir zincirin halkalarının birbirine eklenmesiyle zincirin oluşması ve uzaması gibi anlaşılamaz; çünkü bütün halkalar birbiri içine geçiyor. Üstelik bunlardan bazıları sürecin bir aşamasında belirleyici iken, sonraki aşamasında önemsizleşebiliyor. Düşerken kollarımızı açarız, ama ağaçtan düşme olayı pek azaldı ve düşülse de kolları açıp da alttaki bir dala tutunma becerisi gerilemiş durumda. Bu beceri önemsizleşmiş ama evrimle kazandığımızı bırakmıyoruz ve kritik bir durumda işletmeye çalışıyoruz (refleks).

Nedensel dizilerin dinamik içiçe geçişlerinde en önemli, ama açıklanması en güç sorun, sistemlerin öğelerinin, kendilerini tekrarlayan bir hareket tarzında kalmamaları, hep başkalaşan, yeni hareket sistemleri meydana getirmeleridir. 'Neden?' sorusuna ne empirik ne de apriori cevabımız var. Empirik cevabımız olamıyor, çünkü gözlem ve sayma geleceği kestirmeye yetmiyor; gelecek, geçmişe bakılarak söylenemiyor. Apriori cevabımız da olamıyor, iki nedenden. Birincisi, bir sistemden başka bir sisteme geçişin ne önceden ne de süreçte belirlenmiş bir amacı yok. Doğada belli düzenlerin olmasından, amaçların da olduğu (yapının dışında) sonucu hiçbir zaman çıkarılamaz. İkincisi (amaç dışarı çıkarılsa bile) ve daha önemlisi, bir hareket sisteminden diğerine geçişin nasıllığının temeline inmek olanaksız. Evrene, insana dışarından amaç koyan bütün inanç sistemleri ve kurgusal metafizikler bu noktada çökerler. Basit bir örnekle: dinozorlar zamanında doğanın, sonraki türleri oluşturmak için ne bir hazır nedeni, ne bir planı, ne de bir amacı vardı. Evrimden insan türemeyebilirdi, ama türemişliğinden geriye nedensel bakınca, bu sanki zorunluymuş gibi görünüyor. Bu görüntü mantığını günümüz bilimleri aşmaya çalışıyorlar. Bireyler de aştıkça daha özgür oluyorlar, geleceklerine daha güçlü sahip çıkıyorlar, çünkü amaç koymanın ve gerçekleştirmenin, yaratıcılığın yalnız kendi ellerinde olduğunu anlıyorlar.

EL'İN ROLÜ

İkinci değinme konum kısa. Sayın **M. Topal**'ın birinci yazısı, benim 12 yıl önce İ.Ü. Felsefe Bölümü yayını olan *Felsefe Arkivi* 'ndeki bir makaleme göndermeler yapıyor (adımın verilmemesi önemli değil, başkası da olabilirdi, ama yüzyılın başında işe girişmiş **H. Klaatsch**'ı hâlâ ilginç bulurum). 1960'larda insanın kaynağına giden yolda engebeleri aşmaya çalışan antropologlardan **Washburn**'u, **Topal** eleştirdiği 'el-emek teorisi'ne örnek olarak veriyor. Sonra da bir belirsizi, sağduyu teorisi dediği başka bir belirsizle niteliyor (belirsiz çünkü sağduyu teorisi düştüğü nottaki gibi değildir). **Washburn**'un şu ayrımına dikkat etmeliydi: "Kısa vadeli bakışta, insanın yapısı davranışını mümkün kılar. Evrimci bakış açısından davranış ve yapı etkileşen bir karışım oluşturur, birindeki her değişiklik diğerini etkiler.". **M. Topal**'ın aktarmadığı bir düşünce de önemli: "Fosil kayıtları ilk olarak **Charles Darwin**'in öne sürdüğü bir fikri doğruluyor; alet kullanma iki ayakla yürümenin hem sebebi hem etkisidir... İngilizcede böyle bir durum için uygun bir ifade yoktur ve biz sebep ile etki ayrıymış gibi konuşmaya zorlanıyoruz; oysa doğal ayıklanmada sebep ile etki karşılıklı bağlanmıştır." (**Washburn**). Şimdi **M. Topal**'ın eleştirisine bakalım: "El-emek teorisinin birinci açmazı 'insanı el yarattı' diyerek işin başında çıkmaz bir yola girmesidir". Sonra eli neyin yaratığını, eğer dik duruş, yaratmışsa onu neyin yarattığını sora sora, eleştirdiği sağduyu teorisine kendi düşüyor. Kaldı ki **Washburn** tam tersini yapıyor. 'Yaratma' kelimesi de burada hiç uygun düşmüyor. Nedenin nedenini ilk nedene doğru sürekli sormak ilahiyatçılara özgüdür; onlar, antinominin farkında olmadan, ilk nedeni Tanrı'da bulduklarını sanırlar.

Ayrıca, 'insanı el yarattı' deyiş, bir betimleme olarak yerindedir ve 'eli dik duruş yarattı' gibi nedensel açıklamadan farklıdır, çünkü bütün insan başarılarını kapsar. O makalemde insan elinin tarihselliği başlattığını savlamıştım, çünkü ele 'kültür organı' demek gerek. El, belirleyici işlevini başka bir organa devretmemiştir. Eğer beyin, kendi başına, nesneleri uzaktan komutla hareket ettirebilirse, o belirleyici olur. Bu nedenle, bütünsel yapıyı gözardı etmeme koşuluyla, tarihselliğin gelişimini beyine bağlamakla bacağa bağlamak arasında fark yoktur. **Kant**'ın "el beyinin uzantısıdır" sözü doğrudur, ama şöyle açılmalı: el uzanıp kavramasaydı, beyin de düşünüp kavrayamazdı.

Sağduyu (teorisi değil, kendisi) her araştırmada birincildir; düşünüm, sağduyunun yetmediği yerde çözüm arayışına girer, ama sağduyuyu ortadan kaldıramaz. Günlük yaşam ilişkileri doğallıkla başlar, bilime uzanır. Günlük konuşma dili olmadan bilim dili kurulamaz.

İnsanın evrimi konusunda her yeni sayfa açıldıkça yeni sorular ortaya çıkıyor. İnsanlaşmaya tek koldan geçilmediği, tek yerden, hatta kıtadan başlamamış olabileceği de gündemde. 'Eksik halka' bile tek halka olmayabilir. Bilimsel tutumla nelerin söylenebileceği ve sorulabileceği, nelerin spekülasyona sürükleyebileceği, *Bilim ve Ütopya* 'nın Kasım 95/ 17. sayısında **Metin Özbek** tarafından ortaya konmuştu. Son bulgular dayanağında ne tür çıkarımların araştırma yolunu daha da açabileceğine ışık tutmuştu.

(*) Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölüm Başkanı

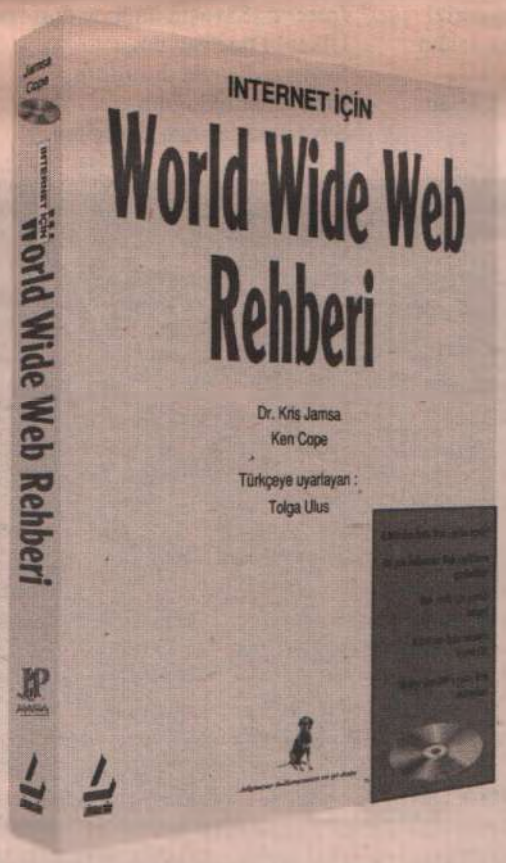

INTERNET'TE ADRESLERE EN KOLAY ULAŞIM

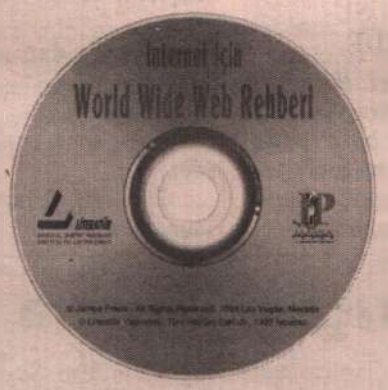

Zengin bir bilgi denizi olan İnternet'te görsel olarak bilgiye erişimin son noktası olan World Wide Web tanıtılarak çok geniş bir yelpazedeki konuları tartışan binlerce ana sistem adresi verilmektedir.Artık bilgiye kolayca erişebilirsiniz; örneğin yerinizden bile kalkmadan bir müzeyi gezebilirsiniz. Kafanıza takılan bir soruya yanıt bulabilir, ilginizi çeken bir konuda araştırma yapabilirsiniz.

Kitapla birlikte verilen CD-ROM-Web'e erişmek için(ABD içi) kullanılabilecek yazılımların yanında 8,000'den çok Web anasisteminin renkli bir rehberini içerir. CD-ROM rehberini kullanarak, konuya, anahtar sözcüklere veya herhangi bir metne göre anasistem arayabilirsiniz. Aradığınız konu ne olursa olsun, bununla ilgili bir veb anasistemini Web rehberi CD-ROM' da bulabilirsiniz.

1.750.000.-T.L.

(KDV dahil)

Merkez: Çukurıyurt Sok. 6/3
Mecidiyeköy - İstanbul
Tel: (0212) 272 92 72 - 267 40 56 - 272 96 40 Faks: (0212) 274 22 63

Kitabevi: İstiklal Cad. Salıazağacı Sok.1/1 80700
Beyoğlu - İstanbul
Tel: (0212) 249 28 29

Şube: Mithatpaşa Cad.38/B 06420
Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 431 31 52 - 432 12 43
Faks: (0312) 431 48 69

Şube: Talat Paşa caddesi No: 58 Kat 2
Alsancak - İzmir
Tel: (0232) 464 51 50 - 464 18 95 Faks: (0232) 464 37 46

LİTERATÜR
YAYINCILIK - DAĞITIM - PAZARLAMA SANAYİ VE TİC. LİMİTED ŞİRKETİ

YAYINLARIMIZI TEMİN EDEBİLECEĞİNİZ DİĞER ADRESLER TÜM SPECTRUM MAĞAZALARI

ANKARA: Bilim ELT./Kızılay - Barış Kitabevi/Kızılay **ANTALYA**: ELT Kitabevi **BURSA**: Haset Kitabevi **İSTANBUL**: Gençlik Kitabevi/**Kadıköy** Bulvar Kitabevi/**Beşiktaş** Kabalcı Kitabevi/**Beşiktaş** - Bakırköy Kitab Sarayı/**Bakırköy** - Bimeks/**Kadıköy** - Remzi Kitabevleri **Akmerkez/Etiler** - **Nişantaşı** - Mephisto/**Beyoğlu** - Pandora Kitabevi/**Beyoğlu** - Robinson Cruose/**Beyoğlu** - Vakkorama/**Nişantaşı** - **İZMİR**: Çağdaş Kitabevi/**Konak** Arda Kitabevi/**Konak** - Aydın Kitabevleri/**Konak** - **Kipa** - İzmir Kitaplığı/**Komerpiaza** -İnterbooks Kitabevi/**Konak** - Ayrıntı Kitabevleri/**Alsancak** - **Karşıyaka** Deniz Kitabevi/**Karşıyaka** - Şan Kitabevi/**Karşıyaka** - AybükeKitabevi/**Karşıyaka** - Pınkom Bilgisayar/**Karşıyaka**

Sumer'de kutsal evlenme

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Çiviyazılı belgelerin bulunmaya başladığı geçen yüzyıldan beri Mezopotamya'da, Aşk Tanrıçası İnanna ve Çoban Tanrısı Dumuzi (Tevrat'ta Astarte-Tammuz) ile ilgili bir bereket kültünün varlığı biliniyordu. Fakat bunu her yönü ile kanıtlayacak belgeler yayınlanmış değildi. Bu yüzyılın ortalarına doğru Sumer edebiyatına ait belgeler saptanıp yayınlanmaya başlandıktan sonra bu kült ve kültün esasını oluşturan kutsal evlenme töreni konusu açıklığa kavuştu.

Sumer edebiyatına ait tabletlerin büyük kısmı 1887-1890 yılları arasında Amerika, Philadelphia Üniversitesi Müzesi tarafından, Güney Mezopotamya'da eski bir din ve kültür merkezi olarak yüzlerce yıl varlığını koruyan Nippur (Yeni adı Niffer) şehri kazılarında bulunmuştur. Bu tabletler o günkü Müzeler tüzüğüne göre, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'yle kazıyı yapan kurum arasında gelişigüzel paylaşılmıştı. Başka yerlerden çıkmış veya kaçak olarak elde edilmiş bir kısım tabletler de Avrupa ve Amerika müzelerine dağılmıştır ki, hepsinin toplamının beş bin adet olduğu tahmin edilmektedir. Bunların hemen hemen üçte biri İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunuyor.

Efsaneler, destanlar, ilahiler, ağıtlar, mersiyeler, aşk şiirleri, atasözleri, hikayeler ve bilgelik kompozisyonlarından oluşan Sumer edebiyatının, bereket kültünü oluşturan kutsal evlenme metinlerinin, gün ışığına çıkmasında en büyük rolü Prof. **Samuel Noah Kramer** (25 Kasım 1990'da 93 yaşında öldü) oynamıştır. Altmış yıl boyunca çiviyazılı tabletlerin olduğu Avrupa ve Amerika müzelerini ziyaret ederek Sumer edebiyatına ait tabletleri ve konularını saptamış, büyük bir bilim cömerliği ve yardımseverliğiyle isteyen müze uzmanlarını da çalışmalarına katarak araştırmalarını evrenselleştirmiştir. Bu çalışmalar sonucu, yüzlerce tabletin kopyası yapılmış, aynı metne ait müzelere dağılmış parçalar bulunarak konular tümü ile ortaya çıkarılmış ve çeşitli yayınlarla sumerologlara, bilim tarihçilerine, antropologlara kaynak olarak sunulmuştur.

Sumer edebi metinlerinin yayınlanmasında en büyük katkı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nden yapılmıştır. Bu arşivde yer alan Sumer edebiyatına ait 1400 tablet, çok küçük parçalar dışında, **S. N. Kramer**, **Hatice Kızılyay** ve **Muazzez Çığ** tarafından kopya edilerek yayınlanmıştır. Bu çalışmalarla Sumer'in bereket kültünü oluşturan Kutsal Evlenme öyküsü de hemen her yönü ile aydınlanmış bulunuyor.

Bu çalışmalar sırasında ve daha sonraki yıllarda, genellikle şiir tarzında yazılmış Sumer edebi kompozisyonlarını çeşitli yayınlardan Türkçe'ye çevirmeye çalıştım. Aşk Tanrıçası İnanna'nın bütün serüvenlerini kapsayan şiirlerini bir kitap içinde toplamayı düşünüyordum. Seyrettiğim bir opera, kutsal evlenme öyküsünün, opera veya müzikal bir oyunun konusu olabileceğini düşünmeme neden oldu. Çünkü tarihin bu en eski aşk öyküsü, insanlığın binlerce yıl boyunca değişmeyen, aşk, kin, acı, merhamet ve sevinç duygularını anlatmaktadır. Bunları düşünerek hikayeyi üç perdelik bir oyun halinde düzenledim. Birinci perde Tanrıça İnanna'nın Çoban Tanrısı Dumuzi ile evlenmesini, ikinci perde tanrıçanın yeraltına gidişini, oradan çıkabilmek için kocasını yerine göndermesini, üçüncü perde Dumuzi'nin birçok uğraşılardan sonra yeraltından çıkarak karısıyla birleşmesini, böylece bereket getirecek yeni yılın başlamasını konu etmektedir. Şiirleri düzenlerken, bazı yerlerini kısaltmak, ya da atlamak suretiyle konuya ve Türkçe'ye uygun hale getirmeye çalıştım. Bu şekliyle aslına uygun olarak daha anlaşılır hale geldiği kanısındayım. Fazla olmamakla birlikte bazı boşlukları kendi ilavelerimle tamamladım.

Ben ne bir edebiyatçı, ne de bir oyun yazarıyım. Amacım bu yolda çalışanları binlerce yıl önceye götürecek bir kapı açmak. Başarabilirsem ne mutlu bana!

Hava tanrısının arabasını çeken arslanın üzerinde yağmur, şimşek ve gökgürültüsünü meydana getiren Tanrıça İnanna.

-İNANNA İLE DUMUZİ'NİN EVLİLİK ÖYKÜSÜ- BİRİNCİ PERDE

Bir Sumer mabedinin içi. İki tarafta renkli mozayiklerle süslenmiş yuvarlak sütunlar. İkisinin arasında biraz arkada bir niş içinde Tanrıça İnanna'nın heykeli. Önünde bir sunak bulunuyor. Sütunların ön kısmında, bir tarafta Sumerli kıyafetleri giymiş kadın ve erkeklerden oluşan koro, diğer tarafta ellerinde harp, lir, flüt ve def çalan çalgıcılar var. Ayrıca birkaç çeşit davul ve davulcu.

Koro şarkısını söylerken, kadın kılığına girmiş boyunlarına renkli eşarplar bağlamış erkekler, erkek kılığına girmiş kadınlar, başları örtülü ve açık rahibeler, kırmızı giysiler içinde günah çıkaran rahipler, ellerinde iki yüzlü balta, kılıçlar mızraklar tutan rahipler (ellerindekileri kaldırıp indirirler), çember taşıyan renkli iplerle ip atlayan kadınlar ve erkekler yavaş yavaş içeri girer. Onlar girerken davul sesleri gittikçe belirginleşir.

Koro: Gökte görülen o kutsala selâm, deriz!
Göğün kutsal rahibesine selâm deriz!
Göğün yüce hanımı İnanna'ya selâm deriz!
Ay tanrısının ilk kızı İnanna'ya selâm deriz!
Göğün kutsal fahişesine selâm deriz!
Saygın danışman,
Göğün süsü,
Uyku sona erince
Gün ışığı olursun.
Sumer halkı önünden geçer
Sana selâm, deriz!
Ayın yedinci gününde,
Ay hilâl olunca
Kutsal su ile yıkanıp kraliçelik elbisesini giyince
Davullar vurulur önünde
Sumer halkı önünden geçer,
Göğün yüce hanımına selâm deriz!
Erkek olan kadınlar,
Kadın olan erkekler,
Önünden geçer, sana selam deriz!
Kadın fahişeler,
Erkek fahişeler önünden geçer, sana selâm deriz!
Sumer halkı önünden geçer, sana selâm deriz!

Tanrıça İnanna başında boynuzlu başlığı, yarı omuzu çıplak uzun bir elbiseyle içeri girer. Herkes olduğu yerde kalır.

İnanna: Tanrıların baş tacı İnanna'yım ben
Babam bana göğü verdi,
Yeri verdi.
Krallığı verdi bana,
Savaşta koşmayı,
Saldırmayı verdi bana.
Seli, tayfunu verdi bana.
Göğü taç yaptı başıma,
Yeri sandal yaptı ayağıma.
Kutsal elbiseyi giydirdi üstüme,
Kutsal asayı verdi elime
Tanrılar serçe, ben şahinim,
Enlil babanın yaban ineğiyim ben!
Koro: Ey dağları deviren,
Fırtına kanatlarını kullan!
Sen uçarak gelince,
Ülkeler eğiliyor önünde.
İnanna: Savaşın önünde durursam,
Ülkenin öncüsüyüm.
Savaşın dışında durursam,
Elde hazır okluğum.
Savaşın ortasında durursam,

Aşk Tanrıçası İnanna

Sumer şairlerine göre tanrıça İnanna, toplumun süsü, Sumer'in neşesidir. Ay tanrısı Nanna'nın kızıdır. Akad'larda İştar, Musevilerde Astarte, Yunan'da Afrodit, Roma'da Venüs adını taşıyarak yüzyıllar boyu çeşitli toplumların efsanelerinde yaşamıştır. Venüs yıldızını temsil etmektedir.

İnanna'yı Sumerliler yarattı. Kadınlarda izledikleri, görmek istedikleri bütün nitelikleri, onun şahsında toplamışlar, onu yüceltmiş, ona tapmış ve hakkında yığınlarla şiirler, hikayeler yazarak ölümsüzleştirmişlerdir.

O, güzelliğin, şuhluğun, çekiciliğin, şefkatin, hırsın, kavganın, önderliğin, kurnazlığın ve en önemlisi bereketin ve çoğalmanın sembolü olmuştur.

Öykülerinde Habil ile Kain'in tartışmasını, Leyla ile Mecnun'un sevişmesini, çobanların erişilmesi güç aşklarını, kadının fettanlığını, insafsızlığını, erkeğin hayranlığını, umursamazlığını, kardeş sevgisinin en yücesini görüyoruz.

İnanna göğe ve yere egemendi. Tanrıların en üstünü Enlil'e istediğini yaptırmayı, en akıllısı Enki'yi aldatmayı başarmıştır. Aşkı, seksi ile insanlara ve doğaya yenilenme, çoğalma gücü vermiş, adına yapılan tapınaklarda, onun yerine seks görevi yapmak için Sumer'in en saygın kadınları yarışmışlardı.

Sumer şairlerine, ozanlarına bitmez, tükenmez ilham kaynağı olmuş, onun için yazılan öyküler, çiviyazısı ile ölmez kilden tabletler üzerine yazılarak zamanımıza kadar ulaşmıştır.

Bu öykülerden en önemlisi ve yaygın olanı, İnanna ile çoban tanrısı Dumuzi'nin, ülkeye bereket sağlayan evlenmesidir.

Kutsal Evlenme öyküsünün özeti

Sumer ekonomisi tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştu.

Ürünler ne kadar bol olursa, halkın zenginliği ve rahatı da o kadar çok olacaktı. Ürünlerin bolluğu toprağın ve dölyatağının verimli olmasına bağlıydı. Bu da cinsel istek ve güç ile olabilecekti. Sumerliler cinsel güce "kalbin suyu" demişlerdi.

MÖ 3000 yıllarında, Sumer düşünür ve din bilimcileri, Sumer'in önde gelen şehirlerinden Uruk'un baş tanrıçası olarak kabul ettikleri sevgi kaynağı, çekici ve fettan İnanna'yı kralları ile evlendirirlerse, onların verimlilik gücünün ülkelerine bolluk ve bereket getireceğini düşünmüşlerdir. Bunun için Sumer kral listesine göre, Uruk'un dördüncü kralı Dumuzi'yi Çoban Tanrısı yaparak, Tanrıça İnanna ile evlenmek üzere seçmişlerdir. Bundan sonra Sumer'in şair ve ozanları bu konuyu bazıları açık saçık olan yüzlerce satırlık şiirlerle anlatarak, çalgılar eşliğinde söyleterek dinlerinin önemli bir töresi haline getirmişlerdir.

Kutsal evlenme öyküsü aşağıdaki bölümlerden oluşuyor:

1. Tanrıçanın Dumuzi'yi koca olarak seçmesi.
2. Evlenmeleri.
3. Tanrıçanın yeraltına gitmesi.
4. Tanrıçanın yeraltından kurtulup yerine kocası Dumuzi'yi göndermesi.
5. Dumuzi'nin yeraltından kaçması.
6. Dumuzi'nin rüyası.
7. Dumuzi'nin tekrar yeraltına götürülmesi.
8. Dumuzi'nin kızkardeşi tanrıça Geştinanna'nın, kardeşi yerine yarım yıl yeraltında kalmayı kabul ederek, Dumuzi'yi yarım yıl için kurtarması.
9. Her ilkbaharda yeraltından çıkan Dumuzi ile İnanna'nın birleşmesi.
10. Bu birleşmenin, ülkenin kralı ile yüksek düzeyde bir rahibenin evlenmesi ile sembolize edilmesi ve bununla başlayan yeni yıl için kutlama şenlikleri.

Bu evlenmeye ait birbirinden değişik şiirler var. Bunlar ya çeşitli ozanlar tarafından ya da çeşitli çağlarda yaratılmış şiirler. Bunlardan birine göre, İnanna ile çiftçi, çoban, balıkçı ve kuş avcısı evlenmek istiyor. İnanna evlenmeye hazır olunca onları çağırıyor. Çiftçi gelirken henüz biçilmiş arpa, çoban taze süt ve kaymak, avcı çeşitli kuşlar, balıkçı da sazan balığı getiriyor. Tanrıça bunların içinden Çoban Tanrısı Dumuzi'yi seçiyor. Başka bir şiire göre İnanna'nın kardeşi Güneş Tanrısı Utu, kardeşine Dumuzi ile evlenmesini öneriyor. Tanrıça başta çiftçi Enkimdu ile evlenmek istiyor, sonradan Dumuzi'yi seçiyor.

Dumuzi sevgilisinin kapısında, kapının açılmasını beklerken, İnanna annesi tanrıça Ningal'e, ne yapması gerektiğini soruyor. O da kızına, bu adamın iyi bir koca olabileceğini, giyinip süslenip kapıyı açmasını söylüyor. Tanrıça kadınlık organını gök teknesine, yeni doğan aya, sürülmemiş tarlaya benzetiyor ve bu tarlayı kimin süreceğini soruyor. Dumuzi kendisinin süreceğini söylüyor. Bundan sonra düğün hazırlıkları başlıyor. Bir şiire göre tanrıça için taze hurma toplanıyor. İnanna kraliçelik hazinesine sokuluyor. Kendisine yaraşacak çeşitli mücevherler seçiyor. Giyinip süsleniyor. Her tarafına güzel kokular sürüyor. Gözlerini kömürle boyuyor. Diğer taraftan lacivert taşlarla süslü, beyaz çarşaflı bir yatak hazırlanıyor. Yatağın etrafına sedir kokuları serpiliyor. İnanna kraliçelik yatağına davet ediliyor. O yatağı açıyor ve sevgilisini "yatak hazır, yatak seni bekliyor" diyerek yatağa çağırıyor. Dumuzi bir elini İnanna'nın kalbine koyarak "el ele uyumak tatlıdır, kalp kalbe uyumak daha tatlıdır" diyor. İnanna, Dumuzi'nin kendisine yaptıklarını anlatıyor; sevimli eliyle kalçalarını, saçlarını okşuyor. Elini kadınlık organına koyuyor. Kara teknesini kremle doldurarak onu seviyor. Daha sonra İnanna "birlikte olmaktan zevk duyduk, o benimle neşelendi, benim tatlı sevgilim kalbime yaslanarak dil oyunlarıyla elli defa yaptı" diyor.

Büyük bir aşk ve zevkle başlayan bu evlilik İnanna'nın yeraltı dünyasına gitmesi ile acı bir duruma dönüşüyor. Şiir tarzında yazılmış bu uzun öyküde İnanna yeraltı tanrıçası olan kızkardeşi Ereşkigal'i görmeye gider. Fakat yeraltının kuralına göre, giden tanrıça da olsa oradan çıkamaz. Kardeşine güvenen İnanna'ya da aynı kural uygulanır. Tanrıça, veziri Ninşubur'un yalvarması ile Bilgelik Tanrısı Enki tarafından kurtarılırsa da, yerine birini bırakması gerekmektedir. İnanna, yanında cinlerle, yerine birini bulmak üzere şehir şehir dolaşmaya başlar. Gittikleri yerlerdeki tanrılar, İnanna'nın yeraltında kalmasının üzüntüsüyle çuval elbiseler giymiş, tozlar içine bulanmışlardır. Tanrıça kıyamaz hiçbirini vermeye. Nihayet Uruk şehrine geldiklerinde, kocasını en iyi giysiler içinde, başında tacı ile tahtında kurulmuş olarak gören tanrıça, birdenbire çok kızarak "alın götürün bunu!" der. Cinler Dumuzi'yi yakalar, döverek, hırpalayarak, sürükleyerek yeraltına götürürler. Dumuzi orada Güneş Tanrısı Utu'ya kendisini kurtarması için yakarır. O da Dumuzi'nin elini ayağını yılana çevirerek kaçmasını sağlar. Fakat cinler arkasını bırakmaz. Kardeşinin evine saklanır, orada tam yakalanacağı zaman kırlara kaçar. Kardeşine onun yerini söylemesi için işkence yaparlarsa da, söylemez. Dumuzi kırda uyurken bir rüya görür. Rüyasını, rüya yorumlayıcısı olan kardeşi Tanrıça Geştinanna'ya anlatır. O da büyük bir üzüntü ile onun yeniden yakalanacağını söyler. Gerçekten de yakalanıp yeraltına götürülür. Yaptığına çok pişman olan, fakat kocasının cezasız kalmasını istemeyen İnanna'nın yardımı ile Geştinanna, tanrılar meclisinden kardeşi yerine yarım yıl yeraltında kalmayı isteyerek, yarım yıl kardeşinin yeryüzüne çıkmasını sağlar. Dumuzi yeryüzüne bahar zamanı çıkarak karısı ile birleşir. Bu birleşme sonucu, yeryüzünde bütün bitkiler yeniden fışkıracak, hayvanlar yavrulayarak, yumurtlayarak çoğalacak, her tarafa bereket gelecek diye düşünmüş Sumer dincileri o günü yeni yılın başlangıcı olarak kabul etmişler.

Yatakta kucaklaşma.

Bu birleşmeyi ülkenin kralı ile yüksek düzeydeki bir rahibeyi her yeni yılda büyük şenliklerle evlendirerek sembolize etmişlerdir. Törenlerde tanrıça yerine geçen rahibe, tanrı yerine geçen kralın birbirlerine söyleyecekleri sevgi, aşk, tutku dolu şiirler yazılmış, bunlar çeşitli çalgılar eşliğinde çalınmış söylenmiştir.

Bu şiirler, Tevrat üzerinde çalışan bilginleri yüzyıllar boyu büyük bir meraka düşüren bir konunun aydınlığa çıkmasını sağlamıştır. Tevrat'ta "Süleyman'ın şarkılar şarkısı" bölümünde çok sayıda açık saçık aşk şiiri vardır. Bunlar "tarih değil, dinle de ilgili görülmüyor, neden bu din kitabında bulunuyor?" sorusu araştırıcıları devamlı düşündürmüştür. Kilise papazları İsa'yı seven, kiliseyi sevilen, İbraniler ise Yahve'yi seven İsrail'i sevilen olarak yorumlamışlardır. 19. yüzyılda ise bunun Filistin düğünlerinde yapılan törenlerle ilgili olduğu söylenmiştir.

Kutsal evlenme şiirleri, bu yüzyılın ilk yarısından sonra okunup çözüldükçe, bunların "Süleyman'ın şarkılar şarkısı" bölümündeki şiirlere çok benzediği görülmüştür. Bu bölümün Tevrat'ın en son elden geçişinde bile çıkarılmaması, İsrail'de bereket kültü etkisinin henüz tamamıyle silinmediğini gösteriyor. Öykünün izleri Ugarit, Finike, Kenan ve Yunan efsanelerinde de bulunmaktadır. İsrail'e Mezopotamya'dan doğrudan doğruya ve Suriye yoluyla geçmiştir bu kült.

Hıristiyanlar arasında İsa'nın yeryüzüne çıkması, bereket getirmesi inancına dayanan ve yumurtalarla kutlanan, Almanya'da Ostern, İngiltere'de Easter yortusu ile, halkımız arasında Hızır ile İlyas peygamberin birleştiği düşünülen Hıdırellez şenlikleri bu kutsal evlenme töreninin bir uzantısı sayılabilir. Takvimimizde yer alan Temmuz ayının adı da Dumuzi'den gelmektedir.

Kutsal evlenme törenlerinin izleri İslam dünyasına da geçmiştir (Gönül Tekin, Seyfelmuluk ve Bediülcemal Hikayesi'nde Eski Yakın Doğu Kültürü'nden Kalma Unsurlar Hakkında, Jurnal of Turkish Studies, Türk Bilgisi Araştırmaları, America 1985, s. 277-300).

Savaşın kalbi,
Savaşçıların koluyum.
Savaşın sonunda,
Korkunç bir tufanım.
Savaşı izlerken askerlere;
İlerle, yaklaş, derim düşmana.
Koro: Yer tanrılarının mağrur kraliçesi,
Gök tanrılarının baş tacı,
Göğü titretir, yeri titretirsin.
Yükseklerde çakar,
Yere ateş atarsın.
Güney rüzgarı gibi sağırlatıcı emrin
Islık çalarak dağlara yayılır,
Uğuldayan fırtınan ile
Boşaltırsın ülkeye yağmuru.
Fırtına gibi saldırır,
Kasırga gibi kudurursun.

Sahneye İnanna'nın erkek kardeşi Güneş tanrısı Utu girer ve gayet müşfik bir sesle:

Utu: Sevgili kardeşim İnanna!
Senin için keten yetiştirdim.
İnanna: Kardeşim, o keteni kim eğirecek?
Utu: Onu eğrilmiş olarak getireceğim.
İnanna: Sonra kim dokuyacak onu bana?
Utu: Kardeşim, onu dokunmuş,
Gelin çarşafı olarak getireceğim sana!
İnanna: O çarşafta kim yatacak benimle?
Utu: Güveyin yatacak seninle,
Kutsal tahta yaraşan yatacak seninle,
Dumuzi, çoban yatacak seninle.
İnanna: Hayır kardeşim!
Kalbimin adamı çapa ile çalışandır.
Çiftçi Enkimdu odur kalbimin adamı!
Ambarıma tahıl dolduran,
Tahılı yüksek yığan,
Çiftçidir kalbimin adamı!
Utu: Kardeşim çobanla evlen!
Neden istemiyorsun?
Kaymağı sütü iyidir,
İnanna, evlen Dumuzi ile!
Bereketin akik gerdanlığı ile süslenen sen
Neden isteksizsin?
İnanna: Çobanla evlenmeyeceğim, asla!
Yünü kaba giysileri kabadır onun.
Çiftçi masam için tahıl,
Giysilerim için keten yetiştirir.

Sahneye Tanrı Dumuzi girer. Başında boynuzlu tanrı başlığı vardır ve tanrı giysileri içindedir.

Dumuzi: Niçin çiftçiyi istiyorsun?
O sana siyah un verirse,
Ben sana siyah yün veririm,
O sana beyaz un verirse,
Ben sana beyaz yün veririm.
O sana bira verirse,
Ben sana süt veririm.
Çiftçinin benden fazla,
Sorarım sana benden neyi fazla?
İnanna: Haydi sende!
Annem Ningal olmasaydı,
Sokaklarda sürtecektin.
Büyükannem Ninkugua olmasaydı,
Kırlarda sürtecektin.
Babam Ay Tanrısı Nanna olmasaydı,
Kardeşim Utu olmasaydı,
Tepende bir çatı bile olmayacaktı.
Dumuzi: İnanna! Kavga etme benimle!
Babam senin baban kadar iyidir.
Annem senin annen kadar iyidir.
Kardeşim senin kardeşin kadar iyidir.
Ne söylersen söyle,
Aşkımı inkar etme.
Sarayın kraliçesi
Gel evlenelim seninle!
Koro: Konuştukları sözler,
Sevgi sözleri oldu.
Başlayan kavga barışla son buldu.

Sahne değişir. Dumuzi, kızkardeşi, rüya yorumlayıcı Tanrıça Geştinanna ile beraberdir.

Geştinanna: Ben dolaşırken, dolaşırken ben,
Evin yanında dolaşırken ben,
Sevgili İnanna gördü beni.
Bana ne söyledi o!
Ey kardeşim bana ne söyledi o?
Benim sevdiğim adamla, seninle konuşmuş.
Artık hoşlanıyormuş senden.
Ey kardeşim! Evine götürdü beni
Durmadan gevezelik ettik onunla.
Kalbini dökerek acındırdı beni.
Onu teselli etmeye çalışırken
Tir tir titriyordu heyacandan

Bunu duyan Dumuzi büyük bir sevinç içinde:

Dumuzi: Gideyim, ey kardeşim gideyim,
Sevgili kardeşim gideyim ona,
İçimi bol bol dökeyim ona.

Sahne değişir. İnanna ile annesi Tanrıça Ningal beraberdir.

Tanrıça İnanna

İnanna: Anneciğim, Çoban Dumuzi aşıkmış bana.
Gönlüm çiftçide dedim,
Aşağıladım, kızdım ona.
Yine de "gel evlenelim" dedi.
Ondan hoşlanmaya başladım,
Sen ne dersin buna?
Ningal: Ulusumuzu, koyunu, kuzusu,
Sütü, peyniri ile besleyen
Seni bu kadar seven,
Sana tapan bu adamı reddetme!
Kızım bu genç adam baban gibi olacak,
Bu genç adam annen gibi olacak,
Her derdini seninle paylaşacak.

O sırada kapı çalınır, dışarıdan:

Dumuzi: Aç kapıyı sevgilim
Aç kapıyı bana,
Ben Dumuzi, geleceğim yanına.
Ningal: Git çabuk, giyin süslen,
Tak takıştır, kapıyı aç ona

Annesi ile İnanna dışarı çıkarlar.

Koro: Ey şarkıcı! Fırtınadan sesli davul ile
Tatlı sesli lir ile
İnsanın ruhunu okşayan arp ile,
Kalbi neşelendiren şarkıları söyleyelim!
Şimdi kapıyı açacak İnanna
Ay ışığı gibi görünecek Dumuzi'ye

Biraz sonra İnanna beyaz elbiseler giymiş, boynuna lacivert taşlı gerdanlığını takmış. Saçının buklelerini alnına, yanaklarına dökmüş olarak içeri girer ve kapıyı Dumuzi'ye açar. Kapı açılır açılmaz Dumuzi hemen İnanna'ya sarılır, büyük bir sevgiyle öper.

Dumuzi: Sevgilim, seni kölelik için istemiyorum
Masan bolluk masası olacak.
Ey benim gelinim!
Bana elbise dokumayacaksın.
Ey İnanna, ip eğirmeyeceksin.
Evin bolluk içinde olacak.
Sevgimle neşe bulacak,
Sevgimle mutlu olacaksın!

İnanna bu sözlerden çok mutlu olur. Kendisinin de Dumuzi'ye vereceklerini ve hakkında düşündüklerini sıralıyor.

İnanna: Sana söyleyeceklerim
Şarkılar içinde dokunsun.
Sana söyleyeceklerim
Kulaktan kulağa aksın,
Yaşlıdan gence geçsin:
Savaşta öncünüm, kavgada yardımcın,
Mecliste koruyucun, yolda hayatın.
Kutsal evin seçilmiş çobanı, seni kral yaptım.
Başına konacak taca uygunsun,
Krallık elbisesine uygunsun.
Asayı ve silâhı taşımaya uygunsun.
Kutsal göğsümde uyumaya uygunsun.
Ey Dumuzi! Sen gerçekten benim aşkımsın!
Dumuzi: Ey tanrım! Sakinin içkisi tatlı
İçkisi gibi kendisi tatlı,
Kendisi gibi dudakları tatlı.
İnanna: Kim benim tarlamı sürecek
Kim benim nemli toprağımı sürecek?
Dumuzi: Ey yüce hanımım!
Ey benim şahane İnanna'm!
Ey benim kutsal mücevherim!
Ben süreceğim senin tarlanı,
Ben süreceğim nemli toprağını.
İnanna: Sür tarlamı bal adam!
Beni tatlılandıran bal adamım?
Beyim, tanrıların bal adamı,
Elleri bal, ayakları bal,
Beni hep ballandıran adam.

Bu arada ilk sahnedeki kalabalık halk içeriye girmeye başlar.

Koro: Dumuzi sevgilisini kucakladı,
Gün ışığı sevgilisini kucakladı.
Düğün var, tören var ülkede.
Kalbi neşelendiren şarkılar söyleyelim!
Ey İnanna! Sen halkın süsü, Sumer'in neşesisin.
Kutsal fahişe, gök ve yerde selâmlanan,

Tanrıça İnanna iki arslanla süslenmiş bir taht üzerinde oturuyor. Omuzlarında gürz, pala gibi silahlar taşıyor. Arkasında bir tanrıça, önünde içki sunan bir kadın ve bakraçlı bir başka kadın.

İnanna! Ayın ilk kızı, gecenin hanımı,
Sana övgü şarkıları söylüyoruz.
İnanna: Gözlerimi halkıma çevirdim,
Dumuzi'yi ülkenin kralı yaptım.
Dumuzi, Enlil'in sevdiği,
Annem ona gönül bağladı,
Babam onu yüceltti,
Çalgılar onun için çalınsın,
Ben onun için ağzımdan şarap akıtayım,
Böylece kalbi neşelensin ve sevinsin!
Koro: Fırtınadan sesli davul ile,
Sarayın süsü, tatlı sesli lir ile,
İnsanın ruhunu okşayan arp ile,
Ey şarkıcı! Kalpleri neşelendiren şarkıyı söyleyelim!
Saray sevinçli, halk neşeli,
Ey Dumuzi! Günlerin bereketli, tahtın uzun olsun!

Sahne değişir, mabedin salonu görünür. Telaşlı gidip gelmeler olur. Tahtadan bir karyola kurulmaya başlanır. Üzerine beyaz çarşaflar örtülür, etrafa birşeyler serpiştirilir. Tütsüler yakılır. Bu arada koro devam eder.

Koro: Halk yatağı düzenlemekte,
Etrafına tütsüler serpmekte.
Yatağa gelin çarşafı seriliyor,
Kalbi neşelendiren gelin çarşafı,
Vücudu tatlılandıran gelin çarşafı,
İnanna ve Dumuzi için gelin çarşafı.

Yatak hazırlanır, halk yavaş yavaş çekilir.

Koro: İnanna Dumuzi' yi yatağa çağırıyor,

Yatakta bir çift.

Kalbi neşelendiren yatağa,
Krallık yatağına,
Kraliçelik yatağına!
İnanna: Güvey kalbimin sevgilisi, senin neşen hoştur bal tatlısı
Arslan kalbimin sevgilisi, senin neşen hoştur bal tatlısı.
Beni büyüledin karşında titriyorum, güveyim yatak hazır.
Haydi gel yatağa! El ele uyumak iyidir.
Kalp kalbe uyumak daha tatlıdır.
Dumuzi: Yanımda bulunman yaşam, birlikte olman bolluk,
Seninle yatmam ise en büyük mutluluk.

İnanna'yı kucaklayıp yatağa götürürken perde kapanır.

İKİNCİ PERDE

Yine mabet salonu.

Koro: Kraliçemiz yer altına gidiyor.
İnanna yeri bırakıp,
Göğü bırakıp,
Yer altına gidiyor.
Uruk mabedini,
Nippur mabedini bırakıp,
Yer altına gidiyor.

İnanna başına tacını koymuş, siyah buklelerini alnına, yanaklarına düşürmüş. Boynunda lâpis lâzuli gerdanlık. Göğsüne kadar inmiş iki sıra boncuk. Göğsünde "Adam gel gel" adlı bir plâka, kolunda kalın bir altın halka. Elinde lâpis lâzuli amblem olarak veziri (hanım) Ninşubur ile içeri girerler.

İnanna, Ninşubur'a: Benim dayana-

Cinler.

ğım,
Benim sadık vezirim!
Ben yer altına iniyorum.
Eğer dönmezsem,
Dilenci gibi giyin.
Yıkıntılarda ağla!
Tanrılara yalvar!
Beni kurtarsınlar.
Git, söylediklerimi unutma!

İnanna yeraltı kapısı önünde emreden bir sesle:

İnanna: Kapıcı kapıyı aç!
Neti kapıyı aç!
İçeri gireceğim.
Kapıcı Neti: Kimsin sen?
İnanna: Ben İnanna.
Göğün kraliçesi.
Neti: Göğün kraliçesi İnanna isen
Neden bu dönülmez ülkeye geldin?
İnanna: Kız kardeşimi
Görmek için geldim.
Neti: Bekle!
Kraliçeme sorayım.

Sahne: Yeraltı Tanrıçası Ereşkigal tahtında oturmaktadır. Neti içeri girer.

Neti: Kraliçem,
Gök kadar uzun,
Yer kadar geniş,
Kale duvarı gibi sağlam,
Bir kız geldi
Kapıda bekliyor.
(Veya : Kraliçem
Gök ve yerin kraliçesi
İnanna gelmiş, bekliyor)

Tanrıça bunu duyunca, çok kızmış olarak, kalçalarına vurup dudaklarını ısırır.

Ereşkigal: Kapıcı Neti!
Dinle beni!
İnanna'yı kapılardan,
İçeri sokarken,
Üstündekileri çıkar.
Göğün kutsal rahibesi,
Bel bükerek gelsin önüme.

Sahne: Yedi kapı görünür. Neti ilk kapıyı açar.

Neti: Gir içeri İnanna

İlk kapıdan girince kapıcı başındaki tacı alır.

İnanna: Ne oluyor?
Neti: Sakin ol İnanna!
Yeraltının kuralı bu.

İkinci kapıdan girince gerdanlığını çıkarır kapıcı.

İnanna: Ne oluyor?
Neti: Sakin ol İnanna
Yeraltının kuralı bu.

Üçüncü kapıdan geçerken iki dizi boncuk çıkarılır boynundan.

İnanna: Ne oluyor?
Neti: Sakin ol İnanna,
Yeraltının kuralı bu.

Dördüncü kapıdan geçerken göğsündeki plâka alınır.

İnanna: Ne oluyor?
Neti: Sakin ol İnanna,
Yeraltının kuralı bu.

Beşinci kapıdan geçerken kolundan altın halka alınır.

İnanna: Ne oluyor?
Neti: Sakin ol İnanna,
Yeraltının kuralı bu.

Altıncı kapıdan geçerken üzerindeki elbise çıkarılır.

İnanna: Ne oluyor?
Neti: Sakin ol İnanna,
Yeraltının kuralı bu.

İnanna yedinci kapıdan çıplak ve eğilmiş bir vaziyette taht odasına girer. Ereşkigal ayağa kalkar. İnanna tahta doğru yürür. Ereşkigal İnanna'ya büyük bir kızgınlıkla bakar ve suçlar bir tonla:

Ereşkigal: Neden geldin buraya?
Buraya gelen çıkamaz!
Bilmiyor musun?

Bu sözler söylenir söylenmez İnanna cansız yere düşer. Sahne değişir. Veziri Ninşubur üzerine çuval giymiş, dövünerek, yüzünü gözünü yolarak;

Vezir: Üç gün, üç gece geçti.
Gelmedi tanrıçam.
Gidip tanrılara başvurayım,
Kurtarsınlar onu diye,
Gözyaşı döküp yalvarayım.

Sahne değişir. Bilgelik tanrısı Enki tahtında oturmaktadır. Ninşubur Enki'nin önüne kendini atar ve elleri ile yalvarır bir durumda:

Ninşubur: Ey Enki baba!
Kızını yer altında bırakma!
Parlak gümüşünü,
Tozlar içine gömdürtme!
Değerli Lâpis Lâzunu,
Taşçılara kırdırtma!
Göz alıcı şimşirini,
Oduncılara kestirtme!
Göğün kutsal rahibesini,
Yeraltında bırakma!
Enki: Ne oldu?
Kızıma ne oldu?
İnanna! Bütün ülkelerin kraliçesi,
Göğün kutsal rahibesi,
İnanna'ya ne oldu?
Gelsin yaratıklarım,
Kurtarsınlar onu hemen.

İçeriye garip kılıklı kimseler girer. Enki küçük bir su kâsesi ile yiyecek verir onlara.

Enki: Gidin yer altına hemen.
Sinek gibi geçin kapılardan.
Yeraltı kraliçesinin odasına girin.
O ne söylerse
Sizde onu söyleyin.
Size karşılık ne vereyim derse,
İnanna'yı isteyin.

Sahne değişir. Yaratıklar yer altında tanrıçanın odasındadır. Tanrıça Ereşkigal çıplak olarak arkaüstü yatmaktadır. Onlar içeri girdiği zaman acı ile;

Ereşkigal: Ah ah benim içim!
Yaratıklar: Ah ah senin için!
Ereşkigal: Oh oh benim dışım!
Yaratıklar: Oh oh senin dışın!
Ereşkigal: Ah ah benim belim!
Yaratıklar: Ah ah senin belin!
Ereşkigal: Oh oh benim arkam!
Yaratıklar: Oh oh senin arkan!
Ereşkigal: Ah ah benim kalbim!
Yaratıklar: Ah ah senin kalbin!
Ereşkigal: Oh oh benim ciğerim!
Yaratıklar: Oh oh senin ciğerin!

Tanrıça yerinden doğrulup onlara bakar ve:

Ereşkigal: Benimle inleyen siz kimsiniz?
(Eğer) Tanrı iseniz kutsayayım,
(Eğer) Ölümlü iseniz hediye vereyim,
Ne isterseniz söyleyin bana.
Yaratıklar: Biz şu cesedi istiyoruz.
Ereşkigal: O İnanna'nın cesedi.
Yaratıklar: Biz onu istiyoruz.

Tanrıça cesedi almalarını işaret eder. Onlar cesedin üzerine ellerindekini serperler, tanrıça canlanır. Gitmek üzere bir hareket yapar. O sırada sahneye yedi yeraltı cini girer. Önde olan kılıç, arkadaki bir gürz taşımaktadır.

Cinler: Yer altından kimse çıkamaz.
İnanna çıkmak isterse,
Yerine birini bırakmalı.
Biz yemeyiz içmeyiz,
Hediye istemeyiz,
Çiftleşmekten zevk almayız,
Çocukları öpmeyiz.

diyerek İnanna ile birlikte yürürler. Sahne değişir. Bir saray kapısı önüne gelmişlerdir. Ninşubur kapı önünde onları beklemektedir. Tanrıçayı görünce önüne kendisini sevinçle atar.

Cinler: İnanna, bunu götüreceğiz.
İnanna: Hayır olamaz.
O benim desteğim,
Önerilerde bulunan vezirim,
Yanımda çarpışan silahçım.
Cinler: Yürü İnanna, Umma'ya gidelim.

Sahne değişir. Tanrı Şara, çuval elbise giymiş olarak İnanna'yı görünce kendini önüne atar. Cinler onu yakalamak için saldırır.

Cinler: İnanna, bunu götüreceğiz!
İnanna: Hayır olamaz Şara!
Bana ilâhiler söyleyen oğlumdur o.
Asla Şara'yı verememem yerime.
Cinler: Yürü öyle ise,
Uruk'a gidelim.

Yürürler. Sahne değişir. İnanna'nın kocası Dumuzi parlak elbiseler giymiş, başında tacı, şahane bir tahtta oturmaktadır. Karısını görünce yerinden kımıldamaz. Cinler onun üzerine atılır. İnanna kocasının kendisi için hiç üzülmediğini anlayarak büyük bir kızgınlıkla ve suçlayarak,

İnanna: Alın götürün onu!

Cinler Dumuzi'yi yakalar, ite kaka, vurarak yerde sürüklemeye başlarlar.

Cinler: Biz yemeyiz içmeyiz,
Karı, çocuk bilmeyiz
Hediye istemeyiz,
Gökte yerde dolaşır,
Kimseye acımayız.

Perde kapanır.

ÜÇÜNCÜ PERDE

Dumuzi loş bir yerde ağ içindedir. Güneş tanrısı Utu'ya kendisini kurtarması için yakarmaktadır.

Dumuzi: Ey Utu! Kurtar beni!
Kardeşinin kocası benim!
Annene süt getiren benim!
Kutsal kucakta yaşayan,
Kutsal dudakları öpen, benim!
Utu! Sen merhametli ve hak tanırsın.
Ellerimi yılana çevir, ayaklarımı yılana çevir,
Kurtar beni buradan!

Dumuzi, elleri yılan gibi, ayakları yılan gibi bir görüntüde sürünerek bulunduğu yerden kaçar. Sahne değişir. Dumuzi kırlık bir yerde yatmaktadır.

Koro: Tanrı Utu onun gözyaşlarını kabul etti.
Merhametli bir insan gibi acıdı Dumuzi'ye.
Ellerini yılana döndürdü,

Su ve Bilgelik Tanrısı ile veziri iki yüzlü İsimud'un önüne bir küçük tanrıça getiriliyor. Belki de Enki'ye İnanna'yı kurtarması için gelen Ninşubur'dur.

☞

Ayaklarını yılana döndürdü.
Kaçırttı onu cinlerden.

Dumuzi yavaş yavaş doğrulur, gözlerini oğuşturarak dehşetle etrafına bakınır.

Dumuzi: Bir rüya, bir rüya,
Bir rüya gördüm korkunç!
Gel benim kardeşim,
Kelimelerin anlamını bilen,
Rüyaları yorumlayan,
Bilgin kadın gel, gel bana!
Sana rüyamı söylemeliyim.

O sırada içeriye kız kardeşi rüya yorumlayıcı Tanrıça Geştinanna gelir. Dumuzi onu görünce heyecanla kalkıp kardeşine sarılır.

Dumuzi: Sevgili küçüğüm,
Rüyamı dinle.
Etrafım sazlıktı.
Tek bir kamış,
Titriyordu benim için.
Yanyana duran,
İki kamıştan,
Önce biri, sonra diğeri,
Köklerinden söküldü.
Yayığımın dibi çıktı.
Su kabı yerinden düştü.
Çoban sopam kayboldu.
Senin keçinin sakalı toza sürünüyordu.
Senin koyunun toprağı eşiyordu.
Koro: Yayık sessiz, sütü yok,
Çanak kırılmış, Dumuzi yok,
Rüzgâr süpürmüş, ağıl yok.
Geştinanna: Aman kardeşim,
Söyleme bu rüyayı!
Etrafında büyüyen sazlar,
Seni yakalayacak cinler.
Tek duran kamış,
Sana üzülecek annen.
Koparılan kamışlar,
Birimiz önce birimiz,
Sonra götürüleceğiz.
Yayığının dibi çıkması,
Cinler yakalayacak seni.
Su kabının düşmesi,
Annenin kucağından düşeceksin.
Değneğinin kaybolması,
Cinler herşeyini silip süpürecek.
Benim keçimin sakalını toza sürtmesi,
Saçlarım senin için havaya kalkacak.
Koyunumun yeri tırmalaması,
Ah Dumuzi..! Senin için yüzümü yolacağım.
Koro: Yayık sessiz, sütü yok,
Çanak kırıldı, Dumuzi yok,
Rüzgar süpürmüş, ağıl yok.

Bu arada cinlerin sahneye doğru geldikleri görülür. Dumuzi, çalılıklar arasına kaçar.

Dumuzi: Kaç kardeşim kaç!
Cinler geliyor kaç!
Hemen kaç!
Ben saklanıyorum otlar arasına
Ne olur, yerimi söyleme onlara!
Geştinanna: Eğer onlara yerini söylersem, köpeğin yesin beni,
Soylu köpek, kralın köpeği yesin beni!

Kız kaçamadan cinler içeri girerler. İkisi Aksak, ikisi Uruk, ikisi Ur, ikisi Nippur'dan olmak üzere 8 tanedir.

Koro: Cinler ne yemek bilir, ne içmek,
Ne saçılan otu yerler, ne dökülen suyu içerler.
Eşlerine sarılmaz, tatlı çocuğu öpmezler.
Acı sarımsağı tatmazlar,
Ne balık, ne pırasa yerler.
Pis suları içerler.
Cinler: Ana, baba bilmeyiz, karı, çocuk bilmeyiz,
Gökte yerde dolaşır, kimseye acımayız.

diyerek kaçmaya çalışan Geştinanna'yı yakalarlar. Acı çığlıklar atan tanrıçayı tartaklayarak,

Cinler: Kardeşin, nerede?
Geştinanna: Söyleyemem
Cinler: Onun yerini söylersen, sana nehrin suyunu vereceğiz.
Geştinanna: İstemem,
Cinler: Tarlanın ürününü vereceğiz sana.
Geştinanna: Hayır, istemem.
Cinler: Sana her istediğini vereceğiz.
Geştinanna: Ne verirseniz verin, istemem.

Hepsi Geştinanna'nın üzerine çullanıp sıkıştırmaya başlarlar. Bir ara kız onları yararak kaçmayı başarır.

Cinler: Dünya yaratılalı beri kardeşinin yerini söyleyen bir kızkardeş görülmüş müdür?

Bu sözlerden sonra Dumuzi yerde cansız yatar. Cinler onu sürükleyerek götürürler.

Koro: Cinler Dumuzi'yi yakaladı,
Sardılar her yanını,
Yayık sessiz, sütü yok,
Çanak kırıldı, Dumuzi yok.
Rüzgâr süpürdü, ağılı yok.

Sahne değişir. Mabedin içi. Sahnede yalnız koro vardır.

Koro: İnanna acı çekiyor,
Kocası gitti elinden.
Vah kocasına! Vah genç sevgiliye!
Vah evine! Vah kentine!
Dumuzi Uruk'tan alındı
O Eridu'da yıkanamayacak,
Kutsal yerde sabunlanamayacak,
İnanna'nın annesine kendi annesi gibi davranamayacak.
Dumuzi için yas tutanların acısı çok
O kılıç çekemeyecek,
Gençlerle yarışamayacak.

İnanna sahneye gelir. Yaptığına piş-

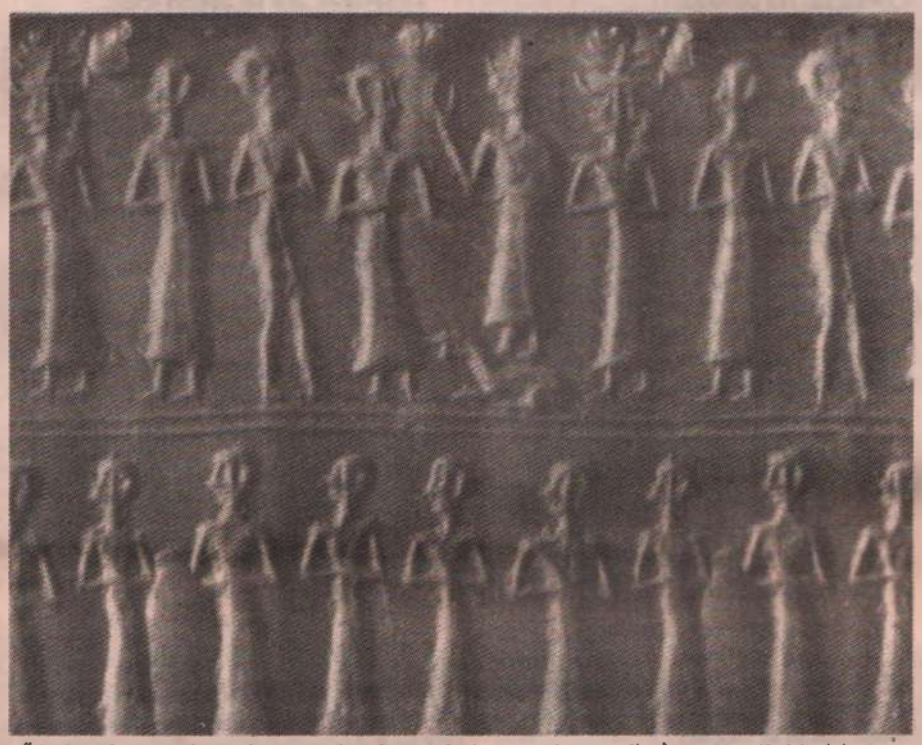

Üst sırada ortada arslan üzerine başında boynuzlu tacı ile İnanna elini kaldırmış insanları selamlıyor. Onun arkasında ve en solda boynuzlu taclı iki tanrı. Alt sırada ona saygı gösteren insanlar.

diyerek sahnede Dumuzi'yi aramaya başlarlar ve onu otlar arasında bularak üzerine ağ atarlar, bir taraftan da deynek, sopa ve elleriyle vurarak yanaklarını yolarlar.

Cinler: Kalk Dumuzi! İnanna'nın kocası
Sirtur'un oğlu, Geştinanna'nın kardeşi!
Kuzuların yakalandı, keçilerin yakalandı.
Asan, sopan yakıldı,
Yayığın kırıldı, süt kabın yere atıldı.
Ağılını rüzgar aldı.
Kutsal tacı at, elbiseni çıkart!
Bizimle çıplak geleceksin!

Dumuzi biraz doğrularak,

Dumuzi: Ey kır! Kalbim gözyaşlarımla doldu,
Bir ağıt yap benim için,
Ey bataklık, bir ağıt yap benim için,
Ey yengeç, nehirde bir ağıt yap benim için,
Annemin istediğini getiren olmayacak.
Eğer annem öldüğüm günü bilmezse,
Siz kırlar, beni doğuran anneme bildirin!
Kızkardeşim, benim küçüğüm gibi ağlayın benim için.

man, üzüntülüdür.

İnanna: Gitti kocam, tatlı kocam,
Gitti aşkım, tatlı aşkım
Sevgilim götürüldü şehirden
Onu kefenine saramadan
Güveyim alındı elimden
Dumuzi yaşamıyor artık.
Derelere tepelere sordum,
Nerede kocam?
Nerede kavalı?
Onu rüzgâr çalıyor şimdi.
Nerede tatlı şarkısı?
Rüzgâr söylüyor şimdi.

Sahneye Dumuzi'nin annesi Sirtur girer.

Sirtur: Kalbim kaval gibi inliyor oğlum.
Kırlarda dolaşan oğlum,
Yakalandı cinlere
Kuzumu yitirdim.
Oğlağımı yitirdim.
Kalbim kaval gibi inliyor.
Ey hain kırlar!
Koşup gezdiği yerlerde,
Oğlum cansız yatıyor.
Kalbim inleyen kaval gibi çalıyor.
Onu bulmalı, görmeliyim yavrumu.
Koro: Evde acı var!
Evde inilti var!
Yayık sessiz, sütü yok.
Çanak kırıldı, Dumuzi yok.
Rüzgâr süpürdü, ağılı yok.

Sahneye Geştinanna girer.

Geştinanna: Ey benim kardeşim!
Kimdir senin kızkardeşin?
Benim..!
Senin için kararan gün,
Benim için de kararır.
Senin için ağaran gün,
Benim için de ağarır.
Kardeşimi bulacağım,
Kaderini paylaşacağım.
İnanna: Kardeşinin evi yok,
Onu cinler aldı.
Seni ona götürürdüm,
Ama yerini bilmiyorum.

O sırada sahneye sinek kıyafetinde biri girer ve etrafında dönerek İnanna'ya:

Sinek: Dumuzi'nin yerini söylersem,
Bana ne verirsin?
İnanna: Eğer onun yerini söylersen
Birahaneye koyacağım seni,
Bilge kişiler arasına sokacağım seni.
Ozan şarkıları içinde yaşatacağım seni.
Sinek: Gözlerini kaldır,
Kırlara bak.
Dumuzi'yi orada bulacaksın.

İnanna, Geştinanna ve annesi ile o tarafa doğru yürürlerken sahne değişir. Dumuzi bir köşeye büzülmüş ağlamaktadır. Onları görünce heyecanla fırlar. İkisinin ellerini yakalar.

İnanna: Artık üzülme o kadar,
Kızkardeşin yalvardı tanrılara,
Yarım yıl sen gideceksin yer altına.
O gidince yarım yıl,
Sen özgür olacaksın.
Yine bana kavuşacaksın.

Dumuzi, İnanna, kızkardeşi ve annesi birbirlerine sevinçle sarılırlar. Sahneye bütün figüranlar girer. Hep birden çalgılar eşliğinde ve büyük bir coşku ile şarkı söylenir:

Hep birlikte: Fırtınadan sesli davul ile,
Tatlı sesli lir ile
Ruhu okşayan arp ile
Kalbi neşelendiren şarkıları söyleyelim:
Birleşince tanrıçamız, tanrımız
Bereket bolluk gelir ülkeye,
Ağıllar, ambarlar taşar,
Her tarafta şenlik var.
Ey Sumer halkı!
Yeni yıl geldi, diye
Çalalım söyleyelim
Oynayalım gülelim.
Dualarla, şarkılarla
Barış ve mutluluk dileyelim.

KAYNAKLAR

1) S. N. Kramer, History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de başlar), Çev. Müazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990.
2) S. N. Kramer, The Secred Marriage Rite, Aspect of Faith Myth and Ritual in Ancient Sumer, London 1969.
3) Thorkild Jacobsen, The Treasures of Darkness, A History of Mesopotamian Religion, New Haven, London 1969.
4) Diane Wolkstein and Samuel Noah Kramer, İnanna, Queen of Heaven and Earth, Her Stories and Hymns from Sumer, New york 1983.
5) S. Noah Kramer, The World of Sumer, An Autobiography, Detroit 1986.
6) A. Falkenstein und W. Von Soden, Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete, Stuttgart 1953.
7) Bend Alster, Dumuzi's Dream, Aspects of Oral Poetry in Sumerian Myth, Copenhagen 1972.
8) S. Noah Kramer, From the Poetry of Sumer, Creation, Glarification, Adoration, America 1979.

İslam ve Hıristiyan Ortaçağı'nda üç reddiyeci ve "sosyalist" topluluk - 3

Kathar Şövalyelerinin sosyalizmi

Nejat BİRDOĞAN

Öykümüzün oluştuğu alan Paris'in 774 km. güneyine düşer. Fransa ile İspanya'yı ayıran Pireneler'in Fransa'ya bakan yanı ağırlıkta olmak koşulu ile tüm ortabölgeleri bizim öykümüzün sahnesidir. Olayın merkezi Carcassone Kalesi olmakla birlikte Toulouse Kontluğu, Beziers, Narbonne, Montpeiller senyörlükleri hep bu öykünün kahramanlarıdır. Bu adların ortak yanı tümünün *Kathare* inancından olmalarıdır. Tüm bölgenin adı *Oksitanya* olarak bilinir.

MANİ DİNİ AVRUPA'DA

Daha önceki bölümlerimizde değindiğimiz Mani dininin, yüzyıllar geçtikçe, Asya ve Avrupa'nın, giderek Afrika'nın kimi bölgelerine yayılıp kök saldığını görmekteyiz. Bu Mani dini, 10. yüzyıldan başlayarak Balkanlar'da da görüldü ve adına *Bogomilizm* denildi. Bir Bulgar papazının Bog=tanrı ve mile=dost kavramından yola çıkarak Tanrı Dostları adıyla yaşattığı Mani dininin Bosna'da adı, *Bogomil* ve *Gazari* idi. Bogomiller, kutsal üçlüyü (=teslisi), İsa'nın doğuşundaki tanrısal niteliği ve tek görüşe indirgediği insan suretinde bedenleşmesini yadsıyor, ayinleri, kilise rütbelerini ve vaftizi yasaklıyordu. Evliliği ancak, istek üzerine boşanma koşulu ile kabul ediyordu. Bu din, 12. yüzyılda Bulgar Çarı **Boris** ve Sırp Kralı **Stepan Nemedya** tarafından kanla bastırıldı. Bunun üzerine Bogomiller, Bosna'ya sığındılar. Sonra da türlü inançlara esin kaynağı oldular. Gerek Romenlerin, gerekse Sırpların halk edebiyatında bu dinin izleri görülmektedir.

Bu din zamanla Anadolu'dan geçerek kimi ayırtlarla gidip İtalya'da *Patari*, Fransa'da *Katarizm* adını aldı. Doğal olarak bu dinden olanlara da *Kathare* veya okunuşu ile *Kathar* dendi.

Kökeni aynı olduğundan öykünün ve inançların da aynı olması gerekeceğinden sunacağımız benzerlikler okuru şaşırtmasın. Bunu söyleyerek öykümüze başlayabiliriz.

MS 1100'lü yıllarda, andığımız bölgede Krallar varsa da yönetim erki ve egemenlik tümü ile Papa'ya aittir. O çağda papalığın en bağnaz inançlarla toplumu uyuttuğu, uyumayanların da ağır yaptırımlara uğratıldığı düşünülürse, öykümüzün önemi daha da belirginleşir.

Böyle bir dinsel baskı yönetimine karşın Oksitanya'da ve özellikle Carcassone kalesinde sanat toplantıları yapılmaktadır. Yukarıda adını andığımız senyörler bu toplantıları düzenleyip katılmaktadırlar. Kilise ise, her hasat sonu tahsildar gönderip ürünün üçte birini, kimi zaman da yarısını almaktadır.

Bu yıllarda Anadolu'dan bu bölgeye yüklü göçlerin olduğunu da görmekteyiz. Öykümüz de bu göçlerle temellenmektedir. Çünkü Anadolu'nun, o dönemdeki adı *Filadelfiya* ya da *Filibe* olan Alaşehir bölgesindeki Doğu Roma (Bizans) artıkları olan Bogomiller, yurtlarından kalkarak kendilerine yeni bir yer aradılar ve bu bölgeye gelip yerleştiler. Alaşehir bölgesinde 1387 yılına değin özerk bir Doğu Roma kalıntısı beylik olduğu düşünülürse konuya daha gereğince eğilmiş oluruz. Bu arada Doğu Anadolu Alevi ocaklarının dede ve talipler olarak Asya'dan gelirken önceden (11.-12.-13. yüzyıllarda) bu bölgelere gelip yerleştiklerini, ancak **Şah İsmail Hatai**'den sonra (16. yüzyıl başı) geriye doğru, Doğu Anadolu'ya göçtüklerini de düşünmek gerekmektedir. Bu Anadolu Bogomilleri, İtalya üzerinden yeni vatanlarına 12. yüzyılda geçtiler. Geçer geçmez de gurbet illerinde yitip gitmemek için (tıpkı bizlerin Anadolu'da yaptığımız gibi) örgütlendiler.

KATHAR VE ALEVİ İNANÇLARI ARASINDAKİ PARALELLİKLER

Bu Katharlar'ın özelliklerini ve inançlarını şöylece özetleyebiliriz:

1) Emekçi ve zanaatçıdırlar. Mal, mülk edinemezler. Kazançlarını toplumun giderleri için konulan ortak sandığa yatırmak zorundadırlar. Ürün ortak ekilir, ortak devşirilir ve ortak harcanır (Burada **İbn-i Batuta**'nın 14. yüzyıldaki Anadolu Ahileri'ne ilişkin verdiği bilgiyi anımsadığımızda her iki devinimin tıpa tıp ortak olduğunu göreceğiz).

2) İşlerini toplum kurallarına uydurmak zorundadırlar (Bugün bile Anadolu Alevi kuralları toplumu gözardı eden bir eyleme göz yummaz).

3) Ceza kavramlarında "yargılamayın ki yargılanmayasınız" ilkesi vardır.

4) Silah taşımak yasaktır. Ancak daha sonraları savunmak durumunda kaldıklarından silahlandılar.

5) İsa üzerindeki düşünceleri Katoliklerden değişiktir. O'nun bir sözcü, kardeşlik ve sevgi mesajcısı olduğunu söylerler. Ancak, Tanrı'nın oğlu olduğuna inanmazlar.

6) Puta, heykele ve haça tapmayı reddederler. Bunun için kullandıkları özür de şudur: Babanı assaydılar, onu asan ipe tapar mıydın? (Bu görüşü, Alevilerin camiye girmeyişleri ve neden olarak da Hz. Ali'nin camide şehit edilişini ileri sürmeleri ile karşılaştırmalıyız.)

7) İnançlarında Cennet, Cehennem ve yeniden diriliş yoktur. (Cennet, Cehennem Anadolu Alevilerinde de yoktur. Herkes, Hakk'a yürüyecektir çünkü, Hakk'ın yanı varken Cennet, Cehennem düşünülemez. Kişinin bedeni ile dirilmesi Alevilikte de yoktur. Salt ruh'un ayrı bir bedenle devrini yürütmesi vardır ki bu görüş Katarlar'da da vardır.)

8) Hakk'a kavuşma ancak *Manikheen* ruhla olur.

Burada tüm maddelerdeki ayrıntıları Anadolu Aleviliğinin düşünceleri ile karşılaştırdığımızda bu ikiz inançların birinin İslamlığa, öbürünün Hıristiyanlığa tepki olarak yöneldiğini göreceğiz. Son maddede görülen Manikheen ruh, kişinin kendi nefsini eğitmesi anlamıyla ele alındığında, Anadolu Aleviliğindeki "ikilikten geçip birliğe erme" ya da "benliğe lanet" gibi kavramlarla yaşayan toplumcu=sosyalist düşünce ile bir olduğu görülecektir. Bu kural da her iki dine Budizm'den geçmedir.

Kathar dininde toplumun din adamlarına *"Kusursuz"* denilmektedir (Burada Mani dininden olan din adamlarına Asya'da *"seçilmiş"* gözüyle bakılmasını, Anadolu Aleviliğinde ve İran Şiiliğinde imamlara *"masum"* denilmesini, Anadolu Aleviliğinde *"Güruh-ı Naci"* kavramıyla herkese *"kurtulanlar"* denilmesini karşılaştırmalıyız.).

İşte bu seçilmişleri, dönemin bağnaz kilisesi yakalayıp kendilerine et kestiriyor. Hayvanı kesmeyenleri öldürüyor. Çünkü Kathar dininde din adamları et yemezler. Mani dininden olan din adamları da et yemez. Kalenderi dervişleri de et yemezler (Burada Niğde bölgesinde Etyemez Dede türbesini düşünmek gerekmektedir. Muharrem ayında kimi Alevi bölgelerinde et yenmediğini de ekleyelim.).

Dönem kiliselerinde alabildiğine yürüyen günah çıkarma işlemlerini Katharlar kaldırdılar. Onlara göre çocuklar hiçbir dinden sayılmazlar. Evlilik kutsal bir kurumdur. Dua, tektir ve ölüler için yapılmaktadır. Buna son teselli duası derler ve ölüye canlıymış gibi seslenirler: "Güle güle git, gözün arkada kalmasın." (Bu dua, Anadolu Alevilerinin dedelerle yönetilen kesimlerinde bugün de yaşamaktadır.)

> Uzun bir kuşatmadan sonra son Kathare kalesi düştü. Katharlar kaleden inip kendilerini bekleyen ateşe atıldılar. Oysa ki eğer dinlerinden dönerlerse bu cezadan bağışlanacakları kendilerine bildirilmişti. Onurlu ölümü, onursuz yaşamaya yeğlediler.

Bunların kendilerine özgü kiliseleri vardır. Bu kiliselerine bağlı üyelerine "Tanrının Dostları" adı verilmektedir (Anadolu Aleviliğinin bir bölümü olan Ehl-i Hak (=Allah Adamları) terimine ilgi çekmek gerekecektir.).

Kusursuzların tüm gelirleri bu kiliseye girmektedir. Bu para, komünde halk için kullanılmaktaydı. (Elbette ki Mani din adamlarının ritüel amaçla dilenmelerinden edindikleri paraların da Mani din evlerinde toplandıklarını bilmekteyiz. Gene Kalenderi ve Hayderi dervişlerinin bir lokma, bir hırka adına Mani'den alıp getirdikleri bir kuralla yarı aç, yarı tok gezdiklerini ve ritüel amaçla dilenip topladıklarını belli dergahlara verdiklerini bilmekteyiz. Ahi üyelerinin ev giderlerinin dışındaki gelirlerini Orta Sandığına yatırdıklarını da göz önüne almalıyız.)

İnananlar, din görevlilerine saygı göstermek zorunda idiler. Onlar, bir kusursuza rastladıklarında üç kez diz bükerek selam verirlerdi (Bir Şaman geleneğinden esinlenmiş olsalar gerektir.).

İnananlar, sohbet/muhabbet toplantılarına katılmak zorundadırlar (Bu muhabbet toplantıları ve katılma zorunluluğu bugün bile Anadolu Alevilerinde yaşamaktadır.).

Birbirleriyle karşılaştıklarında üç kez öpüşüp ayrılırlar (Bu öpüşme biçimi Anadolu Alevilerinde aynen yaşamaktadır.).

Yalan ve yemin yasaktır (Yalanla savaşın kökeni Zerdüştlüktür. Yalan yasak olduğu için yemine de gerek kalmaz. Bu kural Alevilerde de vardır.).

Katharlar'da ateş kutsaldır. Din adamları "ev" adı verilen yurtlarda kalırlardı. Yollarının "demirden gömlek" olduğu söyleniyordu (Alevi dedelerinin "bu yol demirden leblebidir, ateşten gömlektir" biçimindeki hayırlılarını düşününüz).

KATHARLAR'IN TARİHLERİ

Katharlar'ın bu inanışları ve eylemleri Katolik kilisesince hep aykırı bulundu. 1204 yılında bir uzlaşma toplantısı düzenlediler. Ancak, bu toplantı anlaşmazlıkla bitti. Bunun üzerine geleceklerinden korkan Katharlar, bir kont kızına Montsegure kalesini onartıp yedeğe aldılar. 1207'de Toulouse kontu Katharlar'ı kırmayı reddetti. Bunun üzerine Fransız Haçlı orduları güneye indi.

Uzun çarpışmalar oldu. 1211'de Fransız orduları Minerve kalesini kuşattılar. Yakaladıkları 140 kusursuzu canlı canlı ateşe attılar. Lavour'da 400 din adamını yaktılar. 1233'de bir tek kişinin tanıklığı yeterli bulunarak yakalanan Katharlar'ın kemiklerinin kırılıp engizisyon önünde öldürüldüklerini biliyoruz.

Oksitanya'da her köyde bir engizisyon mahkemesi kuruldu. Bunun üzerine 1207 metrelik kayalar üzerindeki Şahin Yuvası dedikleri kaleye sığındılar (Alamut kalesini düşünüp bu sözcüğün de kartal yuvası anlamına geldiğini bilmeliyiz. Bugün Aydın'ın Bozdoğan ilçesine bağlı bir Alamut köyünü de gözönünde bulundurmalıyız.).

1242'de bir gece 12 Kathar fedaisi kaleden gizlice çıkarak Toulouse mahkemesinin yargıçlarını yataklarında öldürdü (**Hasan Sabbah**'ın fedailerinin aynı biçimde fetva veren halifeyi ve din adamlarını yataklarında öldürdüğünü bilmekteyiz.).

Montsegure kalesinde 200 yeminli Kathare, 100 şövalye ve 200 çoluk çocuk vardı. Uzun bir kuşatmadan sonra son Kathare kalesi düştü. Katharlar kaleden inip kendilerini bekleyen ateşe atıldılar. Oysa ki eğer dinlerinden dönerlerse bu cezadan bağışlanacakları kendilerine bildirilmişti. Onurlu ölümü, onursuz yaşamaya yeğlediler.

Balkanlardaki Bogomil dinini 1421'de tamamlanan Osmanlı egemenliği sildi. Ancak Şeyh Bedreddin olayında, bu Bogomil reddiyeciliğine asıl niteliklerini veren Mani dininin Batıni adıyla Türkmenlerdeki yaşantısını görmekteyiz.

KAYNAKÇA

1) Effacement du Catharisme, Cahiers de Fan Jeaux, 20.
2) Guide en Terre Cathar, Jean Yves Tournié.
3) La Religion Cathare, Michel Roquebert.
4) Carcassone, Jean Pierre Panouillé.
5) Montsegur, Les Cendres de la Liberté, Michel Roquebert.
6) Le Phénomene Cathare, René Nelli, Privat 1964.
7) Gülün öteki Adı, Mine Saulnier, Cep Y.

Çok-kültürlülük, kültürlerarasılık, seçenek kültür

Prof. Dr. Onur Bilge KULA(*)

Kültür, belli toplumsal ve düşünsel yaklaşımlar ve yeğlemeler çerçevesinde tanımlanır. Kültürü yaratanların toplumsal, siyasal ve yöresel gereksinimlerinin farklılığı, genel geçer bir kültür tanımını zorlaştırır.

Gelenekçi-ulusçu yaklaşım, kültürü, değişmez, biricik ve özgün varsaydığı ulusal niteliklere dayandırır; ilgili ulusun bir başına kültür yaratma yeteneğine bağlar. Böylece hem ulusu seçkinleştirmeyi hem de seçkin ulusun yarattığı "arı" kültürü kutsamayı amaçlar. Bu nedenle, "Alman", "Çin", "Türk", "İtalyan" gibi nitelemeleri kültür kavramının önüne koyarak sözü edilen kültürü ayırmayı hedefler.

Kültürbilimi gelenekçi-ulusçu kültür kavramını, kültürün belirleyenleri çerçevesinde sorgular. Şöyle ki; kültür, belli toplumsal bütünlük ve coğrafyada gelişir ve o topluluğun diliyle anlatılır, biriktirilir, gelecek kuşaklara aktarılır. Burada her kültür için geçerli olan iki yön vardır. Bir, belli bir coğrafyada belli bir toplumsal bütünlüğün oluşturduğu ve diliyle özgünleştirdiği düşünsel ve maddesel üretimler. Bu yön, kültüre ulusal nitelik kazandıran öğeleri anlatır.

İki, kültürel üretimler, bir zinciri oluşturan halkalardır. Her halka hem bir sonuç hem de öbür kültür yaratımları için bir başlangıçtır. Kısa deyimle: her kültürel üretim, kültürel edimin hem önkoşuludur hem de sonucudur.

KÜLTÜRÜ VE DİLİ İNSAN YARATIR

İnsan dil ve kültür yaratma yeteneğine sahiptir. Yine insan türdeşleriyle birlikte olur, anlaşır, üretir ve üleşir. Üretimle ilgili süreçlerin düzenlenmesi sırasında doğayı etkileme ve değiştirme ve özünü sorgulama sürecinde düşüncesini ve dilini yetkinleştirir.

Kültürün belli bir yörede ya da ulusal sınırlar içersinde yetkinleştirilmesi insanlığın ortak kültürüne, evrensel kültüre bir katkıdır.

İnsan öğrenme ve öğretme yeteneğine sahiptir. Başkasının kültür yaratmalarını, sözkonusu yaratımlar ne denli özgün, arı ya da ulusal nitelikli olursa olsun, çeşitli yörelerde yaşayan ve etkileşen insanlar anlar, düşünsel olarak işler, özbilincinin öğeleri arasına sokar, kısacası sözkonusu kültür yaratımını edinir. Böylece bir kültürde yaratılan bir değer, bir başka kültüre geçer, o kültürün belirleyenlerine katılır. Farklı kültürel yaratımları edinme evrensel kültürün beslendiği başlıca kaynaktır.

Tek tek kültürlerin varlığını korumaları ve gelişmeleri, evrensel kültürün, gerçekten evrensel olabilmesi ve boyutlanması için zorunlu ve gereklidir. Bu nedenle kültürel tekilleşme, bütün kültürleri benzeştirme, korkunç bir yoksullaşma anlamını taşır. Burada hemen vurgulamalıyım: Kültürlerin gelişim hızları ve yoğunlukları etkilenebilir; ancak kültürleri tümüyle özümsemek, renksizleştirmek olanaksızdır.

Bu betimleme, tartışmayı bilimsel çerçevede yapabilmek için, kültürün bazı niteliklerini belirginleştirmiştir: Kültür, insansal-toplumsaldır, tarihseldir, öğrenilebilir-edinilebilir, bu anlamda görece değişkendir ve evrenseldir. Çok-kültürlülük bu bağlamda değerlendirilebilir.

ANADOLU KÜLTÜR BİRİKİMİ TARİHSEL BİR BİREŞİMDİR

Türkiye sözkonusu edildiğinde, ilkin Anadolu kültür birikimi düşünülür. Bu tutum doğal sayılmalıdır. Anadolu, yaşamaya uygun koşulları dolayısıyla insanlık tarihinin bütün dönemlerinde üzerinde yaşanmış ve dolayısıyla da kültür yaratılmış bir toprak parçasıdır. Yaratılan kültür değeri, tarihsel gidiş içerisinde öbür kültür ürünleriyle karşılaşır, karışır, biçim ve içerik bakımından zenginleşir, yeniden üretilir. Zincirin halkaları böyle uzayıp gider. Bir kez yaratılmış olan bir kültür yok edilemez. Zaten kültür ürünlerini yok etmek olanaklı olsaydı tarihsel-toplumsal ilerleme olamazdı.

Anadolu kültür birikimi bu çerçevede değerlendirildiğinde onun üst üste konulmuş bir kültürler katmanı ya da bütünü olmadığı hemen anlaşılır. İnsanlar birbirini yok etmek isteseler bile kültürler birbirini var eder. Birbirini var etmek için karışır, kaynaşır. Bu karışıp kaynaşma sürecinde ortak kültüre hangi kültürün hangi ölçüde katkıda bulunduğu belirlenemez; tek tek kültürlerin ortak kültüre katkıları miktarlaştırılamaz.

Hepsi ortak kültüre bir renk, bir boyut, bir tat ve lezzet ya da tatsızlık, lezzetsizlik katar, fakat bu renkler öyle bir bütün oluştururlar ki, bir daha hiçbir zaman hiçbir koşul altında ayrıştırılamaz ya da özüne döndürülemezler. Bu nedenle tek tek kültürlerin ortak kültüre katkıları "ödünç" ya da "ödünçleme" gibi değerlendirilemez. Buradan ulaşmak istediğim sonuç belirginleşmiştir, sanırım. Güncel Türkiye kültürü Anadolu kültür birikiminin ve bu birikimi üstlenen toplulukların ya da soykümelerin yaptıkları yeni katkılarla, güncel biçimler ve içerikler kazanmış yepyeni ve ortak bir kültürdür. Tek bir ulusal kökenin ürünü değildir. Ulusal kültürlerin farklı katkılarıyla yeniden biçimlenmiştir. Ulusal kökenlerin katkıları ödünçleme olmadığı için belirlenemez; geri istenemez ve geri verilemez.

Bu çözümleme tek tek kültürlerin yok olduğu ya da yok edilebileceği anlamını taşımaz. Tek tek kültürlerin varlığını sürdürmesi, Türkiye kültürünün besleyici kaynağı olduğu gibi evrensel kültürün de renklendiricisidir. Bu nedenle kültürlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için insancıl-demokratik düzenlemeler ve önlemler, Türkiye yurttaşlığı anlayışıyla ve toplumun güncel, ortak ulusal gereksinimleri ve uluslararası yönelimleri doğrultusunda geliştirilmelidir. Bu yaklaşımla "teklik içinde birlik-birlik içinde çokluk" ilkesi çoğulcu demokrasinin bir gereğidir. Kültürel çoğulculuk bir anlamda çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez önkoşuludur.

HER KÜLTÜR, ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK ÖZELLİĞİ TAŞIR

Her toplum, belli yaşam biçimleri, çıkarları, gereksinimleri ve erekleri bakımından çeşitlilik gösteren katmanlardan oluşur. Bu durum, toplumsal yapı bakımından tek tek kültürlere kendi içinde çok-kültürlü bir nitelik kazandırır.

Bir ulusal devlet, ne denli tek ulusal kökene dayanırsa dayansın hem dayandığı topluluğun çeşitliliği, hem içerdiği toplulukların ya da soykümelerin çeşitliliği, hem de tarihsel süreç içerisinde başka uluslarla etkileşimi sonucu tek ve arı kültürlü olduğunu bilimsel bakımdan savlayamaz. Bu tür savlar salt siyasal içeriklidir ve belli bir görüşü ya da yeğlemeyi dayatmayı amaçlar.

Belli bir ulusal devletin sınırları içerisinde yaşayan farklı soykümeler de kültürlerinin bir başına özyapılarını oluşturduğunu kültürbilim bakımından öne süremez. Öne sürseler bile özkültür diye ayrıştırmak istedikleri yapının çerçevesini dillerinin dışında bir özgürlüğe dayandıramadıkları için siyasal anlamda ayrılıkçılıktan öte bir anlam taşımazlar. Parçası oldukları ortak kültür içerisinde insancıl-demokratik haklar istemleri ne denli uygar bir tutumu yansıtırsa, ayrıştırma ve ayırma istemleri de o denli uygarlık dışı yaklaşım olur. Her türlü olumsuz siyasal ve toplumsal koşullara karşın, barış ve demokrasi içerisinde kalarak kültürel özgünlüğün katkıda bulunduğu ortak kültürün insancıllaşmasına çalışmak uygar yurttaş bilincinin bir gereği ve geliştiricisidir. Uzun tarihi bir süreç içerisinde karşılıklı etkileşim yoluyla bütünleşen insanları, zorla ayırmak yerine, onların üretim ve üleşimde eşitliklerinin, toplumsal sorunların çözümünde dayanışma ve eleştirel birliktelikleriniin uğraşı verilmelidir.

Kültürlerin en özgün yönlerinin onları taşıyan dil olduğunu belirttim. Çeşitlilikler gösteren kültürleri taşıyan birçok dil olmasına karşın (İngilizce, İspanyolca, Almanca, Fransızca gibi...), diller bile "arı", "dış etkilerden" uzak oluşumlar sayılmazlar. Her dil, kendisini oluşturan konuşucuların etkinlikleri ve etkileşimleri sonucu öbür dillerden etkilenir; sözcük alır, söz öbekleri alır, hatta dil bilgisi kuralı bile alır. Bu nedenle, dil dahil, kültürü oluşturan hiçbir öge saltlaştırılamaz. Her öge zaman ve mekan bağlamında görecelidir.

Çok-kültürlülük birden fazla kültürün üst üste katmanlaşması ya da yanyanalığı olarak algılanamaz. Kültürlerin duraganlığını ve değişmezliğini varsayan bu tür yaklaşımlar kültürbilimsel tartışmada "aktif" (toplayıcı) çok-kültürlülük olarak nitelendirilir. Ayrıca çok-kültürlülüğü, varolan ve değişmeyen durumun göstergesi olarak algılayan görüşlere de raslanmaktadır.

Çok-kültürlülüğün anlık ve dikey kesitini mutlaklaştıran "durumculuk" (situasyonizm) bilimsel çözümlemelere dayanamaz; çünkü dayandığı bir çok kültürün yanyanalığıdır. Kültürler ya da çok-kültür de değişim kuralının dışında değildir. Bu nedenle kültürlerin yanyanalığının ve değişmezliğinin savunulması anlamına gelen çok-kültürcülük, kültürlerin taşıyıcısı insanların, toplumsal kümelerin ve soykümelerin gereksinimlerini karşılayamaz. Çok-kültürlülüğün mutlaklaştırılması olan durumculuk ve güdüleyici amaçlar izleyen çok-kültürcülük eleştirel ve üretken bir tutumla aşılarak, kültürlerin birlikteliğine, oradan da eşitlikçi demokratik birliktelik içinde yeni bir seçenek kültüre, evrensel nitelikli "kültürlerarasılığa" doğru yol alınmalıdır.

Böyle insancıl-evrensel bir kültüre nasıl ulaşılır?

Her kültür, toplumsal farklılaşmayı, çıkar ilişkilerinin, yaşama ve üretme koşullarının çeşitliliği doğrultusunda "olumlu-olumsuz", "değerli-değersiz" yönler içerir. Kültürü insancıl bir yaklaşımla olumsuz ve değersiz öğelerinden arındırmak gerekir; kültürü bilimsel yöntemle çözümlemek ve bu amaçla ayrıştırmak uygar bir görevdir.

Bu uygar görevi yerine getirebilecek birey nasıl yetişir?

Kültürel gelişme; bireye, toplumsal ve siyasal bakımdan algılama, düşünme ve değiştirme yetisini genişletmeye yönelik olanakların sunulmasıyla sağlanır. İnsancıl anlamda kültürel gelişim bireyin yaşamını özerk belirlemesiyle olanaklıdır. Güdüleyici, yönlendirici etkilemeler, zorlamalar bireyin özerkleşmesini ve kültürel edime katılmasını zorlaştırabilir. Bu anlamda yaşamlarını ve üretimlerini çıkarları ve yönelimleri doğrultusunda biçimlendirme olanağından yoksun toplum kesimleri, kültürel oluşlara yeterince katılamaz ve kültürel gelişimlerini özgürce yürütemez.

Kültürel gelişmenin belirleyenleri, toplumsal yaşam koşullarının niteliği ve bireyin bilinç(lilik) düzeyidir. Toplumsal-siyasal belirleyenlerle bireysel nitelikler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşimde çoğu kez toplumsal belirleyenlerin yönlendirici ve baskın olduğu gözlemlenir.

Kültürün belli bir düşünsel çerçeveye oturtulabilmesi için kültürel yaratımların ayrıştırılmaları gereklidir. Her ayrıştırma bir değerlendirme anlamı ve yönelimi taşır. İnsancıl ve demokratik bir yaklaşımla yapılan çözümleme; kültürün katılımı, eşitlikçi üretimi ve bölüşümü, özgürlük, eşitlik, dayanışma gibi evrensel değerleri geçerli kılan yönleri temel alır. Böylece kültürlerin yaşamsal yönden önemli benzerliklerinin demokratik ve insancıl özleri vurgulanır; (onların) zamanını doldurmuş, demokratik birlikteliği zorlaştıran ögeleri dışlanır.

Kültürlerin demokratik ve insancıl ilkelere göre ayrıştırılmaları, toplumsal açıdan benzer yazgılı insanların ortak çıkarlarını bilinçli algılamalarını ve korumalarını kolaylaştırır. Çeşitli kültürel köklerden insanların yazgılarının benzer olduğunu anlayabilmeleri yaşamın bütün alanlarında buluşmalarıyla olanaklıdır. Benzer koşullar altında birlikte yaşam; demokratik birlikteliği önemli bir amaç durumuna getirecek ortak değer yargılarının oluşumunu özendirir. İnsan oldukları için insanlar arasında hiçbir ayırım geçerli ve gerekli görülemez. Dayanışmacı birliktelik ve ortak etkinlik, köken farklılığının mutlaklaştırılmasının insancıl bir yaşam hedefi olamayacağını gösterir. Evrensel-insancıl bilinç "öz" ya da "etnik" anlayışın ötesine gitmekle geliştirilir.

DEMOKRATİK KÜLTÜR DEMOKRATİK ORTAMDA GELİŞİR

Kültürün insancıllaşması ve evrenselleşmesi, toplumsal-siyasal yapının demokratikleştirilmesiyle sağlanabilir. Çoğunluk-azınlık ikileminin aşılması, tarihsel birikime birlikte sahip çıkarak, demokratik katılımcılık yoluyla üretim ve bölüşüm hedeflerini birlikte belirlemek, evrenselleşmenin vazgeçilmez önkoşuludur. Kültürel yenilenme bütün tarafların ortak istenci ve eylemini gerektirir. Bu ortak eyleme katılmaksızın demokratik hak ve özgürlükler istemek, dürüstlükten uzak bir tutum olur.

Türkiye'nin tarihsel kültür birikimini evrensel değerler doğrultusunda yenilemek, Türkiye yurttaşlarının ortak tarihlerine sahip çıkarak gelip geçici birtakım akımlardan uzak durmalarına, yaratıcı ilişkiler, davranış ve düşünce biçimleri, ortak istemler ve özlemler geliştirmelerine bağlıdır. Hiçbir kültürel küme, arı ve daha değerli nitelikler taşıdığını savlayamaz. Böyle bir sav, Türkiye'nin tarihiyle coğrafyasıyla uyumlaştırılamaz; siyasal bakımdan yararlı olamaz.

Çeşitli kökenlerden yurttaşların uygar görevi, demokratik birliktelik bilinciyle, hak ve özgürlükleri, toplumsal eşitliği, iç barışı ve doğayı korumaya yönelik ortak etkinlikler yoluyla evrenselleşmeyi kolaylaştıracak "kültürel yenilenme"yi özendirmektir. Anılan kültürel yenilenme, seçenek bir kültür yaratma istemi ve eyleminin ta kendisidir. Seçenek kültür, yaşam koşullarının iyileştirilmesi doğrultusunda yürütülen ortak çabaların ve demokratik birliktelik istencinin ürünüdür ve kültürlerarası diyalogla biçimlenir. Ortak etkinliklerle yaratılan yeni ya da seçenek kültür, kendisini yaratanlara rahat bir "özdeşlik" ortamı sunar.

ÖZDEŞLİK YA DA KİMLİK SÜREKLİ YENİLENİR

"Özdeşlik" ya da kültürbilimi bakımından pek uygun olmayan deyimle "kimlik", evrensel-insancıl kültür yaklaşımında özel bir yer tutar. Evrensel-insancıl yaklaşımın geçerlilik kazanabilmesi, bireylerin çok-kültürlü ortamda etkin biçimde süreçlere katılabilmesiyle olanaklıdır. Kültürün yaratıcısı, geliştiricisi ve yenileştiricisi olan birey, yanyanalığı birlikteliğe dönüştürebilmek için sözkonusu dönüşüm sürecini duyumsamak ve bilincinin bir parçası durumuna getirmek zorundadır. Ancak böyle bir dönüşüm bilinci deneyimleyen insan, seçenek kültür diye tanımlanan insancıl-evrensel kültürle kendisini özdeşleştirebilir. Katılım ve birlikte belirleme olmaksızın, özdeşleşme olamaz.

Kültürlerarası etkileşimin biçimlendirdiği özdeşleş(tir)me sürecine, eşit ve insancıl birlikte yaşamın gerekliliği bilinci eşlik eder. Böyle bir bilincin gelişmesi, başta eğitim-öğretim kurumları ve kitle iletişim araçları ve sanatsal yaratım olmak üzere, tüm toplumsal kurumların iç barışı ve demokratik birlikteliği amaçlayan biçimde düzenlenmesini gerektirir. Bilindiği üzere, insancıl ve demokratik birliktelik, etnik köken farklılıklarının vurgulanması ya da aşırı önemsenmesi yerine toplumsal ve bölgesel eşitsizliğin giderilmesi, çoğulcu demokratik anlayışın gereği en geniş katılım olanaklarının yaratılmasıyla sağlanabilir.

KÜLTÜREL YA DA SOYKÜMESEL ÖZDEŞLİK

Özdeşlik kavramı söz konusu edildiğinde genellikle kültürel özdeşlik ve ulusal özdeşlik ayırımı yapılır. Bu ayrımın kültürbilimsel nedenleri irdelemeye katılmadığı sürece doğru çözümlemelere ulaşılması zordur. Kültür, etnik kökeni de içeren bir üst kavramdır. Bu nedenle etnik özdeşlik ya da kimlik yerine, kültürel özdeşliğin temel alınması bilimselliğe daha uygundur. Gerekçeler şöyle sıralanabilir:

Kültürel özdeşlik dinamik bir ilişkiyi anlatır; çünkü kültürel özdeşlik değişen toplumsal-kültürel yapıya koşut olarak, sürekli değişime ayak uydurur ve kendini sürekli yeniden tanımlayabilir. Kültürel gelişim ve etkileşimin sonuçlarına uyum sağlar. Kültürel özdeşlik, salt etnik kökene dayanmadığı için çeşitli kökenlerden yurttaşların ortak demokratik kültürde buluşmalarına, uygar ve demokratik Türkiye bilincini geliştirmelerine ve yaşam biçimine dönüştürmelerine uygun ortam hazırlar.

Etnik kimlik ya da özdeşlik, durağan ve değişmez bir yapıyı öngörür. Değişmezliğe dayandığı için ayırıcı ve ayrımcıdır; bu özelliğinden dolayı, kültürel değişime ayak direr. Kapanmayı özendirir. Varsayılan ve bilimsel bakımdan hiçbir zaman kanıtlanamayan "arılığı" ve "yüceliği" korumayı amaçlar. İnsanların demokratik gerçeğini yadsır. Onların özgürleşerek bireyleşmelerini engeller, insanları etnik kökenlerinin çerçevesi içinde tutsaklaştırır. Böylece, demokratikleşme ve insancıllaşma yerine, arınmayı hedefler. Ulusal düşünceyi yaygınlaştırır. Ulusu, kültürel gelişmenin en üst aşaması olarak görür. İnsanları ulusçu düşünce doğrultusunda güdülemek amacıyla, kültürün ulusal özelliklerini abartır, soykümenin (etnisite) kültürü oluşturan birçok belirleyenden biri olduğu gerçeğini görmezden gelir.

Soykümenin özdeşlik oluşumundaki etkisinin aşırı abartılması, ilgili kültürel topluluğun üyelerini, ulusallıklarının sınırlarınca belirlenen düşünme ve davranma alışkanlıkları kazanmaya yöneltir. Böylece soykümenin üyelerine dünyayı kapatır. Soykümesel sorunları evrenselleştirebilir. Bu tür güdülenmiş insanların etnik köklenle ilgili hedefler doğrultusunda daha kolay seferber edileceğini varsayar. Söz konusu insanları bu yöntemle öbür insanlardan dolayısıyla insanlıktan uzaklaştırır ya da bu oluşumu görmezlikten gelir.

Ulus, insanlık tarihinin belli bir gelişim düzeyine denk düşen ve bir çok etmenin uzun tarihsel etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir oluşumdur. Ulusu ya da ulusal kökeni olup bitmiş, her türlü gelişimini tamamlamış bir yapı olarak görmek, sosyolojik bulgularla bağdaşmadığı gibi, sürekli yeniden biçimlenen ve belirlenmesi gereken ulus kavramını bilim dışına iterek ona en büyük kötülüğü yapmak olur.

Tek bir devlet sınırları içerisindeki ulusal birlik, tarihselliği bakımından çeşitli soykümelerin kazanımlarıyla renklenmenin yanı sıra giderek yoğunlaşan uluslararası ilişkilerden de etkilenir. Bu oluşumu yok saymak, ulusalcı istemleri, siyasal girişimlerin temeli durumuna getirmek, soyküme üyelerini tek-yanlılaştırmaya ve onlarda giderek kin ve nefret duygularının boy atmasına uygun ortam hazırlar.

Kültürel özdeşlik, kültürel farklılıkları yok etmez; onlardan beslenerek zenginleşir.Kültürel kökenlerin saygıyla karşılanması ve yaşatılması çoğulcu demokratik yapının vazgeçilmez önkoşuludur. Bireysel ve kültürel özgünlüğe saygı, birbiriyle dayanışan toplumsal eşitlik, hak ve yükümlülükler konusunda duyarlı "özgür" insanın yaratılmasının önemli temelleri arasındadır. Genel insancıl kültür değerleri ancak kültürlerin eşitlikçi ve barışçıl ortamda etkileşmeleri sonucu belirginleşir.

Ulusal özdeşliğin güdüleyici ve tutsaklaştırıcı etkilerine karşın, kültürel özdeşlik savı eşit ve özgür bireyleri, evrensel değerler doğrultusunda ortak eylem ve amaçlarda buluşturmayı hedefler. Evrensel değerlere yönelik ortak etkinlikler kültürlerin insancıl-demokratik ögelerinin güncelleştirilmesinin yanı sıra bu ögelere yenilerinin katılmasını ve bütün bu yaratımların anlatımına yönelik ortak simgeleri de beraberinde getirir.

Kültürel özdeşlik, oluşumuna ortam hazırlayan kültürel farklılıkları yok etmez; onlardan beslenerek zenginleşir. Bu nedenle kültürel kökenlerin saygıyla karşılanması ve yaşatılması çoğulcu demokratik yapının vazgeçilmez önkoşuludur. Bireysel ve kültürel özgünlüğe saygı, birbiriyle dayanışan toplumsal eşitlik, hak ve yükümlülükler konusunda duyarlı "özgür" insanın yaratılmasının en önemli temelleri arasındadır.

Genel insancıl kültür değerleri ancak kültürlerin eşitlikçi ve barışçıl bir ortamda etkileşmeleri sonucu belirginleşir.

İnsancıl kültür değerlerinin öğretilmesi ve kitle iletişim araçları yoluyla yaygınlaştırılması nitelik bakımından daha barışçı daha demokratik bir bilincin gelişmesi bakımından son derece önemlidir. Böyle bir bilinç, her türlü yenileşmenin güvencesidir. Böyle bir bilinç, ortak kültürel özdeşliğin oluşmasını sağlayan tarihsel ve insancıl kökleri güncelleştirdiği gibi her türlü zorlamaları ve sınırlamaları aşan düşünce yapılarını da geliştirir.

SOSYAL-ANTROPOLOJİK BAKIMDAN KÜLTÜRLER EŞİTTİR

Çok-kültürlülüğü oluşturan kültürler tam ve kesin olarak belirlenemeseler de sosyal-antropolojik anlamda kültürlerin ilkesel eşitliğinin kabulü birçok sorunu çözer ve gereksiz katılaşmaları ve dargörüşlülükleri ortadan kaldırır. Zaten belli bir kültürü üstün gören yaklaşım, evrensel ahlak ilkeleriyle bağdaştırılmaz.

Her kültür, öbür kültürler denli değerlidir. Kültürlerin öz çabalarıyla değerlerini araştırmaları, ancak evrensel kültüre yapılan katkılarıyla olasıdır. Kaldı ki, bu yön bile bir başına bilimsel bakımdan tutarlı ve yeterli sayılamaz.

Kültürel alanda altlık-üstlük ya da değersizlik-değerlilik olamaz. Bu nedenle kültürel özgünlüklerin korunması salt zenginlik değil; evrensel ahlakın bir gereğidir. Bu gereği yerine getirmek de vazgeçilmez insancıl bir görevdir. Kültürlerin eşit ortamlarda etkileşerek, her bakımdan yetkinleşmelerine katkıda bulunmaktan daha uygar, daha evrensel bir görev olamaz. Bu yetkinleşme olmadan, insanlar ve halklar evrensel değerlerle bütünleşebilen bir kültür oluşturamaz. Ortak demokratik kültüre sırt çevirerek, soyküme ya da onun üyeleri uygarlaşamaz. Bu bakımdan kültürel ve etnik kökenin kabulünün yanı sıra, asıl olan, kökene bakmaksızın, insanları eşit koşullarda buluşturup, demokratikleşmelerine ve uygarlaşmalarına uygun ortam hazırlamaktadır. Evrenselleşme yarışında ipi göğüsleyecek insanları yetiştirmektir.

Ortak tarihsel birlikteliğin sunduğu zenginlikten güncel sorunların çözümünde yararlanmak, birlikte insancıl Türkiye'yi sahiplenmek ve tasarımlamak güncel ve ivedi bir görevdir. Bu görev, uygar ve demokratik bir Türkiye'de yaşamak isteyen herkesindir.

Yükseköğretim yasa taslağı üzerine

Prof. Dr. Melih ERSOY
Yard. Doç. Dr.
H. Çağatay KESKİNOK(*)

Her iktidar değişiminde gündeme gelen yükseköğretim yasa önerileri bu kez yerini, başta, YÖK çevresinin her zaman önemli kişiliklerinden biri olmuş, yeni YÖK Başkanı **Kemal Güriz** olmak üzere, çok dar bir çevre tarafından hazırlanan bir taslağa bıraktı. Bu taslak, en az geçmiş YÖK deneyimi kadar, yükseköğrenimde giderilmesi güç zararlar vermeye adaydır.

YÖK'ÜN MİRASI

YÖK sistemi, her şeyden önce üniversitelerin yönetiminin esas olarak akademik birimlere dayanması gereğini gözardı etmiştir. Üniversite yönetiminde atama yönteminin temel alınması, üniversitesine ya da ilgili olduğu akademik birime karşı sorumsuz bir yönetici tipini yaratmıştır. Her yönetim kademesinde, atama yöntemi, akademik özerkliğin baskı altına alınışının en önemli aracı olmuştur. Bu yöntem nedeniyledir ki, yönetim kademelerinde yer alan öğretim üyeleri profesyonel yöneticilere dönüşme eğilimleri göstermişler, akademik ortama yabancılaşmışlardır. Bir anlamda YÖK çevresinde şekillenen bir üniversite nomenklaturası oluşmuştur. Bu süreçte, üniversitelerin yönetilen konumunda olan öğretim elemanları da, içinde yer aldıkları akademik ortamın sorunlarına ve yönetim sürecine yabancılaşmışlardır. Diğer yandan, üniversitelerin mali ve idari yapılanmasında açıklık ilkesinin gözardı edilmesi, üniversite yönetimlerinin, içerden denetlenmesini olanaksız duruma getirmiştir.

YÖK'ün tezlerinde, üniversite özerkliğinin, üniversitelerin toplumun denetiminden uzaklaşmalarına yol açtığı, öğretim üyelerine dokunulmazlık getirdiği, üniversitelerin TBMM'nin plan ve programlarına uymamalarına olanak sağladığı ve bu şekilde düşük okullaşma oranında kalındığı ileri sürülmüştür (1). Bu tezlerde, üniversitelerde açıklık ilkesi yaygınlaştırılmadan toplumsal denetimin sağlanacağı varsayılmıştır. Sonuçta siyasi iktidarın dışsal belirlemelerine açık, kendi içinden denetlenemeyen üniversite yönetimleri yaratılmıştır. Mali konularda hiçbir esneklik tanımayan bütçe sistemleri, kaynak kullanma kuralları, bir yandan akılcı olmayan harcamaların oluşmasına neden olurken diğer yandan da akademik özerkliğin baskı altına alınmasının araçlarına dönüşmüşlerdir. Bu şekilde, üniversitelerde akademik ortama yabancı ve dışsal bir yönetim yapısı oluşmuştur. Yönetime ilişkin bilginin bu şekilde tekel altına alınması, bütçe yönetiminden akademik konulara kadar yönetim sürecinin oldukça karmaşık ve anlaşılmaz hale getirilmesi, yönetim mekanizmasının akademik ortamdan bağımsız bir aygıta dönüşmesine olanak sağlamıştır. Bu süreç içinde akademik ölçülerin geliştirilmesi, programların belirlenmesi gibi konular, akademik ortamlarda geliştirilen konular olmaktan çıkarak üniversite yönetimlerinin akademik birimlere yukarıdan zorladıkları uygulamalara dönüşmüşlerdir.

Bütün bunların sonucunda, esas olarak üniversitesine hizmete yükümlü olan bir rektör tipinin yerine, sanki üniversitelilerin hizmete yükümlü oldukları bir rektör tipi yaratılmıştır. Öğretim elemanları ise uzun süreli bir mücadelenin sonucu olarak, sınırlı da olsa, üniversite rektörlerinin seçimle gelmesi ilkesini kabul ettirebilmişlerdir. Bu süreç üst düzeyde siyasi ilişkileri sonucunda atanan üniversite rektörü yerine, üniversitesine ilişkin belirli bir görüş geliştiren, üniversitesine karşı sorumlu bir rektör tipini zorlamaktadır. Ancak, atama yöntemine karşı seçim ilkesinin sınırlı da olsa kabul edilmiş olması, YÖK'e ve yeni YÖK Başkanının da aralarında yer aldığı YÖK çevresine rağmen olmuştur. Diğer yandan, öğrencilerin akademik ve yönetsel konulara ilişkin tartışmalarda yer almalarının üniversite eğitiminin önemli bir parçasını oluşturduğu gerçeği bilinçli biçimde gözardı edilmiştir. Kuşkusuz, katılımı tümüyle dışlayan böylesi bir yönetim modeli, üniversite yönetimlerine karar üretme aşamasında büyük rahatlık sağlamış olmakla birlikte, sistemin kendi içinde zaaflarını da ortaya çıkarmıştır. Akademik birimlere her alanda müdahaleyi hak gören bir yönetim yapısı, giderek karmaşıklaşan kurallarla birlikte, sınırlı sayıda yöneticinin altından kalkamadığı son derece hantal bir yapının oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda üniversitelerin yönetim kademelerinde yer almak, öğretim elemanlarınca, akademik ortamdan kopmayı getiren, hatta zaman kaybettirici bir etkinlik olarak görülmeye başlanmıştır.

YÖK, planlama ve koordinasyon görevini yerine getirememiş, siyasi iktidarı üniversite politikalarının oluşturulması konusunda yönlendirememiş, ilk kurulduğu günden bugüne katı denetim fonksiyonu üstlenmekten öte bir işlev görmemiştir. Plansız, günü kurtarmaya yönelik, yalnızca okullaşmayı hedef alan politikalar sonucunda üniversiteler güçsüzleştirilmişlerdir. Üniversiteler kaynak sorunları yaşarken, özel üniversitelere kaynak aktarılmıştır. Popülist politikalar nedeniyle kaynaklar israf edilmiştir. YÖK'ün on yılı aşan süre içindeki faturası olarak, üniversite eğitimimizin içine sürüklendiği kaos ortamında, kamu üniversitelerinin bittiği savları, kamu üniversitelerinin bütçelerinde yapılan kısıtlamalar, özelleştirme politikaları, korsan üniversite olarak adlandırılan yabancı üniversite şubeleri girişimlerine zemin hazırlamıştır.

YÖK düzeni yükseköğretim sistemimizde önemli bir tahribata yol açmış, karşısında verilen mücadelelerin de katkısıyla ömrünü doldurmuştur. Yeni YÖK Başkanı **Kemal Güriz** ve çevresi hazırladıkları yasa taslağı ile, geçmişte önemli ölçüde sorumluluğunu paylaştıkları bu YÖK düzenini yeniden diriltmeye çalışmaktadırlar.

TASLAK NE GETİRMEKTEDİR?

Taslak aşırı merkeziyetçi bir yapı önermektedir

Taslak akademik ortamdan bağımsız ve sınırlı bir "seçkinler" grubuna dayanan yönetim yapısını yeni bir gelişme olarak önermektedir.

Önerilen taslakta YÖK, bugünkü yapısını kat kat aratacak biçimde merkezileştirilmekte ve tüm erki tek bir elde toplamaktadır. Üniversitelerin bütçelerinin belirlenmesinden tüm öğretim elemanı ve personel kadrolarının dağıtımına, sözleşmeli öğretim elemanlarına verilecek maaşlardan rektörlere yapılacak ek ödemelere kadar hemen tüm konularda tek yetkili organ YÖK olmaktadır.

YÖK doğrudan kendi görevleri arasında bulunmayan tüm diğer konularda yeni oluşturulacak organların (Akademik Değerlendirme Kurulu, Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırıcı Yetiştirme Kurulu) üyelerinin çok büyük bir bölümünü belirleyerek dolaylı olarak yine, tek yetkili örgüt durumuna getirilmek istenmektedir.

Yeni öneri ile YÖK, salt yönetsel açıdan değil, mali yönden de üniversiteleri kendi denetimi altına alacaktır. Yükseköğretime ayrılacak kaynakların üniversiteler arasında dağıtılmasından, AR-GE ve ÖSYM fonlarının işletme ve denetimi ile personele yapılacak ödemelerin belirlenmesine, vakıf üniversitelerine yapılacak devlet yardımının tespitine, üniversitelerce belirlenecek ek katkı paylarına ilişkin taleplerin onaylanmasına dek tüm canalıcı parasal konularda tek yetkili organ YÖK olmaktadır. Özetle, on yılı aşkın süredir YÖK'ün yetkilerinin azaltılması yolunda yapılan mücadeleden sonra, yürürlükteki yapılanmayı dahi aratacak ölçüde merkezileşmiş bir yapı önerenlerin geldikleri nokta, dünyadaki ve Türkiye'deki dinamiklerden ne denli kopuk olduklarını açık biçimde göstermektedir.

Ülke düzeyinde önerilen katı merkeziyetçi hiyerarşik yapılanma, benzer biçimde üniversite içi yapılanmaya da aktarılmaktadır. Görev süresi dört yıldan beş yıla çıkarılan ve sınırsız kez seçilebilen rektörler, üniversitelerin tüm yönetsel ve mali işleyişinde son söz sahibi kişi durumuna getirilmektedir. Rektörlere, "belirli koşullara" uyan öğretim üyelerinin maaşlarını bir kaç kat artırabilme yetkisi verilmektedir.

Taslak demokratik olmayan bir yapılanma önermektedir

Üniversite yönetimiyle ilgili olarak, yürürlükteki yasanın hiyerarşik yapısını yumuşatmak bir yana, daha da katı bir model önerilmektedir. İşlevleri tümüyle ortadan kaldırılan Üniversitelerarası Kurulda üniversite senatolarının seçimle belirlenen üyeleri dışlanırken, bu kurulun tüm görevlerini üstlenen Akademik Değerlendirme Kurulunun üyeleri YÖK tarafından belirlenmektedir. Temel akademik birim olarak tanımlanan bölümlerde, bölüm kurullarının -yürürlükteki yasada belirtilmediği halde- salt öğretim üyelerinden oluşacağı hükme bağlanarak, öğretim elemanları ve araştırma görevlileri bu kurullardan tümüyle dışlanmaktadır. Kurulların işlevi, iddia edildiğinin tersine, salt danışma niteliğinde kalmaya devam etmektedir. Üniversite düzeyinde hiçbir aşamada, yöneticiler seçimle iş başına gelmemekte, atama, tek ve tartışmasız bir 'yönetici belirleme yöntemi' olarak görülmektedir. Hiç kuşku duyulmasın, YÖK sisemine karşı verilmiş olan mücadelenin bir kazanımı olan, rektörlerin seçimle gelmesi ilkesi eğer yasa hükmü olmasaydı, öneriyi hazırlayanlar rektörlerin de atama ile göreve gelmesi yönündeki bir hükmü daha da katılaştırarak yeni öneriye yerleştirirlerdi. Özetle, yeni taslakta, demokratik yönetim anlayışından en küçük bir iz dahi bulunmamaktadır.

Taslak öğretim elemanlarına güvensizlik temelinde oluşturulmuştur

Taslak, ülkemizin en eğitimli kesimini oluşturan öğretim elemanlarına güvensizliği ilke edinmiş görünmektedir. Demokratik yönetim biçimine hiçbir aşamada yer verilmediği ve öğretim elemanları üniversite yönetiminin hiçbir aşamasında söz ve karar sahibi yapılmadıkları gibi, salt üniversite öğretim üyelerinden oluşan ve yükseköğretimimizin uzun yıllar en temel kurulu olarak işlev gören Üniversitelerarası Kurul tümüyle işlevsizleştirilerek fiilen ortadan kaldırılmakta ve tüm görevleri YÖK tarafından atanan sınırlı sayıdaki öğretim üyesi ile sanayi, tüccar ve bankacıya teslim edilmektedir. Bu niteliği ile taslak, akademik özerkliğe tam bir ideojik saldırı aracı olarak işlev görmektedir.

Taslak paralı eğitime geçişi özendirmektedir

Taslak, paralı üniversite modeline geçişi daha da hızlandıracak bir yapılanma önermektedir. Buna göre, Bakanlar Kurulu tarafından her yıl belirlenen öğrenci katkı paylarına ek olarak, üniversitelerin, bu tutarın üç katını aşmamak üzere ek katkı payı isteyebileceklerini hükme bağlamaktadır. Yürürlükteki yasada bu fonda toplanan paraların öğrencilerin beslenme, kültürel, sportif ve sosyal gereksinmeleri için harcanması öngörülmüş iken taslakta bu şekilde toplanan paralar üniversitelerin işletme hesaplarına geçirilmekte ve bu yükümlülük ortadan kaldırılmaktadır.

Ülke düzeyinde önerilen katı merkeziyetçi hiyerarşik yapılanma, benzer biçimde üniversite içi yapılanmaya da aktarılmaktadır. Görev süresi dört yıldan beş yıla çıkarılan ve sınırsız kez seçilebilen rektörler, üniversitelerin tüm yönetsel ve mali işleyişinde son söz sahibi kişi durumuna getirilmektedir. Rektörlere, "belirli koşullara" uyan öğretim üyelerinin maaşlarını bir kaç kat artırabilme yetkisi verilmektedir. Taslak, ülkemizin en eğitimli kesimini oluşturan öğretim elemanlarına güvensizliği ilke edinmiş görünmektedir.

Üniversiteler arasındaki farklılaşma gözardı edilmektedir

Taslak, ülkemizdeki, çok sayıda ve birbirinden farklı deneyime, akademik kadrolara, araç-gereç, kütüphane, bina laboratuvar gibi altyapı olanaklarına sahip olan üniversitelere tek tip ve katı merkeziyetçi bir model önererek, gelişmekte olan üniversiteleri disipline etmeye çalışırken, gelişmiş üniversitelerin önünü tıkamaktadır.

Taslak aktarmacı ve kolaycı bir yol önermektedir

Özel statülü profesörlük gibi, üniversite geleneğimiz içinde oluşmamış bir model, sonuçları kestirilmeksizin sırf yurtdışında örnekleri var diye yüksek öğretim sistemimize yamanmaya çalışılmaktadır.

Asistanlık kurumu çökertilmektedir

Yasa taslağı, yürürlükteki yasada zaten oldukça zayıflatılmış olan asistanlık kurumunun iyice çökertilmesine yöneliktir. Akademik kadroların altyapısını oluşturan bu insangücü kaynağına, öğrenim bursu gibi yaklaşılarak üniversitenin geleceği ipotek altına alınmaktadır.

Taslak bilimsel gelişmeyi teknoloji üretimine yönelik etkinliklerle sınırlı görmektedir

Yasa taslağı üniversite ya da yükseköğrenim kurumlarının eğitim-araştırma işlevlerinin bir bütün oluşturduğu, bunların da üniversitenin diğer işlevlerinin yanı sıra kendine özgü bir kültürel ortam içinde gelişebileceği gerçeğini gözardı etmekte, üniversitenin bütün işlevini sermayeye bağımlı araştırma-geliştirme işlevine indirgemektedir.

Taslak toplumbilim, sanat dalları, mimarlık ve planlama eğitimi konularına ilişkin bir perspektif içermemektedir. Tümüyle teknoloji üretimine yönelik araştırma etkinlikleriyle sınırlı bir bilim anlayışına, bu alanlar feda edilmektedir.

Korsan üniversiteler meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır

Korsan üniversiteler, üniversite-bilim ortamına sömürgeci kafasıyla yapılmış bir müdahale olmuştur. Diğer yandan, bu düşünce üniversite eğitimini yalnızca bir müfredat sorununa indirgemektedir. Oysa ki, her üniversite bulunduğu mekan, kültürel ve toplumsal ortamı ile anlamlıdır. Yasa taslağı, eğitim sistemine sömürgeci bir bakışın ürünü olan bu girişimleri, meşrulaştırmaya yöneliktir.

Üniversitenin kendi içinden denetimi olanaksızlaştırılmaktadır

Yasa taslağının son derece ayrıntılı oluşu, hiçbir alanda esnekliğe olanak sağlamamaktadır. Yasa taslağı üniversiteler açısından akademik özerkliği sınırlayan bir cendereye dönüşecektir.

Yasa taslağının gerekçelerinde esneklik olarak sunulan olanaklar -örnek olarak esnek kadro, araştırma görevlisi kadrolarının merkezi olarak kullanılması- merkeziyetçi nitelikleri güçlendirilen ve kendi içinden denetimi olanaksızlaştırılan üniversite sistemi veri alındığında, merkezi organlara son derece sorumsuz davranma, keyfi hareket etme ve temel akademik birimlerin akademik özerkliklerine müdahale etme olanağı sunacaktır.

Taslak, üniversite eğitimindeki kalite artışını öğretim elemanları arasında ücret farklılaşması yaratarak sağlama beklentisi içindedir. Ücret farklılışmasına yönelik sözleşmeli öğretim elemanı istihdamı olanağının, yetkileri artırılmış organlar elinde ne tür araçlara dönüşebileceği kestirilmemiştir.

SONUÇ

Üniversitelerin yönetiminin, üniversitenin temelini oluşturan akademik ortamın gereklerine göre yeniden ele alınması, bu gereklere göre temel akademik birimlerin özerkliklerini dikkate alacak biçimde yönetimin sabitleştirilmesi zorunludur. Üniversitenin büyüme-gelişme stratejilerini saptarken tüm akademik birimlerin çeşitliliğini kucaklayabilecek bir ortam yaratılmasına özen gösterilmelidir.

Akademik ortamdan bağımsız bir yönetim yapısının oluşmasına, seçkinlere dayalı bir üniversite yönetimine karşı, demokratik bir yönetim yapısının oluşturulması zorunludur. Bir başka deyişle, yönetimin ölçütlerinin akademik alanın ölçütlerinin üzerindeki egemenliğine son verilmelidir. Tüm yönetim kademelerinde, komisyonlarda, üniversite vakıflarında yer alacak öğretim elemanlarının seçimle belirlenmesi ilkesi ve saydamlık demokratik yönetimin en temel ilkesi olmalıdır. Üniversite yönetim kademelerinde alınan kararların, üniversite vakıflarının, üniversite ve fakülte bütçelerinin, öğrenci fonunda toplanan kaynak vb. tüm bütçe gelir ve gider kalemlerinin her isteyenin kullanabileceği biçimde açıklanması zorunlu kılınmalıdır. Yönetim aygıtının güdümüne açık bir öğrenci örgütlenmesi yerine, öğrencilerin, sınıf, fakülte ve üniversite düzeyinde gizli oyla seçtikleri temsilcilerinin, kendilerini ilgilendiren konularda çeşitli kurullara katılımı sağlanmalıdır. Öğrenciler, öğrenci fonunda sağlanacak harcamaların denetiminde söz sahibi olmalıdırlar. Bütün bunların yanı sıra, öğrencilerin örgütlenme özgürlüklerini kullanmaları güvence altına alınmalıdır.

Taslağın, merkezi yabancı dil sınavının yardımcı doçentlik aşamasında zorunlu kılınması, öğretim elemanlarının kadroları saklı kalmak koşuluyla diğer üniversitelerde görev yapmalarına olanak vermesi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yedişer haftalık dönemler halinde yapılması, akademisyenlerin haftada bir günden fazla diğer kamu kuruluşlarında görev almalarının önlenmesi, torba bütçe uygulanmasına gidilmesi gibi kuşkusuz bazı olumlu yanları da bulunmaktadır. Ancak bu tür küçük olumlu yanların YÖK düzeni ile ciddi tahribata uğrayan yüksek öğretim sistemimize bir katkı getirmesi olanaklı değildir.

On yıldan uzun bir süre, yarattığı sorunlarla tartışılan bir yasanın yerine koyulacak olan bir yasanın oldu bittiye getirilmesi yükseköğrenim sistemimiz açısından tam bir talihsizlik olacaktır.

(*) ODTÜ Öğretim Üyeleri

DİPNOT:

1) Bkz: Yükseköğretim Kurulu (1981), Türk Yükseköğretiminde On yıl: 1991-1981 Reformu ve Sonuçları, Ankara.

MK

ÇIKIYOR...

O, bir dergi değil,
O, Kemalist bir türkü;
Herkesi bir çatı altında toplayacak,
Onun ilkelerine sahip çıkan
Dev bir koro olacak

MK

O, SİZSİNİZ.

• Faik BULUT • A. Taner KIŞLALI • Erdoğan AYDIN
• Abit DURSUN • Fakir BAYKURT
• Gürbüz D.TÜFEKÇİ • Aykut KENCE

MK 15 NİSAN'DA TÜM BAYİLERDE

UFO'lar geliyor allı yeşilli!

Rennan PEKÜNLÜ

Futbol, Refah, Çekiç Güç, Güneydoğu Anadolu vb. uyuşturucuların etkisi geçip, uyanmaya başladığımızda yeni bir uyuşturucuyu "zerkediveriyorlar". Bu kez de UFO (!) uyuşturucusunu verdiler "damarlarımızdaki asil kana!" "Varlar mı, yoklar mı? Geldiler mi, gelmediler mi? Bize benziyorlar mı, benzemiyorlar mı? Görüntüler fotomontaj mı, değil mi? Bilim dünyası bu konuya nasıl yaklaşıyor? Kameraların karşısına kimi oturtsak da, istediğimiz sansasyonel şeyleri söyletsek ve en çok izlenen kanal sıralamasında yukarılara tırmansak!"

ET'lerin gelip gelmediğini fotomontajlardan anlamak oldukça zor! Varlar mı, yoklar mı sorusuysa kuşkusuz hepimizi düşündüren bir soru; ancak geldiklerine ilişkin bilimsel bir kanıt yok. ET'ler gelebilir mi bilemiyorum. Bizim, yani Dünya uygarlığının "başkaları" için ET olamayacağı yönünde düşüncelerim var. Bu düşüncelerin oluşmasına neden olan gerçek, yıldızlararası yolculukların kaçınılmaz olarak dayatacağı teknik güçlüklerdir.

Evrende yaşam, NASA'nın büyük ölçüde desteklediği çalışmalar arasında yer almaktadır. Uydularla gerçekleştirilen uzay araştırmaları çağı başlamadan önce, Güneş dizgesinin diğer gezegenlerinde yaşam olduğu yönünde büyük spekülasyonlar yapılıyordu. Uzay uçuşlarıyla birlikte NASA, yerötesi uygarlıkların araştırılmasına geniş destek vermeye başladı. Apollo uçuşlarını anımsayınız! Ay'dan bir çok taş, toprak örneği getirildi. Bu taşların toplanması ve Yer'de karantinaya alınmasında gösterilen özen çoğumuzda yalnış izlenim bırakmıştı. Bu özenin nedeni, Ay'da bulunan öldürücü bir virüsün Yer'e yayılması olasılığından duyulan endişeden çok, taş ve toprak örneklerinin bizim tarafımızdan "kirletilme" olasılığıydı. Olası bir kirlenme yerötesi organizmalar üzerinde yapılacak bir çalışmanın engellenmesi anlamına gelecekti. Bugün artık biliyoruz ki Ay'da yaşam yok!

Daha sonraki yıllarda gezegenlerarası ortam, Mariner, Pioneer, Viking ve Voyager adlı uydu dizileriyle "tepeden tırnağa" araştırıldı. Bu uydulardan elde edilen veriler incelendikçe, Güneş dizgesinde Yer'den başka bir yörede yaşamla karşılaşma olasılığı giderek azaldı. Mars'ın erken dönemlerinden arda kalan fosilleri bulma olasılığını dışlarsak, Güneş dizgesinde yerden başka bir yörede yaşamı destekleyecek bir ortamın olmadığını söyleyebiliriz.

Şimdi, başka bölgelerde yaşamla karşılaşma beklentimizi canlı tutarak diğer yıldızlara, özellikle yakın komşuluğumuzdakilere dönelim. İnsanlık belli bir teknolojik düzeye erişti. Bu düzey, 10-20 yıllık bir zaman aralığını kapsayacak olan yıldızlararası yolculukları desteklemeye yeterli değil. Bu nedenle, olası bir yerötesi yaşamın varlığını optik, radyo, kırmızıöte vb. algaçlarla algılamaya çalışacağız. Uzun uzun düşünüldü; uluslararası bilimsel toplantılarda tartışıldı ve yıldızlararası yolculuklar yerine belli dalga boylarında "dinlemeye" karar verildi. Yer ötesi uygarlıkların da iletişim kurmak isteyeceklerini varsayarak ve sinyallerini dar-bant mikrodalga bölgesinde göndereceklerine inanarak, SETI programı oluşturuldu. SETI, Yerötesi Uygarlıkların Araştırılması anlamına gelen, *Search for Extra Terrestial Intelligence* sözcüklerinin baş harflerinden oluşturulmuş bir isimdir. Bugün, gökadamızda iletişim kurmaya çalışan yerötesi uygarlıkların olası sayısı olan N üzerinde spekülasyon yapmadan SETI çalışmalarını gözden geçiremeyiz.

N SAYISI

Önce N sayısını içeren Drake eşitliğine bir göz atalım. Drake eşitliği,

$N_c = R_* f_* p_p n_p p_l p_i p_t T_l$

biçimindedir. Bu eşitlikte yer alan harfler sırasıyla şunları temsil eder: N_c, gökadamızdaki çağcıl uygarlık sayısı; R_*, gökadamızdaki yıldız oluşum oranı; f_*, yaşamın gelişmesine elverişli yıldız sayısının toplam yıldız sayısına oranı; p_p, yıldız çevresinde gezegen oluşma olasılığı; n_p, yıldızın çevresinde bulunan yaşanabilir gezegenlerin toplam sayısı; p_l, bu tür gezegenlerde yaşamın ortaya çıkma olasılığı; p_i, zeki yaşamın gelişme olasılığı; p_t, bu zeki yaratıkların teknoloji geliştirme olasılıkları ve son olarak T_l, teknolojik etkinliklerin ömrü.

Drake eşitliğindeki parametrelerin hepsi büyük belirsizlikler içermektedir. Bu nedenle N_c sayısı çok büyük de olabilir çok küçük de! Bu değer, eşitliği kullanan kişinin hangi konuda ne denli "yanlı" olduğuna bağlıdır. Ancak, N_c sayısı üzerine yapılan spekülasyonların SETI programıyla bir ilgisinin olmadığını da hemen belirtmeliyiz. SETI, N_c sayısının 1'den büyük olduğunu savunan hipoteze bilimsel bir yaklaşım uygulama programıdır. N_c=1, "Yerötesi komşularımız belki de 'burnumuzun dibinde', iletişim kurabileceğimiz uzaklıklarda bulunuyor" anlamına gelir.

Bu arada, ellerinde herhangi bir veri olmamasına karşın, evrende yalnız olduğumuzu savunanlar da var. Bu gruba göre SETI, zaman ve erke yitiğinden başka bir şey değil. Yalnız olduğumuz sonucuna şöyle varıyorlar: Eğer ileri düzeyde teknolojik uygarlıklar var olsaydı, bunlar en az bir milyar yıl önce yıldızlararası yolculukları başlatırlardı. Yolculuk yeteneklerini geliştirecek olan bu uygarlıklar, ışık hızının 0.1-0.3 katıyla yolculuk etseler bile tüm gökadayı çok uzun zaman önce koloni edinecek ve bugün Güneş dizgesinde de bulunuyor olacaklardı. Bu uygarlıklar bugün burada bulunmadıklarına göre başka hiçbir yerde de yoklar!

Bu sonuç oldukça tuhaf! Çünkü eldeki veri yokluğundan yola çıkarsak, tam tersi bir sonuca da çıkabiliriz: Yerötesi uygarlıklar burada bulunmadığına göre hepsi kendi yerinde, yurdunda oturuyor ve ömür tüketici yıldızlararası yolculuklara ne gerek ne de arzu duyuyorlar!

NİÇİN YILDIZLARARASI YOLCULUK?

Yüksek teknolojik uygarlıkları yıldızlararası yolculuklara iten üç temel dürtü olabilir: 1) Koloni edinme; 2) Neslini sürdürme; 3) Araştırma, bilgilenme. **Christopher Columbus**'un denizlere açılma nedeni belki salt araştırma, bilgilenme içgüdüsünü doyurmaktı; ancak onu destekleyen İspanya Kraliçesinin esas dürtüsü kuşkusuz koloni edinmekti. Dolayısıyla yukarıdaki üç neden birbirleriyle kesin sınırlarla ayrılmış değildir. İnsanlık tarihinin değişik imparatorluklarına bir göz atacak olursak, bu imparatorlukları koloni edinmeye dürten etmenlerin başında toplumsal, dinsel, politik ve en temelde de ekonomik baskıların yanı sıra yeni yaşam bölgeleri bulma isteği vardır. Etmenlerden biri de neslini sürdürme çabası! Yıldızlararası yolculuk yeteneğimizi geliştirmeden önce Yer'de bir denge kurmamız gerekiyor. Eğer bunu beceremezsek bir canlı türü olarak yok olacak ve gerçekleştirmeyi deliler gibi arzuladığımız bir çok uzay projesini bitirmeden gökada, evren ve tarih sahnesinden çekip gideceğiz! Nüfus patlamasına ve çevre kirliliğine "dur!" demeliyiz. Özellikle nükleer atıklar insan neslî için ölümcül boyutlardadır. "Zararsız radyasyon dozu" kandırmacasını ileri sürenler, "gelecek nesillerden ödünç aldığımız" bu gezegeni yok ediyorlar. Kaynaklarımızı yeniden çevirime sokabilmeli ve yeni erke kaynakları bulmalıyız. Eğer ucuz ve tükenmez erke kaynakları bulamaz, dünya barışı ve eşitliğini sağlayamazsak, bırakın yıldızlararası yolculukları, yok olup gideceğiz! Önümüzdeki birkaç yüzyıl içinde bu sorunları çözemezsek, koloni edinme, neslî sürdürme ve araştırma dürtülerimiz ortadan kalkacak veya eskisinden daha az çekici olacaktır. Eğer gezegenimizde toplumsal ve çevresel dengeyi ve eşitliği sağlayabilirsek, bu sefer de nedenlerden biri, koloni edinme, anlamsız olacaktır. Çünkü bu durumda, oldukça kararlı ve güvenilir bir erke kaynağı olan Güneş'ten, başka bir erke kaynağı olan bir yıldıza uçacağız. Bu, oldukça uzun, yorucu, bıktırıcı ve tehlikeli bir yolculuk olacak. Yolculuğun tamamlanması belki de nesiller boyu sürecek. Yeni bir gezegene ulaştığımızda uzay aracındaki yaşantımıza o denli bağlanacağız ki gezegene inme düşüncesi hiç de çekici gelmeyeceği gibi, itici de gelebilecek. Yeni gezegen dizgesine ulaştığımızda bizi iki olasılık bekliyor olacak. Ya tamamen boş, yaşamdan uzak ama yaşamaya uygun duruma getirilebilecek bir ortamla ya da yaşam çeşitliliği yüzünden zengin bir ortamla karşılaşacağız. İkinci durumda (belki her iki durumda da) biyokimyamızı yeni koşullara uydurabilme sorunuyla karşı karşıya kalacağız. Bu iki seçenek karşısında çoğumuz uzay aracında güvenlikte ve rahat rahat yatmak istiyor olacak. O zaman niçin böyle bir yolculuğa çıktığımızı merak edecek ve kendimize şaşacağız.

İnsanın neslini sürdürmek amacıyla yıldızlararası yolculuğa çıkma da usa pek yatkın görünmüyor. Eğer Yer dediğimiz bu mavi gezegenin başına "global" ölçüde bir felaket yaklaşıyorsa ve elimizde de yeterli teknoloji varsa, Güneş dizgesinin daha güvenceli bir bölgesine "çekilebiliriz". Örneğin, aşağı yukarı beş milyar yıl sonra Güneş, hidro-

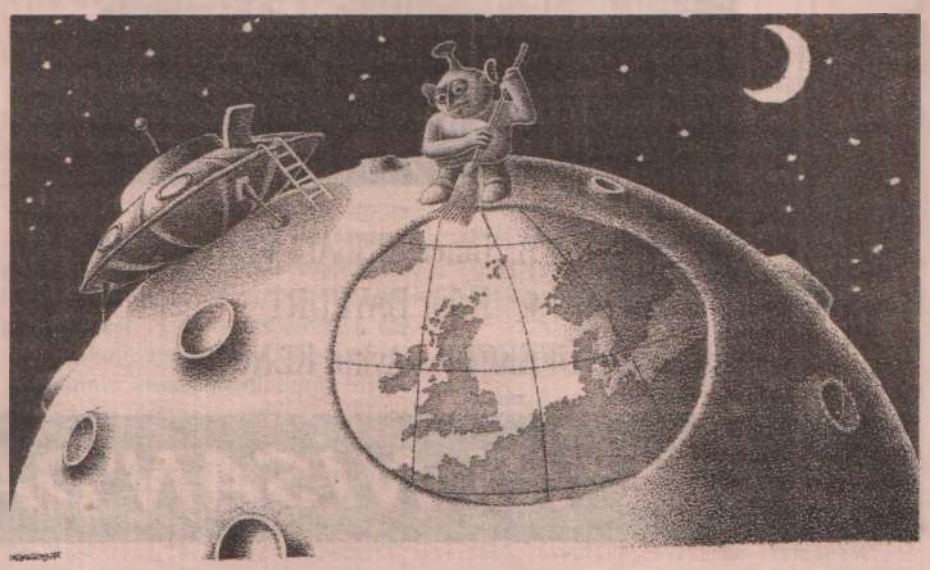

jenden oluşan yakıtını nükleer olarak yakıp helyuma dönüştürme sürecini tamamlayacaktır. Sonra hidrostatik dengesini kısa bir süre için yitirip çökecek ve hemen ardından genişleyerek kırmızı dev aşamasını yaşamaya başlayacaktır. Kırmızı dev aşamasında Güneş'in ışık küresi Mars gezegeninin yörüngesine dek uzanacaktır. Bu durumda Yer kuşkusuz "fırına" dönecektir! Ancak, eğer o günlere dek Yer'deki uygarlık kendini tüketip yok etmediyse, geliştirmiş olduğu teknoloji yardımıyla uzay yerleşim bölgelerine çekilecek ve Jüpiter'in yörüngesinin ötesine konuşlanacaktır. Güneş kırmızı dev aşamasını atlatıp da beyaz cüce aşamasına geçtiğinde biz de uzay yerleşim yerlerimizi daha iç bölgelere taşıyıp, erke akısının yaşam için en uygun olduğu kuşağa yerleşeceğiz. Güneş gibisinden bir yıldız, beyaz cüce aşamasına geldiğinde, ileri düzeydeki bir uygarlığın gereksinimi olan erke akısını en az on milyarlarca yıl sağlamaya devam edebilir. Bu nedenle beyaz cücelerin SETI gözlemleri için çok iyi hedefler olduğu düşünülmektedir.

İleri uygarlıkların yakın komşularındaki yıldızları salt araştırma ve bilgi edinme amacıyla ziyaret edecekleri düşüncesi hiç de anlamsız değildir. Böylesi bir araştırma programını ileri gelecekte biz de başlatabiliriz. Bu tür araştırmalarda büyük bir olasılıkla robot araştırıcılar kullanılacak. Tamamlanması belki de yüzlerce yıl sürecek olan bu tür araştırma uçuşlarından elde edilen veriler geriye Yer'e gönderilecek. Toplanan veriler çözümlenerek incelemeye alınan yıldız ve çevresindeki gezegen dizgesinin fiziksel özellikleri elde edilecektir. Böylesi bir program usa yatkın olduğu için olasıdır. Ancak, ileri uygarlıkların, gökadanın çeşitli yörelerine çok sayıda araştırma uydusu göndereceği savı hiç de inandırıcı değildir. Böyle bir programa girişmeyeceklerdir. Bunun iki nedeni var: 1) Yüksek maliyet, yüksek risk ve yıldızlararası yolculuğun çok büyük uzaklıkları kapsaması nedeniyle verilerin geriye, Yer'e gönderilmesinde kaçınılmaz olarak karşılaşılacak olan yavaşlık ve 2) Bu tür uçuşlara girişmeden önce yerötesi uygarlıklarla iletişim kurma olasılığımızın yüksek oluşudur.

Birazdan ayrıntılarıyla değineceğiz, yıldızlararası yolculuklar erke tüketimi açısından baktığımızda oldukça pahalı ve yüksek hızlara erişme zorunluluğu açısından baktığımızda da oldukça tehlikeli bir girişimdir. Çünkü ışık hızına yakın hızlara (0.1-0.7 gibi) çıkıldığında karşımıza çıkacak olan tehlikelerden korunmamız gerekiyor. Bunun için alınması gereken önlemlerin ederleri hiç de yüreklendirici boyutlarda olmayacaktır. Diğer yandan, düşük hızlarda gerçekleştirilebilecek yıldızlararası yolculuklar daha güvenceli ve daha az masraflı görünmesine karşın, verilerin geri dönüş süresi ele alındığında, yatırımcının yanaşmayacağı denli uzun sürede olacaktır.

Araştırma ve bilgi toplama amacıyla tasarlanacak olan yıldızlararası yolculuklara kalkışmamızı engelleyecek olan etmen, yerötesi uygarlıklarla kurabileceğimiz olası bir iletişimdir. Herhangi bir konudaki bilgiyi dolaysız, düşük maliyetle ve ışık hızıyla aktarmanın yolu varken niçin daha yavaş ve daha pahalı olan yıldızlararası araştırma uydularını kullanalım?

YILDIZLARARASI YOLCULUK OLASI MI?

Bu soruya çoğu biliminsanı "evet" biçiminde yanıt veriyor. Bu soru, maliyet ve tehlikelere karşı gereksinim ve istek dengeleri açısından incelenebilir; ancak biz bu yanına değinmeyeceğiz. **Oliver** ve **Billingham**'ın *Cyclops Raporu* (1) bilinen fizik yasalarına uygun olarak yapılabilecek en iyi uzay aracının tartışmaktadır. Bu rapora göre en uygun uzay aracı, etkinliği yüzde 100 olan relativistik foton roketi olacaktır. Bu roket, madde ile antimaddenin birbirini yok ederek saf erkeye dönüşme sürecini kullanacaktır. Böylesi bir roketle donanmış olan bir uzay aracı eğer 0.7*c* (ışık hızının yüzde 70'i) hızıyla devinirse, örneğin bize 4.3 ışıkyılı uzaklıkta bulunan *? Centauri* yıldız dizgesine 13 yılda (Yer zamanıyla) gidebilecektir. Gerekli sayıda görevliyi taşıyacak olan böyle bir aracın ağırlığı 1000 ton dolaylarında olabilir. 0.7*c* hızıyla *? Centauri*'ye yolculuk edecek bu aracın 33 bin ton madde-antimadde yakıtına gereksinimi olacaktır. Bu yakıtın ederi, tüm ABD'nin bugünkü tüketimiyle 300 bin yıllık elektrik tüketimini karşılıyabilir!

Daha usa yatkın bir yolculuk, Güneş türünden en yakın yıldıza (bizden 10 ışıkyılı ötede) yönelik bir yolculuğa çıkmak olacaktır. Daha düşük bir hızla gerçekleştirilebilecek olan bu yolculuk bizim yakıt sorunumuzu çözebilir. 0.2*c*'lik bir hızın gerektirebileceği yakıtın ağırlığı uzay aracının ağırlığına denk olur. Bu koşullarla yapılacak olan yolculuk yaklaşık 100 yıl süreceğinden uzay aracımızın daha ağır olmasına, örneğin 10 bin tona izin verilebilir. Bu tür uzay aracının ön cephesi 100 m x100 m boyutlarında olacaktır.

Peki bu arada, yıldızlararası ortamda bulunan tozun başımıza açacağı tehlike ne boyutlardadır? Bu tehlikeden nasıl korunacağız? Toz deyip geçmeyiniz! Yıldızlararası ortamda her boydan tanecikli madde bulunmaktadır. Yıldız ışığının soğurulması üzerine yapılan çalışmalar bize bunların en küçük boyutlarına ilişkin bilgi sunmaktadır. Ancak "sapan taşı", çakıl, meteor ve asteroid boyutlarındaki maddenin yıldızlararası ortamdaki dağılımları ve yoğunluklarına ilişkin hiçbir şey bilmiyoruz. Çok ilginçtir ki, yıldızlararası ortamda bulunan picogram (10^{-12} gram) ağırlığına sahip taneciklerin yoğunluğu, Yer yakınlarındaki gezegenlerarası ortamdaki tanecikli maddenin yoğunluğuna yaklaşık eşittir. Yer konuşlu ve uzay araçlarındaki algaçlarla yaptığımız ölçüm sonuçlarından gezegenlerarası ortamdaki tanecikli maddenin yoğunluğu ve dağılımına ilişkin oldukça iyi verilere sahibiz. İlk uzay uçuşları döneminde Mars'ın yörüngesine dek olan bölgelerde mikro meteor algaçları kullanmıştık. Pioneer 10 ve Pioneer 11 uzay araçları ile ilk kez Mars ötesine, Güneş dizgesinin dış sınırlarına mikro meteor algaçları taşıdık. Ağırlığı gramın milyarda birinden daha fazla olan tüm tanecikli maddeye duyarlı olan bu algaçlar, parçacık akısının asteroid kuşağıyla ilişkisi olmadığını, tam tersine her yönden geldiğini ve 18 AB (1 AB= Yer-Güneş arası uzaklık) uzaklıklara dek uzaklıktan bağımsız olduğunu göstermiştir (2).

Gezegenlerarası ortam ile yıldızlararası ortamın bu bağlamdaki benzerlikleri oldukça ilginç! Ancak yıldızlararası yolculukları tartışırken bu rakamların yıldızlararası ortamda 10 kez daha düşük olduğunu varsayalım. Amacımız bu tür yolculukları yüreklendirmek! Bu durumda, yıldızlararası ortamda karşılaşabileceğimiz en iri tane, 100 gram ağırlığında bir parçacık olacaktır. 0.2*c*'lik hızlarla devinen uzay aracımıza çarpacak olan 100 gramlık bir parçacığın kinetik erkesi 40 kilotonluk bir bombanın patlama erkesine denk olacaktır! Böylesi bir çarpma sonunda kinetik erkenin ısısal erkeye dönüşmesiyle başımıza gelebilecek tehlikeden (buharlaşıp yok olmak!) korunabilmek için uzay aracımızın tümünün 10 metre kalınlığında katı tungsten maddesiyle kaplanması gerekir. Uzay aracımızın yalnızca ön tarafını kaplayacak olan böylesi bir koruyucu kalkanın ağırlığı 2 milyon tondan fazla olacaktır! Bu koruyucu kalkan uzay aracımızın bir parçası olacağından, madde-anti maddeden oluşan yakıtımızın ağırlığı yaklaşık 2 milyon ton olacaktır. Yukarıdaki karşılaştırmayı yinelersek, bu yakıtın ederi, tüm ABD'nin 18 milyon yıllık elektrik erke tüketimini karşılayabilir!

SONUÇ

Yukarıda söylenenlerin ışığında değerlendirecek olursak, biz, yani Yer'liler, bu aşamada henüz diğer yakın komşularımıza UFO olamayız! Çünkü yıldızlararası yolculuklar hem pahalı hem de tehlikelidir. Bizim için doğru olan bu sonuçlar, eğer varsa diğer uygarlıklar için de doğrudur. Bu nedenle onlar da bu tür yolculuklara "sıcak" bakmayacaklardır. Bu nedenle, görüldüğü ileri sürülen UFO'lar, inanmak isteyen kişilerin gördüğü ilüzyondan başka birşey olamaz. Hem biz hem de "onlar" büyük olasılıkla elektromanyetik tayfın "bir" penceresinden iletişim kurmaya çalışacağız. Ama hangi pencereden? İşte bu konudaki spekülasyonları ve çalışmaları da bir başka yazıda ele alabiliriz.

DİPNOTLAR

1) Oliver, B. M. & Billingham, J. (eds) Project Cyclops NASA CR114445,1973.
2) Humes, D. H., Journal of Geophysical Research, 85, 5851, 1980.

10 ışıkyılı ötemizdeki yıldızlar

Adı		Uzaklığı (ışıkyılı)	Göreli Işıtması
Güneş		-	1.00
α Centauri	A	4.3	1.56
	B	4.3	0.45
	C	4.2	6x10 -5
Bernard yıldızı		6.0	5x10 -4
Wolf 359		7.7	2x10 -5
BD+36^0 2147		8.2	6x10 -3
Luyten 726-8	A	8.4	6x10 -5
	B	8.4	4x10 -5
Sirius	A	8.6	23.6
	B	8.6	3x10 -3
Ross 154		9.4	5x10 -4

Tıpta tüzük çeşitlemeleri...

Yaman ÖRS

Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün *Bilim ve Ütopya*'nın Nisan sayısında bir sorun olarak gündeme getirilmesi (s. 36-37) konusunda iki teşekkür borçlu olduğumuzu düşünüyorum: bir yandan yeni bir tüzük taslağı hazırlama çabasında olan İstanbul Tabip Odası Etik Kurulu'na ve bu amaçla oluşturulan altkurulun üyelerine, öte yandan Dergimizin konuyu yakından izleyen sorumlularına. Dergi'den konuyu gündemde tutmak istedikleri haberinin ulaşması, kuşkusuz bir ay önce çıkanların dışında yeni metinlerin beklentisi demekti. Ben bu çağrıya kendi açımdan olumlu bakarken, onun akademik çalışma alanımı doğrudan ilgilendiren bir konuda olması bir bakıma önde gelmektedir. Nisan sayısında yazılanlar arasında görüşleri bu yazıma temel oluşturan sayın **Ali Nahit Babaoğlu**'nun söz açtığı Türk Tabipleri Birliği Etik Kurulu'nun sorumlusu ("Başkanı") olmam, burada ikinci bir gerekçe olarak düşünülebilir.

Geçtiğimiz 12 Mart günü gerçekleştirilen Tıbbi Deontoloji Tüzük Taslağı Paneli'ne katılmamış, ancak bize gönderilen metni Birimimizdeki çalışma arkadaşlarımla tartışmıştım. Bu konuda, İstanbul Tabip Odası Başkanı Sayın **Zeki Karagülle**'ye gönderdiğim mektupta yer alan çok öz saptamalarımız, kendi görüşlerimden kesin çizgilerle ayrılmadan, kısa bir yazı olarak *Bilim ve Ütopya*'da yayınlandı. Konunun burada açacağım yönlerinin sırası ise, Sayın **Babaoğlu**'nun görüşlerini dile getirdiği ve ilgili kurulun çalışmalarını aktardığı metin dikkate alınarak belirlenmiştir.

DEONTOLOJİ ALANI VE ETİK KURUL ÇALIŞMALARI

Deontoloji alanını "ödev bilimi" olarak nitelendirmek kanımca doğru olmamaktadır. Çünkü akademik bir alan olmakla birlikte Deontoloji, olup bitenleri açıklamaya yönelik bir (temel) bilim değildir. O, tıp (ve öteki sağlık uğraşları) bağlamında kullanıldığı zamanki anlamında, hekimlerin (ve ötekilerin) etkinlikleriyle ilgili sorumluluk ve yükümlülüklerin aktarıldığı, bunlara ilişkin metinlerin (ve "geleneklerin") tanıtıldığı betimleyici bir alandır. Gerçekte felsefeden çıkmış olan "deontoloji" teriminin birden çok anlamı vardır ve ilgili alanı tıp bağlamında Tıbbi Deontoloji olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Her durumda bu dalın, yaptırımların ve biçimciliğin daha yoğun olduğu Hukukla, tartışmanın önde geldiği Etik arasında, onlarla da bir ölçüde kesişen bir konumda olduğunu söyleyebiliriz.

Söz konusu metni Birimimizdeki gençlerle tartışırken içlerinden birisi (**S. Ş. Pelin**), böyle bir metin hazırlama işinin kimin yetkisinde olabileceğini sordu. Bence hekimlik, daha geniş kapsamıyla tıp etkinliğiyle ilgili her kişi, belki özellikle bir kurum böyle bir işi üstlenebilir. Çok doğal olarak İstanbul Tabip Odası Etik Kurulu'nun da bu tür, biçimsel olmayan bir yetkisi vardır. Konu biçimsel açıdan görüldüğü zaman karşımıza çıkan kurum ise Sağlık Bakanlığı'dır. Bakanlık Tıbbi Deontoloji Tüzüğü konusundaki taslaklara kendi açısından son biçimini verdikten sonra onu Bakanlar Kuruluna aktaracak ve ilgili metnin, orada onaylandıktan sonra yasallaşmasını sağlayacaktır. Özellikle Tabip Odaları ya da Türk Tabipleri Birliği'nin (TTB'nin) bu konudaki işlevini göz ardı etmek eğiliminde miyim? Kuşkusuz, hayır. İlke olarak onlar, bu alanda akademik açıdan ve uğraş yönünden en çok söz sahibi olması gereken kurumlardır. TTB Etik Kurulu'nun çalışmalarının başlangıcında bu konu gündeme gelince, ben kendi adıma böyle bir tüzük çalışmasının tek başına Kurulun çok zamanını alabileceğini; ayrıca, ilkece çok önemli olsa da konunun doğrudan bir etik konusu olmaktan çok bir "mevzuat" sorunu olduğunu savunmuştum. Kanımca bu konu TTB Merkez Konseyi yönetimini daha doğrudan ilgilendirmektedir. Gerçekte de orada yürütülen böyle bir çalışma vardı; ancak bunun zaman içinde yıllara yayıldığını da eklemeliyim. Bütün bunların yanında, TTB Etik Kurulu'ndan böyle bir taslak metnini inceleyerek görüş bildirmesi istenirse, kuşkusuz bunu gündeme almak bizim sorumluluk alanımızın içindedir.

> Polonya'da ve ilgili metinleri örnek alınan öteki ülkelerdeki hekimler, hukukçular, ya da bu metinlerin hazırlanmasından sorumlu olan başka kişiler işe nasıl başlamışlardır? Ülkemizde benzeri bir metni ya da onun bir taslağını hazırlamaya aday uğraş kişillerinde ve akademisyenlerde yetenek, bilgi, deneyim vb. açılardan gerçekten bir eksiklik mi söz konusudur?

Nisan dergisinde tüzük taslağıyla ilgili görüşlerine yer verilen akademisyenlerden Sayın **Şefik Görkey**'in eleştirel değerlendirmeleri arasında, onun içeriği de yer almaktadır. Ben de onun gibi, tıp etkinliğindeki bir tüzükte organ aktarımı, yapay döllenme, etik kurullar ve sorumluluk alanları, AIDS gibi özel tıbbi etik konularının yer almasının doğru olmadığını düşünüyorum; gerek ilke olarak gerekse Sayın **Görkey**'in belirttiği gibi bu konularda sık olarak ortaya çıkabilecek değişikliklere uyum gösteri-

Bilimsel tıbbın gündemi "alternatif tıp" mı?

Dr. Hafize ÖZTÜRK
Dr. Nüket YÜRÜR KUTLAY(*)

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Bölümü'nün etkinlikleri çerçevesinde ve "Biyoetik Derneği"nin katkılarıyla düzenlenen "Bilimsel Tıbbın Alternatifi Olabilir mi?" başlığını taşıyan panelden, derginin bir önceki sayısında söz edildiği anımsanacaktır (Yaman Örs, "Sözde Tıp Yalancı Hekimlik", Nisan 1996, s. 35). Bu yazıda ise panelin ardından düzenlenen çalışma grubuyla ilgili izlenimler, grubun raportörleri tarafından aktarılmaya çalışılacaktır.

Aslında, başlıkları "Genel Olarak 'Alternatif Tıp' " ve "Hekimler Açısından Alternatif Tıp" olarak belirlenen iki çalışma grubunun olması planlanmıştı. Panele olan katılım ve sonunda gerçekleşen verimli tartışma ortamı, ardından yapılacak çalışma grubuna da katılımın iyi olacağı izlenimini vermekteydi. Ne yazık ki bu gerçekleşemediğinden, tek grup olarak çalışmaya karar verildi. Çalışma grubu; Biyoetik Derneği Başkanı Doç. Dr. **Berna Arda**'nın yönetiminde ve hekimler, tıp fakültesi öğrencileri, psikolog, eczacı, diş hekimi gibi farklı meslek gruplarından toplam 15 kişinin katılımı ile gerçekleşti.

Çalışma grubunda tartışılan konulardan ilki, kendisine "alternatif'lerin" bulunduğu öne sürülen bilimsel tıbbın tanımlanmasına yönelikti. Her ne kadar asıl tanım bulanıklığı "alternatif tıp" uygulamalarının adlandırılmasında bulunuyorsa da, yer yer "Batı tıbbı", "ortodoks tıp", "okul tıbbı", "çağdaş bilimsel tıp", "geleneksel tıp" olarak bilinen yürürlükteki tıp uygulamalarının tanımlanmasında da ortak bir dile gereksinim olduğu görüldü. Adı geçen uygulamalarda var olan belli başlı özellikler bilimsel yöntemin vazgeçilmezliği, mesleğin uygulayıcıları için belirlenmiş eğitim ve diploma koşulu, bu etkinliğin sürekli bir değişim ve gelişim göstermesi gibi göz önüne alındığında, "çağdaş bilimsel tıp" tanımlamasının yerinde olduğu dile getirildi. Benzer bir sorgulamanın alternatif tıp uygulamaları ile ilgili olarak sürdürülmesi beklendiyse de, bu yapılamadı.

"Alternatif" tıbbın son zamanlarda adeta bir tıbbi "paradigma" olarak ve üstelik Batı'da ortaya çıkışı ve çağdaş bilimsel tıp anlayışına getirdiği temel eleştiriler çalışma grubunun ikinci tartışma konusuydu. Bir "alternatif" tıp uygulayıcısı olan **A. Stanway** tarafından "günümüz doktorlarından çoğunun uyguladığı Batı tıbbının ana akımının dışında kalan herhangi bir tıp biçimi" olarak açıklanan alternatif tıp, yine **Stanway**'e göre "kenar tıbbı" ya da "şarlatanlık" olarak bilinmektedir (1). Anlaşılacağı üzere, onu sürdürenlerin kendi uygulamalarına alternatif tıp adını uygun görmelerinin temelinde, çağdaş bilimsel tıbba gerçekten bir "seçenek" oldukları savı yatmaktadır. Onlara göre "Batı tıbbı", eğitimde kullandığı bilimsel yönteme, hastaya yaklaşımından tedavi sonuçlarına kadar "başarısızlığı" kanıtlanmış bir tıp biçimidir. Tüm bu eleştirilere karşın alternatif tıpçılar kimi tıp kavramlarını (hormon, DNA gibi) (2) ve bilimsel kuramları (kuantum mekanik beden, birleşik alan kuramı gibi) (3) işlerine geldiğince kullanmaktan geri kalmamaktadırlar.

Acaba alternatif tıp uyulamalarının yaygınlaşmasında, "medyanın tutumu", "tıbbi tedavinin pahalılığı"... gibi etkenlerin yanı sıra sözü edilen eleştirilerden hiç değilse bir bölümünün -örneğin teknolojinin yoğun kullanımına bağlı hekim-hasta ilişkisinde ortaya çıkan "yabancılaşma", uzmanlaşmanın tüm olumlu katkılarına karşın "bütünselliğin gözden kaçırılması" gibi olumsuz sonuçları- haklılık payı taşıması etkili olmuş mudur? Eğer böyle bir etki söz konusu ise, çağdaş bilimsel tıp uygulamalarında özeleştirel bir yoruma gereksinim vardır. Acil denilebilecek bu gereksinim, alternatif tıbbın haklı gösterilmesi ya da desteklenmesi olarak algılanmamalı, tersine bu tür bir yaklaşımın ancak "kullandığı bilgiyi her fırsatta sınamaya açık" olan bilimsel bir anlayışta varolabileceğinin göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Gözlenen olumsuzlukların ya da aksayan yönlerin bilimsel yöntemin uygulanmasından mı, yoksa temeldeki anlayıştan mı kaynaklandığı açıkça sorgulanmalı ve çözüm yolları aranmalıdır.

Sonuç olarak çalışma grubunun beklentilere ne ölçüde yanıt verdiği tartışılabilir. Bu yanıtı araştırırken genelde "çalışma grubu" kavramının nasıl algılandığı, imece çalışmalarına dayanan bilgi üretimine alışık olup olmadığımız, didaktik yaklaşımın egemen olduğu ortamlarda karşılıklı etkileşime dayalı bir iletişimin nasıl olup da üretken olmayı başaracağı akademisyenler açısından üzerinde ayrıca durulması gereken konular olarak görünmektedir. Ancak yine de, işlenen konuyla ilgili ayrıntılandırılmış bir rapora (sonuca) ulaşmayı vaadeden bu çalışma türü için genelde de kendine özgü yöntemler geliştirmek, bu yolda çaba harcamak gerekli görülmektedir. Doğal olarak her çalışma grubu kendi dinamiğini kendi katılımcılarıyla oluşturacaktır. Zamanla sınırlı olan bu tür çalışmalarda, sürenin etkin kullanımı ve tartışmanın konu odaklı yürütülmesine özen gösterilmesi gerekir kanımızca...

(*) AÜTF Deontoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Araştırma Görevlisi ve Uzmanlık Öğrencisi.

DİPNOTLAR

1) Stanway A., Alternatif Tıp El Kitabı, s.19, İhsan Yayınları, 2. Baskı, 1992.
2) Devrimci H., Çağdaş Bilimsel Tıbbın Gözüyle Alternatif Tıbba Genel Bir Bakış, İntern Dr. sunuşu, AÜTF Deontolojji ABD, 1991.
3) Chopra D., Mükemmel Sağlık, s.128, İnkilap Kitabevi, 1994.

lebilmesi açısından. Bu tür noktalar, tek tek konulara yönelik yönetmelik vb. yasal metinlerin dışında, uğraş örgütü olarak Türk Tabipleri Birliği ve Tabip Odaları'nca hekim çevreleri için hazırlanacak yol gösterici ilkeler bütününde yer almalıdır. Biz TTB Etik Kurulu'ndaki çalışmalarımızın, zaman içinde böyle bir metnin çekirdeğini oluşturabileceğini düşünüyoruz.

Tüzük taslağının hazırlanması ile ilgili olarak Sayın **Babaoğlu**, altkurulun bir metin üzerinde tartışmanın gerektiğini düşündüğünü dile getirmektedir. Bunun gerekçesi şu olmuştur: Üyelerin ikinci yol olarak gördükleri, önce sorunların saptanması söz konusu olsaydı, bunların kişilere bağlı bir önceliği bulunacaktı. Bunun sonucunda da altkurulun, Almanya, Avusturya, İsviçre gibi Orta Avrupa ülkelerinin bu alandaki çalışmalarından yararlandığı; bir deontoloji tüzüğünü en son kabul eden ülkelerden biri olarak Polonya'nın ilgili metninden etkilendiği açıklanıyor. Sonuncu noktanın gerekçesinin de şu olduğunu öğreniyoruz: "Yeni bir tüzük, kavramlar en son şekliyle yer almış... havadan şeyler uydurmaktansa, mevcut metinden hareket etmek daha doğru." Nisan sayısında konuyla ilgili sayfalarda Sayın **Erol Cihan**'ın kısa olarak belirttiği görüşlerinin ("Nereden alındığı değil, kapsamı önemli") sonunda da bu doğrultuda bir saptama yer almaktadır: "Her uygar ülke başka ülkelerin bu konudaki çalışmalarından bilimsel yönteme uygun olarak yararlanır. Bu son derece doğaldır. Bunun tersine bir görüş, yani her ülkenin kendi dar çerçevesi içinde kalması, diğer ülkelerde yapılmış çalışmaları dikkate almaması, bilimsel düşünceye aykırıdır, dar ve isabetsizdir."

Konuyla ilgili olarak bu tür savlara verilebilecek bir yanıtı, çok öz ya da yoğun olarak Sayın **Şefik Görkey**'in ilgili eleştirilerini son tümcesinde buluyoruz: "Türkiyeli hekimler kendi tüzüklerini hazırlayabilecek yetenektedirler." Ben bu sözle anlatılmak istenenleri "milliyetçiliğin dar sınırları" içinde görmediğim gibi, onun, yukardaki alıntılarda doğrudan dile getirilen ya da dolaylı olarak anlatılan bilimsel düşünceye ve yönteme de hiç aykırı olmadığını düşünüyorum. Burada birinci nokta, toplumsal ve akademik kişilik ve kendine güven sorunudur. İkinci olarak da burada sözü edilen bilimsellik ve bilimsel yöntem, en başta akademik çalışmalarda olduğu gibi bir "kaynak taramasını" içeriyorsa, buna kanımca başta Sayın Görkey olmak üzere kimsenin bir diyeceği olamaz. Örneğin konumuzun bağlamında da, adı geçen toplantıda Görkey sunulanları, ben de Derginin ilgili sayfalarında yazılanları kaynak olarak alıp düşüncelerimizi sunmuş oluyoruz.

Ancak, iki yazarımızın yukardaki alıntılarda dile getirdikleri görüşlerde kendilerine daha yakından bakılması gereken noktalar var. Bir kez, ne türden olursa olsun bir akademik çalışmada son kaynağın daha değerli olacağı, yerinde bir görüş değildir. Kaldı ki bir tüzük taslağının hazırlanması, akademik yanı da olan ancak temelde biçimsel ve yasal yönü ağır basan bir etkinliktir. Yukarda deontoloji alanı için değindiğim gibi, burada sözcüğün ilk anlamında bir bilimsellik de söz konusu değildir. Bu konuda başka ülkeler arasında son olarak hazırlanmış bir metne verilen değer kapsam açısından belki geçerli olabilir; ama "ancak belki". Bu tür bir metin ve daha başka ülkelerin benzer metinleri, ilgili konuda olsa olsa birer yol göstericidirler. Yoksa ne böyle, "mevcut (bir) metinden hareket etmek (açık bir biçimde) daha doğrudur", ne de bu yola karşı çıkmak (kaçınılmaz biçimde) "bilimsel düşünceye aykırıdır, (ayrıca) dar ve isabetsizdir".

Burada şu sorular da usumuza gelebilir: Polonya'da ve ilgili metinleri örnek alınan öteki ülkelerdeki hekimler, hukukçular, ya da bu metinlerin hazırlanmasından sorumlu olan başka kişiler işe nasıl başlamışlardır? Başka metinlerin taranmasıyla mı? Bilinen en son metni temel alarak mı? Yoksa "havadan şeyler uydurarak" mı? Bu çalışmaların başlangıcında nasıl, ne tür bir yol tutulmuştur? Ülkemizde benzeri bir metni ya da onun bir taslağını hazırlamaya aday uğraş kişilerinde ve akademisyenlerde yetenek, bilgi, deneyim vb. açılardan gerçekten bir eksiklik mi söz konusudur?

En azından buradaki bağlamımızda son bir soru: Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün kendisinin en azından bir ilk çıkış noktası olabileceği altkurulun üyelerince hiç düşünülmemiş midir? Ve bir bakıma kişisel de olsa son bir saptama. Yazarınız, ülkemizdeki bu tüzüğün gerek içerik gerekse dil ve anlatım açısından "artık çok eskidiğini" ve değişmesi gerektiğini bundan yirmi yılı aşan bir süre önce yazmak gereğini ("Tıp aktöresi ve hekimlik görevleri tüzüğü", ATOB, Sa. 2: 24-32, Kasım 1975) duymuştu.

TIBBİ DEONTOLOJİ TÜZÜĞÜ VE HEKİM ANDI

Nisan sayısında yazarınızın adıyla çıkan yazının alıntı başlığı "Hekimlik Andı'nın Tüzük'te yer alması sakıncalı" biçiminde veriliyordu. Sayın **Görkey** de yukarda kaynak olarak verdiğim değerlendirmesinde bu konudaki düşüncesini çok öz olarak belirtiyor: "Hipokrat Andı gibi bir metin Deontoloji Tüzüğü içinde yer almamalıdır." Birimimizdeki tartışmalar sırasında ortaya çıkan genel kanı, ilgili yazının girişinde de görüldüğü gibi şuydu: "Tıbbi Etik alanında temelde vicdani bir yaptırımın söz konusu olduğu Hekim ya da Hekimlik Andı'nın, Deontoloji Tüzüğü gibi hukuksal bir biçimselliği de bulunan bir metnin başında yer almasının çok sakıncalı olduğunu düşünüyoruz.". Sayın **Babaoğlu**'nun bu tür eleştirilere verdiği yanıt, Hekim Andı'nın, "aynı zamanda uluslararası talimatnamelerde yer alan yasal bir metin" olduğu biçimindedir. Dünya Hekimler Birliği'nin ilk olarak 1948'de Cenevre'de kabul edilen (daha sonra da az çok değiştirilen) metni, Cenevre Bildirgesi olarak bilinen Mesleki Bağlılık Yemini'dir. (Dünya Hekimler Birliği Bildirgeleri, Çev. Caner Fidaner, Hüray Fidaner; Ankara Tabip Odası Yayınları No. 13, 1987, s. 11.) Sayın **Babaoğlu** ise, bu kurumun 1928'de Cenevre Antlaşması'na giren Lahey Metni'nin yine yasal bir metin olan tüzük taslağına alındığını belirtiyor ve ekliyor: "Sadece hekimlerin vicdanına bırakılmıyor.".

Hekim Andı üzerinde az çok ayrıntılı olarak çalışmış ve değişik bağlamlarda onu tıp evrimi, tıbbi etik, genel olarak etik vb. açılardan incelemiş olan yazarınızın bu konudaki tutumu oldukça açık ve "kesindir". **Hipokrat**'ın adıyla bilinen andın örnek alınmasıyla geliştirilmiş olan "geleneksel hekim andlarının" diyebiliriz ki hepsi, bir yandan günümüzün çok boyutlu ve karmaşık tıp etkinliği, onun ortaya çıkardığı sorunlar, öte yandan bireyin ve toplumun geçirdiği değişme dikkate alındığında çağın çok gerisinde kalmışlardır. Bunlardan Cenevre Bildirgesi, örneğin buyurgan anlatımı, "öğretmenlerine saygı ve şükran göstermek" gibi artık anlamı hiç kalmamış belirtmeleri, hekimden "yaşamını insanlığın hizmetine adayacağı" gibi onu birey olarak neredeyse yok sayan beklentisiyle, bu geride kalmışlığın örneklerinden birisidir. Bir andın içeriğinin yasallaşması, daha doğrusu biçimselleşmesi, onun bu andı içenlerinin vicdanına bırakılmaması, kanımca her türlü andın özüne aykırıdır. Sayın **Babaoğlu**'nun sözünü ettiği, 1928 Cenevre Antlaşması'na giren Lahey Metni'nin, Cenevre Bildirgesi'nden bir ölçüde değişik de olsa özünde ondan ayrılmadığını görüyoruz. Ayrıca, uluslararası bir kuruluşun hazırladığı bir metnin bir tür eleştirilmezlik taşıyor olduğunu düşünmenin, etik konularla ilgili olarak yapılabilecek en önemli akademik ve uğraşsal yanlışlardan biri olduğunu düşünüyorum.

Bir andın içeriğinin yasallaşması, daha doğrusu biçimselleşmesi, onun bu andı içenlerinin vicdanına bırakılmaması, kanımca her türlü andın özüne aykırıdır. Ayrıca, uluslararası bir kuruluşun hazırladığı bir metnin bir tür eleştirilmezlik taşıyor olduğunu düşünmenin, etik konularla ilgili olarak yapılabilecek en önemli akademik ve uğraşsal yanlışlardan biri olduğunu düşünüyorum.

Etikle yakından ilgilenen felsefecilerimizden Sayın **İoanna Kuçuradi**'nin bir toplantının tartışma bölümünde dile getirdiği gibi (Hekimlikte Antlar ve Bildirgeler, Ankara, 12 Mart 1993), hekimlik uğraşı açısından önemli olan, bir andın içilmesi değildir; onun sağlayacağı düşünülen güvence, gerçekte çağdaş bir tıbbi etik eğitimi aracılığıyla verilebilir. Bu, kanımca gerek hekim andının içeriği gerekse onun simgesel anlamı açısından böyledir. Tıp fakültelerini bitiren gençlere "yaşlı hocanın" başkanlığındaki törenlerde kendilerine kabul ettirilen birtakım anlatımlarla "kayıtsız şartsız" ant içirilmesi, kanımca en başta "tarikatlara kabul edilme" toplantılarına benzemektedir.

Bu bölümde son olarak değineceğim nokta, söz konusu tüzük taslağının başında yer alan Hekimlik Andı'nın kapsamıyla ilgilidir. Tüm geleneksel antlarda olduğu gibi burada da, tıp etkinliğinin klinik ya da tedavi edici hekimlikle sınırlı tutulduğunu görüyoruz. Oysa taslağın kendisinde, tümüyle gerçekleştirilmemiş olsa da tıp araştırmaları ve koruyucu hekimlik alanlarına bir yer ayrılması çabasının bulunduğu görülmektedir. Bu noktaların metinde yeterince vurgulanmadığını, ona yönelik eleştirileri sırasında Sayın **Babaoğlu** da dile getirmektedir. Andın kapsamının genişleyerek eğitim de içinde olmak üzere tıp etkinliğinin tüm temel noktalarına yönelik olması, bir metin olarak onun uzamasına değil, tersine çok öz ve kısa bir niteliğe kavuşturulmasına yol açabilir, açmalıdır.

SONUÇ?

Zaman zaman sorulan, "bugün bir hekim andına gerçekten gerek var mıdır?" sorusunu gözden uzak tutmasak bile, ant metnini kapsam, içerik, anlayış, anlatım, dil gibi birtakım temel noktalar açısından tartışmak kanımca yine de çok yararlı olmaktadır. Çünkü bu tür bir tartışmada, değişik görüşlerin ışığında tıp anlayışları, eğitim yaklaşımları, uğraştan beklentiler, hekim-toplum ilişkisi, çağın değerleri ve tıp etkinliği gibi çok temel noktalar sorgulanmaktadır. Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün gündeme getirilmesi ve ileri sürülen önerilerin tartışmaya açılması konusunda da değişik düşünemeyiz; burada bir tüzüğün ve uğraş etiğiyle ilgili açıklamalı metinlerin gerekliliğinin ant metinlerine oranla çok daha açık olduğunu da dikkate alarak.

Tüzük taslağı ile ilgili olarak Nisan sayısındaki kısa alıntıda belirttiğim ve çalışma arkadaşlarımın bir bölümüyle büyük ölçüde paylaştığım birtakım görüşlerden, burada yeniden söz açmam gereksiz olmalı. Ancak Sayın **Babaoğlu**'na son bir soru olarak yöneltilen, tüzüğün sağlık alanındaki öteki uğraşların kişilerinin sorumluluklarıyla ilgisi üzerinde belki kısaca durulabilir. Onun da yanıtının en sonunda kendi açısından belirttiği gibi, (dişhekimliği, hemşirelik, klinik psikoloji vb.) her sağlık uğraşının sorumluluk ve yükümlülük sorunları ancak onların kendi tüzüklerinde ele alınabilir; uğraşın temel etik konularının tek tek ve açıklamalı olarak, az ya da çok ayrıntılı metinlerde yer alması gerektiği gibi. Ancak yine onun, "hekimin yardımcısı olan bütün şubelerin..." anlatımının ise, bu "şubelerde" çalışanların dikkatini çekeceğini düşünüyorum. Belki en başta da hemşirelerin. Bu tür noktaları da dikkate alarak, tüzük ve benzeri metinlerin hazırlanmasında belki uzun sürebilecek bir kavramsal ve sistemli hazırlık süresinin geçmesi gerektiğini düşünebiliriz.

Düzeltmeler

1) Doç. Dr. **Şefik Görkey**'in açıklaması: Ülkemiz hekimlerinin, hukukçularının, tıp etiği ve hukuk alanlarında özelleşmiş öğretim üyelerinin nitelikli bir Deontoloji tüzüğü hazırlayabilecek bilgi ve deneyim birikimine sahip olduklarına yürekten inanmakla birlikte, Bilim ve Ütopya'nın Nisan 1996 sayısının 37. sayfasında, ülkemizde tartışmaya açılan tıbbi Deontoloji tüzük taslağı hakkındaki görüş ve eleştirilerimin sonunda yer alan "Türkiye'deki hekimler kendi tüzüklerini hazırlayabilecek yetenektedir" şeklindeki söylem bana ait değildir.

2) Sayın **Yaman Örs**'ün, Nisan 1996 sayımızda yer alan,"Sözde tıp, yalancı hekimlik" adlı yazısında "biyoetik derneği" teknik bir hata sonucu "biyoteknik derneği" olarak çıkmıştır, düzeltir, özür dileriz.

Deli dana hastalığı üzerine notlar

C. Can BİLGİN

Çocukken yağmurlu havalarda dışarı çıkamayıp da kardeşimle evin içinde bir o yana, bir bu yana koşturdukça, babaannem bizi "Deli danalar gibi koşuşturup durmayın" diye azarlardı. O zamanlar ahırdan dışarı salınan danaların gerçekten nasıl koşturup zıpladıklarını henüz görmemiştim. Yıllar sonra tanık olduğumda, danaların tükenmez enerjilerini nasıl harcayacaklarını bilemeyen çocuklara çok benzediğini anladım. Ondandır ki, son haftaların gündeminden inmeyen, et tüketicilerini bir türlü, üreticilerini başka türlü düşündüren bu hastalığa, İngilizce'den tam çevirisi "deli inek" ya da "çılgın inek" hastalığı yerine -çoğumuz gibi- daha zengin bir deyim olan "deli dana hastalığı"nı uygun buluyorum. Hastalığın tıbbi adı ise İngilizce'de *Bovine Spongiform Encephalopathi* ya da kısaca BSE; Türkçe'ye çevirisiyle "Süngersi Sığır Ensefalopatisi".

Süngersi ensafolapatiler (SE'ler) beyin ve omurilik dokusunda sebep oldukları boşluklu yapılardan dolayı bu adı taşıyorlar ve değişik formları var. Örneğin, deli dana hastalığına tutulmuş sığırlarda ilk başta görülen davranış bozuklukları zamanla yerini titremelere bırakıyor, daha sonra ayakta duramama ve ölüme yol açıyor. Yine yaygın olarak özellikle İngiltere'deki koyun ve keçilerde görülen *scrapie* hastalığı da önce koordinasyon bozukluğu ve sinirlilik, daha sonra hayvanların yerlerinden kalkamayacak hale gelip ölmeleriyle kendini gösteriyor. İnsanlardaki süngersi ensefalopatilerin ilk tanımlananı ise *Kuru* hastalığıdır. Papua Yeni Gine'deki Fore topluluklarında ölülerin beyinlerini yeme geleneğine bağlı olarak görülen hastalık sarsaklık, bunama ve ölüm getiriyordu. *Kuru* hastalığı sözkonusu geleneğin ortadan kalkmasıyla birlikte yok olmaya yüz tuttu. BSE ile bağlantılı olduğuna inanılan Creutzfeld-Jakob (C-J) hastalığı ile Gerstmann-Straussler-Scheinker hastalığı da (hastalığı ilk tanımlayan kişilerin adlarıyla anılıyorlar) aynı gruba giriyorlar. C-J hastalığı bütün dünyada milyonda bir oranında rastlanan, daha çok yaşlılarda ortaya çıkan (ortalama yaş 63) ve genellikle ameliyat sırasında kullanılan aletlerden bulaşan, bunamayla

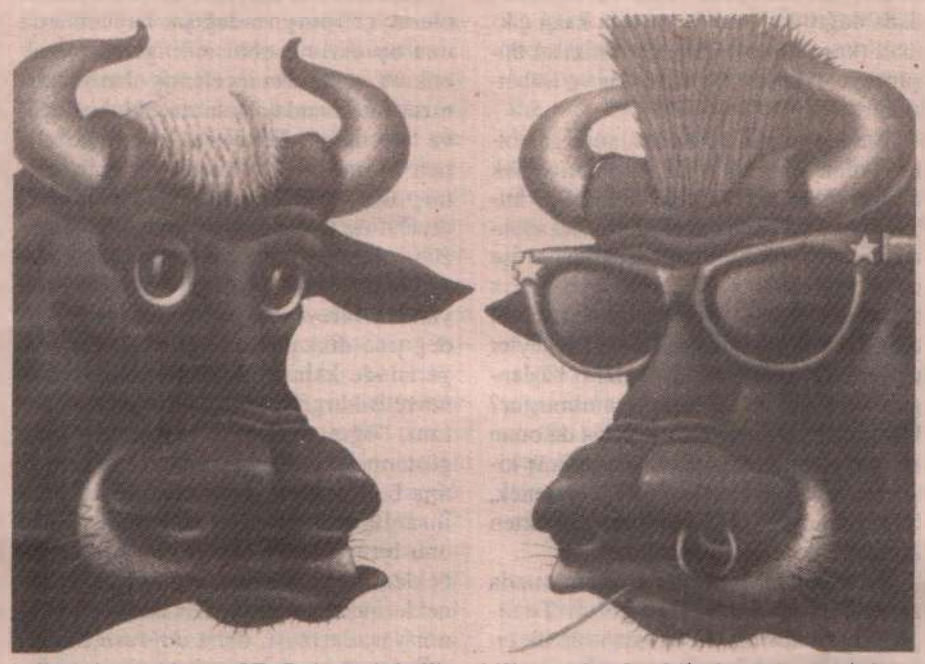

belirginleşen bir tür SE. Daha çok belli ailelerde raslanan, soya bağlı Gerstmann-Straussler-Scheinker hastalığı da zamanla belleği ve kişiliği yok ediyor.

Bu hastalık grubunun ortak özelliklerinden birisi hastalık etmeninin bulaşması ile belirtilerin ortaya çıkması arasında hayvan ya da insanın yaşam süresine oranlandığında uzun sayılacak bir dönem geçmesi. Öyle ki, hastalık anlaşılana kadar sığırlarda ortalama 4 yıl, insanlarda ise 30 yıla varan bir süre geçebiliyor. Bu süre zarfında hastalık sinir sistemine ve beyne çok yavaş bir şekilde yayılıp yerleşiyor ve bir kez yerleştiğinde de hızla bunama ve ölüme yol açıyor. Hiçbirinin şu anda tedavisi yok.

Hastalık etmeninin ne olduğundan çok, ne olmadığı biliniyor desek yeridir. Etmenin bakteri veya virüs olmadığı biliniyor, çünkü onların tanımlayıcı özelliklerini taşımıyor. Büyük olasılıkla bir protein parçası, yani bir *prion* olduğu sanılıyor. Prion terimi oldukça yeni: 1980'lerin başında **Stanley Prusiner** ve arkadaşları "proteinsi bulaşıcı parçacıklar" olarak tanımladıkları etmenlerin hayvanlarda ve daha nadir olarak insanlarda görülen birçok merkezi sinir sistemi hastalığına yol açabileceğini önermişlerdi. Bu öneri, o zamanlar son derece aykırı bir fikir olarak epey dirençle karşılaşmıştı. Yaygın kanı, bulaşıcı hastalıkların ancak DNA veya RNA gibi genetik öğesi olan canlılar tarafından aktarılabildiği idi. En basit mikroplar olarak bilinen virüsler bile hayatiyetlerini ve çoğalmalarını sağlayan proteinleri üretmek için bu nükleik asitlere gerek duyarlar. Aynı araştırıcılar daha sonra prionların normal proteinlerin yapılarını bozarak onları da hastalık etmeni haline getirmek gibi inanılmaz bir yolla çoğaldıklarını önerdiklerinde de taraftar bulamamışlardı. Bugün ise çoğu uzman, prionların hem kalıtsal, hem bulaşıcı birçok hastalığa yol açtıklarını kabul ediyorlar. Deneyler, scrapie hastalığının PrP (prion proteini) adı verilen bir proteinle ilişkili olduğunu ve bu proteini kodlayan genin incelenen tüm memelilerin kromozomlarında bulunduğunu ortaya koydu. İşin ilginci bu genlerin kodladıkları PrP proteini hayvanı hasta etmiyordu. Araştırmacılar, PrP'nin biri zararsız, diğeri ölümcül iki ayrı formda bulunduğunu gösterdiler: Normal PrP proteinleri proteaz adlı çok güçlü bir enzim tarafından parçalanırken hastalık yapıcı proteinler parçalanmaya direniyorlardı.

Bu iki form arasındaki farkı iyi anlamak için DNA yapısına başvurmak gerekiyor. Genler, içerdikleri bazlara göre farklılaşan iki nükleotid dizisi içerirler. Her dizideki baz karşılarına denk gelene tutunarak baz çiftleri ve dolayısıyla DNA sarmalının "basamaklarını" oluştururlar. Üretilecek proteinlerin yapısını, yani proteinlerin yapı taşları olan amino asitlerin cinsini ve sırasını bu baz çiftleri üçer üçer (kodon) belirlerler. Gerstmann-Straussler-Scheinker hastalığına yakalanmış bir insandan elde edilen PrP geninde bu baz çiftlerinden yalnızca birinde görülen mutasyon, oluşan PrP proteinini şekilsel olarak farklı (ve işlevsel olarak ölümcül) yapmaya yetiyordu. Son 10 yıl içinde belli ailelerde görülen prion hastalıklarına yol açan PrP genlerinde 18 farklı mutasyon keşfedildi. Araştırmacılar, mutasyonlar dolayısıyla prionların zamanla, büyük olasılıkla da daha önce şekil değiştirmiş prionlar tarafından dönüştürülerek, şekil bozulmasına uğradıklarını ve proteaz enzimine direnç kazandıklarını düşünüyorlar.

Belli hayvan türlerinde hastalık yapan PrP "soyları" diğer türlerde o kadar kolay hastalık yapamıyor; yani bir çeşit türler-arası engel var. Ancak bu engelin en azından bazı etkili PrP proteinlerini durduramadığı görülüyor. Deli dana hastalığının scrapie'li koyun ölülerinden üretilmiş et ya da kemik ununu yiyen ineklere geçtiği artık herkesçe kabul ediliyor; İngiltere'de son aylarda daha önce görülmediği halde kedilerde de BSE benzeri ölümler saptanmış. Yine, barındırdıkları hayvanları sığır eti veya hazır yemle besleyen hayvanat bahçelerinden birinde BSE görülmesi bir türden diğerine (bu arada insana da) genetik uzaklığa karşın bulaşma olabileceğini gösteriyor.

Deli dana hastalığı (BSE) ilk defa 1986 yılında İngiltere'de tanımlandı. Hızla yayıldığı artık ayyuka çıkınca İngiliz hükümeti 1988'de sığırlara hayvansal protein içeren yem verilmesini yasakladı. Buna karşın yeni BSE vakası sayısı 1990'da ayda 1500'ü buldu. 1992 yılında en yüksek hızına ulaşan salgına bağlı olarak son on yıl içinde 160 bin sığırda ve ülkedeki sürülerin yarısında hastalık tespit edildi. Çiftçilerin yetkililere bildirdikleri vakaların gerçek sayının çok altında olduğu, örneğin 1993 yılında hasta sığırların yalnızca yüzde 40'ının resmi istatistiklere geçtiği sanılıyor.

Deli dana hastalığı salgın halini alırken öte yandan Creutzfeldt-Jakob hastalığına yakalanan insanların sayısında da önemli artışlar kaydedildi. İki hastalık arasında ilişki bulunması olasılığı yükselince, araştırmacılar son yıllardaki bazı şüpheli ölümleri yeniden ele aldılar. Bulgularına göre, büyük olasılıkla 1980 sonlarında yedikleri sığır etinden aldıkları hastalık sonucu on insan ölmüştü. Bu on insanın diğer C-J hastalarından farkları genç olmalarıydı -yaşları 18 ile 41 arasında değişiyordu. Ayrıca hastalığın seyri (daha yavaş ilerliyordu) ve beyin dokularının bozulma şekli, araştırmacıları bu insanların deli dana hastalığının ilk insan kurbanları olduklarına inandırdı. Bu yargıyı kesinleştirmek amacıyla Edinburgh Hayvan Sağlığı Enstitüsü'nde BSE'li sığırlar ile yaşlı ve genç C-J hastalarından elde edilen prionlar karşılaştırılıyor. Sonuçlar ancak bu yıl sonunda ortaya çıkacak. Öte yandan, başka bir grup biliminsanı yakın geçmişte Alzheimer hastalığı tanısı konup ölen genç vakaları da deli dana hastalığı ile bağlantılı olabilecekleri düşüncesiyle gözden geçiriyorlar.

Hastalık etmeni canlı olmadığı için antibiyotikler, antiseptikler işe yaramıyor; prionlar bozulmadan yıllarca toprak ya da su altında kalabiliyorlar. İki olası tedavi yolu gözüküyor: Birincisinde, eğer normal PrP proteinin üç boyutlu yapısı çözümlenirse o yapının bozulmasını önleyecek bir kimyasal geliştirilebilir; böylece prion ölümcül biçimine dönüşemez. İkincisinde, PrP geninin canlının normal işlevini sürdürmesi için gerekli olmadığı anlaşılırsa bu geni "susturacak" anti-gen tedavisi yoluyla hastaların beyninde normal (dolayısıyla ölümcül) PrP üretimine son verilebilir. *Nature* dergisinde bildirildiğine göre Nagasaki Eczacılık Okulu'ndan araştırmacılar bu yolu fareler üzerinde başarıyla denemişler.

Kaç kişinin bugüne kadar hastalık etmeniyle karşılaştığı, ne kadarlık bir dozun hastalık yaptığı konusunda hiçbir şey bilinmemesi spekülasyonlara yol açıyor. Et sanayi ile yakından ilişkili danışmanlar hasta sayısı "50-60'ı bulmaz"

İngiltere ve Türkiye'deki BSE için yetkililerin beyanları

"İşte kızıma bile hamburger yediriyorum."
John Gummer, İngiliz Tarım Bakanı
(kızı yemeyi reddetti)

"Bizim danalar akıllıdır."
İsmet Atilla, Tarım ve Köyişleri Bakanı

"Beyaz et yiyin"
Yıldırım Aktuna, Sağlık Bakanı

"Türkiye'de deli inek hastalığı yok."
Mete Belgün, ANAP Milletvekili, et dışalımcısı Aytaç Et'in sahibi

"Türkiye'de hastalık olsaydı zaten görülürdü."
Prof. Dr. Cenap Tekinşen, Selçuk Ü. Veteriner Fak. öğretim üyesi
(İneklerde hastalık bulaştıktan 3 ila 8 yıl sonra ortaya çıkıyor)

derken, vejateryen derneklerinin sözcüleri İngiltere nüfusunun yarısının hastalığa yenik düşeceğini savunuyorlar. Bu iki ucun ortasında bir yerde bulunan iki araştırmacı, **Patterson** ve **Dealler**, 2000 yılına kadar İngiltere'de, BSE etmeni taşıyan en az 1.800.000 sığırın insanlar tarafından tüketileceğini hesaplamışlar. Eğer hastalığın anneden yavruya geçebileceği (dikey aktarım) kabul edilirse -ki bu yönde bazı belirtiler var- 1985-2000 yılları içinde et olarak tüketilecek toplam enfekte sığır sayısı 8 milyon gibi inanılmaz bir sayıya ulaşıyor. Gerçi Avrupa Birliği'nce alınan karar uyarınca İngiltere'deki bütün sığırların yıllara dağıtılarak imha edilmesi öngörülüyor. Ne var ki, yılda 6.5 milyar dolarlık bir sanayi ve yüzbinlerce kızgın çiftçi bu planın gerçekleşmesinde ciddi bir engel oluşturuyor.

Hastalığın ancak 3 ila 8 yıl arasında ortaya çıkması alınan önlemlerin yeterli olup olmadığının anlaşılması için uzun bir süre beklemeyi gerektiriyor. Bu durumda gecikmeden en katı önlemleri alıp uygulamak gerekli. Ancak, Tarihçe'de görüldüğü gibi halk sağlığından her düzeyde sorumlu görevliler bunun tam tersini yapıyorlar; yani varolan tehdidi görmezden gelerek ya da küçülterek "aman panik doğmasın" havasında açıklamalarla yetiniyorlar. Ne zaman kamuoyunu ürkütecek bir haber veya demeç tüm çabalarına karşın "sızıyor", ancak o zaman (yani çok geç kalmış) bir adım atıyorlar (Bu davranış şekli bizim hiç yabancımız değil tabii. Çernobil felaketinden sonra çay, fındık ve diğer tarımsal ürünleri halka "yutturmak" için çaba harcayan Özemre'ler, Aral'lar, Evren'ler belleğimizde!).

İnsan yaşamını bu denli hiçe sayan tutumların temelinde, Nisan sayımızda **Kağan Güner**'in yazdığı gibi, hiç kuşkusuz kapitalist üretim biçiminin dayattığı koşullar ve değerler yatıyor. Bu değerleri savunanlar, et, çay ya da fındık satımından gelecek geliri hesaplamayı çok iyi biliyorlar, ama insan yaşamını, sağlığını, bilme özgürlüğünü hiçe sayıyorlar. Öte yandan, biliminsanlarının toplumsal sorumluluklarını ve bilim-yürütme arasındaki ilişkileri de irdelemek gerekiyor.

Biliminsanları, deli dana hastalığı ile C-J hastalığı arasında bir bağlantının olabileceğini her zaman söylediler. Politikacılar ise böyle bir bağlantı için kesin kanıt olmamasını, bir tehlike bulunmadığı şeklinde yorumladılar ve son yıllarda genç C-J hastalarının ortaya çıkmasını bile önemsemediler. Öyle görünüyor ki, hastalığın başladığı on yıl öncesinden bu yana İngiltere hükümeti ve Tarım Bakanlığı yetkilileri bilim insanlarından gelen uyarıları işlerine gelmedikleri zaman göz ardı etmekten çekinmemişler, ancak tehlikenin boyutu ve buna bağlı olarak toplumsal huzursuzluk artınca "Biliminsanlarının her önerdiklerini uygulamaya hazırız" demişler. Burada tipik bir bilimin ve biliminsanının ardına sığınarak sorumluluktan kurtulma çabası gözleniyor. Bu noktada, gerek yürütmede danışman olarak, gerek "bağımsız" çalışan biliminsanların "tarafsız", resmi raporlarla yetinmeyip toplumu bilgilendirmede etkin bir rol almaları gerekiyor. Hastalığın etmeni ve bulaşmasına ilişkin çok az şey bildiğimiz gerçeği, somut ve cesur önlemler alınması için çaba göstermemek anlamına gelmemeli. "Saf" bilimin kurallarına bağlı kalarak gözlenen belirsizlikleri vurgulamak, hiç şüphesiz politikacılar tarafından önlem almamak için bir bahane olarak kullanılacaktır. *New Scientist* dergisinin 30 Mart sayısındaki başyazıda anlatılan, İngiltere Tarım Bakanlığı BSE Komitesi'nin sığır eti tüketimine ilişkin tutumu buna somut bir örnek oluşturuyor: Komite son raporunda "Birçok besin maddesi sağlığa zararlı olabilir ve sığır eti yerine diğer ürünleri tüketmeye geçmek de tehlikesiz değildir" diyor. Bilimsel olarak bu ifade doğrudur. Ama İngiltere Sağlık Bakanı buna dayanarak pekala sığır etinin okullarda tüketimini yasaklamayabilir. Sokaktaki adam için ise böyle bir ifadenin anlamı "Hayat tehlikelerle dolu; hepimiz zaten bir gün öleceğiz"den başka birşey değildir!

Tarihçe

1987 öncesi: Scrapie dışında hayvanlarda bir süngersi ensefalopati bilinmiyordu. Surrey'de bir çiftçinin ineklerinde garip bir hastalık görüldü. Yapılan inceleme sonucu daha önce rastlanmadığı anlaşılınca, çiftçi durumu basına duyurmak istediyse de bakanlık tarafından durduruldu. Bakanlığın bu ve bunun gibi vakalardan belki 1983 yılında bile haberdar olduğu ve durumu sakladığı sanılıyor.

1987: Wells ve arkadaşları deli dana vakasıyla ilgili ilk verileri yayınladılar. İngiltere Tarım Bakanlığı işin ciddiyetini bir ölçüde kavramış olmalı ki konuyla ilgili bir komite kurdu. Hastalık tüm ülkede yayılmaya başladı.

1988: Sorumlu danışman **Southwood** hasta inekler imha edildiği ve hastalık da insanlara bulaşmayan scrapie olduğu için için insanlar için bir tehlike olmadığını belirtti. Bakanlık Temmuz'dan başlayarak sığır eti ve diğer ürünlerin sığır yemlerinde kullanılmasını yasakladı. Çiftçilere hasta ineklerin yarı değeri ödenmeye başlandı.

1989: Bilim çevreleri **Southwood**'un önerilerini yetersiz buldu. Beyin, dalak, işkembe gibi kısımların yenmeyerek imha edilmesi ve hasta ineklerin yakılması veya gömülmesi önerilmişti. Bu sırada, BSE'nin farelere ve bazı başka hayvanlara geçebileceği ortaya çıktı.

1990: O zamanki Tarım Bakanı **John Gummer** televizyon kameralarının önünde kızına hamburger vermeye çalıştı. Tazminatlar ineğin gerçek değerine yükseltildi. Almanya hükümeti riskli oldukları için İngiliz dana etlerinin insan besini olarak kullanılmasını reddetti. **John Gummer**, Ulusal Tüketici Birliğine dana etinde hiçbir risk olmadığı konusunda güvence verdi. Bir ev kedisi, şimdi BSE olduğu kesinleşen bir hastalığa yakalandı. Doktorların yüzde 65'i BSE nedeniyle et yeme alışkanlıklarını değiştirdiler. Sakatatın AT ülkelerine dışsatımı yasaklandı

-1991: Yem yasağından sonra doğmuş ve kesinlikle bulaşık yem yememiş bir inekte deli dana hastalığı görüldü. ABD'li araştırmacılar farklı scrapie soyları buldular. BSE'li bir ineğin buzağısı da hastalandı.

1992: Bir puma ve bir çita (kedigiller) yedikleri besinden aldıkları BSE'den dolayı öldüler; ancak hayvanlara beyin verilmediği için bulaşmanın nasıl olduğu anlaşılamadı. Deli dana hastalığına tutuldukları öne sürülen sığırların sadece yüzde 85'ine mikroskop altında BSE tanısı kondu (scrapie etmeni aşılanan farelerde de aynı oran gözlemişti). Çiftçilere ödenen telafi ücreti 75 milyon Sterlini buldu.

1993: Her hafta 800 vakayla sayılar hâlâ yükseliyordu. Sığır satışlarında düzenlemeler yapıldı. Sürülerinde deli dana hastalığı görülen iki çiftçinin (Mark Duncan ve Peter Warhurst) C-J hastalığından öldükleri anlaşıldı. İngiltere Tarım Bakanlığı merkezi sinir sistemi dışında bir bulaşma sözkonusu olmadığını öne sürdü.

1994: Kuzey Galler'de Victoria Rimmer adlı 16 yaşındaki bir kız BSE'li et yemeye bağlı olarak C-J hastalığından ölüyordu. Deli dana hastalığı olmayan sürüden geldiği koşulu aranmaksızın Avrupa'ya sığır eti satılıyordu. Yem yasağında sonra doğan çok sayıda hasta inek yerinde bulaşmanın ya da anadan dikey bulaşmanın olabileceğini gösterdi. Bakanlık bu tehlikeyi reddetti. Avrupa Birliği kemikli et alımının yalnızca son 6 yılda deli dana hastalığı görülmemiş sürülerden yapılmasını şart koştu.

1995: 2001 yılına kadar İngiliz çiftliklerinde yetişmiş 1.8 milyon hastalıklı sığırın tüketileceği ve bunların çoğunun zaten yenildiği anlaşıldı. Bir çiftçi daha C-J hastalığında öldü. İki gençte aynı hastalık görüldü (tüm dünyada herhangi bir anda dörtten fazla genç C-J hastası bilinmiyor). 1988 yılındaki yem yasağıyla çok geç kalındığı ortaya çıktı. İngiltere'deki süt ineklerinin yüzde 90'ının hastalığın görüldüğü bir sürüde olduğu belirlendi. Eğer yasak bir yıl önce konsaydı etkilenen sığır sayısı bugünkünün yarısından az olacaktı.

1996: Yeni BSE vakasında azalma belirginleşirken genç insanlarda değişik seyreden C-J hastalığı sayısında artış görüldü. İngiliz etine dünya çapında satış yasağı getirildi. Araştırmacılar, 10 kişinin ölümünün deli dana hastalığı ile ilişkili olabileceğini kamuoyuna açıkladılar. Avrupa Birliği, İngiltere'deki 30 aylığın üstündeki yaklaşık beş milyon sığırın 6 yıl içinde imha edilmesi kararı aldı. Geçmişte İngiltere'den et ithal etmiş ülkelerde ortalık karıştı. Türkiye'de tavuk fiyatlarına bir hafta içinde iki kere zam yapıldı.

TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

Hastalığın Türkiye'deki yansımalarına bakarsak verilen demeçlerin daha çok tehlikeyi yadsıma yoluyla paniği önlemeye yönelik olduğunu görüyoruz. Türkiye, yanlış tarım, hayvancılık ve dışalım politikaları sonucunda ancak (üçte biri sığır ve dana eti olmak üzere) 460 bin ton kadar kırmızı et üretebiliyor; dışarıdan da 185 bin tona varan miktarlarda sığır eti alarak iç tüketimi karşılamaya çalışıyor. Bu dışalımın çoğu Avrupa ülkelerinden, özellikle de Almanya ve Hollanda'dan yapılıyor. İngiltere'den doğrudan dışalım bakanlık yetkililerinin öne sürdüğü gibi 40 ton gibi küçük bir miktarla sınırlı da olsa, Avrupa ülkelerinin çoğu İngiltere'den dana olarak aldıkları hayvanları besiye sokup pazarladıkları için İngiliz sığırı dolaylı olarak Türkiye'ye girmiş olmalı. Üzerinde fazla durulmayan bir başka dolaylı bulaşma yolu da hasta sığırlardan elde edilmiş et ve kemik unu gibi ürünler. Bu gibi hayvansal protein kaynakları bütün hazır yemlerin vazgeçilmez bir unsurudur. Türkiye'deki yem sanayinin bu kaynakları dışalım yoluyla alıp almadığı konusunda bilgi edinemedim, ancak sığır eti aldığımız bazı ülkelerin yemlerde İngiltere kaynaklı kemik ve et unu kullandığı duyumları var. Öte yandan, Türkiye Süt Et Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği'nden (SETBİR) yapılan açıklamada gümrüklerdeki denetimin göstermelik olduğu, ithal edilen etin önemli kısmının piyasaya kayıt dışı girdiği belirtildi.

Sonuç olarak, deli dana hastalığının Türkiye'deki sığırlara veya insanlara bulaşma olasılığı hiç de düşük değil sonucuna varabiliriz. Ortaya çıkması için yılların geçmesi gerektiği düşünülünce sorun daha ciddiyet kazanıyor, çünkü aynı İngiltere'de olduğu gibi, hastalık resmen saptanıp duyurulana kadar binlerce ton BSE'li et ve et ürünü halk tarafından tüketilmiş olacak. Yem sanayi yoluyla bir kez üretim sistemine girdi mi, hastalık etmeninden kurtulmanın tek yolu bütün sığır nüfusunu yok etmektir.

Kısa vadede alınacak önlemler arasında et fiyatlarının artması pahasına sığır eti dışalımını durdurmak, yem sanayinde et ve kemik ununa alternatif kaynakları devreye sokmak ve gümrüklerdeki denetimi sıkılaştırmak var. Eğer yemlere ölü hayvan kısımlarının katılması yasaklanarak yeni BSE vakalarının ortaya çıkması gerçekten engellenebildiyse ve tüm hasta hayvanlar imha edilebilirse, deli dana hastalığının 1997'de ortadan kalkması beklenir; ancak bunun çok iyimser bir senaryo olduğu açık. Kişisel olarak sığır etinden, özellikle beyin, vb. sakatattan ve sosis, sucuk gibi kayıt dışı etlerin kullanılma olasılığı yüksek ürünlerden uzak durmak gerekli. Büyük firmaların olsun, mahalle kasaplarının olsun "Etlerimiz yüzde 100 yerli kesimdir" beyanları hastalıktan korunmak için hiçbir garanti vermiyor. Özellikle, küçük dozların bile etkili olabileceği çocukların iyi sakınılması gerekiyor. Şimdilik yoğun tarımın gerektirdiği yem besisine sokulmayan, otlaklarda beslenen koyun ve keçi eti bu açıdan güvenli görünüyor. Ancak protein gereksinimizi diğer hayvansal, hatta tümüyle bitkisel kaynaklardan sağlamanın sadece ölümcül bir hastalıktan korunmak için değil genel olarak daha sağlıklı bir yaşam için de gerekli olduğunu unutmamalıyız.

KAYNAKLAR

S. B. Prusiner (1995) The Prion Diseases, Scientific American, sayı 272(1), sayfa 48-57.
W. J. Patterson ve S. Dealler (1995) Bovine spongiform encephalopathy and public health, J. Public Health Medicine. sayı 17(3), sayfa 261-268.
S. Pain (1996) Ten deaths that may tell a shocking tale, New Scientist, 30 Mart 1996, s.6.
S. Dealler ve J. Kent (1995) BSE: an update on the statistical evidence, British Food Journal, sayı 97, sayfa 3-18
2, 13 ve 15 Nisan 1996 tarihli Cumhuriyet ve Siyah-Beyaz gazeteleri
"Information concerning BSE for the scientific world", http://www.airtime.co.uk/bse/, INTERNET belgesi.

Kimseden kimliğe, kimlikten kişiliğe

Ahmet İNAM

Ülkemizde, dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi, geleneksel birikimiyle gelen akademik felsefe, toplumun siyasal, kültürel sorunlarının tartışılmasına katkıda bulunamamaktadır. Yüzlerce yıldan beri Batı Düşüncesinde ortaya çıkan gelişmelerin elbette ekonomik, siyasal, kültürel, dinsel boyutları vardır. Kendine özgü bir düşünme sistemi olan felsefenin Eski Yunanda ortaya çıkmasının nedenleri bu yazının konusu değil. Burada tartışacağım soruna hazırlık olmak üzere birkaç yazımda kısaca dile getirdiğim tezimi yineleyeyim: Her toplumun bir kültürü vardır (Belli bir tarihi, dili, söylenceleri, sanat ürünleri olanlarından söz ediyorum). Her kültür düşünür. Düşünce ürünleri ortaya koyar. Hayatın anlamı, amacı, varolmanın sorunları üstüne değişik biçimlerde görüşler üretir. Bu görüşlere o kültürün *bilgeliği* diyebiliriz. *Hikmeti*. Bilgelik, destanları, masalları, türküleri, folklorün her biçimini, hukuğu, kuşaktan kuşağa aktarılan yaşama biçimlerini, yönetim tarzlarını içerir. O kültürde yaşayıp, bu birikime, deneyime, bilgiye, yaşama ustalığına sahip olanlara o *kültürün bilgeleri* diyoruz (Hikmet ehli!).

NEDEN SEFEFEL?

Eski Yunanlı, felsefeyi, bilgelik sevgisi olarak anlıyordu (Hiç değilse sözcüğün kökeninden bunu çıkarabiliriz!). Yunanca kökenli bu terim arapçanın etkisiyle dilimize "felsefe" olarak geçmiş. İslâmın ilk döneminden başlayarak bizim *kültür bilgeliğimize* etkide bulunmuş. Türlü kopukluklar yaşayarak, farkına vardığımız ya da varamadığımız nice kuvvetin etkisiyle günümüzde kültür yaşayışımızın içinde varlığını zayıf bir biçimde de olsa sürdürmekte. Bu felsefe daha çok akademik bir çevrede, belli kalıplar altında orta öğretimde işlenmekte. Gündemini Batı felsefesi belirlemekte, çoğunlukla.

Felsefe köken olarak Batılı olsa da, sorgulayıcı, irdeleyici, kavramlaştırıcı, ufuk açıcı tutumlarıyla her kültürün bilgeliğinin hesaplaşmadan edemediği bir düşünme ve yaşama biçimi durumuna gelmiştir. Bu açıdan *evrensel* olduğunu söyleyebiliriz. İşte, bu evrensel felsefenin kendi kültür bilgeliğimizle hesaplaşabilmesi, dolayısıyla bu hesaplaşmayla birlikte hayatımızda etkili olabilmesi için denenmesini gerekli gördüğüm yollardan biri de, bilgelik sevgisi olan bu çabanın (Eski Yunancada: "he filiya tês sofiya") sevginin bilgeliğine (Eski Yunancada: "he sofiya tês filiyos") dönüştürülmesidir. Sevginin bilgeliği: Aşkın hikmeti, dostluğun, arkadaşlığın, dayanışmanın bilgeliği... O zaman dilimizde kullanışıyla felsefe, "sefefel" olacaktır (Batı dillerinde: "sophophilia"). Böylesi bir dönüşüm, akademik kulelerinde yaşayan bir çok arkadaşın keyfini kaçırabilir. Artık, felsefeyi Batıda öğrenip, ülkemizde bayiliğini yapmış, yapmakta olan birçok saygıdeğer hocamızın yürüdüğü yolun dışına çıkma zamanı gelmiştir. Kendi kültürel geçmişimizi, bilgeliğimizi keşfederek, bir *inşâ faaliyetine* başlamalıyız. Edebiyatımıza, folklorümüze, sanat ürünlerimize, destan ve masallarımıza, deneyimlerimize, yaşama biçimimize dönerek, düşünme uğraşını bu *özgül kaynaktan* beslemeliyiz! (Bununla ilgili sorunların tartışılmasını, sefefel ile felsefe ilişkisinin biraz daha geniş boyutuyla ele alınmasını öbür yazılarıma bırakıyorum.)

Bir süredir, ülkemiz düşüncesinin gündeminde bulunan "kimlik sorununa" katkıda bulunabilmek amacıyla, kendi dilimizin olanakları içinde felsefenin sefefel boyutunu bâzı kavramlaştırma denemesiyle açmak istiyorum. Söyleyeceklerim, Batı Düşüncesinde farklı biçimde dile getirilmiş olsa da, çalışmam Türkçe'nin açtığı yolda yürümeye çalışacaktır.

İÇİMDEKİ BAŞKALARI

Hiçbir birey, hiçbir kültür, hiçbir toplum "saf" değil. Bireysel düzlemde konuşursak, içimde "başkaları" var. Bunlar bana eğitimle veriliyor. Deneyimle kazanılıyor. İçimde öğretmenlerim, anam, babam, sevdiklerim, sevemediklerim, ama gece yatağıma yattığımda sürekli hesaplaştığım, etkileştiğim insanlar var. İçim başkalarıyla dolu. Beni ben yapan en temel öğelerden biri içimdeki başkaları.

İşte *benliğim* içimdeki ve dışımdaki başkalarıyla etkileşmelerle ortaya çıkıyor. Bir kültür içinde "başkası" olan öğelerle o kültür olabiliyor. Globalleşme aldatmacasında bu başkalıklar, farklılıklar ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Dikkat edelim.

KİMSE, KİM, KİŞİ VE BUNLARIN BAŞKALARI: HERHANGİ BİRİ, ÖBÜRÜ, ÖTEKİ

Hepimiz topluma kimse olarak doğuyoruz. Kapı çalınınca "kim o?" dediğimizde, "nasıl bir kimsesin?" diyoruz. Kimselik bize toplum tarafından veriliyor (Hüviyet cüzdanına "kimlik" diyoruz. Oysa onun adı kimselik olmalıydı!). Kimselik yalnızca toplum tarafından değil, doğaca da belirleniyor. "Kadın", "erkek", "çocuk", "yaşlı" gibi. Biyolojik, sosyolojik belirlenimin yanında, anlam boyutunda, ekonomik boyutta "kimsenin" belirlenmesi yapılıyor. *Kimseleniyoruz*. Kimseletiyorlar bizi. "Yoksul bir kimse", "işçi", "potron", "memur", "sevgili", "dost", "düşman" kimseler oluyoruz. Yaşadığımız toplumdaki ilişkiler ağında düğüm noktaları oluyoruz. Kimselik çoğunlukla bize dışarıdan "veriliyor", dışarıdan alınıyor. Kimselik edilgenlikle kabul ediliyor çoğu kez. Sürünün bir parçası oluyoruz, "kimseler" olarak. Kimse olarak belli bir ad taşıyoruz. Mesleğimiz, diplomalarımız oluyor. "Etkin" kimselik de olabilir, bir anlamıyla. "Şef" olmaya çabalayan bir "memur", "zengin" olmaya çalışan bir yoksul, kimselik düzeninde, sıradanlığını aşamadığı sürece kimsedir. Kullanılır ve kullanır. Kimse olarak sevgiliyle sevişilir yalnızca, ondan "haz" alınır. Kimse olarak yürütülen ilişkilerde, "iş arkadaşlığı", "yupi" tutumları, soğuk, gönüle dokunamayan sığ bağlarla insanlar bir arada kimseler olarak var olurlar.

Uluslar; kültürler de kimse olabilirler. Birbirleriyle "kimseler" olarak savaşırlar. Uluslararası ilişkiler sürekli olarak çıkarların kollandığı bir kimseler arası ilişkilere dönüşür.

İçinde başkalarını taşıyan insan bireyi, kimse olarak yaşıyorsa, kendinden farklı olanları hep "herhangi biri" olarak algılayacaktır. Başkaları ona hep herhangi biri olarak gözükecektir. İnsan insanın kurdu mudur? İnsan insanın herhangi biridir. Başkası bana "kimse kim"dir, artık. Gönlü olmayan bu insanlara bir açıdan baktığınızda, bir cehennemde yaşadıklarını görürsünüz. Kimse olarak yaşayan içindeki başkalarını göremez. Onların farklılıklarını farkedemez. Farketse de ya düşmandırlar ya da tapınılacak dost. Yararlanılacak herhangi birileri.

Kimselikten kim oluşa geçiş gerek birey, gerek kültürel boyutta yaratma çabası ister. Düşünce, sanat, bilim ve maneviyat alanlarında etkinlik içine girmeden kimselikten kimliğe geçemezsiniz. Kimlenemezsiniz. Savaşı yalnızca silahla yaparsanız, kan dökmekle kimselikten kimliğe çıkamazsınız. Diliniz, kültürünüz, bilgisel donanımınız, yaşam birikiminizin kültürel boyutta ürünler vermesi gerekir. Kimlenmiş, kimliğe erişmiş bireylerin içinde yaşayan başkaları *öbürleri* dir. Her "kimin" bir "öbürü" vardır. Kendimden farklı olanı tanır, onunla etkileşme içine girerim, kim olarak. Kimlik, öbürleriyle sağlıklı etkileşmeye girebilecek bağımsızlık demektir. İçimizdeki başkaları, beni ortadan kaldıracak, sömürecek bir güç taşımıyorlardır. Onlarla birlikte, onları tanıyarak, onları kimliğimizi oluşturacak öğeler olarak görerek yaşıyoruzdur. Ne onlar bize, ne de biz onlara sömürme amacıyla bakıyoruzdur. Öbürlerimle olan çatışmalarım elbette sürüyordur, ama bu çatışmada bir güç dengesi söz konusudur.

Kişilik ise hem birey hem kültür bağlamında tam bağımsızlık demektir. Burada başkası bana ötekidir. Öteki, ötemdedir. Sonsuzluktur bana (Levinas!). Öteki beni, ben ötekini kişi olarak görüyorum. Kişi ötekini yok etmeyi düşünmez. İçindeki ötekiler kalabalığını görür: Korkmaz onlardan. Onlarsız yapamayacağını görür. Kimlikte "ben" olma, "kendi" olma kaygısı hep vardır, çatışma bu açıdan sürmektedir. Kişilikte ise ötekinin farklılığı korkusuzca tanınır, ona gönül zenginliğiyle "saygı" duyulur, sevgi beslenir. Ötekisiz yapılamayacağı, yaşanamayacağı anlaşılır. Ötekiler dünya gezegeninde kader arkadaşı olduklarını anlarlar, birbirlerine özen gösterirler. Kişi ve öteki olmak çok zordur. Kim oluştaki kültür ve bilgi zenginliği yanında, bu zenginliği farklılıkları korumak için kullanma zorunluluğu söz konusudur, kişi oluşta.

Bu anlamlarıyla, çağımızda, belki hiçbir toplum, kültür, "kişi" değildir. Tekno-bilim ve piyasa ilişkileri yazık ki kimlikleri de yok etmektedir. Hâlâ kimlik ile kimselik arasındaki farkı anlayamıyoruz. Bir ulusa "senin kimliğini tanıyorum" demek benim çizdiğim hareket alanında "kimseliğini" tanıyorum demek oluyor. Genç kız evinden uzaklaşıyor, "kimliğini", "kişiliğini" bulmak amacıyla. Kendi ayakları üzerinde, beyin ve yürek bağımsızlığına ulaşamadığı sürece, *gönlünce gönlüne* bilgi ve bilgelikle erişemedikçe, o, "herhangi bir kimse" olarak kalacaktır.

Kimlik ne askeri anlamda savaşlarla, ne de siyasal, ekonomik anlaşmalarla kazanılamaz. O kültürün *içten gelen* yaratıcı hâmleleriyle, kendi bilgeliğini keşfedebilip ortaya çıkarabilmesiyle elde edilebilir.

İnsanlar arası ilişkiler, bireysel ya da toplumsal düzeylerde, hep dışırıdan bakılarak ele alındığında, "mekanik", "kuralcı" düzenlemelerle sağlıklı bir yapıya kavuşturulamaz. İnsan, içi, iç dünyası, düşünceleri, duyguları olan bir varlıktır. Hakkın, sevginin, eşitliğin yaşanabileceği bir dünya, içten gelen çabalarla, kültür zenginliğiyle bütünleşebilmekle olanaklı. Kimse olarak kalmamak istiyorsak, Kimseler arası ilişkileri "kimsece" düzenleyebilirsiniz. Görünüşte orada, zulüm, sömürü yoktur. Ama insanların içleri de yoktur. İçlerinde öbürleri, ötekileri yoktur. Robotların değil, iç fırtınaları, duyguları olan, sanatta, bilimde, kültürün her alanında kendini yaratmaya çabalayan, kişileşme ardında, ötekini anlayan, ona saygı duyan, bu yolda üzerindeki sonsuz kuvvetlerin etkilerini unutmayan insanların yaşadığı dünyada, hiç kimse bizi kimseleyemeyecek, kimlik arayışlarımız, kişilik arayışına dönüşecektir...

Hak-İş'in Habitat Raporu ve kadınlar

Prof. Dr. Şenel ERGİN

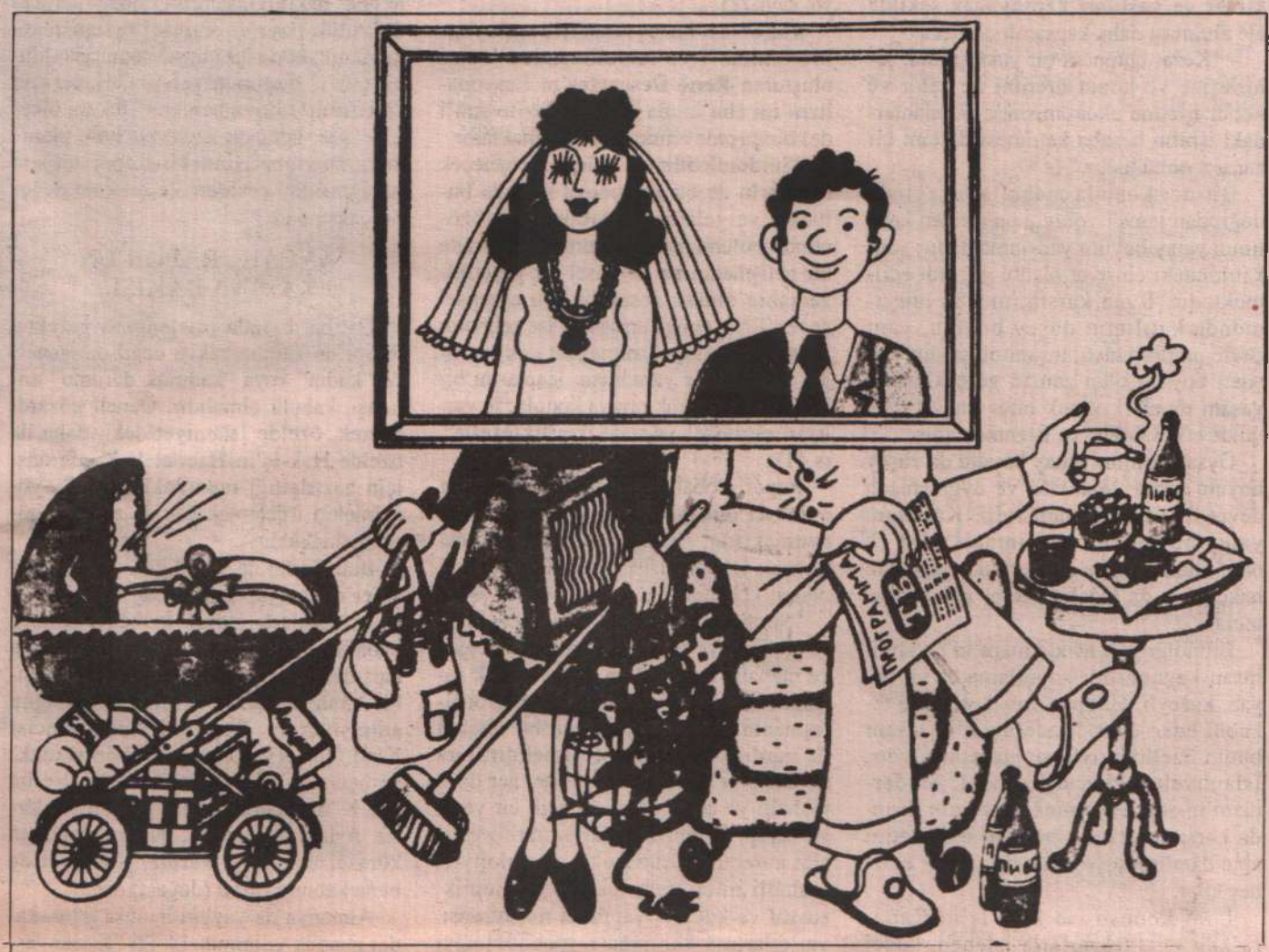

Toplumsal yaşamın her boyutuna ilişkin, radikal sağ kanattan gelen her öneri, kaynaklarına gönderme yapmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Dönemi'ne ilişkin toplumsal örgütlenme kademeleri ve mekansal yapı çözümlemeleri incelenmeksizin Hak-İş'in Habitat II için hazırlattığı rapor, değer atfedilebilir ama, değerlendirilemez.

Mahalleler, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal örgütlenme kademelerinden biridir ve etnik köken açısından homojen bir yapıya sahiptir. "Etnik farklılaşma kent mekanında her etnik grubun ayrı bir mahalle oluşturması şeklinde yansımaktadır." (Aktüre, 1981, s.6) Sosyal tabakalaşmadaki bu homojen yapıya karşın, mahalle varsıl ile yoksulun yanyana yaşadığı heterojen bir nitelik taşır.

Mahalle aynı zamanda "İslam Kenti"nde mekansal yapıyı oluşturan temel öğelerden biridir de.

Dönemin toplumsal örgütlenme kademelerinden birini de, temel işlevi üretimi ve pazarı denetlemek olan, Esnaf-Ahi Örgütleri/Loncalar (Sosyo-Ekonomik Meslek Dernekleri) oluşturmaktadır (Üretimde organik enerjinin kullanıldığı teknolojik düzey).

Bu toplumsal örgütlenme bağlamında, "İslam Kenti'nde mekansal yapının beş ana öğesi" arasında yer alan "cuma camisi, hanlar, bedestenler ve açık pazar yerlerinin oluşturduğu kent merkezi" de (s.9) yerli yerine oturmaktadır.

Bu çok kısa ve yönlendirici olduğunu umduğum açıklamadan sonra, Rapor'un irdelenmesine gelince...

Habitat II konferansı için "Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler" başlığı ile Hak-İş Araştırma Dizisi kapsamına alınan bu raporun, Mimar **Turgut Cansever**'in başkanlığında Hak-İş, Çocuk Vakfı, Bilim ve Sanat Vakfı, Mimar ve Mühendisler Grubu'nun sekreteryasını üstlendiği bir komisyon tarafından hazırlandığı ve bir "ön-rapor" olduğu (s.3) belirtilmektedir.

Komisyonun görüşüne göre, konferansa sunulacak Türkiye Ulusal Raporu'nun hazırlık evrelerinde, BM'ce öngörülen çalışma yolları, belirlediği çalışma "esasları" yeterince takip edilmemiştir ve kendi raporlarının gerekli mutabakatlara ulaşmak üzere, bir zemin teşkil etme görevi bulunmaktadır. "Aksi takdirde, 1992 yılında tamamlanan ve Aile Araştırma Kurumu'nun girişimi ile Sayın Prof. **Sacid Adalı**'nın başkanlığında geniş bir kadronun hazırladığı raporu aşamaz. Bilindiği gibi o rapor ülkemizde yapılmış en şumullü konut araştırmasıdır. Şehirlerimizde yaşayan nüfusun yüzde 92.8'inin bahçesi olan evlerde yaşamak istedikleri ortaya konulmuştur. Mamafih devletçi, elitist, emredici yaklaşımlar, Türkiye'deki konut sorununu bu bir iki katlı evlerden daha çok pahalı olmasına rağmen ve önemli iktisadi mali kayıplara sebeb olan aynı zamanda Habitat II'nin amaçlarına aykırı olarak katılım ve insanların yapabilir kılınmasını imkansızlaştıran gayri insani ve spekülatif olma niteliği, yeni vecheler ile de devam eden Teknokratik Toplu Konut adlı uygulamaları gündeme getirmiştir. İşin daha da kötüsü, bunun bir çözüm imiş gibi gösterilmesi şeklindeki yanılgı, ülkemizin, bu konuda dünyanın 70 yıl evvel denediği ve olumsuzluğu kanıtlanmış yanılgıları devam ettirerek, itibar kaybetmesine ve konut sorununda yeni çıkmazlara sürüklenmesine sebeb olmaktadır." (s.3)

Komisyon'un görüşüne göre, Hükümetimiz'in, "..halkının istediğini önleyen, halkının istediğinin tam aksini yapmaya kararlı, halkın ve insanlarını en yakından ilgilendiren evler ve imar çevrelerinin şekillenmesine ve oluşumuna katılma hakkı tanımayan, insanlarının yapabilme imkanını, geliştirmeyi gündemine almayan bir tavır ile dünyanın karşısına çıkması" düşünülemez. (ss.3) Bilindiği gibi Habitat II kapsamında, insanların çevrenin oluşumuna ve yönetimine katılımı ile istenen bu katılımın olanaklı kılınması, üzerinde durulması gereken ana ilkelerden ikisini oluşturmaktadır.

Ancak, ".. varlığın ilgili bütün alanlarındaki olayları ve bunların iç ilişkilerini, bu çeşitli alanlardan kaynaklanan etkilerin beraberce işleyişlerini tanımak ve değerlendirmek (ve) bundan sonra yapılacakları tanımlayabilmek için" "tarihi anlama" girişimi zaruridir.

"Şehirleşmenin yalnızca ekonomik politikaların yansıması ile şekillenmediği, fikri ve ideolojik yönelişler; doğrudan veya müesseseleşme ile toplum telakki vb. pek çok ideolojik yapı ve etkenlerin dolaylı katılımı ile oluştuğu, bilinmektedir... Osmanlı idare sisteminde, mahallenin kendi kendisini idare etmesine ve bunun gerektirdiği bütün mali ve hukuki vecibeleri üstlenmesine karşılık, her kararın merkezi otorite tarafından oluşmasını öngören 1928 sonrası şehir idaremizin etkisi ile ortaya çıkan sonuçların karşılaştırılmaları; katılım, süreklilik, adalet olmak üzere (hakçalık) ve insanların yapabilir olmalarını amaçlayan ve mahalli değerlerimizin tam bir devamı olan evrensel tercihlerle kıyaslanması kısacası bu tarihin de değerlendirilmesi bir zarurettir." (s.2)

Belirtildiği gibi, istenen en küçük yönetsel örgütlenme birimi mahalledir (ss.29); mahalle ise Osmanlı Dönemi'nde hem bir toplumsal örgütlenme kademesi hem de kentsel mekansal yapıyı oluşturan temel ögelerden biridir. Mahalle bazında örgütlenme, mahallenin mekan oluşumuna katılarak etkili olmasını olanaklı kılmaktadır; ".. ilk ve doğrudan katılım olmadan temsili yolla katılımın gerçek boyutuna ulaşamayacağı da tabîdir." (s.6)

Mahalle bazında örgütlenmenin getireceği katılım anlayışı kuramsal olarak, Modernizm'in yarattığı "Ötekiler" Kavramı'nın varlığını yok edecek potansiyeli içermektedir. Bu da Post-Modernite'nin ilgi alanında değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Öneri bu hali ile son zamanlarda üzerinde yoğunlaşılan başka bir öneriye, "yerel yönetimlerin özerkleştirilmesi", "yerinden yönetim" konularına da alternatif gibi görünmektedir ve Yönetim Bilimleri ile Planlama Bilimleri'nin ilgi alanında değerlendirilmelidir.

Mahalle bazında örgütlenme, mekana ilişkin bütün oluşumların insan ölçeğine indirilmesini olanaklı kılmaktadır. İnsan ölçeğine dönülmesi ise, doğaya yapılan olumsuz girişimlerin ve bunların sonuçlarının engellenmesinde çok önemli bir adım olarak değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu nedenle Yeşil Hareket kapsamında önerinin irdelenmesi gereken bir değeri bulunmaktadır.

1980'li yıllarda hızlanan kooperatifleşme yoluyla toplu konut yerleşimlerinin mahalle oluşumuna engel olması nedeniyle, katılımı ve mekansal oluşumdaki insan ölçeğini olanaksız kılması, raporda tekrarlarla işlenmektedir.

"Ev insan-aile ölçeğinde bir ürün iken böyle bir organizasyonda ev, yüzlerce evden oluşan büyük bir girişimin küçücük, yani önemsiz bir noktası düzeyine indirgeniyor. Müstakil ev sahibinin komşuluk ilişkileri, evin çevre ile münasebeti yahut diğer özellikleri ile ilgili herhangi bir talebini gündeme getirmesi yahut evinin oluşmasına katılma imkanı da ortadan kalkıyor." (s.65) Raporun, gecekondu sorununa bakışı ile hızlı konut üretimine ilişkin getirdiği çözümler Mimarlık Bilim Alanı'nda incelemeyi hak edecek değerde görünmektedir. Bu bağlamda TV'de gösterilen diziler kapsamında önceleri "Perihan Abla", şimdilerde "Mahallenin Muhtarları" ile "Süper Baba"nın büyük bir ilgi görmesinin nedenleri üzerinde de düşünülmesi gerekmektedir.

ÖNEMLİ İKİ KATKI

Komisyon, şehirleşme ve konut üreti-

☞

mi gibi temel konuların yanında, "zaruri" olması nedeniyle bir "sorumluluk" tanımlanması altında iki konuyu daha gündeme getirmektedir.

- Kendilerince, BM ön hazırlık grubu "konuları kadın-erkek zemini üzerinde ele almakla bir yetersizliğe kapı aralamıştır. Oysa, sorunun çocuklar, yetişkinler ve yaşlıları kapsayacak şekilde ele alınması daha kapsamlı olacaktı."

- "Keza, bütüncül bir yaklaşımda, şehirleşme ve konut üretimi ile şehir ve konut işletme ekonomisinde bu alanlardaki israfın hesaba katılması da tam bir zaruret olmaktadır." (s.4)

Birinci konuda mahalle ölçeğinde doğrudan temsil yoluyla öngörülen katılımın yatay boyutu yadsınmaktadır; yani katılımdaki cinsiyet ölçütü gözardı edilmektedir. Buna karşın, mekan oluşumunda katılımın düşey boyutu, yani çevrenin dördüncü, insani oluşumun beşinci boyutu olan zaman gerçekliğinin yaşam evreleri olarak birer ölçüt düzeyinde etkili kılınması istenmektedir.

Oysa katılımın yatay boyutu da düşey boyutu kadar önemlidir ve uygulamada devre dışı bırakılmamalıdır. Katılımın yatay boyutunun yadsınması, BM'ce öngörülen çalışma esaslarından biri olan hakçalık'a da (adalet üzere) aykırı düşmektedir.

Bilindiği gibi Modernizm'in evrensel insan kavramı bir soyutlamadır ve beyaz, kuzeyli, tercihan varsıl, erkek'e tekabül eder. Post-Modernizm'in insanı bütün özellikleriyle somutlaşmaktadır. İslamiyetteki insan kavramı, Modernizm'in soyut insanına cinsiyetin dışında karşı çıkarken, insan'ın cinsiyetini alan daraltması yoluyla yine erkek'e özdeş kılar.

İsraf konusu ise Hak-İş'in Raporu'nda yine tekrarlarla işlenen, kendi içinde tutarlı ve üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir çalışma olmuştur.

EVRENSELLİK ANLAYIŞI

Raporun evrensellik anlayışı çıkış ideolojisine özgüdür ve BM'nin çalışma esaslarından biri olan sürdürülebilirlik üzerinden hareketle evrensellik anlayışına ulaşmaktadır.

"Sürdürülebilirliğin iki unsuru vardır; Biri ilerideki gelişmeler neticesinde doğacak ihtiyaçlara da cevap verecek bir yapıya sahip olmak; diğeri ise, bu temel yapı değişmeden oluşan yeni şartlara cevap verecek gelişmelere açık bulunmaktır.

"Geleceğin sorunlarını da karşılayacak bir çözümlemenin temel vasfı evrenselliktir. Her kültür, toplumun temel ortak inançları doğrultusunda oluşan evrensel çözümleme üzerinde gelişir. Bu çözümlemenin, yapısı itibariyle, mahalli ve tarihi şartların icaplarını yerine getirecek çözümlere açık olması gereklidir. Herhangi bir çözümün gerçekten sürdürülebilir olması, ileride de ortaya çıkacak sorunlara çözümler bulmayı mümkün kılacak bir yapıya sahip olmasıyla mümkündür ve evrenselliğinin şartı da budur." (s.6)

Burada evrensel alanın sınırları, yaradılışa kadar indirilmiştir. Alem'i (Evren'i) ilgilendiren olmuş ve olabilecek bütün olgu ve olaylar için gerçek ve gerçerli olan tek sınırlama yaradılış inancının kapsamıdır. Evrensellik ilkesinin özünü belirleyecek olan, Allah'ın Alem'i ve bu Alem'in içindeki insanın doğası'dır. (Burada, Prof. Dr. **Hasan Karadayı**'nın 't=0'dan önce Allah vardı' sözünü anımsayalım. *Bilim ve Ütopya*, sayı.22)

Rapor'un bu evrensellik anlayışı, Modenizm'i ve temellerinden birini oluşturan **René Descartes**'ın Rasyonalizm'ini (bu arada elbette Pozitivism'i de) bir çırpıda elinin tersine almaktadır.

"Sürdürülebilir bir gelişmede gelecek nesillerin de bu gelişmeye katkıda bulunma ve gelişmeyi sürdürmeyi gözönünde bulundurmaları gereklidir. Böyle bir gelişmenin ise evrensel bir geçerliliğe sahip olması zaruridir. Bu evrensel geçerliliğin temel unsurları ise teknolojik veya ekonomik olmaktan çok; varlığın yapısını ve yaradılışın icaplarını bilerek ve anlayarak ortaya konulacak varlığın evrensel yapısal özellikleridir." (s.41)

Rapor globalleşme (küreselleşme) ile evrensel olmayı birbirinden net olarak ayırmaktadır. Evrensel olan küresel olanı aşar; İslamiyet ise Alem'in (evrensel olanın) Nizamı'dır.

"Sürdürülebilirlik ilkesinin çeşitliliğe ve gelişmeye açık bulunmak, evrensel ve mahalli, evrensel ve aktüel olmak zaruretlerini içermesi bakımından globalleşmenin yapısını belirleyen bir niteliği de vardır. Globalleşme olmalıdır, zira tekdüze bir çözümleme yerine, her türlü mahalli ve tarihi oluşuma açık bir yapıya sahip; bugün varolan ve tarihi gelişim sürecinin ürünü olan teknolojiyle, mahalli nitelikteki teknik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıların muhafazası, varlıklarının korunması, globalleşmeyi belirleyen, şekillendiren, sınırlayan temel yaklaşımlar olacaktır. Bu ilke, genel anlamda bugün varlığından uluslararası düzeylerde bahsedilmesi zor olan equity (adalet üzere olmak) ilkesinin tesisini ve her iki düzeyde uygulanmasını da zaruri kılmaktadır." (s.6)

Bunlarla birlikte, Hak-İş'in Habitat II Konferansı için hazırlattığı rapor, özetle, ülkede mevcut bölgesel ekonomik dengesizlikler ve mekansal sonuçları, kentleşme ve konut üretimi ile kent ve konut işletme ekonomisinde israfın olması, artan nüfus ile sanayileşme ve tarımın sanayileşmesi nedeniyle kırsal alanlardan kentlere göç edecek nüfusun konut açığı, sürdürülegelen konut üretimi ile gecekonduları ıslah yöntemi ve yerleşim bölgelerinde insan ölçeğinin yitirilmiş olması gibi konulara yönelttiği eleştirilerdeki haklılığı, getirdiği çözümlerdeki doğruluk payı ve küresel eylem planı kapsamında da 19.yüzyıl sömürgeciliğine atıfla, bugünün zengin ülkelerinin "iki asırdır oluşan borcunu" fukara ülkelere "geri ödemek üzere bir borç planı" yapılması önerisindeki (Rapor'un son paragrafıdır) cesareti ile dikkate değer bir çalışmadır.

ANCAK.. RAPOR'UN KADINA BAKIŞI..

Galiba, burada irdelenmesi gereken Rapor'un kadına bakışı değil de, genelde "kadın" veya "kadınlık durumu" anlayışı, kabulü olmalıdır. Geneli gözardı ederek, özelde İslamiyet'deki, daha da özelde Hak-İş'in Habitat II Konferansı için hazırlattığı rapordaki 'kadın'a yönelmeleri irdelemek pek de anlamlı görünmemektedir.

Batı Berlin'de yaşadığım yıllarda öyküler okumaya, atasözlerini öğrenmeye, yaşlı insanlarla oturup sohbetler etmeye çabaladığım sıralarda, çok geçmeden karşıma, İspanyollar'ın "üç F"sine karşılık Almanlar'ın "üç K"sinin dayandığını anımsıyorum. Bu "üç K"nin birincisi Kind (çocuk), ikincisi Küche (Mutfak) ve üçüncüsü Kirche (Kilise)'dir. Ve bu "üç K"nin kadını tanımladığını söylerler. Aslına bakarsanız, bu tanımlamanın küresel bir ölçeği vardır; İslamiyet de buna kadının fıtratı (doğası) der.

Almanya'da yaygın inanışa göre, kadın gençlik yıllarında ilk iki "K" ile yaşlılık yıllarında da sonuncu "K" ile meşgul olmaktadır. Oysa, önce "anne" olarak daha sonra da "büyükanne" olarak tam da bunlarla uğraşmak zorunda bırakılmıştır. Çünkü bu simgesel anlatımlar aile içindeki kadının varlık nedenini, toplumsal/ideolojik yapı içindeki işlevselliğini betimlemektedir.

Yazıdaki şematik anlatım incelendiğinde görüleceği üzere, kurumlardan oluşan toplumsal/ideolojik yapının yaşayan bir (toplumsal) organizma olduğu düşünülürse, bu canlılığın birim yapı taşı da (hücresi de) aile'dir. Ailenin canlılığı sürdürmek üzere üretim ve yeniden üretim görevi bulunmaktadır. Görev iki ayrı alanda seyreder; birincisi meta üretimidir; tarım, endüstri ve hizmet sektörlerini kapsar. Üretimin yapıldığı alan, çağımızda toplumsal/kamusal alandır. İkincisi organizmanın, yani toplumsal/ideolojik yapının yeniden üretimidir ki, bu da sistemin düşünsel olarak yeniden üretimi (yani ideolojisinin sürgitsin yeniden üretimi) ile maddi yaşamın yeniden üretimidir. Bu ikincisi ise hepimizin bildiği gibi, neslin yeniden üretimini (çocuklar doğurulmalıdır) ve işgücünün yeniden üretimini (kadının aşçılık, hizmet işçiliği, terapistlik görevlerini) kapsamaktadır. Yeniden üretimin alanı geniş ölçüde özel alanla sınırlı tutulmak istenmektedir.

Dünya ölçeğinde çeşitli ideolojiler şu veya bu nedenle kadını yeniden üretim alanında tutmak isterler. Bunu da bazen kapalı anlatımlarla gerekçelendirerek insanın fıtratına bağlarlar (kadın doğası ile erkek doğasını birbirinden ayırarak ve bu arada elbette Doğa Kavramı'nın idealize ediliyor olmasını umursamayarak).

Radikal sağdan radikal sola kadar bütün ideolojilerin (kuramda tartışılır ama) uygulama alanlarında, ailenin, toplumsal/ideolojik yapı denen kültürel yapının hücresi olma durumu sürdürüldüğünden, açıklamaya çalıştığım şablonun genel geçerliği bulunmaktadır. Kadın konusu gündeme getirildiğinde, camilerdeki erkekler ile mason localarındaki erkeklerin birbirlerinden farklı düşündüklerini varsaymak saflık olur. Bütün dünya erkeklerinin bir araya gelerek hemfikir olabildikleri militarizm, savaş, şiddet gibi bir kaç konudan biridir, kadın konusu.

Şimdi gelelim, Rapor'un kadın'a yönelik ne dediğine..

Komisyon üyelerinin düşüncesine göre de kadının yaşam alanı ağırlıklı olarak özel alan olmalıdır ve yeniden üretim görevini aksatmadan sürdürmelidir. Zaten cinsiyete dayalı toplumsal işbölümü kadının fıtratı gerekçesine bağlı tutulduğundan, günümüz Kadın Hareketi'nin kendine sorun ettiği "cinsiyete dayalı ayrımcılık", "cinsiyete dayalı erk anlayışı" gibi konular sorun alanları olarak ele alınamazlar. Konu, herkesin kendi fıtratına uygun işi iyi yapmasıdır.

Rapor'da öncelikli konu olarak işlenen "Toplumsal Hayat ve İşsizlik" bölümünde, kadının rolü açıkça saptanmaktadır.

"Dünya üzerinde devam eden insan hayatının iki önemli safhası, çocukluk ve yaşlılık dönemleridir.

"Ancak yetişkinler bir yandan çocukların yetişmesi ve eğitiminden; diğer yandan yaşlıların konunmasından da sorumludurlar.

"Çocukların ve yaşlıların sorunlarını bir kenara iten aileler, çocuklarını yakınlarının, anne ve babalarının ilgisi dışında kreşler, ana okulları, yatılı okullar, öksüzler, kimsesizler yurtlarında veya ihtiyarların da yaşlılar evi gibi kurumlar vasıtasıyla çözmeyi tasarladılar. Böylece dünyaya getirdikleri çocukla-

Hak-İş'in raporunda kadının en önemli işi çocuk bakmak olarak tespit edilmiş.

rın sorumluluğunu unutmayı tercih etmiş oldular. Yalnızlığa itilmiş bu çocukların muhtaç oldukları himayeyi ve şefkati sağlamanın, ne yazık ki, kendi saadetlerinin de bir parçası olduğunu idrak edemediler...

"Çocuk en az 5 ilâ 7 yaşına kadar annesinden kopamayan bir varlıktır. Ailenin 3-4 yaş ara ile (..) 3 çocuğu olduğu kabul edilirse; annenin en küçük çocuğu 7 yaşına gelinceye kadar 13 yıllık bir süre çocukları ile yakından meşgul olması gerekir. Annenin ilk hamilelik dönemini de sakin bir ortamda yaşaması, onun en tabii hakkı olduğuna göre, 14 yıllık bir dönemde hem kendi hayatı ve hem de çocukların ruhi sağlığı açısından evinin dışında gerilim içinde çalışmaması gerekir. Böyle bir süreçte, kadının evinde sanat, edebiyat, müzik ve çeşitli türden bir zenaat ile meşgul olmaya da imkân bulacağı tabiidir... Evde annelerinin kültürel alâkaları ve meşgaleleri ile ürettiği güzel şeylerin çocuklar üzerindeki olumlu etkisi; onların bütün hayat çizgilerini ve alâka alanlarını zenginleştirir. Bu etki, kadının başka bir çalışma alanında yapabileceği etki ile kıyas edilemeyecek kadar önemli ve değerli bir katkıdır. Üstelik böylece çocuğu için iyi bir geleceği de hazırlamış olur... Çocukların yaşlıları tanıması, onların göçüp gideceklerini, hayatı, nesillerin gelip geçtiği bir süreç olarak idrak etmeyi bilfiil yaşayarak öğrenmeleri onlar için önemli bir idrak aşamasıdır ve buna alışmaları da çok özel bir önem taşımaktadır.

"Bireyleri, yaşlıları ve torunları ile beraber bulunmaktan doğan aile saadetlerinden mahrum eden herhangi bir çözümün veya yaşama tarzının geçerliliğinden bahsetmek elbette mümkün değildir.

"İnsanları, ekonomi için basit bedeni güçten ibaret bir araç telakki eden yanlışın aşılması zaruridir. Kadınların bu tür çalışma yerine, ailenin direği olarak ifa edecekleri fonksiyonu ifa etmeye yöneltilmeleri, hem hayatın daha güzel yaşanması; hem de işsizliğin bir bölümünün bertaraf edilmesi için yararlı ve gereklidir." (s.38)

Ancak...Kadın Hareketi'nin yine de yapacağı bir şey var. Rapor'da kadına yazılanların kadınlarca yazıldığına değin hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yani kadınlar kendileri için konuşmamışlardır. Yine kadınlar için, belki de "onlara rağmen onlar hakkında" kararlar verilmektedir. Burada sözü, yüksek öğretimli ve kadın konusunda iyi kitaplar yazan "inançlı kadınlar"a bırakmanın daha doğru olduğunu düşünüyorum. Kaldı ki.. bu, Din'i bir ideoloji konusuna çıkaranlara, yani Din'i günlük yaşamın her alanında bir rehber gibi kullanmak isteyenlere anlatılması olanaksız bir biçim sorunudur.

Burada, siyasi kimlikler gözetilmeksizin, işsiz erkeklerin tümü yardıma çağrılmaktadır.

"Çocukların, yaşlıların, kadınların daha mesud ve hakettikleri hayatı yaşayabildikleri bir aile düzeninin kurulması için kadının çocukları ile en az 10-15 yıllık bir süre daha yoğun bir şekilde ilgilenmesi, bu arada kendi kültür düzeyini geliştirmesi, ev içinde sanat veya zenaat ürünü üretmesi, kültürel sosyal faaliyetlere katılması ve dolayısıyla atıl iş gücüne iş temin edilmesi sağlanmalıdır.

"Ev planlaması, büyük aile hayatını ve evde üretimi mümkün kılacak şekilde yapılmalıdır. Mahalle ise sanat ve zenaat üretimlerine yer verecek şekilde düzenlenebilir.

"Kadınların sanayi ve hizmet sektörlerindeki yeni işlerin bir kısmından çekilmesi, çeşitli şekillerdeki israfın sona erdirilerek yatırım imkanlarına, sermaya ihtiyacının karşılanmasına ve işsizliğin de azaltılmasına imkan verecektir.

"Hayatın önemli bir kısmını evde geçiren kadının, tabiat ilişkisinin yoğun bir şekilde kurularak, ev ve bahçenin bütünlüğünün sağlanması zaruridir. Keza yaşlıların ve çocukların yoğun tabiat ile açık havada yaşama hakkı da, ancak bahçesi olan evler ile sağlanabilir." (s.39)

"Evi teşkil eden mekanın, komşuları arasına sıkıştırılmış; büyümeye, değişmeye imkan vermeyen niteliği yüzünden ailenin ölçü, ihtiyaç ve statü değişikliği halinde bu hücreyi terk edip ihtiyacını karşılayacak bir başka hücreye taşınma mecburiyeti, insanı yaşadığı çevrenin sorumlusu olmaktan çıkarırken, beraber yaşadığı insanlar ile ortak bir cemaat hayatı gerçekleştirmesini de imkansızlaştırmıştır. Bu ise en önemli kaynak ve valık olan insanın yok edilmesi, yani israfıdır." (s. 26)

Sonuç olarak, adamlara, kendi ideolojileri kapsamında bir gelecek tasarımladıkları için kızamazsınız. Olsa olsa, önerilen çözümlerin, Bilim Kurumu'nun bugün ulaştığı erke, teknolojinin yayılmacı ve kapsayıcı özelliğine ve ekonomik yapının uluslararası işlerliğine karşın nasıl uygulanabilir olabileceğini sorarsınız.

Ancak...Kadın Hareketi'nin yine de yapacağı bir şey var. Rapor'da kadına yazılanların kadınlarca yazıldığına değin hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yani kadınlar kendileri için konuşmamışlardır. Yine kadınlar için, belki de "onlara rağmen onlar hakkında" kararlar verilmektedir. Burada sözü, yüksek öğretimli ve kadın konusunda iyi kitaplar yazan "inançlı kadınlar"a bırakmanın daha doğru olduğunu düşünüyorum. Kaldı ki.. bu, Din'i bir ideoloji konusuna çıkaranlara, yani Din'i günlük yaşamın her alanında bir rehber gibi kullanmak isteyenlere anlatılması olanaksız bir biçim sorunudur. Aslında bu biçimde alınan kararlar, Rapor'da o çok önem verilen katılımcılığa, adalet üzere olmak'a da aykırı olur demek isterim ama.. adalet üzere olmak ilkesi, her canlının kendi fıtratına uygun yaşaması gerektiği ilkesine bağlanırsa, bu ilkeyi de Alem Nizamı olan İslamiyet belirlemiş ise ne söylenebilir ki.. Konumuzun bu temel paradigmanın kabul veya red sorunu olmadığını düşünüyorum. Bunu düşünce dışı bıraktığımızda, Rapor'un tutarlı kurgusunu görebilirsiniz. Buna karşılık, yaygın bir katılımla hazırlandığı söylenen öteki rapor (Habitat II Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı, ikinci taslak, Mart 1996) eklektik yapısı ile hiç de tutarlı görünmemektedir.

KADIN OLARAK NE YAPABİLİRİZ..

Örneğin, toplumsal/ideolojik yapı olan kültürel yapının birim hücresinin neden aile olması gerektiği üzerine düşünebiliriz; hücre ile doku giderek organizma ilişkilerini netleştirebiliriz.

Eğer bu ilişkiler üzerine ve içeriğine, kadın olarak ve kadın bakışı ile itirazımız olacaksa, yazıdaki şema incelendiğinde görüleceği üzere, bunların sadece kendi varlığımızdan kültürel yapıya yönelteceğimiz, döngüyü değiştirerek üretme niteliğiyle kültürleme kapsamında, yani fiili gerçekliğin değil ancak virtüel gerçekliğin alanında olabileceğini kavrayabiliriz.

Bu biçimde bir karşı çıkış hem daha anlamlı hem de daha etkili olacaktır. Bu bağlamda, dergimizin önceki sayılarında çözüm olarak getirdiğim "Çerçeve Aile Yasası" konusunun tartışma gündemine alınmasını öneriyorum. Kadın-erkek yasal birlikteliği model-önerisinin, toplumsallaşma sürecini yönlendirebilme potansiyeli bulunmaktadır ki.. toplumsallaşma süreci sorununu kendi içinde çözmeyen bir modelin, geleceği tasarımlama savının olamayacağını düşünmekteyim.

ÇEŞİTLİ KAYNAKLAR

Osmanlı Dönemi'ne ilişkin toplumsal örgütlenme kademeleri ile mekansal yapı çözümlemelerini incelemek isteyenleri için:
1) Süreyya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1994.
2) Sevgi Aktüre, 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2. baskı, Ankara, 1981.

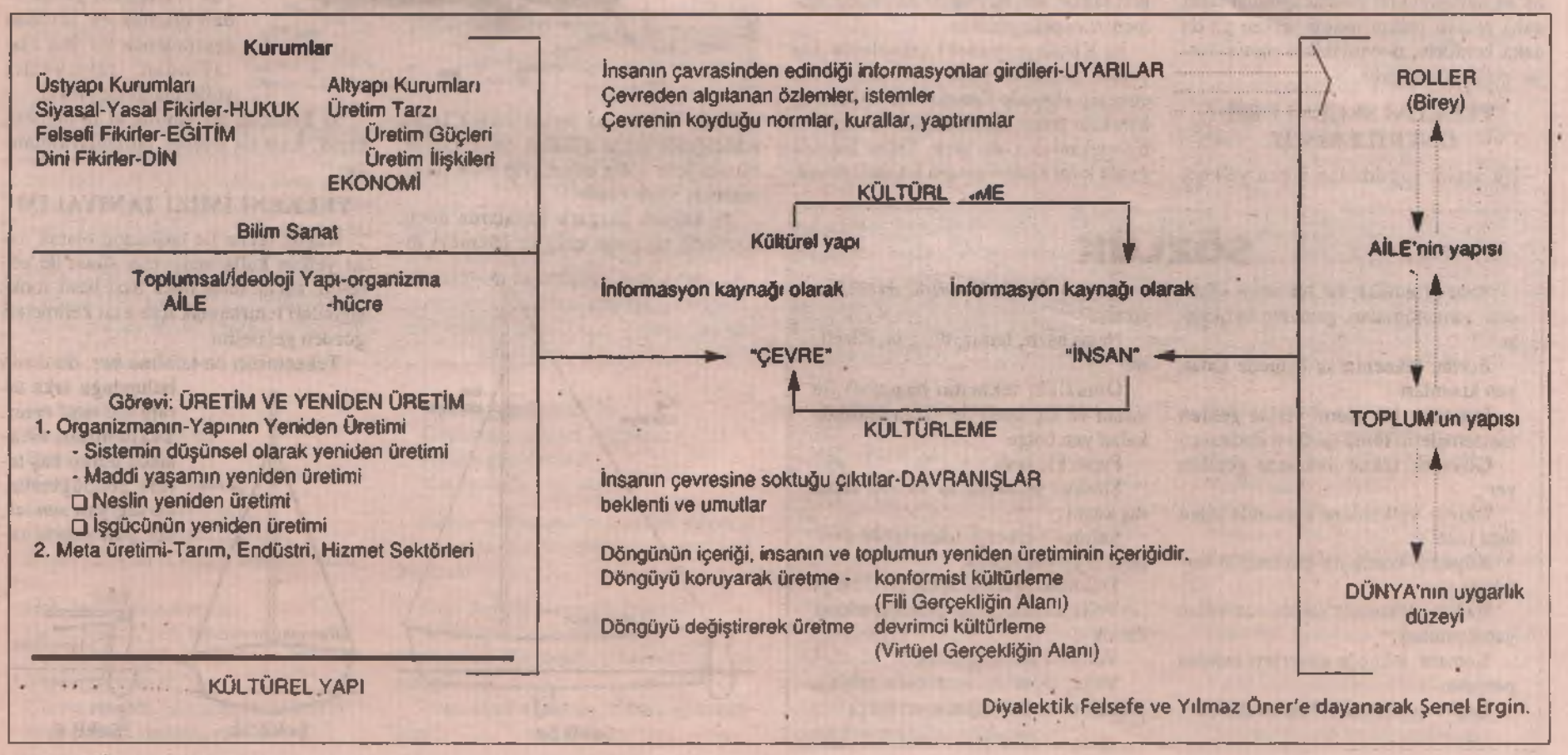

Diyalektik Felsefe ve Yılmaz Öner'e dayanarak Şenel Ergin.

Yelkenli ve yelkencilik

Fuat Fahir OKAN (*)

Deniz, yelkenli, yelkencilik. Evet, birbirini tamamlayan, çoğunlukla güçlük, zorluk, sıkıntı. Ancak yelkenciler için en zor şartlar bile keyiftir. Bunu inkar etmeye olanak yok, yelkenci en zor şartlarda bile teknesinin keyfini yaşamalıdır. Zorluklar, güçlükler, sıkıntı onun için bir keyiftir denebilir. Bir başka deyişle yelkenci "acıları bal eyleyebilendir". Doğaya ve şartlarına yenik düşmemenin, onları altetmenin keyfidir bu keyif, tadından vazgeçilmez.

Yavaş da olsa yelkenciliğimizin gelişmesini izleyerek mutlu oluyor, yelken meraklılarının gün be gün çoğalmasını sevinçle karşılıyorum. Ancak yazımın başında da özellikle belirttiğim gibi yelkenli tekne diğerine oranla daha fazla özveri istediğinden yelkenci olmak isteyen deniz meraklılarını uyarmayı düşünüyorum. Öncelikle, teknenizi seçerken yelkenli mi, motor-yelken teknesi mi, ya da motor-bot mu? seçimlerini yaparken

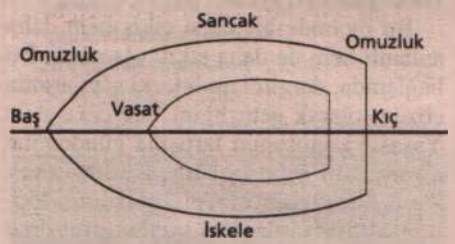

Şekil 1

bu tür teknelerin kullanım ve konfor düzeylerini çok iyi araştırıp kendinize yatkın olanını, daha doğrusu istemlerinize cevap verirken, bu türlerin birbirlerinden farklı güçlüklerine, kolayca ve içtenlikle katlanıp katlanamayacağınızı ölçüp ona göre karar vermeniz gereklidir.

Yelkenli tekneler, motor-yelken ve motor-botlara göre olanakları ve konforu çok daha kısıtlı olan teknelerdir. Bu bakımdan yalnız günlük geziler için seçilmiş olmaları gereksiz yokluk, sıkışıklık ve rahatsızlıklar yaratacağından biraz daha geziye yatkın motor-yelken ya da daha konforlu, donatılabilen motor-botlar tercih edilmelidir.

YELKENİ SEÇENLERE ÖNERİLERİMİZ

Bu seçim yapıldıktan sonra yelkeni

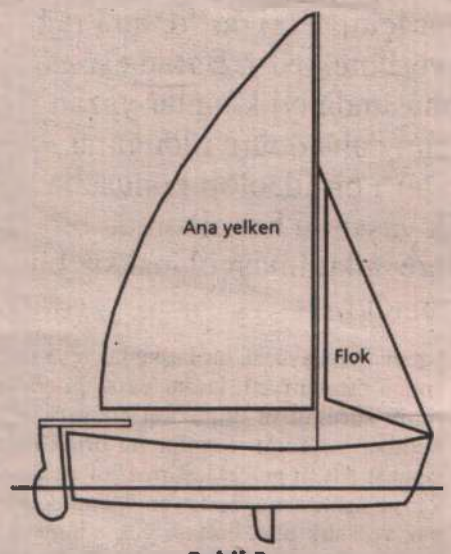

Şekil 2

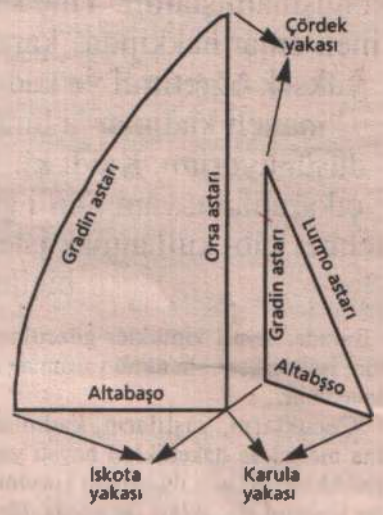

Şekil 3

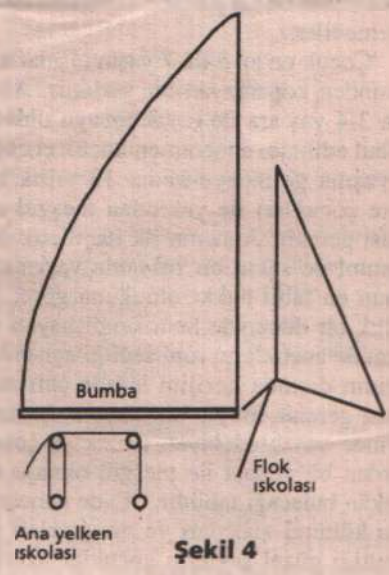

Şekil 4

seçenlere bazı önerilerimiz var. Yelken kullanmasını yeteri kadar bilmeden yelkenli tekneye çıkanlar, yelken kullanmasını iyi bilen bir kimse olmadan yelken basmamalıdırlar. Nedenine gelince, çok uygun olan havalarda bile siz farkına varmadan hava epey sertleşip sizi oldukça zor durumlarda bırakabilir. Ayrıca yapılacak ters manevralarla direk kırılması, çarmık kesmesi ya da başka bir nedenle bedeli çok ağır olan olaylarla karşılaşma olasılığı vardır. Bu durumda yeni başlayanlara önerim önce küçük boyutlardaki yelkenli teknelerde yelken kullanma alışkanlıklarını pekiştirmeleridir.

Yelkenli tekne ile denize çıkarken unutulmaması gereken birkaç noktayı şöyle sıralayabiliriz:

1) Yelken basmadan sahilden, demirden, şamandıradan avara (açılmayın) olmayın.

2) Yelken basarken pruvanız mutlaka rüzgara dönük olmalıdır, aksi halde tekne istenmeyen şekilde hareket ederek sizi zor duruma düşürebilir.

3) Can yeleğinizi mutlaka giyiniz, bir kaza sonucu olan olayda baygınlık veya yorulma durumunda su üzerinde kalmanızı sağlar, sert havalarda da ıslanıp üşümenizi engelleyecektir.

4) Küçük boyuttaki teknelerde ana yelken iskotasını pupa seyri dahil volta etmeyip elinizde tutunuz. Bu sizi her an harekete hazır durumda tutacak uyarıcı bir mekanizma olacaktır. Tekne baytıldığında kimi zaman orsaya kaçmak devrilmekten kurtarmaz ancak iskota laçka edildiğinde tekne kendini doğrultabilir, bunun için volta edilmeyip elde tutulmasında yarar vardır.

5) Sağnak rüzgarlı havalarda deniz üzerinde rüzgarın gelişini izlemeyi ihmal etmeyiniz.

6) Sahilden görünmeyecek kadar açılacaksanız fener, yeteri kadar su, yiyecek, korunaklı giyecek, kürek, demir ve halat almayı unutmayınız.

7) Boğazlar gibi akıntılı yörelerde yeterli rüzgar esmiyorsa yeterli rüzgarın çıkmasını beklemelisiniz. Aksi halde akıntı etkisi ile transit trafiğinin seyir hatları içerisine düşebilir ve tatsız kazalara neden olabilirsiniz.

8) Denizde çatışmayı önleme tüzüğünün özellikle yelkenli teknelerle ilgili kurallarını çok iyi öğreniniz. Burada küçük bir hatırlatma yapmak istiyorum. Kurallar her ne kadar geçerli ise de küçük teknelerin manevra yetenekleri daima büyük teknelerden çok daha fazla olduğundan, olanaklar elverdikçe her zaman büyük teknelerin yollarından çıkmak en azından centilmence bir jest olacağından, tavsiyemiz yollarına girmemektir.

9) Teknede bir sintine el tulumbası, bıçak, kancalı gönder bulundurulmalıdır.

YELKENLİMİZİ TANIYALIM

Küçük tekne ile başlangıç olarak nasıl yelken kullanacağımızı sırası ile görelim, ancak daha önce bazı basit fonksiyonları hatırlatmak için bazı kelimeleri gözden geçirelim.

Teknemizin ön tarafına *baş*, dümenin bulunduğu arka tarafa *kıç* taraf denir. Teknemizin ortasında durup baş tarafa döndüğümüzde sağ yan *sancak*, sol yan *iskele* ta-

Şekil 5a

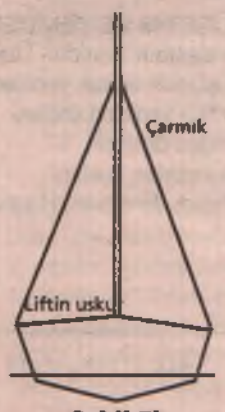

Şekil 5b

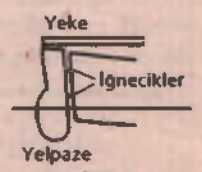

Şekil 6

SÖZLÜK

Avara (olmak): bir teknenin sahilden, şamandıradan, gemiden ayrılması,

Borda: teknenin su üstünde kalan yan kısımları

Donatım: bir işlemi yerine getiren malzemelerin tümü (yelken donatımı)

Güverte: tekne üzerinde gezilen yer

Iskota: yelkenlere kumanda eden ince halat

Küpeşte: borda ile güvertenin birleştiği yer

Karina: teknenin su altında kalan yan kısımları

Kemere: teknede güverteyi taşıyan parçalar

Laçka: gevşetmek, boş bırakmak

Larmo: baştarafta flok donatılan stralya

Neta: hazır, temiz, düzgün, düzeltme

Omuzluk: teknenin baştarafı ile vasatı ve kıç tarafı ile vasatı arasında kalan yan bölge

Pupa: kıç taraf

Sintine: teknenin su altında kalan dış kısmı

Salma: yelkenli teknelerde dengeyi sağlayan ağırlık

Tramola: yelkenli teknenin dönüşü

Volta atmak: gidip gelmek, zikzak etmek

Volta etmek: bağlamak

Yeke: dümene kumanda edebilmek için monte edilen uzun parça

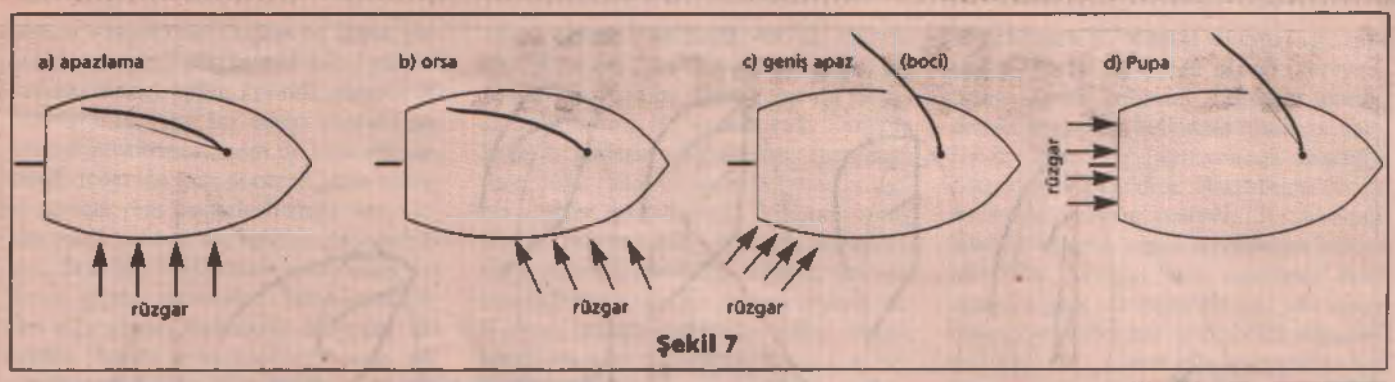

Şekil 7

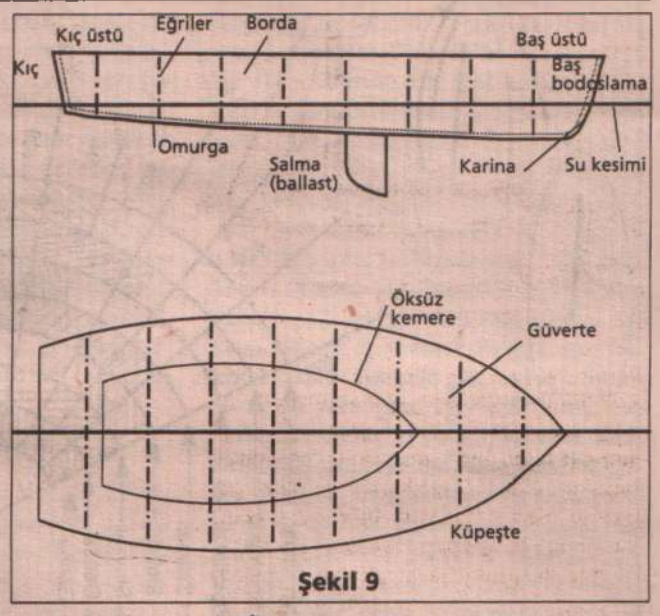

Şekil 9

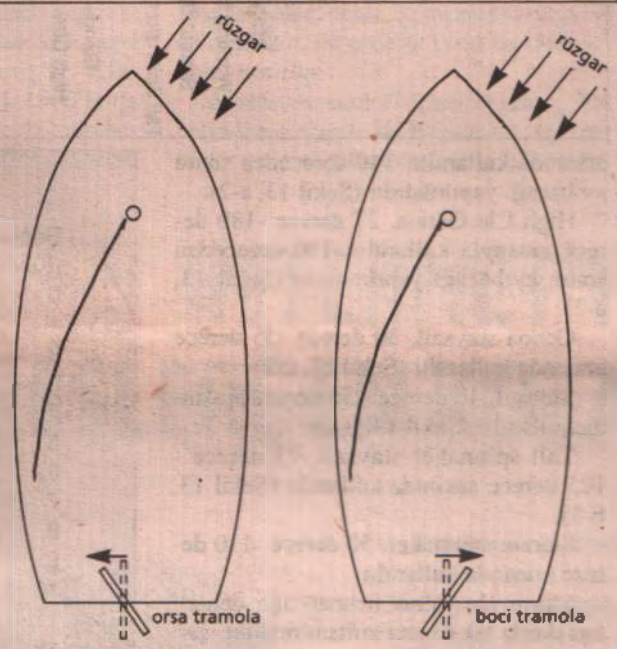

Şekil 10

Şekil 11

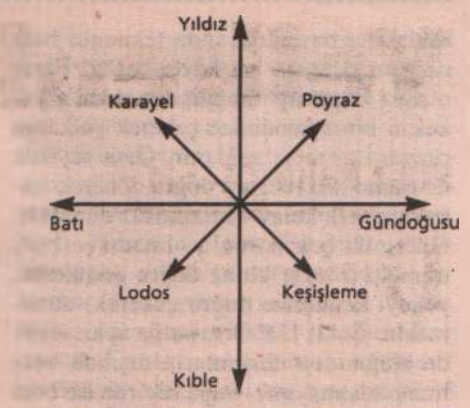

Şekil 8

raflar olarak, baş kıç arası orta kısım ise *vasat* olarak isimlendirilir (Şekil 1).

Tek direkli teknedeki 2 yelkenden baş taraftaki yelkene *flok*, direğin arkasında basılı yelkene *ana yelken* adları verilir (Şekil 2). Yelkenlerin köşe adları, üst köşeler *çördek*, yaka direğe bitişik alt yaka *karula*, yaka diğer üçüncü köşeler ise *iskota* yakaları olarak adlandırılırlar. Yelken kenarları ise, direğe larmoya (flok donatılan ıstıralya) donatılan kenar *orsa* astarı, yatay olan kenarlar *altabaşo* astarı, üçüncü kenarlar ise *gradin* astarı (güngörmez) adları ile tanımlanırlar (Şekil 3). Altabaşo astarlarının donatıldığı serenlere *bumba* denir. Altabaşo astarı bumbasız yelkenlerde iskotalar iskota yakasındaki matafyona, bumbalı yelkenlerde bumbaya donatılırlar (Şekil 4). Direği alabandaya (yantaraf) bağlayan tel halatlara *çarmık*, baş ve kıç tarafa bağlayanlara *ıstıralya* bunları çarmık ayaklarına bağlayan ve ayarlanabilen aparatlara *liftin* uskuru adı verilir (Şekil 5). Yelkenleri direğe basmak için kullanılan ince halatlara *kandilisa* adı verilir. Floğu basmak için kullanılan kandilisa mandar olarak da adlandırılır (bugün her ikisine de mandar deniyor). Dümenin suda kalan kısmı *dümen yelpazesi*, döndürmede kullanılan çubuğa *yeke*, yuvarlak ise *dümen dolabı* adını alır (Şekil 6). Oynar (sürmeli) salmalı teknelerde salmanın içinde bulunduğu bölmeye *salma sandığı* denir.

SEYİR TÜRLERİ

Rüzgarı teknemizin kemere yönünden alınarak yapılan seyir *apazlama* seyir, rüzgarı baş omuzluklardan alarak yapılan seyir *orsa* seyri, kıç omuzluklardan alınarak yapılan seyir *boci* seyir, kıç taraftan alınarak yapılan seyir ise *pupa* seyirdir (Şekil 7 a, b, c, d). Omuzluklar vasat ile baş veya kıç tarafların ortalamalarında kalan kısımlardır (Şekil 1).

Teknemizin yürütücü gücü olan rüzgar çeşitli yönlerden eser. Rüzgarın tanımlamaları ise geldikleri yönün kerte adı ile olur. Yıldız kerteden esen rüzgar Yıldız, Kıble kerteden esen ise Kıble adını alır. Rüzgarlar 4 ana (Yıldız, Gündoğusu, Kıble, Batı) ve 4 ara (Poyraz, Keşişleme, Lodos, Karayel) ile 8 yavru olarak sınıflandırılmıştır (Şekil 8). 16 tane de yavruların arasında bulunmasına karşılık pratikte kullanılmamaktadır. Her kertenin arası 110 15' olup eski zamanlarda, puslalarda derece sistemi kullanılmadan önce kullanılırdı.

Rüzgarın hız ve güçleri de Beatfort Skalası ile ölçümlendirilir, kuvvet ve knots olarak rakamlandırılırlar.

TEKNENİN KISIMLARI

Şimdi de tekne kısımlarının genel adlandırılmalarını hatırlayalım.

Teknenin altında boydan boya uzanan taşıyıcı tek parça kısım *omurga*, omurgaya bağlanan ve teknenin formunu veren eğri enine parçalara *posta* (eğri), postaların üzerine sarılan kısım kaplamalar, kaplamaların bittiği üst kesim *küpeşte*, küpeşteden içe doğru baştan kıça kadar üst yatay kaplamalara *güverte*, baş tarafı *başüstü*, kıç tarafı *kıçüstü*, küpeşteden suya kadar olan kısım *borda*, suyun iz bıraktığı hat *su kesimi*, su kesiminin altında suyla temas eden dış kısım *karina*, iç tarafı *sintine*, omurgaya bağlı olarak denge unsuru olan *salma* (ballast) olarak adlandırılırlar (Şekil 9). Bu bilgileri tekne üzerinde de gözden geçirmekte yarar vardır.

YELKEN BASMA

Teknemize bindiğimizde öncelikle teknede bulundurulması gereken malzemelerin tamam olup olmadığı kontrol edilmelidir. Uzak ya da yakın yere gitmek diye bir ayırım söz konusu değildir. Yelkenli ile denize çıkarken hemen döneceğim diye güvenlik malzemelerini almadan denize çıkmamak gerekir, çünkü rüzgarın kalması durumunda tekne akıntı, çok hafif esinti ve diğer etkilerle çok uzaklara sürüklenebilir, siz uzun süre açıkta ister istemez teknede kalabilirsiniz. Bu nedenle en gerekli malzemeler mutlaka teknede bulundurulmalıdır. Önce rüzgar hızı ve yönü kontrol edilmelidir. Eğer yeterli rüzgar yoksa denize çıkmayınız. Her şartta can yeleğinizi giyiniz, özellikle yalnız çıkıyorsanız. Teknenin salmasını indirip dümenini takınız. Bundan sonra yelkenleri basmaya hazırlayınız. Bunun içinde kandilisaları (yelken basan halatlar) çördek yakadaki, matafyona kandilisa bağı ile volta ediniz. Ana yelken orsa yakası direğe donatılır. Flok orsa astarı larmoya donatılır. Iskotalar donatılıp kullanılabilecek şekilde meta edilir. Bu hazırlıklar bittikten sonra tekne baş tarafı rüzgara gelecek şekilde konumlandırılır ve yelkenler basılır. Avara olmak için hazır duruma gelinmiştir. Bu pozisyonda teknenin neta bordası hangisi ise o taraftan avara olmak için baş tarafta flok kısa bir süre açılacağınız bordanın aksi yönde rüzgara gösterilip, tekne hafifçe dönmeye başlayınca kıç tarafa geçip önce flok, sonra ana yelken ıskotalarının boşları alınırken dümene kumanda edilmesi de unutulmamalıdır. Hatırdan çıkarılmaması gereken bir konu da teknenin üzerinde yol yokken yani tekne ilerlemiyorken dümen kesinlikle kumanda etmez ve dönüş yapamazsınız.

Avara olurken etrafınızdaki tekneleri kollamanız ve çarpmadan veya koltuklarına (sahile alınan bağlama halatları) takılmadan çıkmanız gerekir. Takılmamak için diğer teknelerin koltuk veya palamarlarını kesinlikle çözmeyin veya boş bırakmayın.

RÜZGARLA TANIŞMA

İlk başlarken teknenizi fazla yatırmayın ve rüzgarı apazdan alarak kullanın, teknedeki oturacağınız taraf rüzgarın geldiği taraf olacaktır. Bu taraf rüzgarüstü diğer taraf ise rüzgaraltı olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir süre yol aldıktan sonra neto bir alana geldikten sonra tramola atmak (dönmek) için dümen yekesini bulunduğunuz tarafın aksine basarak (iterek) rüzgara doğru dönmeye başlamalısınız (Şekil 10).

Burada dikkat edilecek özellik dönme işleminin erken veya geç bitirilmemesidir. Bunun içinde dönmeye başladığınız anda yer değiştirip rüzgarı kullanacağınız tarafa geçip ana yelken ıskotasını gevşetmeden, bir önceki durumdaki gerginliğe yaklaşıncaya kadar dümeni düzeltmemek yaklaştığında da fazla dönmeyi önlemek için çok az aksi yöne çekerek (bu işlem karşılamaktır) teknenin uygun rotada kalması sağlanır. Tramola atarken laçka edilen flok ıskotası diğer taraftaki ucundan boşu alınarak rüzgar doldurulması sağlanır. Flokta dikkat edilecek özellik yelken kendisi aktarmadan ıskota ile geçirilmeye çalışılmamalıdır.

Apaz seyirde tekne ile uyum sağlandığında, tekneye hakimiyetinize inandığınızda, yavaş yavaş orsa seyir için rüzgarı baş omuzluklardan alarak seyir yapmaya başlamalısınız. Bu tür seyirde bütün tekneler için sabit rüzgar açısı verilemez. Her tekne farklı rüzgar açılarında orsa seyrine yükselebilir. Dikkat edilecek önemli işlev yelkenin gradin astarının çördek yakaya yakın olan kısmında yapraklanma yapıp yapmamasıdır. Yap-

☞

raklanma başladığı anda teknenin başı rüzgara girerken hız kaybı başlar. Fazla orsaya kaçılmış olduğundan dümen yekesini biraz kendinize çekerek yelkenin rüzgara girmesi sağlanır. Orsa seyirde de tramolada rüzgara doğru dönerek tramola atmak kolay ve rizikosuz dönüştür. Önerimiz çok zorunlu olmadıkça boci tramola (rüzgar altına doğru dönülerek, yekeyi kendinize doğru çekerek) atmamaktır (Şekil 11). Orsa ya da apaz seyirde olağandışı durumların dışında boci tramola atmayınız. Pupa seyirde ise boci tramola zaman zaman kullanılır. Ancak boci tramola atarken yelkenin aktarmasını, başladığından itibaren izleyip iskotanın boşu alınmalı yelkenin tam aktardığı ölü noktada hafif boş bırakılarak tatlı geçiş sağlanıp direğin ani silkelenmeyle darbe görmesi önlenmelidir. Daha sonra ağır ağır iskotaya kaloma verilmelidir. Bu tramolalarda küçük teknelerin bumbalarının aktarma sırasında elemanlara çarpmamasına dikkat edilmeli elemanlar bumbanın geçiş seviyesinin altında tutulmalıdırlar. Ani aktarmalarda önlem alınmaz ise çarmık kesmesi veya direk kırılmaları olmaktadır.

Geniş apaz ve pupa seyri teknenin en rahat kullanıldığı seyir olup boci tramolalarda dikkat etmek gerekir. Bu seyirde oynar salmalar yukarı alınabilir.

Genel olarak yelkenli ile varılmak istenilen her yere gidilebilir. Ancak teknenin yürütücü gücü doğa olayı olduğundan, rüzgarın estiği yöne gitmek için volta vurularak (zikzak) varılacak yere doğru gidilebilir. Bu tür seyirde yelkenci rüzgar, akıntı, anafor suyu gibi unsurları zamanlamayı kısaltmak için azami ölçülerde çıkarına kullanmalıdır.

Modern yelkenli teknelerde ön alanda donatılan flok, trinket, balon türü yelkenlerin, pruvanın rüzgarla yapmış olduğu açıya göre kombine donatılmaları ile daha verimli seyir yapılabilmesini sağladığı, deneylerden çıkartılmıştır. Bu yelkenlerin hangi açılarda veya hangi yelkenlerin birarada hangi açılarda kullanılırlarsa daha verimli seyir yapılabileceğini gösteren grafiği birlikte inceleyelim (Şekil 12).

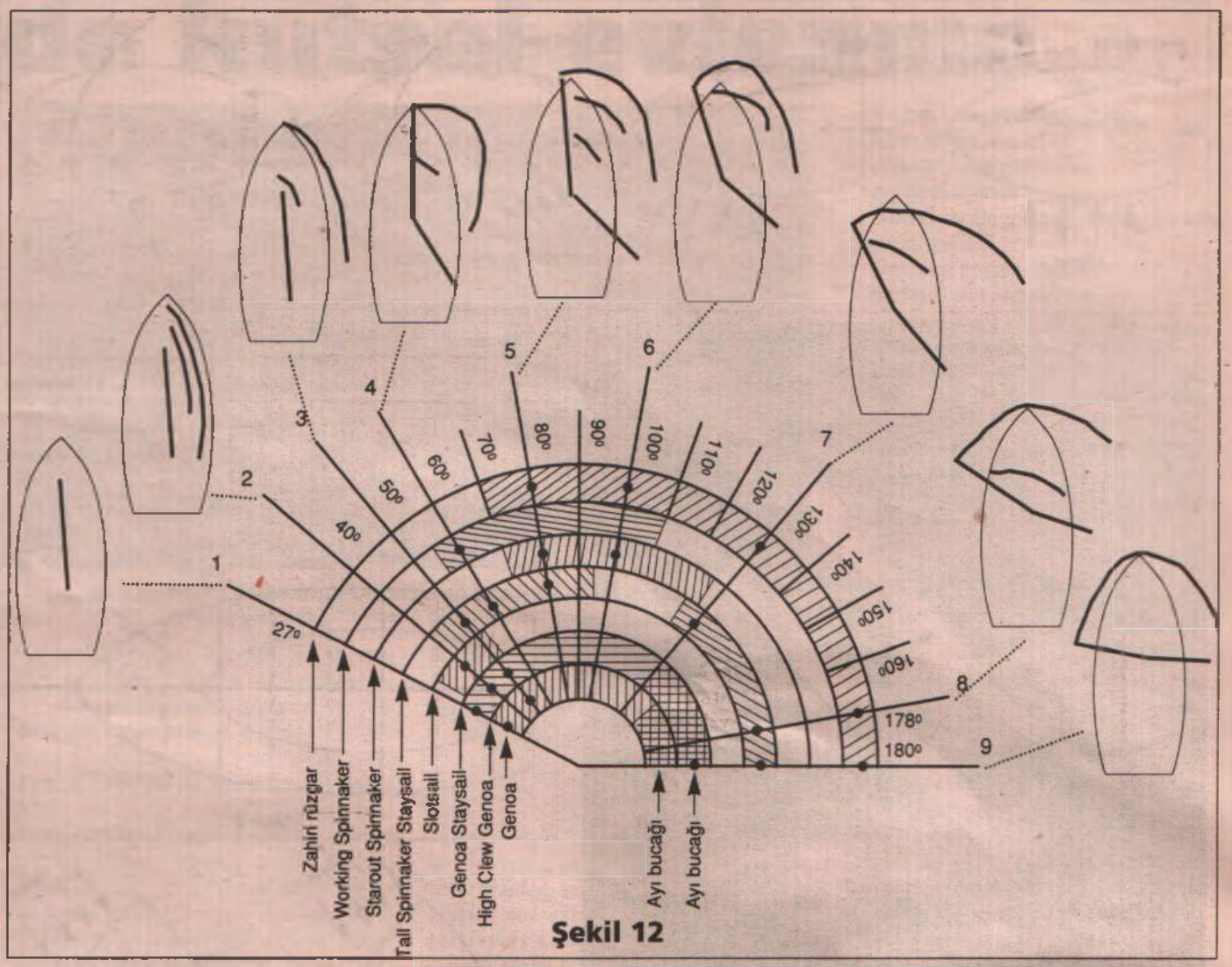

Şekil 12

AÇILAR VE YELKENLER

Pruva-zahiri rüzgar açısı en az 27 dereceye kadar küçültülebilmektedir. O halde grafiğimiz 27 dereceden başlayarak 180 dereceye kadar hangi açılarda hangi yelkenlerin donatılacağını sırası ile görelim (Yelken adları karışıklık yaratılmaması açısından İngilizce terimleri ile ifade edilmişlerdir).

No. 1 Genoa, 27 derece - 180 derece arasında kullanılır. 140 dereceden sonra ayıbacağı yapılmalıdır (Şekil 13, a-2).

High Cle Genoa, 27 derece -180 derece arasında kullanılır. 130 dereceden sonra ayıbacağı yapılmalıdır (Şekil 13, a-2).

Genoa staysail, 30 derece -55 derece arasında kullanılır (Şekil 13, c-7)

Slotsail, 40 derece - 55 derece arasında kullanılır (Şekil 13, b-6).

Tall spinnaker staysail, 75 derece - 125 derece arasında kullanılır (Şekil 13, b-5).

Starcut spinnaker, 50 derece -110 derece arasında kullanılır.

Storm jib, yalnız fırtınalı ağır denizli havalarda tek başına kullanılmalıdır.

YELKENLERİN BİRLİKTE KULLANILMASI

Bu yelkenlerin tek başlarına hangi açılarda donatıldıklarını gördükten sonra kombineli olarak nasıl kullanılacaklarını görelim.

Şekil 12'de 1. pozisyonda 27 derece-30 derece civarında ana yelken ile No. 1 Genoa veya High Clew Genoa kullanılabilir. Bu konum standart sayılıp180 dereceye kadar da kullanılabilinir. 140 dereceden sonra ayıbacağı kullanmak verimi artırır.

2. pozisyonda 30 derece- 40 derece dolayında ana yelken ile No.1 Genoa ile No.3 Genoa veya Genoa staysail kullanılabilinir. Bu yelkenlerde 180 dereceye kadar kullanma imkanı vardır. 140 dereceden sonra ayıbacağı yapılmalıdır.

3. pozisyonda 40 derece - 60 derece dolaylarında ana yelken ile No. 1 Genoa veya High Clew Genoa ile Slotsail kullanılabilinir.

4. pozisyonda 60 derece-70 derece arasında ana yelken ile Starcut Spinaker ile Slotsail kullanılabilinir.

5. pozisyonda 70 derece-90 derece arasında ana yelken ile Slotsail Tall Spinnaker Staysail ve Working Spinnaker birlikte kullanılabilinir.

6. pozisyonda 95 derece-125 derece arasında Working Spinnaker kullanılabilinir.

7.-8. pozisyonlarda 125 derece-165 derece arasında Working Spinnaker ile High Clew Genoa, spinnaker bumbasının tersi alabandada kullanılabilinir.

Bu pozisyonlarda verilen değerler her tekneye göre farklılıklar gösterirler. Önerimiz bu genel değerler çerçevesi içinde, deneyerek, her tekne için bu değerlerin hassas alt ve üst sınırları bulunmalıdır.

(*) Uzun yol kaptanı.

BEAFORT SKALASI

Beafort No (Kuvvet)	Hızı(knots)	Meteorolojik Adlandırma
0	1'den az	Sakin
1	1-3	Esinti
2	4-6	Hafif
3	7-10	Tatlı
4	11-16	Mutedil
5	17-21	Sert
6	22-27	Kuvvetli
7	28-33	Çok kuvvetli
8	34-40	Fırtına
9	41-47	Kuvvetli fırtına
10	48-55	Tam fırtına
11	56-63	Çok şiddetli fırtına
12	64'den fazla	Orkan

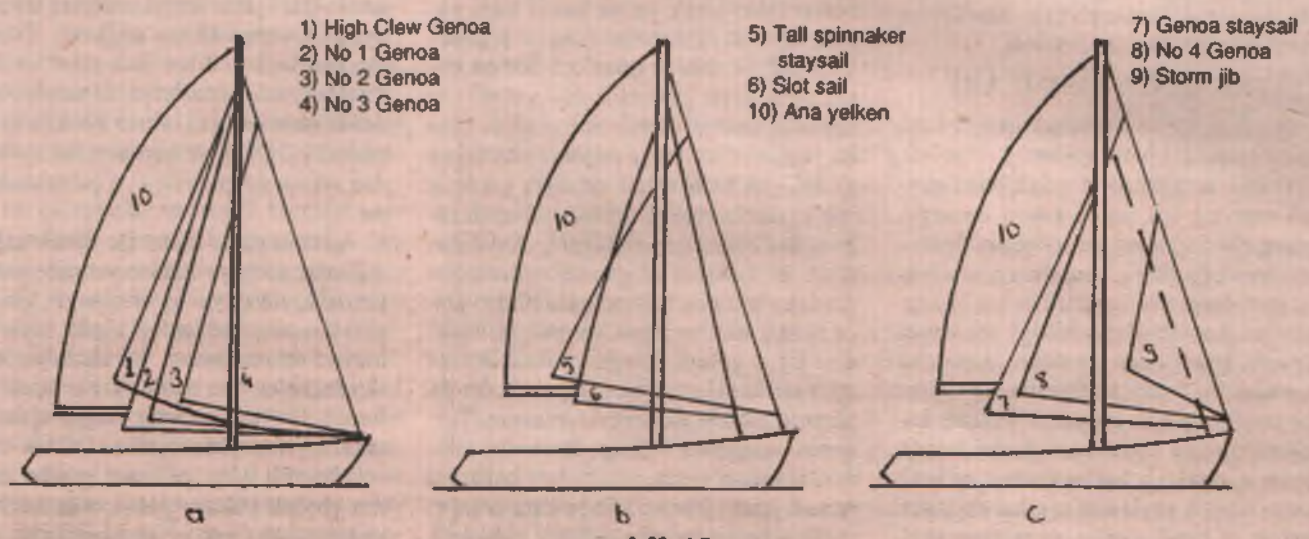

Şekil 13

Köylülük var mıydı, yok muydu, ya da bir arkeolog ne kadar bilebilir?

Belgin AKSOY (*)

Türkler öncesinde Anadolu'da köylülüğün olmadığını iddia edebilmek için ortada yeterince kanıt yoktur. Türkler öncesi dönem biçiminde tanımladığımız dönemi 11. yüzyıldan başlatıp sadece ilk yazılı belgeleri bulduğumuz Asur Ticaret Kolonileri dönemine indirirsek, 29 asırlık bir zaman aralığı karşısında duruyoruz demektir. Bu süre boyunca sürekliliğin bozulduğu, yerleşme sistemlerinin köklü değişimlere uğradığı dönemler olmuştur. Bu nedenle bir genelleme yapmadan önce uzun uzun düşünmek gerek.

Sadece tarihi sınırlar değil Anadolu'nun coğrafi sınırları da bir genelleme yapmayı olanaksız kılar. Anadolu, değişik ekolojik özelliklere sahip, kimileri kapalı bölge olarak nitelendirilebilecek çok sayıda küçük bölgelerden oluşur ki, pek çoğuna arkeolog girmemiştir. Giren olmuşsa bile bir takım anıt niteliğindeki eserlerin kaydedilmesi ya da korunmasından başka bir şeyle ilgilenememişlerdir. Bu nedenle Türkiye, her ne kadar İsrail ile birlikte Ortadoğu'da en çok kazıyı gerçekleştiren ülke de olsa, İsrail kadar iyi araştırılmış değildir. Kısacası bilgimiz araştırabildiğimizle sınırlıdır.

Anadolu'da yerleşim sistemleri üzerine, yani tahmini nüfus yoğunluğu, dağılımı, ardbölge ve merkezler arasındaki ilişkileri irdeleyen kapsamlı yüzey araştırmaları benim bildiğim kadarıyla bugüne dek yapılmamıştır. Arkeolojinin ilgi odağını, Türkiye'de kurulduğu ilk günden beri tarihi eserler ve antik kentlerin araştırılması oluşturmaktadır.

Buraya değin Anadolu'daki arkeolojik araştırmaların eksiklerine değinmeye çalıştım. Söz konusu olan köy yerleşimleri olduğunda ise bu güçlüklere bir yenisi daha eklenir ki, bu da köy tipi yerleşimlerin varlığının kanıtlanmasındaki zorluktur. Taş ve kerpiç gibi kalıcı malzemelerin dışında Anadolu'da ağacın da mimaride önemli bir rol oynadığını düşünmek yanlış olmaz. Nitekim İÖ dördüncü binin sonlarından başlayarak, Anadolu'dan Önasya'nın başka ülkelerine, işlenmiş ya da ham olarak ağaç ihraç edildiğini biliyoruz. Ahşap yapıların da ardlarından bir iz bırakmadan ortadan kaybolmaları büyük bir olasılıktır.

Sayın **Anger**'in altını çizdiği bir noktayı da eleştirmek istiyorum. Batı Anadolu'da tarımla uğraşan nüfusun kent duvarları içinde yaşadığı doğrudur doğru olmasına ama, bu sadece Batı Anadolu için, o da belli bir zaman sınırı içinde geçerlidir. Türkler öncesinde köylülük olmadığını iddia etmek için yeterli değildir. Kaldı ki pax romana (Roma Barışı) döneminde yerleşmeler karakterlerini değiştirmişlerdir.

Antikçağ'da arazinin tarımsal kullanımına ilişkin ender bir araştırmayı Tübingen Üniversitesi Lykia'da (Güneybatı Anadolu, Teke Yarımadası) Kyaneai ve çevresinde gerçekleştirmektedir. Bu yüzey araştırmaları sırasında antik kentlerin dışında geç antik döneme tarihlenen ve çiftlik olarak tanımlanan yapı grupları bulunmuştur. Buluntular arasındaki zeytin presleri tarımsal kullanımın açık birer kanıtıdırlar. Herhangi bir duvarı olmadığı gibi farklı mesleklerin de varlığının saptanmadığı bu yerleşmeleri ne olarak tanımlamak gerekli? Bunların yerel feodallerin yazlık konutları olduğunu varsaysak bile, işlerini yaptırdıkları topraklı ya da topraksız bir topluluğun, onları çevreleyen alanda, ahşap konutlardan oluşan bir mahallede (Güney Anadolu'nun o dönemde ormanlık olduğunu belirtelim) yaşamış olduklarını düşünmek yanlış olmaz.

Sayın **Anger**'in **Strabon**'u hafife alan yaklaşımına gelince; kendi Anadolu bilgisini O'nunkiyle kıyaslamasındaki mantığı anlamış değilim. Bu biraz elmalarla armutları kıyaslamaya benziyor. Amasyalı **Strabon** yaşadığı çağı, aktardıklarını en azından göz önünde bulundurmamızı gerektirecek kadar iyi tanıyor olsa gerek. Arkeolojiden biraz anlayan herkes yazılı kaynakların önemini bilir; bu nedenle arkeoloji eğitiminin en önemli bölümünü bugün artık konuşulmayan o eski dilleri öğrenmek oluşturur. Yazılı kaynaklar arkeolojinin saptayamadığı pek çok şeyi aktarır, eksiklerini kapatır. Hiçbir bilim tek başına var olamaz. Aynı zamanda filolog olan arkeologların nesli tükenmiştir gerçi, bilimsel gelişim uzmanlaşmayı kaçınılmaz kıldığından. Ama her iki bilimin birlikte var olması disiplinler arası bir eğitimi gerektirmektedir. Arkeolog tarihin ambar memuru değildir ki, sadece kendi buluntularını fişlemekle uğraşsın. Konumuz onların geldiği kültürel çevreyi tanımlamaksa yazılı kaynaklar yokmuş gibi yapamayız. Dolayısıyla bu iki disiplinin daha sıkı ilişki içinde olduğu eski kuşağın bir temsilcisi olduğunu tahmin ettiğim Sayın **Anger**'in bu yaklaşımı karşısında hayrete düşüyor insan. Hele **Strabon**'un konuyla çok ilgisi varmışcasına Hellen şovenisti olduğunu laf arasına sıkıştırmak sadece bir demogoji örneği olarak kalmıyor, aynı zamanda şovenizmin başka bir çeşidini de sergiliyor.

MÜZELERDEKİ BULUNTULAR

Gelelim müzelerdeki buluntularımıza. Köy olgusunu tartışırken müzeler ne derece sorularımıza yanıt verebilecek yerlerdir? Anadolu Eskiçağ Araştırmalarının durumunu yukarda özetlemeye çalıştım. Müzeler de ancak o ölçüler içinde güvenilir olabilirler. Ortaya atılması gereken önemli bir soru da müzelerdeki eserlerin kaçta kaçının bilimsel kazılarla geldiğidir. Ben bu konuda bilgi sahibi değilim. Ancak bizlerin yirmi yıl önce hatta bugün bilimsel diye değerlendirdiğimiz kazıların bu yönleri tartışmaya her zaman açıktır. Bu yüzyıl başında Zincirli'de "bilimsel" kazı yapan Almanların bezeksiz keramik parçalarını kazı alanındaki patikaları kaplamakta kullandıkları anlatılagelir örneğin. Ne yazık ki pek çok arkeolog bir bilimsel çokbilmişlik havasına girip neyin önemli neyin önemsiz olduğunu kendileri belirlemeye kalkmıştır. Gerçi arkeolog değildi ama, Troya'nın yapı katlarını **Schliemann**'a hallaç pamuğu gibi attıran az çok bu çokbilmişlikti.

Doğrusu ben öğrenciliğimde katıldığım kazılara yirmi yıl sonra değinirken biraz dikkatli olurdum. Kemikleşmek herkesin olduğu kadar bir arkeoloğun da başına gelebilecek en dramatik şeylerden biridir. Kurduğumuz büyük teoriler gün gelir toprak altından çıkmış minicik bir eser tarafından iskambilden kuleler gibi yıkılır. Aktüel bir örnek; Troya'da 1995'te bulunan bir mühür Luvi dilinde yazıt taşıyor. Olasılıkla İÖ 1100'lerden. Oysa Troya'yı hep Ege'nin kültür bölgesinde görmeye alışmıştık bugüne dek. İlk defa Luvi/Hitit Dilinin bu bölgedeki varlığından, en azından bilindiğinden emin oluyoruz. Şimdilik tek bir buluntu ama on yıl sonra Batı Anadolu Tarihini yeniden yazmayacağımızı bize kimse garanti edemez.

Evet, Sayın **Anger**'in de dediği gibi, arkeoloji yorumlarını somut verilere dayanarak yapar. Bu konuda kendisiyle kesinlikle aynı fikirdeyim. Ancak arkeoloji her ne kadar maddi kültür kalıntıları ile sonuca gitse de dikkatli bir arkeolog için malzeme gerçeğe ulaşan araçtır, gerçeğin kendisi değil. Çünkü maddi kültür kalıntısı adından da anlaşıldığı gibi bir "kalıntı"dır ve gerçekte var olanın kaçta kaçını temsil eder bilemeyiz, sadece tahminde bulunuruz, bunu yaparken de kendimize yanılma payı bırakırız. Çünkü bu bilim ne kadar somut veriye dayandığı iddiasında da olsa, deneye dayalı bir yanı yoktur. Ne kadar bildiğimiz kadar, ne kadar bilmediğimizin de önemi büyüktür. Yanlış yorumlanan verilerle yanlış sonuçlara ulaşmak başka bir şey, bilmeden fikir sahibi olmak daha başka bir şey. Kılı kırk yaran arkeologların makalelerini okumak dünyanın en sıkıcı işidir gerçi, ama insanın hata yapma olasılığını azaltırlar.

Ecnebice eserleri uzun uzun dipnotlar şeklinde sıralamadım, Sayın **Anger**'in alerjisi olduğunu bildiğimden. Kendisi beni "Alman Hegemonyasının Temsilcisi" olarak damgalarsa verebilecek yanıtım da yok. Türklerden önce köylülük olmadığını iddia edebilecek verilere sahip olduğuna inanıyorum. Ancak bu verilere bir kez olsun eleştirel baktığını sanmıyorum. Herşeyi kanıtlamak mümkündür, eğer verilere duymak istediğiniz yanıtlara göre soru sorarsanız. Lütfen birazcık düzey! Memleketimden bilim adamı manzaralarını böyle görmek istemiyorum.

(*) İ.Ü. Klasik Arkeoloji Mezunu, Freie Universitat Berlin Önasya Arkeoloji ve Coğrafya Öğrencisi.

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Aydınlık OKUNMADAN POLİTİKA YAPILAMAZ

Haberde gerçek aşkı, yorumda derinlik
-Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi-

Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

Kültür ve sanat alanında:
Tunca Arslan, Gökhan Cengizhan ve Mecit Ünal

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

Aristo'nun çatışkısı

Ali NESİN

İki ay öncesinin konusu çemberler üzerine bir çatışkı (bir paradoks) idi. Hem de çok eski bir çatışkı, taa Aristo'dan kalma, yani aşağı yukarı 2350 yıllık.

Aşağıdaki şeklin solundaki büyük daire bir tekerlektir. Bu tekerlek yere *A* noktasından değmektedir. Tekerleğimiz sağa doğru tam bir tur atarak ve kaymadan (yani patinaj yapmadan) yuvarlansın. Şimdi tekerlek sağdadır ve yere *B* noktasından değmektedir. *AB* doğru parçasının uzunluğu tekerleğin (çemberin) çevresine eşittir elbette.

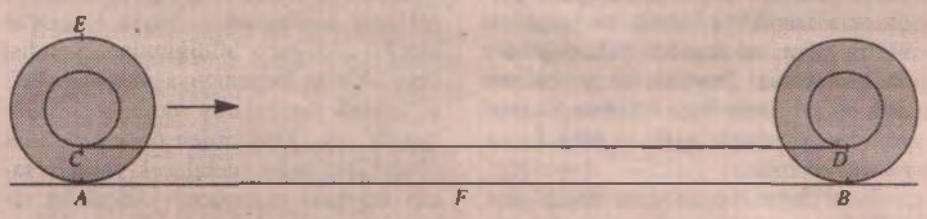

Soldaki çemberin her noktası bir zaman sonra *AB* doğru parçasının bir noktasına değecektir. Örneğin çemberin tepe noktası olan *E* noktası, *AB* yolunun tam ortası olan *F* noktasına değecektir. Bir başka deyişle çemberin noktalarıyla *AB* doğru parçasının noktaları arasında birebir bir eşleşme vardır.

Buraya değin bir sorun yok.

Şimdi, soldaki tekerleğin içine tebeşirle küçük bir çember çizelim.

Tekerlek yuvarlandıkça bu küçük çemberin izleyeceği yola bakalım.

Tekerlek tam bir tur yaptığında *C* noktası *D* noktasına gelecektir, çünkü *A* ve *C* noktalarından geçen yarıçap, bir tur sonra *B* ve *D* noktalarından geçen yarıçap olacaktır.

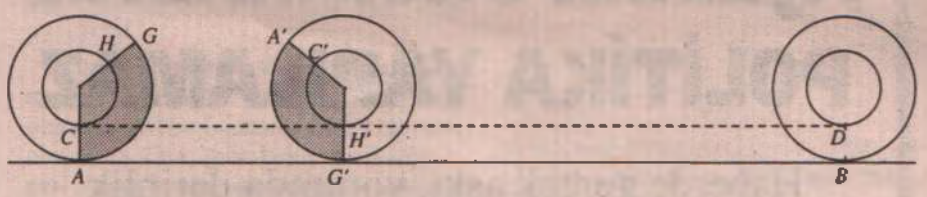

Küçük çemberin her noktası, tekerlek yuvarlandıkça, *CD* doğrusunun bir ve bir tek noktasına değecektir. Örneğin yukardaki şekilde görülen *H* noktası, *CD* doğrusuna *H'* noktasından değecektir, çünkü *H* ve *G* noktalarından geçen yarıçap, yol boyunca bir ara, *H'* ve *G'* noktalarından geçen yarıçap olacaktır.

Demek ki *CD* doğru parçasının uzunluğu küçük çemberin çevresine eşittir, çünkü küçük çemberin her noktası *CD* doğru parçasının bir ve bir tek noktasına eş düşmektedir. Ama *CD*'nin uzunluğu *AB*'nin uzunluğuna eşit ve *AB*'nin uzunluğu büyük çemberin uzunluğuna eşit. Demek ki küçük çemberin çevresiyle büyük çemberin çevresi birbirine eşittir!

Bu bir çatışkıdır (paradokstur). Küçük çemberin çevresi büyük çemberin çevresine eşit olmamalı...

İki ay önce bu çatışkının hangi yanlıştan kaynaklandığını sormuştum ve aşağıdaki küçük notu eklemiştim: *Küçük çember tekerleğe yapıştırılmış küçuk bir tekerlek olsa ve CD üstünde yol alsa, büyük tekerlek patinaj yapmadan yuvarlanırsa, küçük tekerlek patinaj yapmak zorundadır. Ama bunun çatışkıyla pek ilgisi yok.*

Yanıtı vereyim. Yanlış şu tümcede: *Demek ki CD doğru parçasının uzunluğu küçük çemberin çevresine eşittir, çünkü küçük çemberin her noktası CD doğru parçasının bir ve bir tek noktasına eş düşmektedir.* Çemberle *CD* doğrusunun noktalarının birebir eşlenmesi,

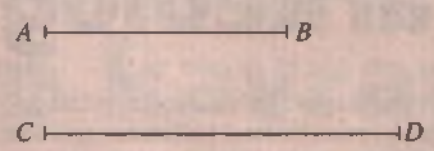

uzunlukları birbirine eşit değildir ama noktaları arasında birebir bir eşleşme vardır:

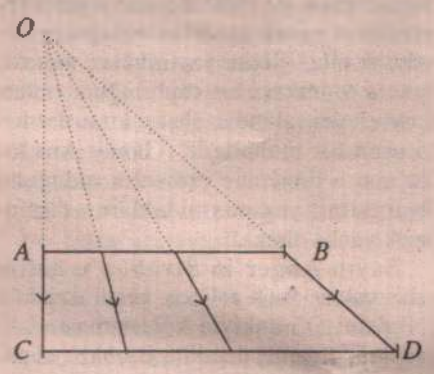

Yukardaki şekildeki yöntemle kısa doğru parçasıyla büyük doğru parçasının noktaları arasında bir eşleşme olduğu görülür.

Bu olguyu matematiksel olarak ilk dile getiren **George Cantor**'dur. **Cantor** ve sonsuzlukları sayma konusunda **Şafak Alpay**'ın geçen ay yayımlanan yazısına bakabilirsiniz.

KAYNAKÇA

(1) Ballew, David, The Wheel of Aristotle, The Mathematics Teacher, 65. Cilt, Ekim 1972, sayfa 507-509.
(2) Costabel, Pierre, The Wheel of Aristotle and French Consideration of Galileo's Arguments, The Mathematics Teacher, 61. cilt, Mayıs 1968, sayfa 527-534.
(3) Drabkin, Israel, Aristotle's Wheel: Notes on the History of the Paradox, Osiris, 9. cilt, 1950, sayfa 162-198.
(4) Gardner, Martin, Wheels, Life and Other Mathematical Amusements, W. H. Freeman and Company, New York, 1983, sayfa 1-9.

YANITLAR ÜZERİNE

Bu soruya 9 yanıt geldi. Dokuz yanıttan üçünü beğendim: **Orhun Emre Çelik**'in, **Tanju Ertunç**'un ve **Murat Mut**'un yanıtlarını. Ancak **Tanju Ertunç**, her ne denli doğru yanıtı vermişse de, bu çatışkıyı "Hiç Kısalmadan Kısalan Yol" adlı yazımdaki çatışkaya benzeterek, doğru yanıtına biraz gölge düşürmüş. Bu iki çatışkı arasında bir benzerlik kurmak zorlama olur.

F.İ., O.A.K. ve **Ö.K.** adlı okurlar iki çemberin çevresinin eşit olmadığını kanıtlamakla yetinmişler. Bunu biliyoruz elbet! Çatışkı da bundan kaynaklanıyor zaten. Hem eşit değiller hem de eşitler! Yanıtı doğru kabul edebilmem için çatışkıyı doğuran mantık hatası bulunmalıydı.

V.Ö.S. adlı okurumun da belirttiği gibi aslında "Aristo'nun çatışkısı" bir çatışkı değildir elbet. Matematikte şimdilik bir çatışkı yoktur (hiç sanmıyorum ama, ilerde matematikte bir çatışkı çıkabilir). Yalnızca bir çatışkı varmış gibi görünmekte, biraz düşününce bir çatışkının değil, bir mantık hatasının sözkonusu olduğu anlaşılmaktadır.

Ödüllü Matematik Sorusu

Tuhaf bir buluşma

Ali NESİN

İki arkadaş Taksim Meydanı'nda buluşmaya karar verirler. Her ikisi de saat 12'yle 13 arasında herhangi bir saatte Taksim Meydanı'na gelecekler, onbeş dakika bekleyip gideceklerdir. Bu onbeş dakika süresince birbirlerine raslarlarsa ne âlâ, yoksa buluşamayacaklardır. İki arkadaş, yüzde kaç olasılıkla buluşacaklardır?

Doğru yanıtı yollayanlar arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı", "Matematik ve Doğa" ve 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Haziran tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Sorusu, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Temmuz 1996 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

ÜNİVERSİTELİLER EĞİTİMCİLER

Çocuklar ve erkengenç (8-16 yaşlar) grubuna dönük yabancı dil eğitimi ve kültürel etkinliklere yer veren yaz okullarımızdan birinde gönüllü işler almak istiyorsanız bizi arayınız.

Yaz Kampımız Marmara Denizi'nde keşfedilmemiş cennet Paşalimanı Adası'nda - Yaz Okulumuz ise İstanbul 1.Levent'tedir.

İyimser; çocuklarla iyi anlaşabilen, belirli bir sanat ve spor dalında bilgili, bilimi seven, kampçılığa yatkın ve yabancı dil bilgisi olanlar tercih edilecektir.

Konaklama, ağırlama ve yol giderleriniz kulübümüzce karşılanacaktır. En az çalışma süresi 17 veya 21 gündür.

Başvuru: Nevriye Uzun.

Gülliver International Yaz Okulları ve Yurtdışı Eğitim Hizm. Ltd. Şti.

Tel: (0212) 260 41 90 - 260 26 48 Beşiktaş / İstanbul

Faks: (0212) 260 26 48

AZİZ NESİN'İN GÜNCESİ

Ünlü yazarımızın eski yazıdan aktarılan günceleri ilk kez yayımlanıyor

MUM HALA

YENİ ÇIKTI KİTAPÇILARDA

Ölüm
Sana meydan okuyorum...
Bütün korkaklar gibi,
Bu kafa tutuşum korkumdan...
Bir yer var ki orada en ürkek,
En yürekli olur,
Çaresizlik...
Biliyorum çare yok elinden ölüm...
Korkmuyorum artık gel ulan!..
15 Mart 1966

DÜŞÜN

Genel Dağıtım Dada Limited Şirketi İpek Sk. No:10 Beyoğlu/İST.
Tel: (0212) 249 51 10 Faks: (0212) 251 44 49

Üniversitelerimiz, yasalar ve iki örnek

Şafak ALPAY

Bildiğiniz gibi Türkiye Yüksek Öğrenimini düzenleyen 2547 sayılı yasa çıktığı günden bu yana birçok değişikliğe uğramıştır. Çeşitli güç odaklarının amaçları doğrultusunda yapılan değişiklikler 2547 sayılı yasanın bütünlüğünü bozmuş ve ortaya çıkan durumda kimseyi memnun etmemektedir. Yeni YÖK Başkanı ve arkadaşları yine bir değişim taslağını Cumhurbaşkanına sundular. Ancak yeni bir yasal yapılanmaya aceleyle girişmeden önce bazı temel sorulara yanıt aramakta yarar vardır kanısındayım. Bunların başında 21. yüzyılda ülkemizin dünya biliminde nasıl bir işlev üstleneceğini ve bilim üretiminde kimlerin ve kim için üretimde bulunacağına karar vermek gerekir. Kısa, orta ve uzun vadeli bilim politikaları yapılarak bunların uygulamaları planlanmalı ve bu planları yürütecek kurumlar somut biçimde belirlenmelidir. Ortaya çıkan kurumlar arasında üniversitelere düşen görevler net biçimde belirlendikten sonra onlar arasında işbirliği ve evrensel görevlerini yerine getirebilmeleri için yasal düzenlemelere girişilmelidir. Böylesi temel sorulara yanıt vermeden üniversitelerimizde yeni bir yapılanmaya gitmenin anlamsızlığı açıktır. Yeni taslakta lisansüstü öğrenim, akademik değerlendirmeler gibi yıllar önce üzerinde uzlaşma sağlanmış olması gereken temel konular daha yeni yeni gündemimize geldiğine göre aceleye hiç gerek yoktur. Başından beri yüksek öğrenimde yapılagelenler kamuoyunu kandırmaya yönelik bir sayı oyununa dönüşmüştür. Örneğin, okullaşma oranları, öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı gibi sayısal göstergelerdeki göreceli iyileşmeler kolay doçentlik-profesörlük yasaları gibi ucuz politikalarla sağlanabilmiş, kalıcı hiçbir değeri olmayan popülist ve günü kurtarmaya yarayan uygulamalardı. Ancak YÖK ile geçen 15 yıl hiç de azımsanacak bir süre değildir. Onun için ağırbaşlılık ve serinkanlılıkla üniversitelerimizin ülkemize verebileceklerini saptayıp sonradan yasal düzenlemelere geçmeliyiz. Bu bağlamda 19. yüzyılda farklı iki ülkeye, Almanya ve ABD'ye matematik özelinde bakarak dersler çıkarmağa çalışacağız.

YENİLGİDEN DOĞAN BİLİMSEL İLERLEME

Alman biliminin 19. yüzyılda yeniden doğuşu Prusya'nın **Napolyon** liderliğindeki Fransız yayılmacılığı karşısında 1806'da Jena da aldığı ağır yenilgi ile başlar. Savaş sonrası imzalanan Tilsit anlaşması (1807) ile Prusya Elbe'nin batısındaki topraklarını kaybediyor, ağır bir tazminat ödemeye ve 150 bin kişilik bir işgal ordusu beslemeye mahkum ediliyordu. Belki de en ağır ceza Prusya'nın Baltık kıyısındaki üç üniversitesi dışındaki tüm üniversitelerini kaybetmesi idi ki bunlar arasında zamanın önde gelen üniversiteleri Götingen ve Halle de vardı.

Bu ağır yenilginin Prusya'daki yansıması öğrenme, araştırma seferberliği oldu. Bir öğretmenler ve öğrenciler ulusuna dönüşen Prusyalılar 1871'de Fransızlar'ı yenerek öçlerini almış oldular. Amacım Prusya militarizmini övmek değil kuşkusuz. 1806'da alınan yenilginin nasıl bir bilim seferberliğine dönüştüğünü vurgulayarak, seçkinci ve buyurgan bilim politikalarına örnek vermek. Ülkemizde böylesi heyecan verici ve bütünleştirici politikalar üretilmiş ve yaşama geçirilmiştir. Köy Enstitüleri deneyimi, Fen Liseleri uygulaması ve ODTÜ hemen aklıma geliveren örneklerdir.

Prusya'nın karanlık günlerinde Berlin'de yeni bir üniversite kurulur (1810). Berlin Üniversitesi ülkemizde örnekleri çokça olan bir tabela üniversitesi değil yeni bir eğitim ve öğrenme arayışının yaşama geçirildiği bir kurumdu. Burada sadece bilginin aktarılması ile yetinilmiyor, her türlü yapılanma ile bilginin üretilmesi amaçlanıyordu. Bu amaç doğrultusunda sınıfın yerini seminer odası alıyordu. Örneğin, **Kummer** ve **Weierstrass**'ın yönettiği seminerler, sonraları bir Alman geleneği haline gelen matematik seminerlerinin (proseminer) ilki idi. Hocaları, Eğitim Bakanı tarafından atansalar da, Berlin Üniversitesi'nde bugün ülkemizde hayal bile edemeyeceğimiz akademik özgürlüklere sahiptiler. Bugün Lima Bildirgesinde somutlaşan akademik özgürlüklerin büyük bir kısmının Berlin deneyinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Berlin Üniversitesi'nin olağandışı başarısı, aynı model ile Breslau (1811), Bonn (1818) üniversitelerinin kurulmasını sağladı. Almanlar böylesi başarılı bir deneyden gerekli dersleri çıkararak gereğini yerine getirirken, **Doğramacı** ve arkadaşları 1980 öncesinde ODTÜ'nün kısa zamanda gösterdiği başarıları, incelenmesinde yarar olan bir deney olarak görmemiş, ODTÜ 2547 yasa ile cadı kazanına atılmış ve bu başarılı deneyden hiçbir ders çıkarılmamıştır.

Alman üniversitelerine geri dönersek, onların bu dönemde, kütüphaneleri, laboratuvarları ve araştırmaları ile dünya genç bilim adamlarının, özellikle de ABD genç bilimcilerinin bulunmak için can attıkları yerler haline geldiklerini görürüz. Öte yandan, TC Maliye Bakanlığının Türkiye üniversitelerinde yabancı uyruklu araştırma görevlilerine çalışma izni vermemesi, YÖK düzeninde ülkemiz üniversitelerinin yaşamak zorunda oldukları basit ama bir türlü aşılamayan zorluklarından birisidir. Böylelikle bir devlet politikası olarak ülkemizde okutulan sayıları onbine yaklaşan "Türki ve Akraba Topluluklar" öğrencisinin araştırma görevlisi olarak üniversitelerimizde çalışıp yüksek lisans öğrenimi yapmaları olası değildir. Ama yıllardan beri gerçekler öylesine saptırılmıştır ki, bu dönem Almanyasına bakılıp, öğretim üyelerinin, bakan tarafından atanması veya kürsü biçiminde bilimsel örgütlenme bile savunulabilinir, yeter ki o örnek kimilerinin iktidarının devam etmesini sağlasın. Kanımca alınması gereken ders, savaşın yarattığı moral çöküntünün nasıl olup da kısa bir sürede öğrenme ve araştırma aşkı yarattığı ve bunun nasıl kurumlaştığı olmalıdır.

AMERİKAN MATEMATİĞİ NASIL CANLANDI?

Yukarıda değindiğim gibi, Alman üniversitelerinin bu dönemdeki başarısı ve bir ölçüde Almanya'nın ucuzluğu Amerikalı doktora adaylarının bu ülkeyi seçmesine neden oldu. Bu öyle bir boyutlara ulaştı ki 20. yüzyıl başında Kuzey Amerika'da çalışan matematikçilerin yüzde 20'si Almanya'da doktora yapmıştı. Bu akım kısa sürede Amerika'da üretilen matematik düzeyini Avrupa'daki düzeye taşıdı. 19. yüzyıl ortalarında Amerika'da varolmayan matematiğin böylesi bir düzeye çıkmasında Almanya'da eğitim gören ve öğrenciliğin ötesinde bilim elçisi gibi davranan matematikçilerin katkısı yadsınamaz. Bilindiği gibi ülkemiz de benzeri politikalar izlemekte ve sayıları 4226 olan ve ülkemizdeki araştırma görevlilerinin yüzde 25'ini oluşturan gençler yurt dışına gönderilmektedir. Ancak karşılaşılan başarısızlık büyük ölçüde yurt dışına gönderilenleri seçenlerdedir. Yılda 300 milyon ABD doları mertebesinde bir kaynağı bu işe ayıran ulusumuza yetkililer başarısızlığın hesabını vermelidirler.

> Ortaya çıkan kurumlar arasında üniversitelere düşen görevler net biçimde belirlendikten sonra onlar arasında işbirliği ve evrensel görevlerini yerine getirebilmeleri için yasal düzenlemelere girişilmelidir. Böylesi temel sorulara yanıt vermeden üniversitelerimizde yeni bir yapılanmaya gitmenin anlamsızlığı açıktır.

Bu bağlamda ODTÜ'de gerçekleşen bir ütopyayı sizlerle paylaşmak isterim. 1980 öncesi ODTÜ Matematik Bölümü taşradaki yüksek lisans öğrencileri için yüksek lisans yaz okulları yaptı ve bu okullar TÜBİTAK tarafından desteklendi. İlki ODTÜ'de yapılan yaz okullarını, Trabzon ve Çanakkale'de yapılanlar izledi. Bir taraftan YÖK karanlığı, diğer taraftan o zamanki TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu Yöneticisinin kariyerist tutumu nedeni ile yaz okulları öldü. Ancak Ankara'daki Matematik Bölümleri, ilgili Fen Bilimleri Enstitüleri, ODTÜ Rektörlüğü ve TÜBİTAK'ın maddi katkıları ile yüzü aşkın öğrenci bir yüksek lisans yaz okulunu geçen yaz yaşama geçirdiler ve bu okulda yüzü aşkın öğrenci ders aldı. Benzeri bir okulun bu yaz da yapılabilmesi için çalışmalar sürüyor. *Bilim ve Ütopya* okuru genç matematikçileri gelişmelerden haberdar edeceğiz.

19. yüzyıl sonlarında canlanan Amerikan matematiğinde Almanya'da okuyan matematikçilerin ve bu ülkeye dışarıdan gelen matematikçilerimizin katkısı azımsanamaz. Örneğin 1892 yılında açılan Şikago Üniversitesi, Matematik Bölümünü 1855-1896 yıllarında Almanya'da yaşayan **E. H. Moore**'a emanet eder. O da Berlin mezunu ve Götingen'de doktora yapan **Oskar Bolza** ve **Heinrich Maschke**'yi çağırır ve Şikago kısa zamanda Kuzey Amerika'nın en önde gelen matematik merkezlerinden biri olur. Benzeri bir gelişme de kurucusunun adı ile anılan özel bir üniversite olan John Hopkins üniversitesinde yaşanır. 1876'da kurulan bu üniversitede ağırlık yüksek lisans öğrenimindedir ve araştırmanın akademik görevler arasında önde gelenlerden olduğunun kabul edildiği ilk üniversitelerden biridir. John Hopkins Üniversitesi Cambridge'in sahibi İngiliz Kilisesine sadakat yemini etmediği için diplomasını alamayan ve üstün öğrenciliğinin sağladığı yüksek lisans bursunu kullanamayan **James Joseph Sylvester**'ı (1814-1897) kadrosuna katar. İngiltere'de emekli olduktan sonra John Hopkins'e giden **Sylvester**'e ödenen yıllık maaş bugünkü Profesör maaşı olan 75 bin dolar ile karşılaştırılamazsa da o günler için bir rekor olan 6 bin dolardır. Üretken bir araştırmacı ve iyi bir hoca olan **Sylvester** belki de bu ülkedeki matematiğin yükselişine en büyük katkıyı yapmış kişidir. Amerika'da yayınlanan ilk matematik dergisi olan "American Journal of Mathematics"i de çıkaran o olmuştur (1878)

Andığımız olumlu gelişmeler kısa zamanda meyvalarını vermiş, örneğin yeni kurulan Şikago Üniversitesi 32 matematik doktorası verirken, 1862'den beri doktora veren Yale aynı sürede 15, 1873'den beri doktora veren Harvard ise 9 doktora verebilmiştir.

YÖK'LE KAYBEDİLEN YILLAR

Dışarıdan gelen katkının ne denli etkili olabildiğinin örneklerini gördükten sonra ülkemize dönelim. Dağılan Sovyetler Birliği matematikçileri (ve diğer bilimadamları) tüm ülkeler tarafından kapış kapış kapılırken YÖK'ün kılı bile kıpırdamamıştır. Ülkemize gelen kısıtlı sayıda bilimadamı da uluslararası kuruluşların zorlaması ve TÜBİTAK sayesinde gerçekleşebilmiştir. Zaten yabancı bir bilimadamını ülkemize getirebilmek, altı aydan fazla süren bürokratik işlemleri içerdiğinden gerçek bir cesaret işidir. YÖK bu konularda bırakın yardımcı olmayı, tam tersine bürokrasiyi artırmıştır. Pekiyi, o zaman neden YÖK'ün varlığını sorgulamıyoruz?

Amerika'daki matematik temposunun artması bugün de yaşayan önemli matematik dergilerinin doğmasına neden olmuştur. Örneğin, 1888'de Colombia Üniversitesi'nde kurulan matematik kulübü 1894'de, bugün 40 bini aşan üyesi ile dünya matematikçilerinin en önemli örgütü olan, American Mathematical Society adlı derneğe dönüşmüş ve bu derneğin 1891'den beri yayınlanan *Bulletin* ve 1900'den beri yayınlanan *Transactions* adlı dergileri bugün de özgün araştırma yayınlıyan önemli matematik dergileri olmuşlardır.

Almanya ve ABD örneklerinde gördüğümüz gibi YÖK ile kaybedilen 15 yıl hiç de azımsanacak bir süre değildir. Türkiye bilimi kişilerin tekelinden kurtarılmalı, üniversitelere ve hatta bilim dallarına kendi özelliklerini yaşatabilme şansı tanınmalı ve belki de en önemlisi herkese söz hakkı verilmelidir. Böylesi bir amaca ise ancak temel ilkelerin ve kurumların belirlendiği özlü bir Çerçeve Yasa ile ulaşabilir.

Bilim ve Ütopya dergisi, Haziran sayısında üniversitelerimizin ve ülkemiz biliminin sorunlarını geniş olarak işleyecek. Haziran ayında buluşmak umudu ile.

Yapay zekâ

Zeki İlker DOĞAN

Bir gün bir bilgisayar "Cogito, ergo sum" derse sakın şaşırmayın. Bilgisayar dünyasının en az tanınan alanı olan Yapay Zekâ, bilgisayarlarla donanmış makinalara, düşünme, algılama ve kendi kendine öğrenebilme yeteneklerini kazandırmak için gelişiyor. Mekanik ve elektronik bir araç nasıl düşünebilir demeyin. Bunun da yolları var. Elbette sahnede olan gene programlar. Ama bunlar klasik anlamda programlar değil. Gerekli bilgileri, bağıntıları, önermeleri verin ve sorunuzu sorun. Eğer verileriniz çelişkili değilse ve bu veriler yardımıyla bir insan düşünerek bu soruyu cevaplayabiliyorsa, bilgisayar da doğru yanıtı verecektir. Hem de daha kısa sürede!

Metin Çağlayan'ın PC Magazine'de yayınlanan bir karikatürü.

BİLGİSAYARIN TANIMI

"Bilgisayar nedir?", oldukça kısa ama bir o kadar da karmaşık bir sorudur. Bilgisayarı, basit anlamda bilgi sayan, işleyen bir alet olarak tanımlarsak, abaküsü de bilgisayar olarak ele almak gerekirdi ve bilgisayar tarihi MÖ 4000 yıllarına kadar uzanırdı. Ancak bilgisayar sadece bilgi işlemez. Bilgisayarın tanımında yer alması gereken önemli özellikler vardır. Mesela bilgisayarlar elekroniktirler. Bilgisayar donanımında mekanik parçalar olmasına rağmen en önemli bileşenleri (mesela işlemcisi) elektroniktir. Ancak bu özellik bir bilgisayarı bir bulaşık makinesinden farklı kılamaz. Bilgisayarların bir diğer özelliği ise programlanabilir olmalarıdır. Bu programlanabilirlik özelliğiyle, bir bilgisayar belirlenmiş bir sırayla bazı işlemleri gerçekleştirerek (program komutları) dışarıdan aldığı verileri saklayabilir, sakladığı verilere yeniden erişebilir, bunların üzerinde toplama, çıkarma, bölme, çarpma, üs alma ve mantıksal işlemler kullanarak hesaplar yapabilir. Bu özellikler artık gelişmiş hesap makinelerinde de vardır. O zaman bilgisayarı bilgisayar yapan bir özellik olmalıdır. Bu özelliğe *genel amaçlılık* diyoruz. Programlanabilen bir bulaşık makinesinde personel kayıtları tutamayacağınız gibi, programlanabilir bir hesap makinesinde de yazı yazamazsınız. O zaman bilgisayara tam bir tanım vermek gerekirse şöyle diyebiliriz: "Bilgisayar *genel amaçlı* olarak programlanabilen, sırası belirlenmiş işlemleri, dört işlem, üs alma ve mantıksal karşılaştırmalar kullanarak çalıştıran ve bunlar aracılığıyla dışarıdan aldığı verileri saklayan, veriler üstünde işlemler yapabilen, daha önceden sakladığı programları çalıştırabilen elektronik bir araçtır." (Yeterli bir tanım sayılabilir)

NE VE NASIL?

Bu tanımda özellikle "sırası belirlenmiş işlemleri" dizgisine dikkatinizi çekmek istiyorum. Yani bilgisayarın yapmasını istediğimiz işlemleri önce belirleyeceğiz ve bunu programlayacağız. Sonra bilgisayar bize sonuçlarını verecek. Sonuçta, bugün yazılan programlarda bilgisayara verilen komutlar, bilgisayara NE yapacağını söyler. Örneğin a=b+2 gibi bir komutu bilgisayara verdiğiniz zaman öncelikle bilgisayarın b'deki sayısal değeri bilmesi gerekir. Eğer bunu biliyorsa daha doğrusu biz daha önceden bilgisayara b'nin hangi değeri taşıdığını öğretmişsek, o, bu değere 2 ekleyerek, sonucu a'ya atar.Bu çok basit bir komut olmakla birlikte, programlama mantığında yer alan bütün komutlar hep aynı biçimdedir. Bu komutların özünde de bilgisayarın NE yapması gerektiği yatmaktadır.

O zaman insanın çözebileceği bir işi neden bilgisayarlara yaptırıyoruz? Bu kadar mükemmel olarak nitelendirilen bu makinelerin insandan daha fazla şey yapması gerekmez mi? Buradaki ince nokta, bilgisayarların insanlardan daha hızlı ve daha güvenilir olmasıdır. Yüzlerce personelin kayıtlarını bir defterde tutmak, istenen bir personeli arayıp bulmak, çeşitli özelliklere göre personelin listesini çıkarmak, yeni bir personel eklemek veya bir personelin kaydını iptal etmek gibi zahmetli işler gerçekten çok zaman alır. Ancak bu amaca yönelik yapılmış bir program bütün bu işleri saniyeyle ölçülecek süreler içinde gerçekleştirebilir. Bunun yanında bilgisayarlar daha güvenlidirler. İnsanlar hata yapmadığı sürece, bilgisayarlar asla hata yapmazlar.

Bu kadar güzelliklerinin yanında, bir bilgisayarın yapamayacağı şeyler var mı? Elbette, bilgisayarların da beceremediği işler vardır. Örneğin yemek yiyemezler, gülemezler, algılayamazlar, düşünemezler, yorumlayamazlar ve karar veremezler. Ayrıca insanın çözemediği bir problemi de çözemezler.

Yani klasik programlama mantığı çerçevesinde, bilgisayarlara NE yapacaklarını değil de, NASIL yapacaklarını öğretemeyiz. Bir bilgisayar x=5+2 işlemini yapabilir. Ancak "x=3y, y=5z ise x'in z cinsinden değeri nedir?" sorusunu cevaplayamaz. İnsanların ispatlayamadığı bir teoremi de ispatlayamazlar. Onlar ancak NE yapması gerektiğini alır ve işlemi yaparlar. Tıpkı bir padişahın dalkavukları gibidirler; aptal, aciz ve zavallı...

Peki, bilgisayarları biraz daha zekileştiremez miyiz? Onlara karar verme, düşünme, yorumlama gibi özellikler kazandırabilir miyiz? İşte Yapay Zekâ dediğimiz alanın uğraş konusu ve amacı da burada başlıyor. Arka arkaya işlenen elektronik komutlardan oluşan programların dışında, öyle programlar yazalım ki, bilgisayar donanımlı bir makine, bu program sayesinde "düşünebilme", "öğrenebilme", "algılayabilme" gibi yetenekleri kazansın.

YAPAY ZEKA'NIN DOĞUŞU

Yapay Zekâ tarihine baktığımızda, karşımıza ilk gelen isimlerden biri **Alan Turing**'dir (1912-1954). **Alan Turing**, "Bilgisayarlar düşünebilir mi?" tartışmasını ilginç ve ciddi bir biçimde ortaya attı. **Turing**, "Taklit Oyunu" adı verilen bir oyunla, Yapay Zeka konusuna çok güzel bir tanım getirdi. Taklit oyununda bir erkek, bir kadın ve üçüncü bir şahıs vardır. Üçüncü kişi erkek ve kadını göremez bir konumdadır. X ve Y olarak isimlendiren kadın ve erkeğe sorular sorar. Cevaplar kağıtta iletilir üçüncü kişiye. Oyunda erkek sürekli yanıltıcı cevaplar vermelidir. Böylece üçüncü kişi X ve Y'den hagisinin kadın hangisinin erkek olduğunu anlamaya çalışır. Tabi bunu başarabilmek için, cevaplar üzerinde düşünmesi, onları yorumlaması ve karar verebilmesi gerekir. **Turing** bu oyunda erkeğin yerine bir bilgisayar olursa ne gibi bir sonucun çıkabileceğini düşünür. Zaten kadınla erkeği ayırmakta zorlanan üçüncü şahıs böyle bir durumda da hata yapabilir mi? İşte bu soruyu "bilgisayarlar düşünebilir mi?" sorusuyla eşdeğer görür **Turing** ve eğer bir bilgisayarla bir insanı ayıramıyorsak, bilgisayarlar düşünüyordur demektir. İşte bu oyun Yapay Zeka alanında bir klasik oldu ve Turing Testi olarak isimlendirildi.

Bilgisayarların nasıl düşünebileceği konusunda, **Turing**'in bu oyunu iyi bir ön-

derdir. Ancak o zamandan bugünlere kadar, bilgisayar teknolojisinde ve yazılımlar konusunda o kadar hızlı gelişmeler oldu ki, Yapay Zeka konusu bilgisayar dünyasının bâkir bir alanı olarak kaldı. Bu konuda ilk adımda bir mantık teoremleri uygulayıcısı olarak geliştirilen *Logic Theorist*, bir satranç oyunu ve Yapay Zekâ'nın kılavuz dili olan *LISP* ortay çıktı. Daha sonraki dönemlerde de ciddi çalışmalar yapıldı. Ama gene de daha alt düzeyde programcılıkla uğraşan insanlar hiçbir zaman bu işe soyunmadı. Aslında çok karmaşık olmayan ama dışarıdan öyle görünen bu konu üstüne fazla insan eğilmedi, eğilme cesaretini de gösteremedi.

1956'da ortaya çıkan Yapay Zekâ kavramının bilimsel bir tanımı yapılamaz. Bunda, Yapay Zekâ'nın ilgilendiği alanların çok fazla olmasının da etkisi vardır. Ancak genel olarak düşünme dediğimiz zaman, sıkça karşılaşılan Yapay Zekâ tanımı, bilgisayarın algılama, bilgi alma, düşünme ve yorumlama yetilerine sahip olması biçimindedir. Buradaki fiiller, insanda olduğu biçiminde değildir. Yani bir bilgisayarı insan gibi davrandırmak çabası yoktur. Sadece bir program ile bilgisayarın zekice tepkilerde bulunması, düşünerek, yorumlayarak karar vermesi anlamına gelmektedir. Çünkü, bilim-kurgu filmlerinde olduğu gibi, Yapay Zekâ'yla donatılmış bir bilgisayarın kendisine verilen bilgileri kullanarak yeni bilgiler üretmesi mantığı kesinlikle Yapay Zekâ tanımı içinde yoktur. Bununla o filmlerdeki gibi robotların olamayacağını söylemek istemiyorum. Eğer biri ailelerimize, bundan 30-40 yıl önce, bugünkü bilgisayar teknolojisi hakkında bir şeyler anlatsaydı ya dayak yerdi ya da deli olarak mimlenirdi. Benim burada söylemek istediğim, Yapay Zekâ'nın böyle bir kavramı *henüz* içermiyor olmasıdır. Fakat bugün Yapay Zekâ'nın uğraş alanlarından biri olan Robot Bilimi'nde deneme-yanılma metoduyla öğrenmeye çalışan akıllı robotlar düşüncesi vardır. Bu tam anlamıyla başarıya ulaşamamış (bir kaç örnek dışında) bir düşüncedir. Fabrikalarda kullanılan robotlar, belli işler için yapılmış ve NE yaptığını bilen ama NASIL yaptığının asla farkında olmayan bilgisayar donanımlı makinelerdir. Yapay Zekâ'ya duyulan ilgisizliğin önemli nedenlerinden biri de budur. Yapay Zekâ iddia etmekte ama daha fazla bir şey başaramamış durumdadır.

ALGILAMA

Yapay Zekâ'nın yukarıda verdiğimiz basit tanımındaki en önemli nokta, bilgisayarın algılama özelliğidir. Bir bilgisayar nasıl algılayabilir? Bilgisayarın algılaması, insandan çok farklı olmaktadır. Örneğin bir evde yangın çıktığında otomatik olarak çalışan ve tavandan yere doğru su püskürten fıskiyeler vadır. Bunlar yangın olduğunu nasıl anlarlar? Tabii ki odanın sıcaklığını kontrol ederek bu karara varırlar. Ancak bunu anlamaları için öncelikle bilgiye ihtiyaçları vardır. Yani "odanın ısısı kaç derece olunca yangın vardır" sorusunun cevabını önceden öğretmek gerekir. Eğer siz bu fıskiyelerin kontrol paneline belli bir süre boyunca ateş tutarsanız, yangın olmadığı halde fıskiyeler çalışacaktır. O zaman bilgisayar donanımlı böyle bir makinenin düşündüğünü söyleyemeyiz.

Yapay Zekâ sistemlerinde de bu tür ön bilgilere ihtiyaç vardır. Ancak diğer mekanizmalar ellerindeki bilgilere uymayan verilerle (algılarla) karşılaştıklarında ya hiçbir şey yapmazlar ya da hatalı bir verinin girdiğini bildirirler. Oysa Yapay Zekâ'da makine sahip olduğu bilgilerle uyuşmayan bir durumla karşılaştığında hemen bu durumun ne olduğunu anlama çabasına girecektir. Daha sonra bu yeni durumu ve özelliklerini de bilgilerine ekleyerek öğrenme işlemini gerçekleştirecektir. Örneğin Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden **Rodney Brooks**'un geliştirdiği, Yapay Zekâ sistemiyle donanmış Attila isimli bir robot, ayakta durmayı ve yürümeyi kendi kendine öğrenmeyi başarabilmiştir. Aynı zamanda yeni durumlara da rahatlıkla uyum sağlayabilecek bir biçimdedir.

BİLGİYLE BAŞLAYAN YOLCULUK

Yapay Zekâ'da başlangıç noktası bilgidir. İnsanoğlunun bilgi dağarcığı gün geçtikçe artmaktadır. Bu bilgiler sürekli gelişmektedir. İnsanlar tarafından hazırlanıp programlanan bilgiler, makinanın anlayacağı biçimde olmalıdır. Programa verilecek bilgilerin biçimi çok önemlidir. Bir Yapay Zekâ sistemine bildiğimiz bütün bilgileri vermek yerine, bilgisayarın soyutlama yapabileceği biçimde vermeliyiz. Bu sayede o kadar bilginin kaydedileceği dev bir alandan ve gerekli bilgiye ulaşmak için bilgisayarın harcayacağı zamandan tasarruf etmiş oluruz. Soyutlama yöntemiyle, Yapay Zekâ sistemi bir nesnenin uçak değil, bir kuş olduğunu anlayabilmelidir. Bilgileri sisteme tanıtmanın çeşitli metodları vardır. Ancak özellikle matematik mantığını oluşturan önermeler mantığı ve birinci derecedeki yüklemler mantığı kullanılır. Bir Yapay Zekâ dili olan PROLOG'da ERKEK (ahmet) önermesi *Bağıntılı Mantık Formülü*'dür ve ya doğru ya da yanlış değerini alabilen bir *iddia*dır. Burada ERKEK *yüklem* ahmet ise *kanıttır*. Birden fazla kanıtın içerildiği yüklemler de olabilir. Örneğin gene PROLOG'da ANNE (ahmet, jale) iddiası "ahmet'in annesi Jale'dir" anlamına gelir. Birinci derecedeki yüklemler mantığında ise çeşitli değişkenlerin matematikteki $\forall$ ve $\exists$ sembolleriyle kullanılması vardır. $(\forall x)\ F(x)$ gibi bir önerme, F'nin tanımlı olduğu alan içindeki bütün x değerleri için F(x)'in doğru olduğu anlamına gelir. Bu yüklemleri birlikte kullanarak, iyi bir biçimde oluşturulacak formüllerle de kullanabiliriz. Bu mantıkların dışında başka mantıklar da, Yapay Zekâ'ya sahip bir sisteme bilgi vermek için kullanılabilir. Ama burada bilinmesi gereken şey şudur: Yapay Zekâ'da bilginin rolü ve verilen bilginin biçimi çok önemlidir.

YAPAY ZEKA, OYUNLAR VE KASPAROV

Yapay Zekâ'nın en hızlı ve en güçlü uğraş alanı ise oyunlardır. Satranç oyunu bu sistemlerin en güzel örneğidir. Kısa zaman önce **Kasparov** ve Deep Blue arasındaki satranç maçını hatırlarsınız. Program **Kasparov**'dan oyun almayı becerebildi. (Gerçekten mi aldı yoksa bu ticari bir hile miydi acaba?) Hâlâ bilgisayar mı yoksa insan beyni mi üstün sorusu tartışılıyor. Bir araştırmaya göre insan beyninin 2 üzeri bir trilyon bit kapasite olduğu söyleniyor. Karşılaştırma açısından örnek vermek gerekirse 1 GB, 2^{33} bite eşittir.

Ancak satranç, kuralları belli ve hamle alternatifleri sonlu bir oyun. Bu durumda kapasitenin ötesinde, hamle kombinasyonlarını akılda canlandırıp en uygun olanını seçme yeteneği önem kazanıyor. Program, satranç oyununda daha önce yapılmış hamleleri incelemez. Onun için o an satranç tahtasının üzerindeki konum önemlidir. Program, bir hamle yaparken çeşitli senaryolar oluşturur. Bir senaryo içinde belli bir hamle sayısı vardır. Bu hamleler sonunda, yani senaryo bitince olacak durumu analiz eder program. Günümüz bilgisayar teknolojisinde, bir program yetmişer hamlelik 200 tane senaryo geliştirebilir. İnsan beyniyse en fazla 30 hamleden oluşan 20 ayrı senaryoyu düşünebiliyor. **Kasparov** için bu miktar 11 hamlelik 14 senaryo. Bu durumda **Kasparov** dehşet bir iş başardı, Yapay Zekâ gene sınıfta kaldı.

SON SÖZ

Algılayabilen, algıladığı nesneleri sahip olduğu bilgilere göre tanıyabilen, öğrenebilen, yorumlayabilen ve düşünebilen bilgisayarlar belki de bir kaç sene içerisinde üretilecektir. Yapay Zekâ üzerinde çalışan insanlar, bunun mümkünlüğü konusunda kesinlikle eminler. Ancak, kendilerine verilen bilgilerin ötesine gidebilecek, öğrenme yoluyla dünyada olup biten herşeyi anlayıp öğrenebilecek robotlar sanırım günümüzden biraz uzaktalar. Ayrıca bu tür robotlar bir tehlike olarak da hayatımızı etkileyebilir. Çünkü Yapay Zekâ sistemlerindeki küçük bir hata yüzünden, sistem bilgileri yönünde karar verdiği ama çeşitli etkenlerden veya alternatiflerden dolayı yanlış olan işleri de yapabilirler (tıpkı filmlerdeki gibi). Belki, torunlarımız hatta çocuklarımız bugünkü Yapay Zekâ konusundaki çalışmaları gördüklerinde gülmekten kırılacaklar. Ama bilgisayarlar şu halleriyle çok yararlı *araçlar* bence. Gene de bilgisayar dünyasının yalnız başına kalmış olan Yapay Zekâ alanına şöyle bir göz atın. Gerçekten ilginç olaylarla karşılaşacaksınız. Hatta masal anlatabilen bilgisayarlarla bile karşılaşabilirsiniz. Bana gelince, çocuklarıma masalları kendim anlatmayı tercih edeceğim. Kendi çayımı da hep kendim demleyeceğim.

KAYNAKÇA

1) J. P. Haton, M. C. Haton; Yapay Zekâ, İletişim Yayınları, 1991.
2) Elaine Rich, Artificial Intelligence, McGraw-Hill, 1991.
3) M. Kemal Arıkan, "Beyin Çağı", PC Magazin/Türkiye Aylık K. B. Dergisi, sayı: 28, Mart'96; 16-18.
4) M. Arslantunalı, İ. Savaşır; Kişisel Bilgisayarlar, İletişim Yayınları, 1992; 7-10.

Türkiye sosyolojisinde saygın bir iz: Mübeccel Kıray

Söyleşi:
Firdevs GÜMÜŞOĞLU
Nalân MAHSERECİ

*Mübeccel Kıray, Türkiye'nin tanınmış sosyologlarından. Kendi ifadesi ile "tam cumhuriyet çocuğu". 1923 yılında doğmuş, Cumhuriyetle aynı yılda. Babası demiryollarında kıdemli mühendis. 12 yıl boyunca istasyon istasyon dolaşmışlar, ailecek. Ortaöğrenimini, İzmir Kız Lisesi'nde yatılı öğrenci olarak tamamlar. Üniversiteyi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, "Türkiye'de sosyalbilimlerin altın çağının yaşandığı dönemde" okur. **Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif** ve **Bedia Berkes**'lerin öğrencisi olur. 1944'de mezun olup, doktora çalışmasına başlar, 1946'da doktorasını tamamlayıp Amerika'ya gider, bir doktora da orada yapar. Türkiye'de yaptığı doktoradan pek kimsenin haberi yok, Ana Britannica'daki **Mübeccel Kıray** maddesinde bile bu ilk doktorasından bahsedilmiyor. Türkiye'ye döndükten sonra, onbir yıl üniversiteden uzak kalmış. Onbir yıldan sonra girdiği doçentlik sınavında, **Behice Boran**'ın öğrencisi olması bazı jüri üyelerinin hoşuna gitmez, İstanbul Üniversitesi'ne bu yüzden alınmaz. ODTÜ'den çağrılır, 1960-1973 arası 13 yıl orada kalır. 1973'de konuk profesör olarak London School of Economics'e gider. Döndükten sonra İTÜ'de ek görevli olarak ders verir. 1978'de İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (İİTİA), sosyoloji kürsüsü başkanı olur. 1982'de YÖK'le birlikte faaliyetleri iyice kısıtlanır. Sağlık sorunları nedeniyle herşeyden uzaklaşır, kızı ve eşiyle Amerika'ya gider. Döndüğünde elindeki doktora tezlerini yayınlar ve emekli olur. Bunlar, **Mübeccel Kıray**'ın hayatının genel hatları. Sözü ona bırakalım.*

"GENÇ KUŞAKLAR BU MÜCADELENİN ZOR KAZANILDIĞININ FARKINDA DEĞİL"

1923'de İzmir'de doğmuşum. Bu herşeyin orta yerinde doğmak demektir. 1880'lerde Girit'ten göçmüş bir ailenin, hem Türkiye'de hem Fransa'da okumuş oğlunun ve gene Giritli, ortaokulu bitirmiş bir annenin kızıyım. Mahalli renkleri abartmayan bir aile. Göçmek, köklerini kopararak gelmek, yepyeni ufuklar açmış onlarda. İzmir'in yaşam tarzı, Girit'ten çok farklı değil. Üstelik büyükbabam esnaf, çarşıda dükkanı var. Bu İzmir'de de üç aşağı beş yukarı aynı, ama gene de zor olmuş elbette. Dolayısıyla babam hem Anadolu'yla, hem eski topraklarla, hem de Batı ile ilişki halinde. En önemlisi, Türkiye'de o zamanlar kısıtlı olan yüksek tahsil imkanını elde etmiş. İstanbul'da Yüksek Mühendis Mektebi'ni bitiriyor. Mezun olup Paris'e gidiyor. Bir müddet kalıyor ve dönüyor. Paris Üniversitesi'nin "Yollar ve Köprüler" diye bir bölümü varmış. Oraya da gidiyor. Bunlar dünyasını genişletmiş. Döndüğü zaman dünyası genişlemeye devam ediyor. Yapılmakta olan Hicaz hattı için Arabistan'a gidiyor. Bağdat hattı Alman parasıyla, Aydın hattı İngiliz parasıyla yapılırken, Hicaz hattı **Abdülhamit**'in Osmanlı parasıyla yaptırdığı bir hat. O mühendislik çevresinin içine giriyor. Bir ara gelip, annemle evleniyor. Annemi, annesine bırakıp gidiyor. Umumi harp patlıyor. Çok zor günler. 1905 mezunu, 1905 ile 1915 arasını böyle geçiriyor. Annemden ayrı, büyük zorluklarla Hicaz hattının paralarını toplayarak, yani Osmanlı parasını alarak önce Şam'a, ordan Halep'e gidiyor. Annem Çanakkale'de her gün haber bekliyor. "Halep, Şam düştü. Ne oldular. Haber yok." diye. Genç kuşaklar bu mücadelenin ne kadar zor kazanıldığının farkında değil, bunu anlatmak istiyorum. Nihayet dönüyor babam. Ama bu seferde işletmeye açılmış olan Adana-Bağdat hattının baş mühendisliğine getiriliyor. Nusaybin'e kadar gidiyor. Annem diyor ki "Bu kadar ayrılık olmaz, beraber gidelim." Gidiyorlar, bütün cephelerde harp devam ediyor. Adana'da Ermenilerin Türkleri katliamı sürüyor. Ordu çekiliyor bir yandan. Babam yerel gruplarla anlaşıyor, demir yoluna dokunmayacaksınız diye. Annem anlatıyor, yürekleri ağızlarındaymış hep, Kürtler mi basacak, Ermeniler mi basacak diye. Sonra mütareke imzalanıyor. O arada bir tahta vagon içerisinde, İstanbul'a hareket ediyorlar. En önemli şey parayı korumakmış. Babam hat komiseri, yüzbaşı veya binbaşı değil, dolayısıyla bunu sıkı tutması lazım. Yolculukta Toroslarda durup, ağaç kesilirmiş, trenin kazanı tekrar yakılırmış. Yirmibir günde İstanbul'a geliyorlar. İstanbul'da bir sene kalıp görevli olarak Ankara'ya gidiyor. Görevi, İzmir hatlarının başını tutmak ve ordan örgütlemeye başlamak. Yunan işgali sürüyor.

Mübeccel Kıray (ön sırada soldan birinci), ailesiyle birlikte.

Babam direk gidiyor; annem, iki çocukla bir İtalyan vapuruna binerek Antalya'ya, oradan da yaylı arabalarla Denizli'ye ve Çiğli'ye gidiyor.

1922'de, dağları tutan efeler var, yardım ediyorlar. Demiryolunun muhafazasını babam o çetelerle temin ediyor. 1923 Şubat'ında doğuyorum. Sonraki aşama normal gelişiyor. Babama İngiliz hattında görev veriyorlar. Görevi teslim edip devlet demiryollarına katılmak üzere, Ankara'dan görev alıyor. Eskişehir, Adana, İzmir vs. dolaşmaya başlıyoruz. 1926-38 arasında babamın demiryolundaki düzenini yaşadım. İstasyonlar her zaman şehrin dışındaydı, lojmanı, yakınında bir mektebi vardı. Şehrin içine çok karışmadan, demiryolunun bazı olanakları kullanılarak yaşanıyor. Ben bu gidiş gelişten dolayı illkokula Eskişehir'de başladım. Bütün hocalarımız seçmeydi. İstanbul'dan getirilmiş lise hocalarına ilkokul eğitimi yaptırırlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin demiryolları politikasının yaşandığı yıllar. Babam da kıdemli mühendislerden biri. İkinci sınıfa gelmeden İstanbul'a geldim, ikinci sınıf bitmeden Balıkesir'e gittim. Her öğretim yılını iki yerde okuyunca, bu böyle olmayacak dedi, ailem. İzmir Kız Lisesi'ne yatılı öğrenci olarak kayıt oldum. Abimi Kabataş Lisesi'ne, ablamı da Ankara'da açılan İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ne verdiler.

İyi eğitim görmüş, devletin bir parçası olarak çalışan bir aile, üç çocuğunu yatılı olarak okutuyor. Bunun iki yönü var; mali bakımdan bunu yapabiliyor olması ve üç çocuğu da okutmanın gerekli olduğunu düşünüyor olması. Çocuğumu okutup ne yapacağım fikri kapalılıktır, dünyadan korkmaktır. Bu fikir 30'larda yoktu. Pek çok aile, benim ailem gibi düşünürdü.

DTCF'NİN ALTIN ÇAĞI

Babam 1938'de ben 9. sınıftayken öldü. Ablam evlenerek Ankara'ya yerleşmişti. Ailem bana, Ankara'da istediğin bölümü oku, dedi. Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, Felsefe anabilim dalını seçtim. O zamanlar sosyoloji, felsefe anabilim dalına bağlı bir bölümdü. Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi, sosyalbilimlerde Avrupa'nın bile yaşamadığı bir altın çağ yaşıyordu o dönemde. **Behice Boran** sosyoloji, **Niyazi Berkes** sosyolojik düşüncelerin tarihi, **Muzaffer Şerif** psikolojik teoriler, **Bedia Berkes** metod dersleri veriyordu. İngilizce hocaları vardı. Almanya'dan iltica etmiş bir etnografyacı vardı. Müthiş bir adamdı. Türkiye'de fikir hayatında Avrupa düzeyinde olan pek çok hoca vardı. Bize bir sosyalbilimcinin umabileceği en iyi temel bilgiler verildi. Hem zevkle okuduk, hem de prensipler edindik. Halen onları kaybetmedim. Etrafımda herkes dökülür ben ayakta dururum.

1944'de diplomamı aldım. Yapacak hiçbir şey yok, harp halâ devam ediyor. Hocalar burada doktora zor olur, şartlar kısıtlı, seni Amerika'ya göndereceğiz. diyorlar. **Behice Hanım**, **Niyazi Bey** orada tanıdıkları hocalara benim için yazdılar. **Muzaffer Şerif**, Amerika'ya dönmüştü. 1944'de doktoraya yazıldım. Aldığım dersler ve bunları veren insanları düşünüyorum da, ortalama bir Amerikan üniversitesinde daha iyisini alamazdınız herhalde. 1945'te Amerika'da North Western Üniversitesi'ne antropo-

Mübeccel Kıray, arkadaşımız Nalân Mahsereci ile (Fotoğraflar: Muzaffer Usta).

loji doktorasına kabul edildim. Üç adım daha atarsam tezi bitireceğim. **Behice Hanım**'a bitireyim mi diye sordum. Pekâlâ dedi. 1946'nın sonunda tezi bitirdim. Doktor ünvanını aldım ve Amerika'ya doktor olarak gittim.

- Tezinizin konusu neydi?

- Ankara'da değişen tüketim normları. Kendiliğinden beşe ayrılan bir tüketim tabakalaşması çıktı. En alt tabaka ile üsttekiler arasındaki fark çok çarpıcı idi. Sonraları ODTÜ'de hocalığa başladığımda **Enver Ziya Karal**'la karşılaştım. **Enver Ziya** o zamanlar dekandı. Neler açtın başıma, ne biçim tez yazdın giderayak, alt tabaka üst tabaka diye, az kalsın doktora vermiyeceklerdi bu tezden dolayı, dedi. Lisede birçok şeyi İngilizce okuyordum. **Behice Hanım** ders alır mısın dedi, alırım dedim. O zaman hocalar da çok hevesliydi ders vermeye. **Behice Hanım**, **Orhan Burian** ile konuşmuş. **Orhan Bey** üç sene İngilizce dersi verdi bana.

ABD'DE ANTROPOLOJİ DOKTORASI

Amerika'da düzgün bir para, ilginç bir çevre, **Muzaffer Bey**'le **Behice Hanım**'ın referansları çok geçerli. Her derste 70 sayfa, bir haftalık okuma veriyorlar. 4 ders var. Bir haftada 280 sayfayı öğrenmek müthiş zaman alan birşey. Bir de bunun ödevi var, notları var. İlk iki sene ileri derecede uzmanlaşmış dersler alıyorsunuz, sonra bir yetenek sınavı yapılıyor. Bu sınavda size eve götürebileceğiniz 80-90 soru veriyorlar, cevaplıyorsunuz. Dürüstce cevaplamak namusunuza kalmış. 150 sayfa mı ne yazdım. Bir hafta sürdü. Doktora talebelerinin oda oda kiratamış olduğu müstakil yerlerde kalıyorduk. Kaldığım yerde aynı sorulardan sınav olan bir arkadaş daha vardı. Onunla akşam üzerleri çıkar yürürdük. Ama bir kelime sınavdan bahsetmezdik. Öyle bir hava yaratmışlardı. O bittikten sonra tez veriliyordu. Tez yazıldı bitti ama İngilizcem hala aksıyor.

Üç sene sekiz ayda bir kez daha doktora aldım. Beş kültürün tüketim konularının ve tabakalaşmalarının kıyaslaması. Okyanus adalarında kadın egemenliğine ve tarıma dayanan bir kültür düzeni. Meksika'da bir çapa tarımı düzeni. Amerikan antropologları sahaya gittikleri zaman hergün yaptıklarını ve gözlemlediklerini tespit ederler. Kendilerine ve hocalalarına üç kopya rapor yazarlar. Biri kendilerinde kalır, biri üniversiteye gönderilir, biri hocasında kalır. Kaybolma, yanma gibi şeyler, mümkün olduğu kadar kontrol altındadır.

İlk gittiğimde bir hafta Newyork'ta Amerikan oryantasyonu geçirdim. Metro nedir falan. Şikago'ya geldiğim zaman beni bölümden karşıladılar. Onlara telgraf çekmiştim. Antropoloji depertmanları öbür büyük bölümler gibi değildir. Kültür farklılıklarını bildikleri için yabancı talebenin ilk başta güçlük çektiğini düşünürler. Ama sonra kendi başınasın. Kütüphaneyi kullanmayı öğrenmek, çamaşır alıp vermeyi öğrenmek, dışarda yemek yiyeceğiniz zaman hangi yer sizin ağız tadınıza uygun onu öğrenmek. Türkiye'den yaşlı bir kadın kalkıyor, Belçika'nın bilmem ne kasabasına fabrika işçisi oğlunu görmeye gidiyor. Elinde tek adres var. Okuma yazma bilmeden, nasıl gidiyor, nasıl buluyor, ne hissediyor. Dünyanın büyüklüğünün farkında olmadığı için büyük bir ihtimalle birşey hissetmiyor. Ben bunlara büyük kahramanlar diye bakıyorum.

Amerika'da herkes "Bu paltoyu Türkiye'de de giyiyor musunuz?" diyor. Çok merak ediyorlar. "Sen istisnasındır" diyorlar. Benim albümlerim odada, gidin bakın, diyordum, gülüyorlardı. Öğrenci davetlerinde içki içilir. Elime bir viski tutuşturdular. O zamana kadar viski içmemiştim, sert midir, değil midir bilmiyorum. Herkes yanıma geliyor. Meğer kontrol ediyorlarmış, nasıl içiyorum diye. Ondan sonra, sen bizimle olabilirsin, dediler. 17 kişilik pansiyonda, iki sene kaldım. Çok iyi kaynaştık.

-Konserlere gider miydiniz? Hangi tür müziği tercih ederdiniz?

- Klasik müzik tabi. Bizim bölümde özellikle caz müziği dinleniyordu. Caz dinlemeye giderken beni davet ettiler. Birinci sınıf caz dinledik, çok etkilendim. Tiyatrodan daha ucuzdu, barlarda çaldıkları için. Ankara Üniversitesi'nden tanıdığım bir kız arkadaşım, Newyork'dan ziyaretime geldi. Konsolosluktan tanıdıkları varmış, onu aradılar. Buluştuk. Güzel bir yemek yedik. Bir gece evvel pansiyondan arkadaşlarla birlikte Şikago'nun en belalı yeri sayılan, yalnız yürüyemeyeceğiniz bir zenci mahallesinde caz yapılan bir bara gitmiştik. Saksofonu çalan, Newyork'tan gelen arkadaşımın omzuna ellerini koydu, senin için ne çalayım, dedi. Ertesi gece Konsolos'taki çocuklarla yemekten sonra n'apalım diye düşününce, arkadaşım, dün akşam gittiğimiz yere gidelim, dedi. Bizi kapıda karşıladılar, aynı saksofoncu geldi, iltifatlar etti. Bir sürü müzisyen zenci. Neyse bizi arabayla eve bıraktı delikanlılar, bir daha da aramadılar.

"ERKEK ÖĞRENCİLER YURTDIŞINDA UYUMSUZLUK ÇEKİYOR..."

İkinci Dünya Savaşı'nda anti-faşist blokun parçası olmak şeklinde açıkladım fikrimi. Fikri ortaya koyduğunuz zaman, paylaşan bir sürü insan çıkıyor ortaya. Anti-faşist grupla birlikte hareket etmek istiyordum. Seneler sonra Amerika Haberler Bürosu'nda bir tür kültür ateşesi gibi çalıştım, İstanbul'da. Amerika'ya bursla yedi erkek, yedi kadın öğrenci gönderilecek. Türk jüri üyelerinin bazıları bu kızlara verdiğiniz burslara yazık olur, evlenir bir şey yapmazlar, dedi. Biz gönderdik. Derken haberler geldi, giden bütün erkek öğrenciler uyumsuzluk çekiyor. Yemekleri yiyemiyoruz, yatak düzenine alışamıyoruz, diye. Ben bunu birçok konferansta anlattım. Türkiye'de aile ilişkilerinin sonucu bu durum. Giden bütün kızlar diploma aldı. Bazıları orada doktoraya devam etti. Erkek öğrencilerin galiba altısı geri döndü.

- Dönemle ilişkisi var mı acaba? 1940'larda giden öğrenci grubu ile kıyaslarsak?

- Çok büyük fark var. Amerika harpten çıktığı dönemlerde daha hoş görülüydü. Özellikle anti-faşistlere. 60'lardan sonra sertleşmişti. Ama bunda Türkiye'nin de payı var. Cami açılar, kızların başı kapandı. Hepsi Eğitim Bakanlığı bursluydular. Biz müslümanlar diyorlar, biz Türkler demiyorlardı. Şimdi ikisinin arasında bocalıyorlar.

- Üniversiteden sizi neden reddettiler?

- Dil-Tarih mezunu olduğum için. Ben geldiğimde **Behice Hanım** içerdeydi. Üniversiteye müracaat ettim, burun kıvırdılar. Ablamın, abimin çocukları olmuş ve beni sırtlarında taşıyacak halleri yok. Amerika Haberler Bürosu'nda iş buldum. Kültür işlerinden sorumluluk. O arada evlendim.

- Eşinizle nasıl tanıştınız?

- O zamanki ilerici öğrenci hareketinin içindeymiş, **İbrahim**. İngilizce dersi almak istiyor, Amerika'ya gitmek üzere. Benim ismimi vermişler. Ders verir misin diyerek geldi.

- Uzun süre arkadaşlık ettiniz mi?

-Bir sene kadar. Bir yıldan önce evlenebilirdik ama iş bulmak zorudaydık.

- Aileler açısından bir sorun çıktı mı?

- Benim ailem açısından sorun yoktu. Evlenmeye karar verdim, dedim. Akşam yemeğinde idik. Herkes durdu. Fena huylarımdan biri. Şaşırdılar. Oturup konuştuk, bir problem olmadı. Bizim ailede herkesin fikrine saygı gösterilir. Sonra **İbo** geldi.

- Tören yaptınız mı?

- Hiçbir tören yapmadık ve ablam kahroldu.

- Kaç yılında evlendiniz?

- 52'de. Bütün gençler, hayatın ve sorunların onlarla başladığını zannediyor. Halbuki bunların hepsini bizde, bizden öncekilerde yaşamıştır. Benim annem babam da yaşamış. Onlarda sevişerek evlenmiş. Yaşıtlarımın benden farkı olmadı. Hepsi dans etti, kırlarda gezdi, içkiler içti. İşte, çocuk sahibi oldu. Benden sonra çok daha kapalı, baskılı çevrelerden insanlar geldi. Onlar bunları ilk defa kendilerinin yaptığını zannediyor. Şimdi tam ismini ve yazarını hatırlamadığım bir kitap var. Galiba "Neyzi ile meyzi". Bakın 1800-1917'lerde neler yapmış bu ailenin üyeleri. Bu kendi içine dönüklük, ki ben bunu köylülük diye özetliyorum, ne kadar çabuk biterse Türkiye o kadar çabuk kurtulur. Bu düşüncelerle hangi erkek çocuk girişimci olur da, dışarıya açılır.

- Bunu kırmanın yolu nedir?

- Modern insan, laik insan yetiştirmek. Çocukları ilk eğittiğiniz yer okul. Ama eğitecek öğretmenleri de yetiştirmek lazım. Dünya değişiyor. Benim gençliğimde bir film vardı. "Vadim o kadar yeşildi ki" diye. Kömür madenlerini anlatıyor. Şimdi kömür madenleri kapandı. İnsan hayatı çok kısa bunlar için.

-Bir dönem tutuklandınız diye biliyorum.

-Evet, yirmi ay. Soruyorsunuz diye söylüyorum. Yoksa sözünü bile etmem.

-Bir hafta veya bir ay hapis yatıp bunu sermaye olarak kullananlar da oldu.

-Ona çok kızıyorum işte. Ne şereftir, ne de kusurdur. Bunlar hayatın cilveleri, Türkiye'de böyle şeyler her zaman olur. Onun için son derece ucuz insan muamelesi yaparım bunu şeref diye ortaya sürenlere. Kim demiş Sansaryan Han Metris'ten hafif diye. **İbo**'yla beraber girdik, beraber çıktık.

Kızım **Emine** doğdu. Eşim Sivas'a doktorluk yapmak üzere gitti, ben de Ankara'ya ablamın yanına. Abbot'ta mütercimlik yapıyordum, oradan ayrıldım. Bu arada **İbo** Yakacık Hastanesi'ne tayin oldu, İstanbul'a döndük. **Emine** altı aylık. Doçentlik aşkım vardı. Bir arkadaşımını kızı bebeğe bakmayı önerince, haftada iki üç öğleden sonra Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne gitmeye başladım. Kitaplar için değil, sakin bir yerde okuyup yazmak için.

DOÇENTLİK SINAVI

Senenin sonunda "Gösterişçi Tüketim" konusunda yaptığım tez bitti. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne verdim. **Yavuz Abadan** orada kürsü başkanıydı. "Tezini alırım" dedi. Mart'ta verdim, Mayıs'ta 141'lik oldu **Yavuz**. Jüriler yeniden kuruldu, **Seha Meral**, **Sadun Aren**, **Fehmi Yavuz**, İstanbul'dan da **Ziyaet-**

☞

tin Fahri Fındıkoğlu, yeni jürinin üyeleri. Ben daha önce Amerika'dan gelir gelmez, hem **Hilmi Ziya**'ya, hem de **Ziyaettin Bey**'e "Benim iki tane doktoram var, İngilizce'de yayınım var" diye müracaat etmiştim. **Fındıkoğlu, Behice Hanım**'ın talebesiyim diye yüzüme bile bakmadı. **Hilmi Ziya** biraz çekingendi, ne yapılabilir deyip durdu.

Neyse ben doçentlik imtihanına Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi adayı olarak girdim. **Seha Meral** çok ilginç sorular sordu, **Sadun Bey** de öyle. Müthiş bir hava oldu, iş imtihandan çıktı, sen bize ne verebilirsin, biz sana ne verebiliriz şeklinde karşılıklı konuşmaya dönüştü. Kendi deneyimlerinden örnekler veriyorlardı, ben de bu şöyle de anlaşılabilir gibi yorumlar yapıyordum. **Fındıkoğlu** "Siz kimsiniz, biz sizin hakkınızda hiç birşey bilmiyoruz" dedi. "Dosyada var efendim" dedim, önünde dosyam vardı. "1950'de Amerika'dan döndüğümde ilk müracaatımı size yapmıştım, hiç üstünde durmadınız" diye ekledim. "O kadar müracaat var ki" dedi. Çok müracaat olduğu için önemli başvuruların atlandığını söyleyip durdu diğerlerine. Oysa sosyoloji bölümünde asistanlığa bile çok müracaat olmazdı, o zamanlar. Doçentlik ünvanını böyle aldım. Aynı jürinin önünde, deneme dersi vermem gerekiyordu. Dersi verdiğim amfi dolu. Dersten çıktım öğrenciler etrafımı aldılar, gidemiyorum. Beni doğal hoca zannettiler, soru soruyorlar. Nihayet **Seha Meral** geldi, beni çekti. "Ankara'ya gelir misin?" dedi. "Önce İstanbul'da denemeliyim"dedim. Ertesi gün **Fındıkoğlu** duvar. İstanbul Üniversitesi katiyen olmayacak. İbo Ankara'da ihtisasa devam ediyordu. Ben de Ankara'ya gittim. Siyasal Bilgiler kapalı bir yapıydı. **Seha Meral**, tek başına beni almak için yetmiyordu. Derken, ODTÜ'den teklif geldi.

ODTÜ'DEKİ YILLAR

Amerika'dan döndükten sonra onbir sene ortalıkta geçmişti ve 1960 yılında ODTÜ'ye girdim. ODTÜ'de sosyalbilimler diye genel bir bölüm vardı. O zamanlar Hukuk da vardı ODTÜ'de, sonradan kaldırdılar. Müthiş bir hevesle başladım. ODTÜ'de daha kimsenin ünvanı yok, herkes yeni. Doçent olarak derslere giriyorum, yaşım da var, öğrenciler beni kırk yıllık hoca zannediyor. Halbuki ilk defa derse giriyorum. Sonra ODTÜ büyüdü, rahat çalışma ortamları oluştu. Türkiye'nin en iyi sosyalbilim bölümü ODTÜ'nünki oldu. Tek kişi olarak başlayıp, ondört kişiye kadar çıkardık. 1972'den sonra Türkiye'de yaşanan her türlü kısıtlama orada da yaşandı. 1973'e kadar orada kaldım, sonra ayrıldım.

-Öğrenci hareketinin yoğun yaşandığı dönemde üniversitedeydiniz. Olayların size yansıması nasıl oldu?

-Çocukların kendilerini olur olmaz hareketlerin içine atmalarına karşıydım. 68 kuşağının silahlılarının "Karı bir milimetre kımıldamıyor" diye, şikayet ettiklerini duyardım. Masamın üstüne tabanca koyup konuşurlardı: "Ahmet'i geçireceksin, Mehmet'i geçireceksin"diye. Hayır derdim. Akademik konsey toplantılarına giderdik, kurşun atarlardı korkutmak için. Biz zaten insancıl kararlar alıyorduk, ODTÜ'de faşizm yoktu. Güzel güzel elleriyle getirdiler. O gürültü içinde, rahat çalışma ortamı kalktı. Hiçbir şey öğrenemediler. Akademik kariyerde kaldığınız zaman analizlerinizi gençlere aktarabilirsiniz, silah koyduğunuz zaman, kime ne kabul ettirebilirsiniz. O dönem sosyalbilimlerden mezun olmuş herkes akademik çevreye girdi, eser verdi. **Ayşe Öncü, Sencer Ayata, Ayşe Ayata, Bahattin Akşit, Feride Acar, İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı** o devrede yetişmiş insanların bazıları. Türkiye'nin şartları silahlı hareket oluşturmaya elverişli değil.

Mübeccel Kıray eşi İbrahim ve kızı Emine ile birlikte. Emine Kıray'ın Massachusetts Teknoloji Enstitüsü(MIT)'nde doktora derecesi aldığı gün.

"20 YILDA BİR BİÇİLİYOR SOSYALBİLİM"

-İyi yetiştiğini söylediğiniz öğrenciler hangi yıllarda yetiştiler?

- 1960'dan 73'e kadar. 73-78 arası önemli bir boşluk oldu. Sekiz kişi birden ayrıldık, hoca kalmadı. Eğitim havası kalmadı. İnanılmaz bağnazlıkta bir adamı rektör yaptılar. Dersleri teybe alıp, polise veriyorlar. Bölüm seksenlerde tekrar toparlanır gibi oldu ama hiçbir zaman ilk yoğunluğuna ulaşamadı. Tıpkı Dil-Tarih'te olduğu gibi. Yirmi yılda bir biçiliyor sosyalbilim. Şimdi en büyük tehlike mantar gibi açtıkları üniversitelere dolan ilahiyatçı ve bağnaz tarihçi gruplar. Onların hepsine sosyalbilimci diyorlar. Ne olacak Türkiye'de sosyalbilim, bilmiyorum. Oysa Yunanistan'dan, Avusturya'dan çok daha iyi sosyalbilim var Türkiye'de. Ama yoğunluğu yok.

1973'te London School of Economics'e gittim. Mısır ve Norveç'e gittim. Sonra gelip İTÜ'de ek görevli olarak derslere girdim. İşi o kadar ciddi tutmuşum ki rektör benim tam gün çalıştığımı zannediyordu, beni bulamayınca sitem ediyordu: "**Mübeccel Hanım**, hiç yerinizde yoksunuz", diye. Bir defasında "Siz farkında mısınız ben ek görevli olarak çalışıyorum" deyince, adam mosmor kesildi. Öğrenciler çok meraklıydı. Üniversiteye birincilikle girmiş çocuklarla TRT 2'de bir program yapmışlardı o yıllarda. Birincilikle girip, birincilikle bitiren **Burak Boysan**'a "Seni en çok etkileyen hocalar kimdi?" diye sormuşlar. O da beni söylemiş. Onlar orada altı sene okuyorlar. Ben onlara iki sene iki ders verdim sadece. Şaşırdım tabi. Mesele tutarlı bir bilgi aktarma meselesi. Dolayısıyla ben Teknik Üniversite'de "iz bırakmış" oldum. 75'ten 83'e kadar ek görevli olarak, ama herhangi bir hoca gibi çocukları aydınlatmaya çalıştım. Sonra Marmara Üniversitesi'ne girdim, kamu yönetimi bölümüne. Şehir, şehirleşme, göç gibi konuları veriyordum. 82 oldu, YÖK geldi. Benim faaliyetimi son derece kısıtladılar. Oranın temel öğelerinden biriydim, bana danışmadan Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü açtılar, ben Fransızca veremem. İngilizce İktisat Bölümü açtılar, iktisat veremem, iktisada giriş verebilirim. Bu arada bir doçentlik imtihanına girdim, jüri üyesi olarak. Güya YÖK uygun adayı bilgisayarda bir tür kurayla seçiyor. Ben, AÜ'den, İÜ'den ve BÜ'den birer hoca. Teze baktık, en çok beş sayfalık bir din propagandası. Müslümanlıkla ilgili en alelade bilgi. İlahiyat Fakültesi'ni ilgilendirir bile diyemeyeceğim kadar pespaye. Bir yayın listesi var, hepsi Milli Görüş Teşkilatı'nın propoganda materyali. Bunlar legal şeyler olabilir ama, doçentlik imtihanına gelebilir mi? Diğer jüri üyeleri kıvranıyor. Onlara "Bakın" dedim. "Her türlü oy verebilirsiniz. Ama inanılmaz bir gerekçe yazar, şerh yazar altına koyarım, kabul etmediğime dair." Sindiler. Boş konuşmadığım için konuşmalarımı insanlar ciddiye alır. Gereği kadar araştırılmamış bir konu diye imzaladık. Bunu adaya tebliğ etmek için odaya çağırdık. Jüri başkanı "Sizin çalışmanızı yeterli bulmadık" dedi. Aday "Olamaz" dedi ve "sizin kaybınız" diye de ekledi. Başına ne atsam diye düşündüm. Beş gün sonra kalp krizi geçirdim. Sekiz ay, kriz doğallaşıncaya kadar herşeyin dışında kaldım. Sonra da ailece Amerika'ya gittik. Döndüğümde üç tane doktora tezi vardı elimde; onları bitirdim. Hepsi yayınlandı ve emekli oldum.

-1930'larda, 40'larda, ailenizle ilgili olarak anlattıklarınızdan çıkan, halka güvenen bir hava var.

-Babamın mektuplarını bulduk. İnanılmayacak bir idealizm ve fedekârlıkla doluydu. Hiçkimse kimsenin başına tabancayı dayayıp da işleri değiştirmiyor. Hiç kimse kimseye örtündün de, açıldın da demiyor. Katılan isteyerek katılıyor.

MENDERES DÖNEMİNİN OLUMSUZ ETKİSİ

-Bu ne zaman, ne oldu da değişti?

Menderes zamanında değişti. Menderes birden popülist politikaya döndü. Cumhuriyet'i kuranların belirli, disiplinli bir program tatbiki vardı. Öşür kalkacak, deneme çiftlikleri kurulacak, ıslah tohumları yayılacak, köylü kalkınacak. En ucuz, en yaygın eğitim, laik eğitim, yani Köy Enstitüleri. İnanılmaz bir sanayileşme, inanılmaz bir yol politikası. İyi bir ilkokul eğitimi. Kızları aileden çekebilmek için enstitü hareketi var. Ortaokula göndermiyorsanız, buraya gönderin diye. O zaman hocalar eğer kasabada ütülü elbiseli birini görürseniz bilin ki onu biz yetiştirdik derlerdi, iftiharla. Bunların hep-

Öğrencisi Burak Boysan'ın gözüyle Mübeccel Kıray

*Mübeccel Kıray'la yaptığımız söyleşide de geçtiği gibi, TRT 2'de okullara birincilikle giren çocuklarla yapılan programda, **Burak Boysan** kendisini en etkileyen hoca olarak **Mübeccel Kıray**'ı söylemiş. **Burak Boysan**'dan **Mübeccel Kıray**'ı anlatmasını rica ettik.*

1978-1980 yılları arasında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde Prof. Dr. **Mübeccel Kıray**'dan "Konut Sosyolojisi" ve "Şehir Sosyolojisi" derslerini aldım. Ve **Mübeccel Hanım**'ın haftada iki saatlik derslerinin, mimarlık eğitiminin de etkisiyle "megalomani"ye yatkın olan bizleri, büyük ölçüde "hizaya getirdiğini" düşünüyorum. Açıkcası politik eylemle, o olmazsa tasarımla dünyayı dönüştürmek üzere olduklarını düşünen "voluntarist" öğrencileri ancak **Mübeccel Hanım**'ın ağır determinizmi dengeleyebilirdi. O derslerin öğrenci halet-i ruhiyesinden kurtulmamızda, sanıyorum, önemli bir katkısı oldu. Şimdi, sosyolojik veya değil, bir determinizmi savunan insanların üzerinde bir tevekkül, sabırlılık hatta bıkkınlık olacağı tahmin edilebilir. **Mübeccel Hanım**'da bunlardan eser yoktu. Özetle, tutkuyla ve son derece provokatif anlatılan sosyolojik determinizm ve modernizm dersleriydi **Mübeccel Hanım**'ınkiler.

si birden yapıldı, tek tek değil. Ne yazık ki yapılanların biri 1929 Buhranı'na takıldı, öbürü 1939 Harbi'ne. Bu arada büyük memnuniyetsizlikler doğdu. Menderes grubu bunu popülist bir politikayla istismar etti. Ondan sonra dincilik oy getiren kanal olarak ortaya çıktı. Başlangıçta çözüm gibi gözüken şey, belirli bir aşamaya gelince, bünyeyi ileri götürecek bir düzen değilse problem yaratır. Türkiye'de göç başladı. Köylülük bittikçe göç olur, bu normal. Ancak sanayileşmenin paralel gitmesi, artan gelirin konut dahil bir yerlere ayrılması gerekir. Bu yapılamayınca çözüm olarak gecekonduya göz yumuldu. 1945'lerden, 50'lerden söz ediyorum. Kendi evini kendin yap bir çözümdür. Ama yirmi sene içinde şehirlerin en büyük problemi oldu. İkincisi KİT'ler. KİT'ler son derece önemli. Memleketin bütününe ait sanayileşme politikasının temel direkleriydi. Ama bunları herhangi bir işletme gibi rasyonel işletmek lazım. Kârı ne, zararı ne, kaç tane uzmana ihtiyaç var. Demokrat parti yönetiminden itibaren buraları kendi taraftarlarını beslemek adına irrasyonel bir şekilde kullanılmıştır. Ekonomik girişimlere irrasyonel faktörler sokarsanız batar. 90'larda öyle bir tıkandı ki, yürümez oldu. Birden bir işçi-sendika hareketi başladı. Türk-İş'e mensup sendikaların büyük bir oranı KİT'lerde çalışma yürütüyor. KİT'lerde, patronla işçi aynı kimse. Genel müdür de işçi, çalışanlar da işçi. Burayı arpalık olarak kullananlar da işçi. Her toplantıda kendilerine yüzde yüz zam yaptılar. Bol keseden devlet Türk-İş'i besledi. Bugün para veremiyorsunuz, zaten KİT'lerin yarısı fazla işçi. Bu sefer herkes sokaklarda, işçiyi mi düşüneceksin, köylüyü mü düşüneceksin. Öbür taraftan dinsel çevrelerin sempatisini kazanarak oy toplamaya çalıştılar. Yüzde ellisi köylü olan bir ülkede bunu yaparsanız, dinselliğin sonu gelmez. Öyle bir yere geldik ki hiç kimse kazanamıyor, görüyorsunuz bugün seçimlerin halini. Dinselliğe prim verilerek demokratik bir düzenin parlamentosu kurulmaz. Bütün bunlar yapısal değişikliği ikinci plana iten, analizleri inanılmaz sosyolojik eksikliklerle yapılan davranışlardır. Bunu popülist demokratik hareket getirdi. Bizim işçi hareketimizin temeli de popülisttir ve yanlıştır.

- Neden?

- KİT'teki işçiye devletin kasasından ödeme yaparsanız ve bu fabrikanın bilançosundan çok daha fazla bir miktarsa, devlet iflas eder, işçiye hiçbir şey olmaz. On kişilik işi 20 kişiye verelim herkes bir parçasını yapsın, yirmi kişi geçinsin. Olmuyor, çocuklar okutulamıyor, hastalar bakılamıyor, evler düzeltilemiyor, yollar yapılamıyor. Yanlış bir politika bu. Modern sanayi toplumunda köylü-bey ilişkisinden, işçi-işveren grubuna ve onun üstündeki diğer kurumlara geçilmesi lazım. Geçmemek için her şeyi yapıyorlar, çünkü temelde millet köylü ve ağa. Bu çok kaba ama temelde doğru bir analiz. Çözüm diye görülüp de yapının kabul etmediği bir tarafı bastırdınız mı, onbeş sene sonra kangrenle karşılaşırsınız.

TAN OLAYI SIRASINDA YAZILAN BİLDİRİ

- Bunun gençlere yansıması nasıl oldu? 45 de sanıyorum Tan olayı var, bunu yapan da gençlik.

- Heyecanlı, yönünü bulamayan bir gençlik. Köylülükden çıkmamış bir toplumda yönlendirmek kolay. Otorite en bol olan şeydir. Önce babanızın otoritesi, sonra evdeki büyüğünüzün otoritesi, sonra şehirdeki bilmemkinin otoritesi, devletin otoritesi. Bu yapının kendi gereğidir. İkinci cumhuriyetçiler bunun seçim olduğunu düşünüyorlar. Anadolu evlerimizdeki sedir, evdeki hiyerarşik otorite düzeninin simgesidir. En büyük otoriteye sahip olan köşe minderine oturur. Otorite düzenini, toplumun kendi insan ilişkileri dinamiği ne olursa olsun, sedirde bile görürsünüz. Yapı bir seçim değildir, İkinci Cumhuriyetçilere atfolunur. Burada otoriteye hayır demek çok olağan.

Şimdi Tan hadisesi sırasında biz Ankara'da öğrenci idik. Hemen bir bildiri kaleme aldık, kültür aletlerinin yıkılmasına, kim tarafından yapılırsa yapılsın karşıyız diye. Kültür aletleri, baskı makineleri falan nötrdür. Bunlardan kötü şeyler çıkıyorsa onlara yönelmeli hadise.

- Bildiriyi ,gazetelere mi gönderdiniz?

- Bütün gazetelere gönderdik, postalayla. Postalayan benim. İki gün sonra dekan **Enver Ziya Karal** beni çağırdı. "**Mübeccel** siz n'aptınız geçen gün?" dedi. Elinde mektubu gördüm. "Biz size göndermedik efendim, gazetelere gönderdik" dedim. "Ne demek istiyorsanız" dedi. "Onları biz yukarda yazdık, arkadaşların hepsi oradaydı. Ama biz onları gazetelere gönderdik size göndermedik ve gazetelerde çıkmadığı için çok üzüldük"dedim. "Böyle şeyler yapılmaz ki" dedi "Niye yapılmasın, matbaa makinası kırmak iş mi" dedim. "Peki hadi git sen" dedi. O zamanlar nazizm, faşizm aleyhtarlığı kafi birleştiriciydi. Alman taraftarları sıkışmaya başlamışlardı. Ben biraz para kazanayım öyle gideyim Amerika'ya dedim. Çalışma Bakanlığı da yeni kurulmuştu. Katip olmaya müracaat ettim, **Sadi Irmak**'la konuştum. Biraz İngilizcem var, yüksek tahsil, doktoram bitmek üzere. "Madem Dil-Tarih'tensin, **Boran**'ın da öğrencisisin, biz seninle işçilerin hayat seviyesini tespit etmek için bir şey yapalım" dedi. Bir anket hazırladım. **Sadi Irmak** "Gerekirse hocalara danışırız" dedi. Fakülte talebelerinden de anketör alacağız, bir ay gezecekler, para alacaklar. Ardından Tan hadisesi oldu. Ertesi gün **Sadi Irmak** "Ben Konya'da bir Ermeni valiye Kırşehir'de bilmem kime razı değilim, bu araştırma şimdilik dursun" dedi. Bir daha da yapılmadı.

"MİRASYEDİ GİBİ... ÖZELLEŞTİRMEYİ BÖYLE DÜŞÜNÜYORUM"

- Özelleştirmeyi nasıl karşılıyorsunuz?

- Mutlak özelleştirme, ya da mutlak özelleştirmeme diye bir mesele olamaz. Bazı girişimler özelleştirilir, bazı girişimler özelleştirilmez. Ekonomik olarak, stratejik olarak geçerli olup olmadığının raporlarını almak gerek. Biz dinozorlara göre, stratejik önem çok önde geliyor. Bu memleketin işleyişine bir anda çok kısıtlı bir grup karar verecek halde ise deniz yolları ve demir yollarında kısıtlanma olmamalı. Burada devletin ölçüp biçme hakkını açık tutarsınız. Zarar edenleri satmak deniyor, satarsan hiç bir şey yapamazsın ama mümkün şekilde ıslah edersen, o bir sürü insanı doyurur, bir sürü meseleyi çözer. Mirasyedi gibi, çalışmıyorsunuz, düzeltmek için bir şey yapmıyorsunuz, hergün bir parçasını satıp yiyorsunuz. Ben özelleştirme için böyle düşünüyorum.

"KADINLAR, ERKEKLER OLMADIĞI ZAMAN, KENDİ MESELELERİNİ ÇÖZMEYİ İYİ ÖĞRENİR"

*-**Nermin Abadan Unat**'ın hazırladığı, "Türk Toplumunda Kadın" adlı bir kitap vardı, orada bir makalenizi okumuştum. Karadeniz Ereğlisi'ndeki kadın ile ilgili, erkeklerin dünyası ile kadınların dünyasının ayrı olduğunu, bunun da kadınlara bir özerklik verdiğini ifade ediyordunuz.*

- Bu her yer için geçerli. Kadınlar, erkekler olmadığı zaman, kendi meselelerini kendileri çözmeyi çok iyi öğrenir. Erkekler arasında iken kendilerini ikinci plana çekerler. Özellikle kadınlar arasında becerili olanlar erkekleri kendi işlerinden uzak tutarlar. Kayınvalide olduktan, yaşlandıktan sonra erkeklerle de cebelleşirler.

- Bağımsızlığı biraz da kayınvalide olunca elde etmiyorlar mı?

Elbette. Kadınların karar verdiği işler kısıtlıdır, ama yine de önemlidir. Çocuklara n'apılacak, gelir nasıl idare edilecek, senede bir kere büyük bir gıda stoğu yapılır, bu gıda stoğu nasıl kullanılacak, gezmeye, pikniğe gidilecek, kim kimle gidecek bütün bunları organize eden kadınlardır. Kadınlar ister istemez sosyal hayata erkeklerle beraber katılıyor. Sosyal hayata katıldıkları zaman erkeklerin ilk reaksiyonu bunları biraz dışlamak, pasif hale getirmek oluyor. Ama kadınlar bu deneyimden, bu yetişme tarzından dolayı, uyumlu olmaya, kendilerini ortaya koymaya hazırlar. Bilirler bunu nasıl yapacaklarını. Bir kadın gelip de bu işin yapılması lazım, ben size teklif getiriyorum derse, ne yapacağını şaşırır bizim erkek. Rakı sofrasında ne yapacağını bilir ama ofisinde ne yapacağını bilemez. En güzel örneği **Tansu Çiller**'le yaşadık. Zarif, hoş, şık, sarışın bir kadın. Tebessüm falan, seçildi, iyi. İlk parti grup toplantısı oldu, erkekler Kumkapı meyhanesinde sanki, hepsi sırıtıyor kadına karşı. Ciddiye almak bir tarafa, kadın biz seni benzetiriz havası içindeler. Sonra ne oldu bilmiyorum. Ertesi haftaki grup toplantısını tekrar izledim. Sustalı maymun gibi oturuyordu hepsi. O karıdan, o kadına terfi etti. Grup toplantılarının video bantlarını çıkarıp değişikliği izlemek lazım.

- İyi bir araştırma konusu olurdu.

- Her yerde var bu. En büyük çalkantı, dükkanlarda falan oluyor. Erkek müşteri varsa, en önce ona servis yapıyorlar. Ben de bakkala birşey söylemiyorum, müşteri olan erkeğe, beyefendi ben sizden önce geldim, lütfen sıranızı bilin diyorum. Affedersiniz hanımefendi diyorlar. Hele başımda bir de şapka varsa nezaketlerini sorma gitsin.

- Çok teşekkür ederiz.

Fosil kalıntıların tarihlendirilmesi ve ölüm yaşlarının belirlenmesi

Prof. Dr. Metin ÖZBEK

İskenderun'dan okurumuz Mehmet Ön, 18. sayımızda yer alan "İnsan ailesi tarih sahnesine çıkıyor" başlıklı yazısından hareketle, Prof. Dr. Metin Özbek'e, fosil kalıntılarının yaşlarının hesaplanmasında kullanılan ölçme işlemlerini sormuştu. Hacettepe Üniversitesi, Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Metin Özbek bu soruyu bir makale çerçevesinde geniş olarak yanıtladı, yayımlıyoruz.

Fosil kalıntılar üzerinde, iki farklı sorunun çözümlenmesine yönelik yaş hesaplanmaktadır. Bunlardan ilki, atalarımızın ölüm zamanında kaç yaşında olduğunun belirlenmesidir. Diğer bir deyişle, incelenen fosil örneğin doğumundan ölümüne kadar kaç yıl yaşadığının belirlenmesidir. İncelenen bireylerin ölüm yaşı, atalarımızın nüfus yapısı, ömür uzunluğu ve sağlık yapılarının belirlenmesinde, doğrudan ve dolaylı bilgilere ulaşmamızı olanaklı kılmaktadır. Yine incelenen fosil kalıntının, yaşadığı dönemde ya da kendisinden önce ve sonraki dönemlerde, kültürel ve biyolojik ilişkilerinin çözülmesi ve atalarımızın evrim ağacının hangi bölümünde yer aldığının belirlenebilmesi, bu kalıntıların hangi jeolojik devirde ve günümüzden yaklaşık ne kadar zaman önce yaşamış oduğunun saptanmasına yöneliktir. Atalarımızın ait oldukları dönemleri tarihlendirmeye yarayan birçok yaşlandırma tekniği vardır. Bunları burada toparlamaya çalışacağız. Daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyen okuyucuların, ODTÜ Fizik Bölümü'nden Prof. Dr. Ay Melek Özer'e başvurmalarını öneriyorum.

I. BİREYİN ÖLÜM YAŞININ BELİRLENMESİ

İskelet kalıntılarından hareketle bireyin ölüm yaşını belirlerken, diş ve kemik düzeyinde birçok kalıntıdan yararlanılır. Çok iyi korunmuş bir iskelet üzerinde çok az bir yanılma payı ile ölüm yaşı tespit edilebilir. Öncelikle yaşlanma sürecine paralel olarak bireylerde ortaya çıkan morfolojik değişmeler dikkate alınır. Kemik ve diş düzeyinde gözlemlenen bu değişmeler, bireyden bireye ve toplumdan topluma farklılık göstermesine karşın, topluluk düzeyinde gerçekleştirilen ölüm yaşının belirlenmesine yönelik standartların sayıca fazla oluşu ve iskelet kalıntılarında birden fazla kriterden yararlanabilmesi, yanılma payını en alt düzeye indirebilmektedir. Bununla birlikte yaş tayininde topluluğun genel yapısı dikkate alınmalıdır. Genel bir makroskobik değerlendirme, ardından gerçekleştirilen antropometrik, mikroskobik ve radyolojik analizlerle biyolojik yaşlandırma güvenilir bir zemine oturmaktadır.

Fosil kalıntıların ölüm yaşı saptanırken, bebek, çocuk ve erişkinler için farklı ölçütler kullanılır.

A. Bebek ve Çocuklarda Ölüm Yaşının Belirlenmesi

1. Süt ve sürekli dişlerin sürmesi: Bebek ve çocuklarda yaş tespitinde ilk olarak dikkate alınan ölçüt, dişlerin taç ve köklerinde kendini gösteren gelişmedir. Biz buna "diş kronolojisi" diyoruz. Büyük oranda genetik faktörler tarafından kontol edilen dişler, çevresel koşullardan çok az etkilenmeleri nedeniyle, bebek ve çocuklarda ölüm yaşlarının belirlenmesinde tercih edilen en önemli kriteri oluşturmaktadır. İnsanlarda dişlerin taç ve kök kısımlarının gelişimleri bir düzen içinde gerçekleştiğinden, bu süreç, yaşayan topluluklar üzerinde yürütülen çalışmalarla standartlaştırılmıştır. Dişlerin sürme aşamaları ay ve yıllık dönemleri kapsayacak biçimde belirlenmiş olduğundan, genel prensip, yaşlandırılacak materyalin bu veriler ile makroskobik olarak karşılaştırılması esasına dayanmaktadır. Rahim içi hayatın beşinci ayından itibaren 20 yaşlarına kadar geniş bir aralık veren bu teknikte, 11-12 yaşından sonra diş kökü gelişmeleri temel alınmaktadır. Arkeolojik kazılarda ele geçen bebek ve çocuk iskeletleriyle birlikte süt ve sürekli dişler bulunursa, bu bireylerin ölüm yaşlarını kolaylıkla saptayabiliriz. Bu amaçla geliştirilmiş olan diş kronolojisi tablolarında taç ve kök gelişmesini gösteren şemalar dikkatlice incelenir ve elimizdeki buluntunun tablo üzerinde hangi yaşa eş düştüğü belirlenir.

2. Kemiklerin büyüme ve gelişmesi: Bu yöntemde, dişlerin bulunmadığı durumlarda tek başına, dişler bulunuyorsa her iki tekniğe birlikte başvurulması tercih edilmektedir. Büyüme süreci büyük oranda genetik yapı tarafından kontrol edilmesine karşın, beslenme, çevre, stres gibi süreçlerden daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle kemiklerin büyüme oranları bireyler ve topluluklar arası farklılıklar göstermektedir. Hata payı; iskelet serisinin yaşayan bireylerden elde edilen ölçülerle karşılaştırılmasından kaynaklanır. Buna karşın, özellikle buluğ çağı öncesi bireylerde bu yaşlandırma tekniğine güvenilir bir biçimde başvurulabilir.

Cinsiyetin belirlenmesine yardımcı olan kriterler, buluğ çağı öncesi çocuklarda henüz gelişmediğinden, bireylerde cinsiyet ayrımı gözardı edilmiştir. Her kemiğin büyüme süreci birbirinden farklılık gösterdiği için, kollar ve bacaklarda yer alan kemiklerin uzunlamasına büyümesi dikkate alınarak ayrı ayrı standartlar geliştirilmiştir. Uygulama, gün ışığına çıkarılmış kemiğin en büyük uzunluğu ölçülerek, belirlenen standartta hangi yaşa denk geldiğinin saptanması şeklinde olmaktadır. Bu nedenle incelenen kemiklerin eksiksiz olması ve ölçülerin hassasiyetle gerçekleştirilmesi koşulları aranmaktadır. Bunun içinde ölçülerin alınması gereken anatomik noktaları bilmek ve kalibre edilmiş kompaslar (küçük uzunlukları, çapları ve ve kalınlıkları doğru olarak ölçmeye yarayan bir ölçü aygıtı) kullanmak önemlidir.

Yaygın olarak uzun kemiklerde uygulanan bu teknik dışında, kafatası ve gövde iskeletinde yer alan bütün kemiklerin büyüme ve gelişme aşamalarından yararlanılabilir. Ancak, büyüme büyük oranda uzunlamasına gerçekleştiği için, uzun kemiklerin yassı ve kısa kemiklerden daha güvenilir bilgi sağladığı ortaya konulmuştur.

3. Kemiklerde uç kısımların (epiphysis) gövdeye (diaphysis) kaynaşma süreci: İskelette büyümeyi sağlayan, kemiğin uç ve gövde kısımları arasında yer alan kıkırdaksı tabaka (büyüme çizgisi), büyüme sürecinin tamamlanmasıyla birlikte kemikleşmekte, uç ve gövde kısımları birbirine kaynaşmaktadır. Canlılarda röntgen aracılığıyla, iskelette ise doğrudan gözlenebilen bu süreç düzenlidir ve önceden bilinen yıllarda gerçekleşir. Her bir kemikte farklı dönemlerde gerçekleşen kaynaşma süreci, 11-12 yaşlarından başlayarak büyüme sürecinin tamamen durduğu erişkinlik aşamasına kadar, biyolojik yaş hakkında bilgi sağlamaktadır. Büyüme çizgisinin ve kemiklerin uç ve gövde kısımlarının kapanmasında, iskelette yer alan birçok kemikten yararlanılmaktadır.

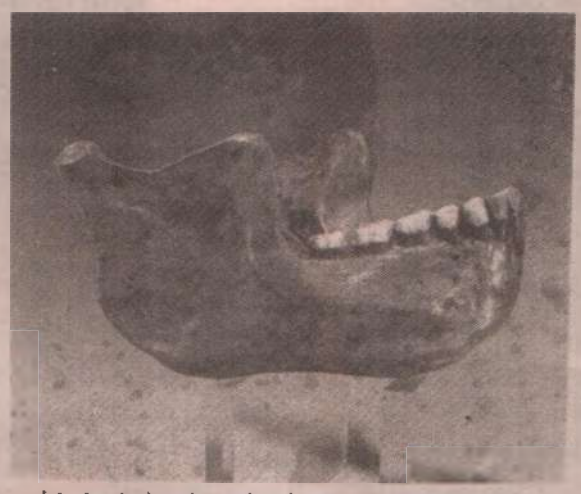

İskelet kalıntılarından hareketle bireyin ölüm yaşını belirlerken, diş ve kemik düzeyinde birçok kalıntıdan yararlanılır.

Epifizyal kaynaşma yaşlarına ilişkin örnek vermek gerekirse; pazı kemiği (humerus)'nin üst ucu 16-25 yaş arasında, alt ucu 13-19 yaşlarında, uyluk kemiği (femur)'nin üst ucu 15-20, alt ucu 16-23 yaşlarında kaynaşır. Epifizin gövdeyle kemikleşme aşaması birbirini takip eden üç farklı durum gösterir. Önce tamamen ayrı iki kemik görünümündedir, daha sonra gövde ve epifiz birbiri üzerine oturur ve çizgisel bir birleşme yüzeyi oluşturur, son aşamada ise kaynaşma gerçekleşir, kemik yüzeyi düzgündür, kapanma çizgisi tümüyle silinmiştir.

B. Yetişkinlerde Ölüm Yaşının Belirlenmesi

1. Kafatasından Yaşlandırma: Kafatasını meydana getiren kemikler birbirlerine zamanla kaynaşan dikişlerle eklemleşmektedir. Kafatasının iç ve dış yüzeylerinde farklı zamanlarda gerçekleşen kapanma/kaynaşma süreci gözlenerek, bireyin ölüm yaşı saptanabilir. Bu tekniğin geliştirilmesinde de yaşı bilinen bireylerin, kafatası dikişlerinin kapanma derecelerinden yararlanılmış ve elde edilen bilgiler regresyon analiziyle formüle edilmiştir.

Kafatasını oluşturan yassı kemiklerden alın kemiğinin duvar kemikleriyle oluşturduğu birleşme kenarı "coronal sutur", her iki duvar kemiğinin birbirleriyle birleştiği kenar "sagittal sutur" ve ard kafa kemiğinin yine duvar kemikleriyle birleştiği kenar "lambdoid sutur" olarak adlandırılır. Bu kenarlar üzerinde belirlenen kısımların kaynaşma aşamaları kadın ve erkek için ayrı ayrı standartlaştırılarak formüle edilmiştir. İncelenen noktalardan elde edilen ortalama değer, formülde yerine konarak bireyin yaşı, belirli bir hata payı ile hesaplanır.

2. Kaburga Kemiklerinden Yaşlandırma: Kaburgaların, göğüs ya da karın boşluğuna bakan ve sternum adlı hançer kemiğiyle birleşen uçlarındaki morfolojik değişiklikler üzerine temellendirilmiş yeni bir yaşlandırma yöntemidir. Kadın ve erkek için ayrı standartlar oluşturulmuştur. Uygulaması kolay ancak gözlemlemede deneyim gerektiren bir yöntemdir.

Bu yöntemde kadın ve erkek için kaburganın sternal ucunun kenar duvar kıvrımları eklem yüzeyi derinliği ve deformasyonları gibi morfolojik değişiklikler dikkate alınarak 0'dan 8'e kadar aşamalar belirlenmiştir ve bu aşamalar için istatistiki standart sapmayla beraber yüzde 95 güvenilirlikle yaş aralıkları hesap edilmiştir.

0. aşama: 16 ve daha küçük, 1. aşama: 17-19, 2. aşama: 20-23, 3. aşama: 24-28, 4. aşama: 26-32, 5. aşama: 33-42, 6. aşama: 43-55, 7. aşama: 54-64, 8. aşama: 65 yaş ve üstü için belirlenmiştir.

3. Kalça Kemiğinden Yaşlandırma: "İschium", "İlium" ve "pubis" olarak isimlendirilen ve doğumda birbirine kaynaşmamış durumda bulunan bu kemikler yaklaşık 12-13 yaşlarında eklemleşerek "pelvis" yani kalça kemiğinin sağ ya da sol kısmını oluşturur. Her iki kemiğin kuyruk sokumu (sacrum) kemiği ile oluşturduğu bütünlük, leğen kemiğini meydana getirir.

Kalça kemiğinden üç ayrı şekilde yaşlandırma yapılabilmektedir. Bunlardan birinde kalça kemiğini oluşturan İlium ile İliumun sırt kısmının üstünü kaplayan yüzey kemiğinin gelişme ve kaynaşma durumu dikkate alınır. Diğerinde, her iki (sağ ve sol) kalça kemiğinin birbirleriyle karşılaştığı yüzeyin -ki buna pubic symphysis denir- morfolojik yapısına, ilerleyen yaşa bağlı deformasyonuna ve birbirleriyle birleşme açısına bakılarak yaş tayini yapılabilir. Üçüncüsünde ise, sağ ve sol kalça kemiğinin sağrı kemiği ile birleştiği eklem yüzeyi ve bu kısımda bulunan "auricular" yüzeyin yapısal değişiklikleri dikkate alınır. Bahsi geçen son iki analizde, karşılaştırma yapabilmek amacıyla yüzeylerin yaşlara göre standart hale getirilmiş görüntüleri bulunmaktadır. Kullanılan standart görüntülerde cinsiyet farkı göz önüne alınarak yaş aralıkları saptanmıştır.

Yaş saptamaları konusunda yapılan çalışmalarda, özellikle vücut kemiklerine önem verilmektedir. Örneğin, humerus ya da femur'un proksimal kesitlerinden, o bölgede var olan "trakbeküler örüntü" olarak adlandırdığımız anatomik oluşumun yaş ile beraber gösterdiği değişim de bir başka yöntem olarak dikkate alınabilir. Günümüzde, yukarıda açıklanan biyolojik yaşlandırma yöntemleri dışında, omurgada kürek ve köprücük kemiği gibi birçok kemikte meydana gelen değişimden yararlanılarak ölüm yaşı saptanmaktadır. Gerçekten de insan doğduğu andan itibaren yaşlanmaya başlar. İskelet sisteminin her bölgesi

bu biyolojik değişmeyi az ya da çok yansıtır.

II. JEOLOJİK TARİHLEME YÖNTEMLERİ

1. Radyokarbon yaşlandırma: İlk kez 1949 yılında **W. F. Libby** tarafından ortaya atılan bu yaşlandırma yöntemi örnekteki C_{14} aktivitesinin radyoaktif olarak sayılmasına dayandığından, Carbon-14 yöntemi olarak da adlandırılır. Kozmik radyasyonun oluşturduğu nötronların, atmosfere girerek azotla oluşturduğu reaksiyon sonucu Carbon-14 izotopları ortaya çıkar. Normal karbon atom çekirdeğinde proton ve nötron sayısı toplamı 12 olması gerekirken, bu izotopta toplam sayının 14 olması sonucunda, çekirdek dengesizleşir, ve yavaşça radyoaktif bozunmaya uğrar.

N_{14} + nötron = C_{14} +H,

C_{14} = B+ N_{14} C_{14} çekirdeğini terkeden bir nötron radyoaktif bir beta partikülü oluşturur. İşte bu parçalanmadaki beta partiküllerinin sayılmasıyla organik maddenin yaşı belirlenmektedir.

Bir örnekteki C_{14}'ün yarısının parçalanması için gerekli olan süre, **Libby**'nin hesaplarına göre 5568 yıldır. Bu süreye "yarı ömür" denir. C_{14} için bu süre son yıllarda yapılan dikkatli çalışmalarla "5730" yıl olarak belirlenmiştir. Kimyasal açıdan C_{14} atomları tamamen normal karbon atomları gibi davranmakta ve normal karbonla birlikte atmosferdeki karbondioksite (CO_2) katılmaktadır. Böylelikle yaşayan hayvan ve bitkiler atmosferdeki karbonu, karbondioksit şeklinde alarak hayatları boyunca vücutlarında depo edebilirler. Canlıların yapısındaki radyokarbon oranı, atmosferdeki orana eşit kabul edilir. Organizma öldüğü andan itibaren daha fazla radyokarbon sisteme alınmaz ve ölü organizmedeki radyokarbon yavaş yavaş parçalanmaya başlar. Bu parçalanma belli bir hızda olduğundan organizmanın yaşı hesaplanabilir.

Radyokarbon yaşlandırma MÖ 75.000 ile MS 1.500 arasındaki dönemler için daha doğru sonuçlar vermektedir. Tüm tarihleme çalışmalarında ± şeklinde standart sapma belirlenir. Bu istatistiki hata miktarını gösteren, tahmindeki hata miktarının ifadesidir. Bazı örneklerde ± 100 yıl gibi düşük hata paylarına ulaşılmasına karşın, birkaç yüzyılı bulan hata sınırlarına da rastlanmaktadır. Radyokarbon tarihlemesi için, genellikle odun kömürü, yanmış odun ve tahta, kağıt, parşömen dokuma, kemik, midye kabukları, saç, deri gibi organik maddeler kullanılmaktadır.

2. Potasyum Argon Yaşlandırma: Tarihöncesi atalarımızın fosilleşmiş iskeletlerinin yer aldığı jeolojik tabakaların eskiliğini belirlemede kullanılan en güvenli yöntemdir. Yöntemin ana prensibi volkanik kayaç içinde açığa çıkan Argon-40'ın spektrometre yardımıyla ölçülmesi esasına dayanır. Potasyum, yerkabuğunda hemen hemen her mineralde bolca bulunan bir elementtir. Doğal formundaki potasyum az oranda radyoaktif Potasyum-40 atomunu içermesine rağmen, radyoaktif bozunmaya uğrayan her 100 Potasyum-40 atomundan 11 tanesi Argon-40'a dönüşür. Argon-40, aktif olmayan bir gaz olduğundan, lav benzeri volkanik kayaçlardan difüzyon yoluyla ortamda kolaylıkla açığa çıkabilir. Potasyum-40 atomlarının yarı ömrü 1.3 milyon yıldır ve düzenli şekilde bozunmaya devam ederler. Radyoaktif sayma tekniğini kullanarak, 2 milyon ile 100 bin yıl arasındaki volkanik kayaçlar, bu teknikle tarihlenebilmektedir. Arkeolojik potansiyel açısından bakıldığında, Potasyum-Argon tarihlemesinin radyokarbon tarihlemesine oranla daha geniş bir yaş aralığı verdiği bilinmektedir. Yaşı 1-2 milyonu bulan arkeolojik depozitlerin sayıca çok olmamasına karşın, Afrika'da olduğu gibi, önemli ve kritik yerleşim yerlerinin yaşını vermesi bakımından Potasyum-Argon yöntemi başarılı bulunmaktadır.

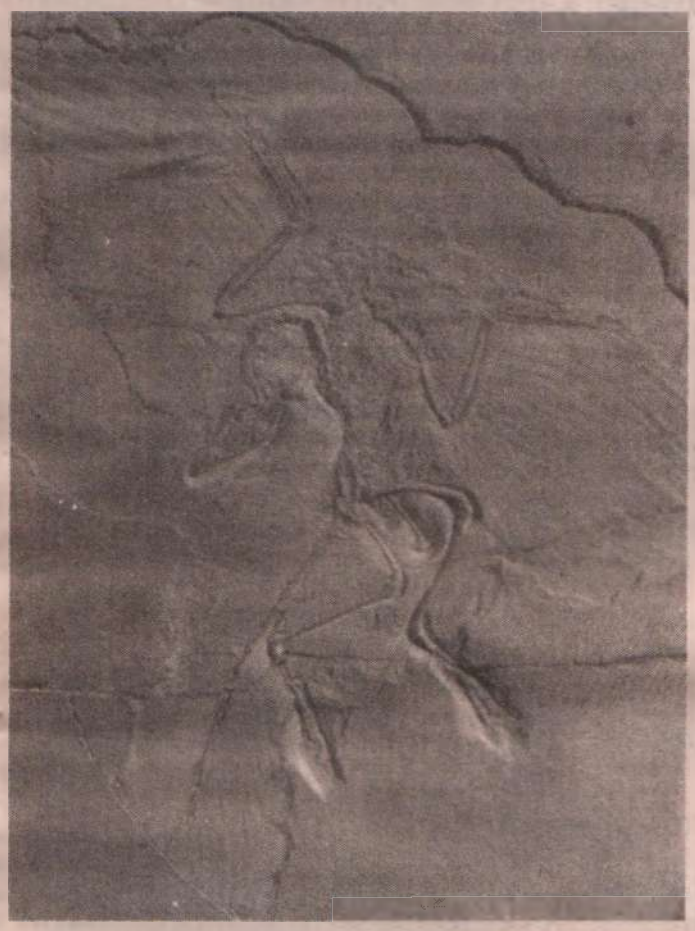

3. Termolüminesans Yaşlandırma: İlk kez 1953 yılında kullanılmaya başlanan termolüminesans ile yaş tayini, maddelerin ısıtıldıkları zaman yaydıkları ışık miktarının ölçülmesi prensibine dayanmaktadır. Yalıtkan ve yarı-iletken maddeler, kendi bünyelerinde ve çevrelerinde bulunan uranyum (U), toryum (Th) ve potasyum (K) gibi radyoaktif elementlerin yaydığı radyasyon enerjisini soğurur. Madde içinden geçen radyasyon yolu üzerindeki atomlarla çarpışır ve bu atomlardan elektron koparak onlara enerji kazandırırlar. Bu enerjinin bir kısmı madde içinde birikir ve malzemenin 300-500^0 C'a kadar ısıtılma durumunda ışık yayılımı şeklinde ortaya çıkar. Çıkan ışık biriken enerjiyi yansıtır. Serbest kalan elektronlar, maddenin kristal yapısına göre artma veya azalma gösterirler. Bu veriler doğrultusunda oluşturulan ışıma eğrileri yardımıyla termolüminesans yaşlandırma gerçekleştirilir. İncelenen örneğin ömrü boyunca doğal çevreden soğurduğu toplam radyasyon miktarı "doğal doz" olup, maddenin 500^0 C veya daha yüksek bir sıcaklığa kadar en son ısıtıldığı tarihten bu yana biriken toplam radyasyonu ifade eder. Doğal dozun, maddenin içindeki elementlerden kaynaklanan iç doz ile çevreden kaynaklanan dış dozun bileşimi olan "yıllık doz"a bölünmesiyle, maddenin yaşı bulunabilir.

Arkeolojik materyallerden pişmiş toprak kaplara, çömleklere sıkça uygulanan termolüminesans ayrıca jeolojik kaynaklı lavlara, meteoritlere, volkanik tüf (yanardağların püskürttüğü kül, kum ve lav parçacıklarından oluşan, çoğunlukla açık renkli, hafif, gözenekli bir tür çökelti taşı) ve camlara, çakmaktaşından yapılmış araç gereçlere, doğal kalsitlere ve obsidyenlere de uygulanmakta olan ve halen gelişmekte olan bir yöntemdir. Diğer yöntemler gibi, öncelikle yaşı bilinen malzemelerle sınanan tarihleme yönteminde yüzde 10 oranında hata payı bulunduğu kaydedilmektedir.

4. Arkeomanyetik Yaşlandırma: Arkeomanyetik tarihleme pişirilmiş kil yapısında arkeolojik materyallere uygulanan ve kısa bir zaman dilimi için güvenilir olan bir yöntemdir. Dünyamız manyetik alanının, doğrultu ve şiddetinin 5 bin yılda bir değiştiği kabul edilerek, manyetik çekim dönemleri için kronolojik kayıtlar belirlenmiştir. Killerde bulunan manyetik mineraller, kor sıcaklığına kadar ısıtılıp soğutuldukları takdirde dünyanın manyetik alan doğrultu ve şiddetini bünyelerine kaydederler. Genellikle yüzde 1-3 oranında magnetit veya hematit mineralleri taşıyan bu killer, ısıtılma sırasında oksitlenirler. Soğutulma sırasında ise mevcut bulunan dünya manyetik alanının doğrultu ve şiddetinde bir kalıntı mıknatıslanma kazanırlar. Bu kalıntı mıknatıslanma genellikle "ısısal" kalıntı mıknatıslanma olarak adlandırılır ve malzemenin manyetik bellek özelliği kazanmasını sağlar.

Bu özelliklerinden dolayı arkeolojik materyallere pişirildikleri andaki yer manyetik alanının durumunu yansıtırlar. İlk pişirmeden sonra tekrar kor sıcaklığına kadar ısıtılmış malzemelerde kalıntı manyetik veriler değişeceğinden arkeomanyetik tarihleme için uygun değillerdir. Tarihlemeye konu edilen arkeolojik materyaller; demir ve demir-titanyum oksitleri içeren kilden yapılmış çanak çömlek, tuğla, kerpiç ve ocaklardır. Kronolojik olarak 2 bin yıl öncesi ile günümüz arasında daha güvenilir tarihlemeler vermektedir.

Arkeomanyetik yaş tayininde temel sorun mıknatıslanmanın ilk olarak kazanıldığı koşulları tekrar yaratmaktır. Bunun için yaşları iyi bilinen arkeolojik örneklerden pişirilme sırasında kazanılmış olan kalıntı mıknatıslanmanın doğrultu ve şiddetinin saptanması ilk adımdır.

5. Elektron Spin Rezonans (ESR) ile Yaşlandırma: **Mc Morris** tarafından 1969 da arkeolojik materyallere uygulanan ESR tarihleme yöntemi, radyoaktiviteden dolayı çıkan enerjinin madde içinde biriktirilmesi ve ölçülmesi esasına dayanır. Uzun süredir kullanılan Termolüminesans yöntemi ile aynı prensibi paylaşmasına karşın, ESR yönteminin tekstil vb. organik maddeler de uygulanabilir olmasından dolayı inceleme alanı daha geniştir.

ESR yönteminin arkeolojik maddeler de bulunabilen uranyum (U), toryum (Th) ve potasyumun (K) bozunması ile ortaya çıkan doğal ışınların maddede oluşturduğu tuzlanmış (birikmiş) elektron ve deliklerin (elektronun bulunması gereken yerler) incelenmesinde başarı kaydedilmiş ve ilk defa 1975 yılında **Ikeya** tarafından sarkıt ve dikitlerin yaş tayininde kullanılmıştır. Bu yöntemin geçerlilik sınırı kullanılan örneğin cinsine bağlı olarak değişmekle birlikte, toplam hata payı yüzde 15-20'dir. Yöntem, arkeolojik maddeler dışında; kalsit, tortul kayaçlar, çakmaktaşları, deniz kabukları ve jeolojik maddelere de uygulanmıştır.

BAŞVURU KAYNAKLARI

1) Ergin, M. ve R. Güler, "Radyokarbon Tarihlemesi", Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri, 1984, Ankara, s. 115-131.
2) Fagan, M. Brain, In The Beginning, An Introduction to Archaeology, 7. Baskı, Harper Collins Publisher, 1991, s. 116-135.
3) Krogman, W. M. ve M. Y. İşcan, The Human Skeleton in Forensic Medicine, 2. Baskı, Charles C Thomas Pub. Springfield, 1986, s. 50-185.
4) Özbakan, M., "Radyokarbon Yöntemi ve Orantılı Karbondioksit Gaz Sayımı ile Tarihleme", 1. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 1985, Ankara, s. 13-21.
5) Özdemir, Ö., "Arkeomanyetik Yaş Tayini" Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri, Ankara, 1984, s. 147-159.
6) Özer, A. M., "Elektron Spin Rezonans (ESR) Tarihleme Yöntemi Arkeolojik Uygulaması", 1. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 1985, Ankara, s. 21-27.
7) Thomas, H. David, Archaeology, 2. Baskı, Holt, Rinehart ve Winston, Inc., 1989, s. 282-312.
8) Türetken, N, "Termolüminesans Yöntemi ile Tarihleme", Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri, 1984, Ankara, s. 160-169.

Bilim ve Ütopya'nın notu:

Ordu'dan okurumuz **T. Çakmak** Big-bang teorisiyle ilgili bilgi istemiş. Big-bang teorisini, önümüzdeki sayılarımızda ayrıntılı bir makale çerçevesinde işleyeceğiz.

Cemre'nin düşmesi ne demektir?

Kırklareli'nden okurumuz ***Handan Çırak*** *soruyor. Cemre'nin düşmesi ne demektir? Gerçekten düşen bir şey var mı?*

"Cemre'nin düşmesi" meteorolojik olarak özel bir hava olayını belirtmiyor. İlkbahardan önce birer hafta arayla, havaya, suya ve toprağa cemre adı verilen kor durumundaki bir madde ya da ısıtıcı bir gücün düştüğüne inanılıyor. Eskiden Anadolu halk takviminde yıl "Kasım" ve "Hızır" günleri olarak ikiye ayrılırdı. Kasım 180, Hızır ise 186 gündü. "Birinci Cemre" Kasım günlerinin 105'inde (19-20 Şubat) havaya, "İkinci Cemre" Kasım'ın 112'sinde (26-27 Şubat) suya, "Üçüncü Cemre" ise Kasım'ın 19'unda (5-6 Mart) toprağa düşer, böylece önce havanın, sonra suyun, en son da toprağın ısındığı düşünülürdü.

"Işık hızı" nasıl ölçüldü?

*İstanbul'dan okurumuz **Aydın Bager Akbay**, ışık hızının sabitliği nasıl ispatlanıyor, diye sormuştu. Astronom arkadaşımız **Hasan Gülveren**'e sorduk, yanıtını yayımlıyoruz.*

Fiziğin temel sabitlerinden biri olan "*c*" ışık hızının, Eski Yunan'dan orta çağlara kadar, sonlu mu, yoksa sonsuz mu olduğu anlaşılamamıştır, fakat, sadece yorumlar yapılabilmiştir. **Aristotales**, ışığın aniden yayıldığına inanmaktaydı. 11. yüzyılda Arap bilim adamı **Alhasen**, ışığın sonlu hızda yayıldığını ileri sürdü.

17. yüzyılda, **Descartes**, ışığın parçacık akımı olduğunu ve sonsuz hızda yayıldığını iddia etti. **Descartes**'in bu teorisine o dönemde bir çok eleştiri geldi. **Fermat**, (**Descartes**'in çağdaşıdır) ışık teorisine yeni bir yaklaşım getirdi ve "ışığın minimum zaman prensibini" ortaya attı. Bu prensibe göre ışık hayal edebileceğimiz tüm yollar içinden ancak en kısa yolu izler. Işık **Fermat**'a göre sonlu hızda yayılmaktaydı. **Descartes** ile **Fermat** arasında ışığın sonlu mu yoksa sonsuz hızda mı yayıldığı konusunda çok yoğun tartışmalar oldu.

Işık hızının ölçümünü ilk kez denel yolla, **Galileo** yapmıştır. Çok basit olan düşünceye göre, ellerinde fener olan iki gözlemci, birbirlerinden bir kaç kilometre mesafede durarak birbirlerine sinyal gönderiyorlar. Birinci gözlemci sinyali yolladıktan hemen sonra sinyali alan ikinci gözlemci, hemen kendi sinyalini gönderiyor. **Galileo**, bu şekilde ışığın hızını $c = 2l/t$ olarak buldu. Fakat, t süresi ölçülemeyecek (o dönemin koşullarında) kadar küçük olduğundan "*c*" değeri tam olarak bulunamadı.

Işık hızının sonlu olduğunun ilk deneysel kanıtını 1676 yılında **Roemer** verdi. Danimarkalı Astronom, Jüpiter'in en içteki uydusu Io'nun deviniminin düzenli bir zaman çizelgesine uymadığını, Io'nun Jüpiterce tutulma dönemlerinde bir farklılışma olduğunu gözlemledi. Bu farkı, ilk tutulmadan 6 ay sonraki ikinci tutulma arasında 22 dakika olarak hesapladı. **Roemer**, dünya yörüngesinin çapını, bu gecikme zamanına bölerek hızı *c*=215.000 km/s olarak buldu.

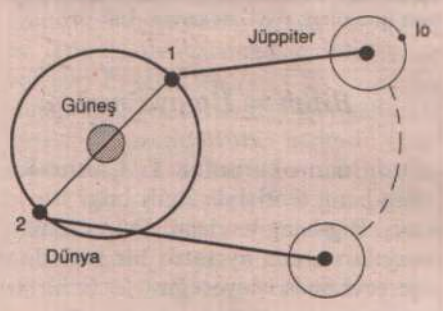

Bu kestirimin yapıldığı dönemde bu değer çok önemli bir sonuçtu. Jüpiter'in güneş çevresindeki açısal devinimi yerinkine göre yavaştır. (12 yıla karşı 1 yıl). Bu yüzden hesapta önemli olan Jüpiter'in değil, yerin yörüngesiydi. **Roemer**'in yöntemi incelikli olmasa da, bu çalışma gökbilimcilere bir gezegenin ya da uydusunun gerçek devinimini bulmak için yapılan gözlemlerde ışığın geçiş zamanını da gözönünde tutmak gerektiğini gösterdi.

İlk "dünyevi" ölçümler; **Roemer**'den yaklaşık iki yüzyıl sonra, 1849 yılında Fransız **Fizeau** tarafından yapıldı. **Galileo**'nun düşüncesine benzer bir yöntem kullanan **Fizeau**, ışık ışınlarının 2x8633 m'lik yolu alması için geçen zamanı ölçmekde, dönen bir dişli çarkı ışık anahtarı olarak kullandı.

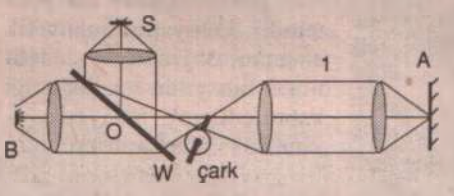

S kaynağından çıkan ışık ışınları "*O*" daki yarı-gümüşlü aynadan yansıyarak dönen çarkın dişleri arasından geçer ve *A* aynasına ulaşır. Buradan yansıyan ışınlar tekrar *W* çarkına gelir (çark bu sırada dönmektedir) ve buradan da *B*'deki gözlemciye ulaşır. Çark, 720 dişe sahip olup saniyede 25 devir yapar. Buradan;

$t = (1/25)\,(1/720) = (1/18.000)$ *sn.*

ve c = 312.000 km/s olarak bulundu. Daha sonraki düzeltmelerle

$c = (299.870 \pm 50)$ km/s yapıldı.

Dişli çark aygıtı yerini kısa zamanda döner aynaya bıraktı; bu daha bol ışık veriyor ve daha iyi bir odaklamaya olarak sağlıyordu. **Foucault**'un 1868'de kullandığı bu düzenek yardımıyla ışığın hızı

$c = 4\,w\ell' / \Delta s = 298.000 \pm 500$ km/s bulundu.

Döner-ayna düzeneğinin daha gelişmiş bir şeklini California'da Mt. Wilson ve Mt. Anonio arasındaki 35 km uzunluktaki yolda, **Michelson** 1927'de kullandı. Bu düzenekte, ışığın kaynağı bir merceğin odak noktasında bulunuyordu. Böylece ışık, çok uzaklara gönderilebildi. **Michelson**, ışık hızını

$c = (299.790 \pm 4)$ km/s buldu.

Bu çalışma doğruluk açısından öncekilerden çok ilerideder. Işık hızının ölçümü amacıyla, Rezonans Oyuğu, Kerr Hücresi ve Yıldız Akerasyonu gibi deneylerde kullanılmıştır. Bugün kabul edilen "c" değeri 299.792.5'dir.

Şimdiye kadar, ışık hızının büyüklüğü ile ilgilendik. Karşımıza daha zor bir soru geliyor. "Işık hızı" sözcüğünün fiziksel anlamı nedir? Hepimiz çok iyi biliyoruz ki "hız" göreceli bir kavramdır ve sistemin hareketli veya hareketsiz olmasına önemle bağlıdır. Örneğin, yere göre, trenin hızı ile trenin içindeki bir yolcunun trene ve yere göre hızlarının bulunması sisteme bağlıdır. Fakat, ışık hızına geldiğimizde işler iyice karışmaya başlıyor. Küçük hızlarda, aynı yönde giden iki cismin hızı çıkarılır, farklı yönde gidenlerin hızı ise toplanır. Ancak, bu ışık hızında işe yaramıyor. Yani serbest uzayda ışık dalgaları için bu doğru değil. Işık, gözlendiği gözlem çerçevesinden bağımsız olup değeri

$c = 2.99793 \times 10^{10}$ cm/s'dir.

19. yüzyılda fizikçiler, ışığın bir ortamda tıpkı sesin, sıvı, katı ve gazlarda yayılması gibi bir titreşim olarak yayıldığını varsaymışlardı ve bu ışık taşıyan ortama "eter" demişlerdi.

Nedir eter? Bugün eteri yalnızca boşluğun başka bir adı olarak anlıyoruz. Ancak **Maxwell** ve diğer birçok fizikçi, bir alanı, kendi kendine dayanarak serbest uzayda yayılan bir varlık olarak düşünemiyordu. Daha açıkça söylemek gerekirse, ışık uzayda yayılmak için bir ortama ihtiyaç duymalıydı.

Eterin varlığını kanıtlamak için bir çok deneyler yapılmıştır. Ancak hiçbir deney, yerin eter içinde hareket ettiğini göstermedi. Bu deneylerden en önemlisi **Michelson-Morley** deneyleridir. Deney monokromatik bir kaynaktan çıkan ışığın, yarı saydam bir ayna aracılığıyla, biri yerin hareket yönünde ve biri de ona dik iki kısma bölünüp eşit uzaklıklara katettirilerek aynalardan aksettirildikden sonra tekrar birleşip girişim saçakları meydana getirmeleri özüne dayanır. Böylece meydana gelen girişim saçaklarının durumları tespit edildikten sonra, alet, 90^0 çevrilip saçaklarda ortaya çıkan kayma ölçülerek, buradan, yerin esire göre mutlak hızını hesaplamak mümkün olmaktadır. Deney sonucu, girişim saçaklarında hiçbir kayma saptanamamıştır. Bu sonuca göre ya yer, esire göre hareket etmiyor ya da esir diye bir ortam yok. Hiç şüphesiz yer hareket etmekte, öyleyse "eter" diye birşey yok.

Michelson-Morley deneyinin sıfır sonuç vermesi, eterin etkilerinin ölçülemez olduğunu gösterir. Sonuç aynı zamanda ışık hızının, kaynağının ya da gözlemcinin hareketinden bağımsız olduğunu da belirtir. Bir diğer deneyci **Sadek**, 1/2 c mertebesindeki kaynak hızlar için gama ışınlarının hızının, kaynak hızından bağımsız olarak ±10 yüzde hatayla sabit olduğunu göstermiştir. Tüm denel kanıtlardan şunu çıkarıyoruz: Bir eylemsiz çatkıda bir noktada kaynaktan çıkan küresel ışık dalga cephesi, herhangi bir başka eylemsiz çerçevedeki gözlemciye küresel görünür.

Matematik uygulanıyor mu?

*İstanbul'dan okurumuz, **Toprak Göke**'nin, yazarımız **Ali Nesin**'e soruları var. "Matematik mühendisliği hakkında ne düşünüyorsunuz? Türkiye'de uygulamalı matematik var mı ya da matematik uygulanıyor mu? Matematiğin en çok hangi alanlara girmesi gerekir? Kimi matematikçiler ürettikleri matematiğin kullanılmasını istemiyor. Sizin görüşleriniz nelerdir? Aslında günümüze kadar üretilen matematik hep bir ihtiyaçtan, bir uygulamanın sonucu olarak ortaya çıkmadı mı?" şeklindeki sorularını **Ali Nesin**'e ilettik, yanıtını yayımlıyoruz.*

Matematik mühendisliği diye bir dal yoktur. Matematik vardır, mühendislik vardır, ama matematik mühendisliği yoktur. Türkiye dışında dünyanın hiçbir yerinde matematik mühendisliği görmedim. Öyle sanıyorum ki, matematik mühendisliği, çocuklarının mühendis olmasını isteyen anababalarını mutlu etmeye yönelik bir aldatmacadır ve matematik mühendisliğinde mühendislik değil, matematik okutulur.

Türkiye'de uygulamalı matematik var. Her bilim dalı gibi az var, ama var. "Matematik uygulanıyor mu?" sorusuna gelince... Matematiğine göre değişir. Çok soyut matematik az, hatta hiç uygulanmaz, en azından şimdilik. Salt Türkiye'de değil dünyanın başka ülkelerinde de uygulanamayabilir. Uygulamalı matematik - adı üstünde - uygulanır. Öte yandan şimdilik uygulaması olmayan ya da hiçbir zaman uygulanamayacak matematiğin değeri bence uygulanan matematiğin değerinden daha az değildir. Şu da akıldan çıkmamalı: (soyut) matematiksiz uygulamalı matematik olamaz. Matematiğin en çok hangi alana girmesi gerekir sorusunun yanıtı ise: Politikaya! Ürettiği matematiğin kullanılmasını istemeyen matematikçi tanımıyorum. Ürettiği matematiğin insanlığın kötülüğü için kullanılmasını istemeyen matematikçiler var elbet. Ama bu bir istekten öteye gidemez. Matematiksel buluşların (kavramların ve teoremlerin) tapusu, patenti, copyright'ı yoktur. Onlar insanlığın malıdır. Matematiğin hep bir uygulamadan doğduğu biçimindeki genel kanı - kanımca - yanlıştır. Örneğin matematiğin beşiği sayılan Antik Yunanistan'da matematik özdeksel bir gereksinim sonucu ortaya çıkmamıştır. Bir başka örnek: Modern cebirin doğmasına **Fermat**'nın hiçbir işe yaramayan bir sanısı neden olmuştur. Bu konuda Tübitak'ın yayınlarında çıkan **Cemal Yıldırım**'ın "Bilimin Öncüleri" adlı kitabına başvurabilirsiniz (Sayfa 9).

Hilmi Ziya Ülken kimdir?

*İstanbul'dan okurumuz **Hatice Kunut**, felsefeci **Hilmi Ziya Ülken** ve düşüncesi hakkında geniş bilgi istiyor. Ayrıca **Ülken**'in "Tarihi Maddeciliğe Reddiye" adlı eserini nasıl değerlendirdiğimizi soruyor. **Hilmi Ziya Ülken** hakkında geniş bir makale hazırlığı içindeyiz. Okurumuzun sorusuna şimdilik **Ülken**'i kısaca tanıtarak yanıt vermek istiyoruz.*

1901'de İstanbul'da doğan **Hilmi Ziya Ülken**'in Türkiye'de felsefe geleneği oluşturma çabalarına önemli katkıları oldu. **Hilmi Ziya** bir hoca olarak, binlerce öğrenciye ders verdi, çok sayıda öğretmen yetiştirerek bir anlamda "hocaların hocası" oldu. **Ülken**'in düşünsel alanda sayısı elliyi aşan kitapları ve çevirileri yanında, Türkiye dergiciliğinde de önemli bir yeri olmuştur.

S. Eyüboğlu ve **C. Ezine** ile birlikte çıkardığı *İnsan* dergisi, hümanist yaklaşımıyla dönemin aydınlarını etkilemiştir. Felsefe yıllıkları yayınlamış, sosyoloji ve felsefe dergilerinin çıkmasında önayak olmuş, uluslararası birçok felsefe ve sosyoloji kongresine katılmış, bazı kitapları başka dillere çevrilmiştir. **Ülken**'in ilgisi resim, şiir ve roman gibi alanlara dek uzanmıştır. 1974 yılında İstanbul'da ölen **Hilmi Ziya Ülken**'in en önemli eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, Yirminci Asır Filozofları, İlliyet Meselesi ve Diyalektik, İçtimai Doktrinler Tarihi, Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İbn-i Haldun, Mantık Tarihi, İslam Düşüncesi, Millet ve Tarih Şuuru, Felsefeye Giriş, Bilgi ve Değer, Eğitim Felsefesi, Varlık ve Oluş.

Sayılar dünyası

İlkel mağara insanı yaşamak için saymayı ya da matematiği bilmesi gerekmiyordu. Evleri doğal mağaralar, yiyecekleri ise yine doğanın armağanıydı. Fakat insan hayvanlarını ağıllara kapamaya ve sosyalleşmeye başladığında, kimin ne kadar hayvana sahip olduğu önem kazandı. İnsan saymayı öğrendi ve bu matematiğin başlangıcı oldu.

Önceleri insan hayvanlarını saymaya bir ipe her hayvan için bir düğüm atarak başladı. Sonraları bu işi parmaklarıyla yaptı. Hayvanlar 10 parmağı geçince bir köşeye bu 10 hayvan için bir taş bırakan insanlar, 10 parmağını başka bir onluk için kullandı. Taşlar 10 tane olduğunda bunları simgeleyecek bir büyük taşı seçti. Ve ONLU TABANLI bugünkü sayı sistemimiz böyle doğdu. Belki de bir başka grup insan hem el hem ayak parmaklarını kullanıp yirmi tabanlı bir sayı sistemi kullandı.

Daha sonra Babilliler 1, 10, 100 ve 1000 için bazı semboller buldular. Eski Mısırlılarda kendileri için başka semboller seçtiler. Bugün bu sembolleri olmasa da Romalıların kullandığı 'Roma rakamlarını' zaman zaman kullandığımız oluyor. Babilliler 60'lık sayı sistemi kullanmışlardır. Altmışa geldiklerine yeni bir simge yaratacaklarına 1 için kullandıkları simgeyi kullandılar. Bugün zaman birimlerinde Babillilerden gibi 60'lık sistemi kullanıyoruz.

Örneğin ▼ ▼▼ ▼▼▼▼ sayısını,

(1x602)+(2x60)+4= 3724

saniye olarak düşünürsek, 1 saat 2 dakika 4 saniye olarak yazarız. Bugünkü saat sistemimizi Babillilere borçluyuz.

Paradokslar

'Bu sayfada yazılı olan hiç birşeyi okumayın.' Buna benzer paradokslar ya kendileriyle çelişiyor gibi görünür, anlamsız ya da şaşırtıcı sonuçlara varır ya da kısır döngü biçimindedir (dönüp başlangıç noktasına gelir). Paradokslar yüzyıllar boyunca insanları büyülemiş ve hayrete düşürmüştür. Paradokslara edebiyat, bilim ve matematikten, günlük yaşantımıza kadar çok değişik alanlarda rastlanır. Özellikle matematiksel paradokslar yeni buluşlara yol açabilir.

MÖ 5. yüzyılda **Zenon**, sonsuzluk, diziler ve kısmi toplamlarla ilgili bilgilerine dayanarak şu paradoksları düşünmüştü.

İkiye bölme paradoksu: Yolcu, belirli bir uzaklığa gidecektir. Önce gideceği yolun yarısını, sonra kalanın yarısını, sonra kalanın yine yarısını..... yürümek zorundadır. Bu durumda hiç bir zaman gideceği yolun sonuna ulaşamayacaktır.

Aşil ve kaplumbağa paradoksu: Aşil ile kaplumbağa arasında bir yarış olacaktır. Kaplumbağa yarışa 1000 metre ileriden başlayacaktır. Çünkü Aşil kaplumbağadan 10 kez hızlı koşmaktadır. Yarış başladığında Aşil 1000 metre ilerlediğinde, kaplumbağa 100 metre önündedir. **Zenon**'a göre Aşil sürekli olarak kaplumbağaya yaklaşacak, ama onu hiç bir zaman yakalayamayacaktır. Bu akıl yürütme doğru mudur?

Don Kişot paradoksu: Sanço Panço Bataria adasında yöneticidir. Adaya gelenlerin niye geldiklerini belirtmek zorundadır. Eğer doğruyu söylerlerse serbest kalacaklar, yalan söylerlerse asılacaklardır. Günün birinde bir yolcu gelir ve "ben asılmak için buradayım' der. Şimdi Sanço ne yapmalı?

Bunlar paradoksların yanlızca küçük bir kısmıdır. Paradokslar bilinçli ya da bilinçsizce sürekli yeniden yaratılmaktadır.

Günlük yaşamımızda ya da matematiksel düşüncelerle uğraşırken, bir paradoks hem gözümüzü korkutabilir, hem de öğrenme aracı olur. Matematik değişik yollardan gelişir. Bir problemin üstünde çalışan matematikçi, yeni bir yol bulabilir, ya da yeni bir matematiksel sistem yaratabilir. Öte yandan matematikçi matematiği kullanarak, gerçek dünyada ki bir şeyi tanımlamaya ya da açıklamaya çalışabilir, bunun için yeni düşünceler geliştirir. Bu süreçte isteyerek paradokslar çıkabilir. Kanıtlamaksızın genellemeler yapmak, sıfır ile bölmek, ya da kanıtlamaksızın birşeyin var olduğunu varsayarak ve tanımlara dikkat etmemek gibi bazı davranışlar şaşırtıcı paradokslar yaratmıştır.

Deney adı: Tek yön- Mobius şeridi ve Klein şişesi

Malzeme: A4 kağıt, yapıştırıcı, makas, renkli kalemler.

Yapılışı: Kağıdı yaklaşık 3 cm eninde uzunlamasına kesin. Uçlarını birbirine yapıştırarak kapalı bir bant haline getirin. Kağıdın bir yüzü bandın içinde, diğer yüzü ise dışında kalır. Bandın dışından yürümeye başlayan bir karıncanın içe geçmesi için, şeridin bir ucunu yarım devir (180 derece) döndürecek diğer uca yapıştırın. Elde ettiğiniz şeridin kaç yüzü var?

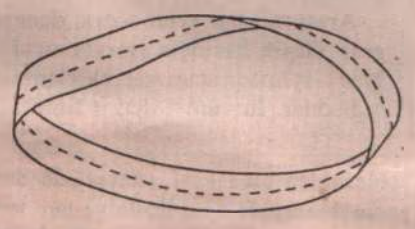

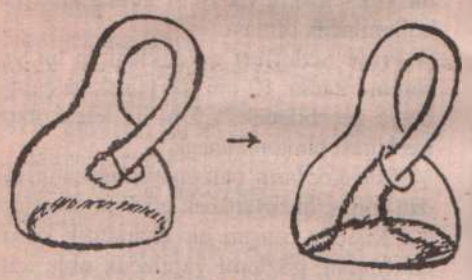

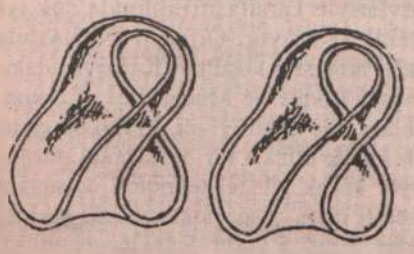

Açıklama: Topoloji uzmanları bir takım büyüleyici nesneler yarattılar. Alman matematiki **Augustos Mobius** (1790-1868)'un yarattığı Mobius şeridi bunlardandır; şeridin tek bir yüzü vardır. Mobius şeridinin üzerinde ilerleyen bir karınca hiçbir kenardan geçmeden tüm şeridi katedebilir. Bunu kanıtlamak için bir kalem alıp, şerit boyunca ortadan bir çizgi çizin. Kalemi kaldırmadan bütün şeridi geçip, başlangıç noktasına döndüğünü göreceksiniz. Mobius şeridinin bir başka özelliğini keşfetmek için ortasından çizdiğiniz çizgi boyunca kesmeyi deneyin. Otomobillerin vantilatör kayışları ya da başka mekanik aletlerin kayışları olarak kullanılan Mobius şeritleri eski tip kayışlarla karşılaştırıldığında, daha düzgün bir biçimde yıprandıkları için sanayiyi de yakından ilgilendirmektir. Mobius şeridi kadar ilginç bir başka nesne de Klein şişesidir. Alman matematikci **Felix Klein** (1849-1925) yalnızca tek yüzü olan bir şişenin topolojik modelini tasarlamıştır. Klein şişesinin dışı vardır, ama içi yoktur. Kendisinin içinden geçer. İçine dökülen su aynı delikten dışarı çıkar. Mobius şeridi ile Klein şişesinin arasında ilginç bir bağlantı vardır. Klein şişesi boylamasına ikiye kesilirse, iki Mobius şeridi elde edilir.

Sorular

Keçiler ve lahanalar

Resimdeki keçileri 3 doğru parçası çizerek lahanalardan ayırın

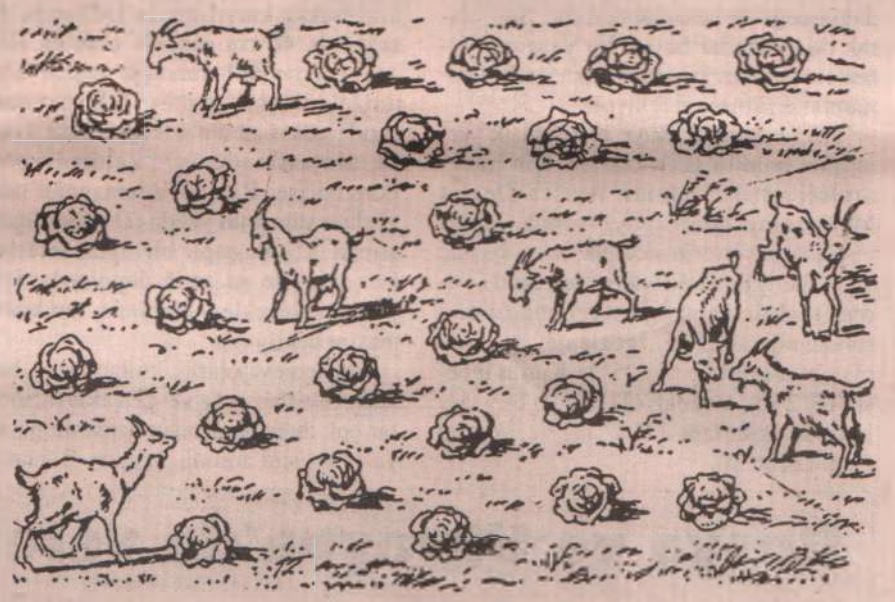

Say!

Aşağıdaki şekilde kaç farklı üçgen var sayın!

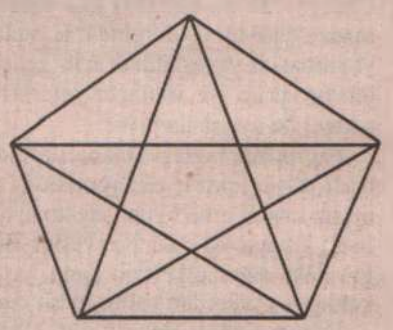

Dört doğru

9 tane noktayla aşağıdaki gibi bir kare yapın.

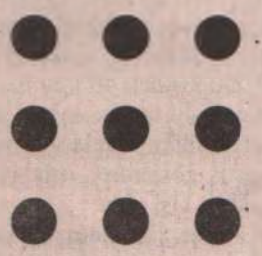

Kaleminizi kağıttan kaldırmadan bütün noktalardandan dört doğru ile geçin

"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır

Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

Bu sayımızın Bilim Gündemi sayfalarını, Ankara'dan Ayşe Turak ve İstanbul'dan Hasan Gülveren arkadaşımız hazırladı.

Ulusal Gözlemevi projesi gerçekleşiyor

Üniversitelerin kendi güçlü gözlemevlerini kurmaları için kaynakların yetersiz olacağının farkedildiği 1965'lerden beri süregelen bir Ulusal Gözlemevi kurulması dileği, sonunda gerçekleşiyor. ODTÜ Öğretim Üyesi Y. Doç. Dr. **Akif Esendemir**, ODTÜ Amatör Astronomi Topluluğu'nun düzenlediği Astronomi Günleri çerçevesinde yaptığı bir söyleşide Ulusal Gözlemevi Projesi'nin öyküsünü anlattı.

Bu disiplinlerarası çalışma, 1975'de TÜBİTAK'a verilen bir projeyle başlıyor. İlk önce gözlemevinin nerede kurulması gerektiğine karar verilmesi gerekiyor. Bu zor bir karar, çünkü, gözlemevinin verimli olabilmesi için bulunduğu yerin bazı koşulları sağlaması çok önemli: Örneğin bulutsuz gece sayısı fazla olmalı, atmosferin ışık geçirgenliği iyi olmalı (hava kirliliği bunda önemli bir etken), optik çalkantı az olmalı. Karanlık bir gökyüzü gerekiyor. Bu da şehirlerden uzak bir yer anlamına geliyor, çünkü özellikle verimsiz aydınlatmalarda ışık bulutlardan yansıyor. Elektromanyetik yayınlardan uzak olması da gerekiyor çünkü elektronik aletlerin bu yayınları algılaması gözlem sonuçlarını etkiler. Ayrıca bütün bu koşulların insan etkinlikleri sonucunda gelecekte nasıl değişeceği de hesaplanmalıdır. Son olarak da, bu kadar büyük bir yatırımın elbetteki deprem kuşaklarından uzakta konumlandırılması gerekiyor.

1983 yılında Türkiye'nin değişik yerlerinde bulutlu gece saatleri için meteoroloji verileri alındı. Ayrıca Devlet Meteoroloji İşleri radyo-sonda yöntemiyle bazı yerlerin sıcaklık, nem, basınç ve rüzgar gibi özellikleri konusunda veriler topladı. Bunların değerlendirilmesi sonucunda, dört yer, gözlemevine aday olarak gösterildi: Muğla'da Kurdu tepesi (1612 m), Bozdağ (2159 m), Beydağları'nda Bakırtepe (2547 m) ve Nemrut Dağı (2206 m).

Bu dört adayın optik çalkantılar açısından incelenmesi sorun oldu, çünkü bu konuda uydu verileri yetersiz kalıyordu. Optik çalkantılara neden olan dönüşüm katmanın yüksekliğinin ölçülmesi gerekiyordu. Isınan havanın yükselmesi ve soğuyarak tekrar alçalması sonucunda oluşan bu dönüşüm katmanı, Türkiye'de ortalama 100-300 metre arasında değişiyor. Sonunda bu dört aday konuma birer ekip gönderildi. Bu ekiplerin hem dağcılık hem de araştırmayı yapabilecek nitelikte kişilerden oluşması gerekiyordu. Diğer gözlemlerinin yanısıra bu ekipler, bilinen bir yıldızın plaka üzerindeki fotoğraflarını da getirdiler. Tüm gözlemler ve fotoğraflarının büyüklükleri karşılaştırıldıktan, yol, su elektrik gibi altyapı olanakları da göz önüne alındıktan sonra Antalya Beydağları'ndaki Bakırtepe'nin Ulusal Gözlemevi için en uygun yer olduğuna karar verildi. Bu tepede bir alan TÜBİTAK adına tahsis edildi.

Meteorolojik veriler sonucunda bu bölgenin median görüş değeri (*seeing value*) 1.3 arcsec olarak bulundu ve bu koşullara uygun teleskop olanakları aranmaya başlandı.

Bulunan teleskoplardan bir tanesi, gözlem süresinin yüzde10'unun kullanım hakkı karşılığında Hollanda'dan sağlandı. 40 cm çapında olan bu teleskop, İsviçre'de bulunduğu yörede kayak turizminin çok artması ve bunun sonucunda gökyüzünün geceleri fazla aydınlık olması nedeniyle kaldırılıyordu. İkincisi ise, Rusya Federasyonu'ndan, gözlem süresinin yüzde 60'ı karşılığında alınan 1.5 m. çaplı bir optik teleskop. Her ikisi de şu anda depolarda, içine yerleştirilecekleri binaların tamamlanmasını bekliyorlar.

Gözlemevi olarak kullanılacak binaların tasarlanması ve gerçekleştirilmesi bir çok değişik alandan uzmanın bir araya gelmesini zorunlu kılıyor. Bunun nedenlerinden bir tanesi, teleskobun dünyanın dönüşüyle aynı hızda ve tam tersi yönde döndürülmesinin gerekli olması. Ayrıca teleskobun bulunduğu ortamın iç ısısının dışardaki atmosferin ısısıyla aynı olması, fakat hava sıcaklığı -5°C'nin altına düştüğü zaman bilgisayarların bulunduğu ortamın ısıtılması gerekiyor. Bu nedenle birinci teleskop için, iki katlı termos şeklinde bir bina tasarlanmış. Teleskopla ilgili tüm kontrolleri sağlayan bilgisayarlar, ısı üreten cihazlar olmaları nedeniyle, alt katta konumlandırılmış. İç içe iki bina şeklinde yapılmış olması, teleskobun bulunduğu bölümün gündüz güneş ışınlarıyla ısınmasını da engelliyor. Ayrıca yaşama ve gözlem değerlendirme alanını içeren üçüncü binanın ilginç yanı, ısıtılması için dünyada bu yükseklikte ilk defa güneş enerjisi kullanılacak olması.

Proje hedefleri gerçekleşirse bu yıl sonuna kadar 40 cm'lik teleskop çalışmaya geçebilecek, 1,5 m'lik teleskobun ise binası tamamlanacak.

Teleskopların çalışmaya başlamasından sonra, hazırlanacak gözlem projeleri 4-5 kişiden oluşan bir akademik kurul tarafından, gözlemi yapılacak obje için en uygun gözlem zamanı açısına göre sıraya sokulacak. Yine 4-5 kişiden oluşan bir teknik kurul ise, gözlemevindeki tekniğin yapılacak gözlem için uygun olup olmadığına karar verecek. Gözlemevinin bilgisayar yazılımı, optik, mekanik ve elektronik tabanlı uygulamalara açık olması nedeniyle bir çok alanda staj olanağı sağlanacak.

Gözlemevi, dünyadaki kendi çaplarındaki teleskoplara sahip diğer gözlemevleriyle karşılaştırıldığında çok iyi özellikler taşıyor. Örneğin 1983 yılına kadar atmosfer koşulları Kanarya adalarındaki Roque de Muchachos gözlemevinden bile daha iyiydi. Teleskop çapının küçük olması bir dezavantaj oluşturuyor ancak güncel teknoloji açısından önemli olan, odak noktasındaki dedektörler. Son 1,5 yıldır dedektör teknolojisinde hızlı gelişmeler var. Yeni alınacak dedektörlerle, düşük çapın getirdiği olumsuzlukların en aza indirileceği umuluyor.

İnce-film ayna pencereye dönüşüyor

Amsterdam'da bulunan Özgür Üniversite'nin öğretim görevlilerinden biri olan fizikçi **Ronald P. Griessen** ve grubu, yansıtıcı aynadan, geçirgen bir yapıya dönüşebilen metalik ince-film icat ettiler.

Griessen ve grubunun bu yeni icatları 21 Mart 1996 tarihli *Nature* dergisine kapak konusu oldu. İtriyum ya da Lanthanum Hyariades'den oluşan ince-film, hidrojeni absorbladığı zaman aniden yansıtıcı metal görünümünden şeffaf duruma geçiyor.

Griessen, bu metodun tamamıyla geri döndürülebilir olduğunu ve keşfin düşük sıcaklıkta ve yüksek basınçta hidrojenin süper iletkenliğinin incelenmesi sırasında rastlantı sonucu ortaya çıktığını açıkladı. Deneyci grup, deneyde kullandıkları itriyum hidrit'in hidrojen absorblamasıyla aniden yansıtıcı özelliğini kaybettiğini ve şeffaf cam görünümü aldığını gördüler.

Araştırmadan aylar sonra, deneyci grup düşük basınçta ve oda sıcaklığında aynı sonucun gerçekleşmesini sağladılar. İtriyum Dihidrit filmi 500 nm kalınlığında ve 20 nm'lik palladyum koruyucu tabakasıyla kaplanmış yansıtıcı bir plaka. Griessen ve grubu ince-film'deki bu dönüşümün elektriksel bağlantı ile gerçekleşip gerçekleşmediğini görmek için filmin direnç, fotoiletkenlik ve optik geçirgenliğini incelediler ve aynı sonucun elde edildiğini gördüler. Fizikçiler, bu olayın neden olduğunu tam olarak anlayamadıklarını söylüyorlar, fakat çeşitli yorumları var.

İsviçre Fribourg Üniversitesi'nden fizikçi **Louis Schlapbach**, Griessen'in orjinal deneyininin dünyada nadiren bulunan hidritlerin metalden antimetale geçiş teorisini kanıtladığını söyledi.

Alman Ulusal Fen Kurumu'nun bilimadamlarından biri olan **J. J. Huub Eggen**'e göre Philips şirketi bu yeni buluşun patentini almak istiyor. Her ne kadar icatın geliştirilmesi için zaman gerekiyorsa da, bu haliyle de teknik güneş pilleri, elektronik düğmeler ve optik sensörlerde hatta evlerimizdeki pencerelerde kullanılabilecek. *Science News, 23 Mart 1996*

Rusya ve Ukrayna'da verem geri geldi

Rusya ve Ukrayna sağlık yetkililerinin bildirdiklerine göre, pazar ekonomisinin yarattığı yoksulluk ve evsizlik ortamında ölümcül tüberküloz olaylarında büyük artış görüldü.

Rusya Devlet Sağlık Komitesi'nin açıklamalarına göre, 1991 ve 1994 yılları arasında yetişkinlerde tüberküloz oranı yüzde 42 arttı. Bu gün her 100.000 kişiden 48'i bu hastalıktan etkilenmiş durumda. Ayrıca aynı dönem içindeki ölüm oranları da yüzde 87'lik bir artış göstererek ortalama 100.000 kişide 14 kişi oldu.

Kiev'de tüberküloz araştırmalarıyla ilgilenen enstitünün müdürü **Viktor Petrenko** "Tüberküloz bir yoksulluk hastalığıdır ve genelde ülkede işlerin nasıl gittiğinin bir göstergesidir" dedi.

Rusya Sağlık Bakanlığı uzmanı **Lev Kapkov** ise, Yzvestia gazetesine verdiği demeçte "Eski sistemde herkes zorunlu olarak her yıl sağlık kontrolünden geçiyordu ve denetimler çok sıkıydı. Şimdi zorunlu muayene ve tedavi uygularsak insan haklarını ihlal etmiş oluruz. Ve bu insanlar giderek artan oranlarda hastalanıp ölüyorlar" dedi.

Yzvestia'ya göre ayrıca, hastaların geleneksel olarak tedavi için gittikleri Ukrayna'da da 612.000 kişi tüberkülozdan etkilenmiş durumda. Hastalığın yayılmasını yavaşlatmak için geliştirilen program ise fonların yetersizliği nedeniyle uygulanamıyor.

Sağlık hizmetleri standartlarındaki hızlı düşüş, pazar ekonomisinin acımasız koşullarına uyum sağlamaya çalışan Rusya ve eski Sovyetler Birliği'ndeki diğer ülkelerin karşı karşıya kaldığı sorunlardan yalnızca bir tanesi.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) Avrupa bölgesi direktörü **Jo Asvall**, geçen ay yaptığı açıklamada, çok önceleri kontrol altına alındığı düşünülen bulaşıcı hastalıkların bugün Doğu Avrupa'da yeniden ortaya çıktığını söyledi. Yaşam beklentisi düşerken, kolera, difteri, tüberküloz ve frengi gibi hastalıklarda büyük artış görülüyor.

Aslında tüberküloz tüm dünyada artışa geçmiş durumda. Dünya Sağlık Örgütü'nün bildirdiğine göre, tüberkülozdaki artışın bütün dünyada bir felakete dönüşmesini önlemek için hükümetlerin ve ilaç sanayisinin yılda 500 milyon dolar harcaması gerekiyor. WHO verilerine göre 1995 yılında 3 milyon kişi veremden öldü. Bu sayı modern antibiyotiklerin bulunmasından önce 19. yüzyıldaki büyük salgınlarda görülen ölümlerden bile daha fazla. WHO'nun global tüberküloz programının direktörü **Arata Kochi**, insanlık tarihinde şimdiye kadar yaşanmamış büyüklükte bir tüberküloz salgını yaşandığını söyledi.

CNN, Internet, 12 Nisan 1996

Sigaranın çocuklar üzerindeki etkileri

ABD'nin Atlanta bölgesinde yapılan ve *Pediatrics* dergisinin Nisan sayısında sonuçları açıklanan bir çalışmaya göre, sigara içen gebe kadınların zihinsel özürlü çocuk doğurma olasılıkları, içmeyenlere göre yüzde 50 daha fazla. *Pediatrics* adlı derginin aynı sayısında sunulan bir başka çalışmada ise, başkalarının içtiği sigaraların dumanının çocuklar üzerinde, başka hiç bir üründe izin verilmeyecek miktarda hastalık baskısı oluşturduğu bildirildi.

Gebelik sırasında sigara içmenin, düşük doğum ağırlığı, bebek ölümleri ve çocuklarda düşük düzeyde zeka ile ilintisi daha önce de kurulmuştu. Emory Üniversitesi'ndeki araştırmayı yürüten epidemoloji profesörü **Carolin D. Drews**'e göre bu çalışmayla, ilk defa sigara ve zeka geriliği arasında doğrudan bir bağ kurulmuş oluyor.

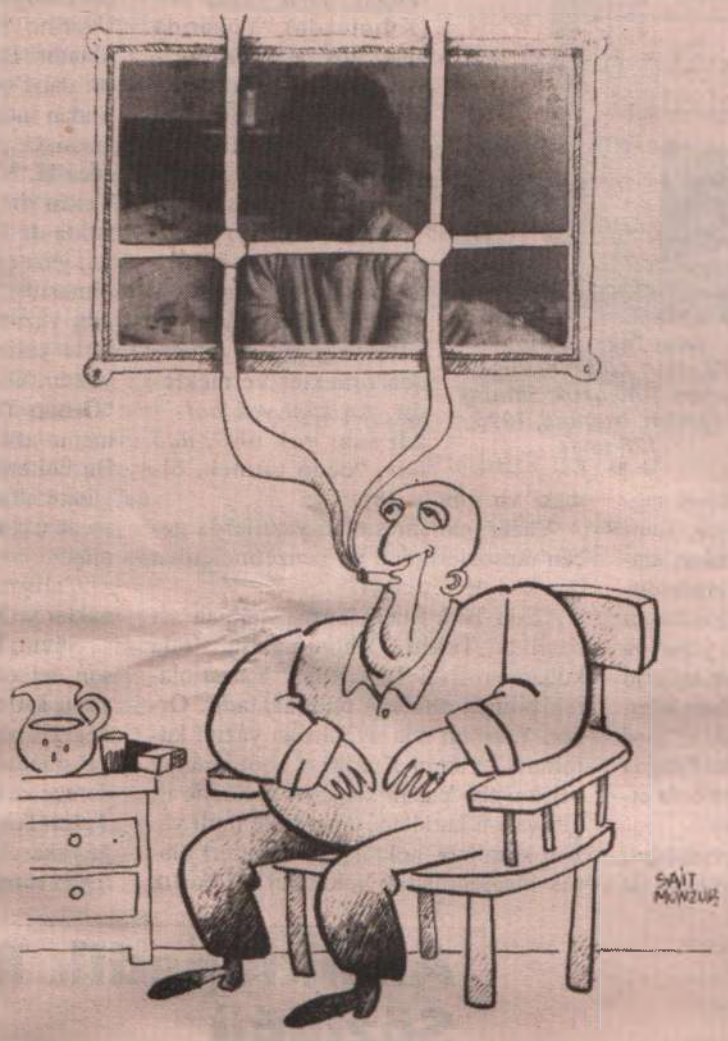

Sait Munzur'un bir karikatürü
(Şişli Belediyesi Karikatür Yarışması Albümü).

Atlanta bölgesinde, nedeni bilinmeyen zihinsel özürlü çocukları olan 221 anne ve kontrol grubundaki 400 annenin katıldığı araştırmada, sigara içen gebe kadınların geri zekalı çocuk doğurma olasılığının yüzde 50 daha fazla olduğu ortaya çıktı. Ayrıca, zihinsel özürlü çocuk dünyaya getiren annelerin yüzde 35' inin gebelik sırasında haftada beş taneden az sigara içtiği görüldü. Günde en az bir paket sigara içenlerin zihinsel özürlü çocuk dünyaya getirme olasılıklarıysa yüzde 85 daha fazlaydı.

Diğer çalışmada, araştırmacılar, ABD'de her yıl 360 çocuğun, başkalarının sigara içmesine bağlı olarak alt solunum yolları hastalıklarından ve sigara yüzünden çıkan yangınlarda öldüğünü buldular. Yine ABD'de, başkalarının sigara içmesi sonucunda, her yıl, çocuklar arasında yangınla bağlantılı 300 yaralanma; 21.000 bademcik ameliyatı; astım için 529.000 doktor muayenesi; 190.000 zatürree olayı ve 2.2 milyon orta kulak iltihabı görüldüğü sonucuna vardılar.

CNN, Internet, 10 Nisan 1996

Mantarlar bitki köklerini hastalıktan koruyor

İki ayrı türün yardımlaşmacı ilişkisinin klasik örneklerinden olarak bilinen mantar-bitki ilişkisinin iç yüzü, yıllardır düşünüldüğünden farklı olabilir.

Hemen hemen tüm bitkilerin kökünde mikoriza adı verilen mantar kolonileri bulunur. Mikorizal mantarların, bitkilerle olan bu birlikteliklerinden nasıl yararlandığı iyi biliniyor: Botanikçiler yıllar önce, bitki köklerinden çevrelerindeki mantarlara doğru, şeker formunda bir besin akışı olduğunu gözlemlediler. Ancak, bitkilerin bu beraberlikten nasıl yararlandığı açık değildi. Bazı deneyler mantarların, bitkilerin topraktan fosfor çıkartmalarına yardımcı olduğunu gösteriyordu. Ancak bu açıklama bazı ekologlar tarafından yeterli görülmüyordu.

York Üniversitesi'nden bazı ekologlar, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın çoğunluğunda toprağın fosfat açısından zengin olması nedeniyle, az çok gelişmiş kökleri olan bitkilerin bu elementin sağlanması konusunda bir sorunu olmaması gerektiğini düşündüler ve bitki-mantar beraberliğinden bitkilerin farklı bir şekilde yararlandığı sonucuna vardılar. Yaptıkları deneyler, mikorizal mantarların bitkileri, patojen mantarlar ve küçük nematod kurtçuklarına karşı koruduğunu gösterdi.

Bu deneylerde, *Vulpia ciliata* adlı otsu bir bitki, steril koşullar altında çimlendirildi ve arazide kumlu bir toprağa ekildi. Bitkilerden bir kısmına mikorizal bir mantar olan *Glomus*, bir kısmına patojen bir mantar olan *Fusarium* , diğer bir kısmına ise her iki mantardan da aşılandı. 62-90 gün sonra, her iki mantarla aşılanan bitkilerin kökleri, yalnızca *Fusarium* ile aşılananlara göre çok daha gelişmiş ve sağlıklıydı. Ayrıca, yalnızca *Glomus* aşılanan bitkiler, topraktaki diğer patojen mantarlardan, hiç bir mantar aşılanmamış olan bitkilere göre daha fazla zarar gördüler. Seralar içinde yapılan deneylerde de benzer sonuçlar elde edilmiş ancak arazide durumun farklı olacağı düşünülmüştü.

Mikorizallerin, bitkileri, diğer mantarlardan ve nematodlardan nasıl koruduğu açık olmamakla birlikte, bazı kimyasal maddelerin bu konuda rol oynadığı sanılıyor.

New Scientist, 16 Mart 1996

Bilim Sözlüğü

Alel: Farklı özellikleri belirleyen bir genin iki ya da daha çok değişen biçimidir.

Anatomi: Yunanca "anatome" keserek parçalara ayırmak demektir. Biyolojinin, canlıların biçimini ve yapısını inceleyen dalıdır. Bugün aynı anlamda kullanılan "*diseksiyon*" sözcüğü, tıp öğrencilerinin kadavra üstünde yaptıkları pratik incelemeleri tanımlarken, "anatomi" terimi de vücut yapısını belirtmek için kullanılır. Anatomi çalışması öncelikle morfolojik özelliklerin araştırılmasına dayanmakla birlikte, vücut yapılarının daha bütünsel olarak anlaşılabilmesi için, organlar ve işlevleri arasındaki yakın ilişkinin gözönüne alınması gerekir. Bu bakımdan anatomi eğitimi ve çalışmasında çeşitli yöntemler benimsenmiştir. Örneğin; sistematik anatomi, vücudu, birbirinden bir ölçüde bağımsız çalışan dolaşım, sindirim gibi çeşitli sistemlere ayırarak inceler. Bölgesel anatomi, vücudun baş boyun gibi çeşitli bölümleri arasındaki yapısal ilişkileri araştıran bir yöntemdir.

Beyin sapı: Tüm beynin (ensefa), beyin yarımkürelerinin altında kalan ve orta beyni, varol köprüsünü ve soğaniliğini içeren bölümüdür.

Beyin kabuğu: Beyin*korteksi* olarakda bilinir. Beynin yarımkürelerinin, sinir sisteminin boz maddesinden oluşan ve istemli hareketlerin denetlenmesinden, duyuların birleştirilip yönlendirilmesinden, yüksek düzeydeki zihinsel ve duygusal işlevlerin düzenlenmesinden sorumlu olan en dış katmanıdır.

Bilinç: Her kişinin kendisi üstüne sezgisel, yani doğrudan bilgisi. Bilinç, öznel bir gerçekliktir ve kesin anlamıyla iletilemiyecek birşeydir.

Doğal ayıklanma: Bir zaman süresi içinde doğal ayıklanma, (ya da seçmeci üreme) gen havuzu içindeki alel genlerin sıklığında değişikliklerle ya da Hardy-Weinberg dengesiyle temsil edilen evrimleşmeyen evreden daha büyük bir sapmayla sonuçlanır.

DNA: Genlerin yapısı incelendiğinde, bakteri genlerinin dezoksiribonükleikasit (DNA) adı verilen kimyasal bileşikten oluştuğu görülmüştür. Bütün DNA molekülleri "nükleotit" adı verilen, birbirine bağlı bir birimler dizisinden oluşur. DNA, birçok virüste ve hücresel organizmalarda genetik gereçler olarak ortaya çıkar.

Ekoloji: Biyoekoloji, biyonomik ya da çevrebilim olarakda bilinir, canlılar ile onları çevreleyen canlı ve cansız ortam arasındaki ilişkileri inceleyen bilimdalı. Canlıları birey, türdeş topluluk ve karma topluluk düzeyinde ele alır.

Embriyoloji: Embriyoloji (gelişim anatomisi) olarak bilinen alan, organizmanın gelişimini ve farklılaşmasını, döllenmiş yumurtadan doğuma değin olan süreç içinde inceler.

Evrim: Bütün canlı organizmaların, ilkel organizmaların milyarlarca yıl boyunca geçirdiği değişiklikler ve gelişmelerin süreci; bütün üstün yapılı hayvan ve bitkileri içine alan ilerleme. Evrimin en doğrudan kanıtı, paleontoloji bilimi ya da başka bir deyişle genellikle kayaçlardaki fosil kalıntıları ya da izleri üstünden geçmişteki yaşamın incelenmesi sağlar. Bunu tamamlayan kanıtlar canlı havyanların ve bitkilerin yapıları da dahil, karşılaştırmalı incelemelerinden biyokimyadan, embriyobilimden ve coğrafi dağılımlardan elde edilir.

Fizyoloji: Biyolojinin, canlı organizmaların ve ana birimlerinin işlevlerini ele alan dalıdır. Fizyoloji temelde, yaşam süreçlerini, fiziksel ve kimyasal açılardan inceler.

Fosil: Tortul topraklarda bulunan insan, hayvan ve bitki kalıntısı. Bir organizmanın fosilleşmesi için, herşeyden önce yıkıcı etmenlerin (suda erime, biyoloji ve atmosfer etkenleri) etkisi altında kalmaması ve bazı koruyucu koşullardan yararlanması gerekir.

Gen: Kalıtım birimi. Öbür kalıtım birimleriyle birlikte, anne babadan döle geçen genler, tek başına ya da başka genlerle birlikte işlev görüp, oluşan yeni organizmanın bir ya da daha çok özelliğini belirler. Genler, kromozom adı verilen genetik malzeme zinciri içinde bulunur.

Genetik Sürüklenme (Kalıtımsal Sürüklenme): Gen havuzu içinde rastlantısal biçimde oluşan değişmeye "genetik sürüklenme" denir. Alel yitimi sıklığı, küçük bir toplulukta dana büyüktür. Dolayısıyla küçük topluluklarda çiftler (eşler) genetik bakımdan daha benzer oldukları için daha az değişme eğilimi vardır.

Primatlar: Maymunlar, makimsiler ve insanlar alt takımı içine alan memeliler takımı. Memelilerin en yeni öbeklerinden biri olan primatlar, böcekçillerin ilk atalarına hâlâ yakın eski bir alt takım olan makimsilerden başlayarak tanıdığımız biçimiyle insana kadar uzanan bağdaşık bir takım oluştururlar.

Mutasyon: Bir genin temel özelliğinde kalıtımla aktarılabilen bir değişme olmasıdır. Değşinimler (mutasyon) çoğunlukla kendiliğinden oluşur, ama ışınım ya da bazı kimyasal maddeler gibi bazı dış uyarıcılar değişinimleri uyarabilir.

Orhon Yazıtları

Bahriye ÇERİ

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri, Türkçe'nin en eski ve en güzel hitabet örnekleri sayılan Orhon Yazıtları üzerine yapılan çalışmalar, yazıtların önemine oranla son derece azdır. *Orhon Yazıtları* adlı çalışma ile, Sayın **Talât Tekin** kendisinin de önsözde belirttiği gibi, geniş okuyucu kitlesine hitap eden popüler bir yayını kültür hazinemize kazandırmıştır.

Çalışma, Önsöz, Giriş, Yazıtlar ve Çevirisi, Sözlük, Kaynaklar ve Resimler bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmanın başlangıcı, Sayın **Tekin**'in henüz Bitlis Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptığı sırada, 1956-57 yıllarında hazırladığı iki çalışmaya kadar gidiyor. Bu çalışmalar Türk Dili Dergisi'nde "Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine" başlığıyla iki bölüm halinde yayımlanmıştır. Daha sonra Sayın **Tekin**, Los Angelas'taki California Üniversitesi'nde doktora tezi olarak "Orhon Türkçesi Grameri"ni hazırlamıştır. 1965'teki bu tez çalışması, üç yıl sonra *A Gramer of Orkhon Türkic* adıyla yayımlanmıştır. Sayın **Tekin**, bu çalışmadaki eksiklikleri tamamlayarak bazı düzeltmelerle birlikte *Orhon Yazıtları* adıyla 1988'de bilim dünyasına kazandırmıştır. **Tekin**, bu çalışmanın Türkoloji ile ilgili olanlara hitap eden bilimsel bir çalışma olduğunu vurgulamaktadır.

Giriş bölümündeki ilk alt başlık "İlk Türk Kağanlıkları"dır. İkinci alt başlık "Orhon Yazıtları"dır. Bu bölümde yazar, Orhon Yazıtlarını, Kültigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk Anıtı olarak ayrı ayrı vermektedir. "Yazıtların Yazarı ve Yazıcısı", "Yazıtların İçeriği" Giriş bölümünün üçüncü ve dördüncü alt başlıklarıdır. "Yazıtların edebî değeri" bölümünde Orhon Yazıtları'nın etkili anlatım gücünü sağlayan öğeler tek tek anlatılmıştır. Bunlar ikilemler, koşutluk, deyimler, atasözlerinden yararlanma, benzetmelerdir.

Talat Tekin; Orhon Yazıtları Kültigin, Bilge Kağan, Tunyukuk; Simurg Yayınları, İstanbul, 1995, 128 sayfa.

Yazar, Orhon Yazıtları'nda, anlatımı etkili kılan öğelerin başında eş, yakın ya da karşıt anlamlı ikilemeler ve onların sıkça kullanımının geldiğini ifade eder. *Açsık tosık* "acıkma doyma", *il törü* "devlet ve töreler", *yurtda yolta* "dağda bayırda", *emget-tolgat-* "eza ve cefa etmek" vb. gibi (s. 16-17).

Koşutluk yani paralelizm, eşit öğeli birimlerden oluşan cümle parçaları ile birleşik sıra cümlelerin kullanımıdır. *Üze kök tengri, asra yağız yer* (Kılıntukda) "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer (yaratıldığında)", Bilge Kağan ermiş, Alp Kağan ermiş "Akıllı hakanlar imiş, cesur hakanlar imiş"vb. gibi (s. 17).

Yazar, Orhon Yazıtları'nın dilinin, deyimler açısından çok zengin olduğunu belirtmekte yazıtlarda geçen deyimlerden örnekler vermektedir. *An küsi yok bol-* " adı sanı yok ol-", *uça bar*, "uçup gitmek, ölmek" vb. gibi (s. 18).

Yazar çalışmasında, yazıtlarda geçen atasözlerinden ve benzetmelerden örnekler de vermiştir.

"Eski Türk Runik Yazısı" adlı altıncı başlıkta, **Tekin**, Orhon Yazıtları'nda kullanılan Eski Türk Runik Yazısı olarak bilinen alfabeyi tanıtmaktadır. Orhon Yazıtları'nda uygulanan yazım kuralları, "Yazım Kuralları" bölümünde verilmiştir. Yazım kuralları ünlülerle ilgili yazım kuralları, ünsüzlerle ilgili yazım kuralları, noktalama işaretleri olarak incelenmiştir. Sekizinci alt başlık "Orhon Alfabesinin Çözümü"dür. Burada **Tekin**, yazıtların kimler tarafından çözüldüğünü anlatmaktadır. "Yazıtlar Üzerine Yayınlar" dokuzuncu alt başlıktadır. Bu bölümde gözlenen, yazıtların daha çok yabancı Türkologlar tarafından incelendiğidir. Yerli Türkologlar arasında yazıtlar üzerine çalışanlar sadece **H. N. Orkun**, **M. Ergin** ve **Talât Tekin**'dir. Vurgulanması gereken bir nokta da bu çalışmaların hepsinin, metin, yazı çevirimi ve gramer çalışmaları olmasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi yazıtları, edebi, tarihi, siyasi yönlerle yetirince değerlendiren çalışma yoktur. Giriş bölümünün son alt başlığı "Orhon Yazıtları Alfabesi"dir. Çalışmanın asıl kısmı "Yazıtlar" bölümüdür. Bu bölümde, yazar, önce yazıtların bugünkü alfabetik metnini vermiş, karşısına da çağdaş Türkçe çevirisini yerleştirmiştir.

Çalışmanın sonunda, Sözlük, Kaynaklar ve Resimler yer almaktadır.

Sayın **Talât Tekin**, bu çalışma ile, son derece kapsamlı, akıcı, geniş okuyucu kitlelerine hitap edebilecek çok değerli bir kaynak sunmuştur. Sanırız çalışmanın küçük hacmine karşılık, son derece zengin ve önemli içeriğinin sırrı, **Talât Tekin**'in bu konuya ayırdığı aşağı yukarı kırk yılık sabırlı ve özenli çalışma süresidir.

Bir dilcinin günlüğünden okul sözlüğünün eleştirisi

Nimet ARIKAN

Yusuf Çotuksöken'in *Bir dilcinin günlüğünden Okul Sözlüğünün Eleştirisi* isimli kitabı *İnsancıl Yayınları*'ndan Mart 1996'da çıktı.

Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olan **Yusuf Çotuksöken** bu çalışmasında Türk Dil Kurumu'nun 1994 yılında çıkardığı 'Okul Sözlüğü' nü kendi deyimiyle "...bilim ilke ve yöntemlerine aykırı yüzlerce yanlışı, çelişkiyi, tutarsızlığı eksikliği... içerdiği için" sorumlu bir öğretmen, dilbilimci ve araştırmacı olarak eleştirmiş. Şimdiye kadar onu aşkın ansiklopedinin, Meydan-Larousse, Ansiklopedik Büyük Sözlük ve henüz basılmamış olan Arkadaş Türkçe Sözlük'ün yazılmasında görev almış, ayrıca öğretimde kullanılmak üzere hazırladığı beş de sözlüğü olan **Yusuf Çotuksöken**'in bu yeni kitabından kısa bir alıntı yapalım.

Yusuf Çotuksöken, Okul Sözlüğü'nün Eleştirisi, İnsancıl Yayınları, Mart 1996, 96 sayfa.

"Okul sözlüğünün yazımı;		Doğrusu;
aç gözlü		açgözlü
baba anne		babaanne
dil bilgisi		dilbilgisi
ilk okul		ilkokul
Okul söz. yazımı;	**Yanlışı;**	**Doğrusu;**
abdal	Türkçe	Arapça
ahize	Arapça	Fransızca
bira	Arapça	İtalyanca
beşeri	Türkçe	Arapça
taşeron	Türkçe	Fransızca
kek	Türkçe	İngilizce"

Alıntılarda da görüldüğü gibi Türkçe'de tam bir katliam sözkonusu. İçine giren birçok yabancı kelime ile kendi kendisine yabancılaşan dilimiz, bir de bu konuda otorite kabul edilen çevrelerce eksik ve yanlış tanımlanınca, içinden çıkılmaz bir durumla karşı karşıya kalınıyor.

Sayın **Yusuf Çotuksöken**'in bu yeni kitabı sadece okul öğrencilerine değil Türkçeyi doğru olarak kullanmak isteyen herkese, başlangıç için iyi bir kılavuz.

İnternet için: World Wide Web Rehberi

Bu kitapta, İnternet'teki Worl Wide Web sayfaları tanıtılıyor. Kitapta, dünyadan 4400, Türkiye'den 192 Web sayfası ve 8000 Web adresi var. Türkiye'de ilk kez olarak kitabın içinde yer alan tüm bilgileri içeren bir CD-ROM'da kitapla birlikte veriliyor.

Dr. Kris Jamsa, Ken Cope, İnternet için World Wide Rehberi, Çev. Tolga Ulus, Literatür Yayıncılık, İstanbul, Mart 1996, 532 sayfa.

Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü

Yüksek Mimar **Doğan Hasol**'un bu sözlük çalışmasının ilk baskısı 1975'de yapılmış. Tam 20 yıl sonra, 1995'de, altıncı baskısı yapıldı. Dördüncü baskı, üçüncü baskının tıpkı basımı. Diğer basımlarda ise, sözlüğe, basım tarihleri arasında kullanılmaya başlanan yeni kavramlar, yeni buluşların ürünü sözcükler eklenmiş, zamanla eskiyen, aşınan sözcükler ayıklanmış. 500 sayfa boyunca tanımlanan sözcükler ve kavramlar, mimarların tasarım ve uygulamada kullandıklarını da kapsayacak şekilde seçilmiş. Sözlük, "mimarlık", "yapım teknolojisi", "yapı malzemesi", "bina türleri", "süsleme" terimleri ile "üslup" ve "akımlar" şeklinde sınıflanabilecek geniş alanları içeren doyurucu ve ayrıntılı bir döküm yapıyor. Tanımlamalar, resim ve çizimlerle desteklenmiş. **Doğan Hasol**'un Türkçe dili konusundaki titizliği, anlatım olanaklarını değerlendirme çabası, kitabın dilini son derece zengin kılmış. **Doğan Hasol**, kitabın birinci baskısına yazdığı önsözde bakın ne diyor:" Türkçenin zenginliği dil varlığımızın yeniden derlenmesiyle apaçık ortaya çıkacaktır. Mimarlık ve yapı argosu için yaptığım araştırmalar sırasında Türkçenin bilim dili olabilecek zenginliğe sahip olmadığı yolunda ileri sürülen iddiaların ne kadar tutarsız olduğuna bir kez daha inandım. Dağınık ve çoğu unutulmuş sözcüklerden oluşan bir dil varlığı ile yine unu, şekeri, yağı olduğu halde helva yapamayanların durumuna düşmüşüz. Helvayı yapamayan da biziz, deyimi yaratan da... Varlığın çeşitli meslek dallarında bir araya getirilmesi Türk dilinin zenginliğini ortaya koyacaktır." Bütün bu özelliklerinden dolayı Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, sadece bu meslek dalından olanların değil, konuyla uzak yakın ilgisi olan herkesin yararlanabileceği bir araştırma. Kapsamı ve nitelikleriyle araşırmanın boyutu tek kişinin üstlenebileceğini fazlasıyla aşıyor. Buna karşın, **Doğan Hasol**, büyük bir boşluğu, sabır ve özen isteyen bu çalışmasıyla övgüyü değer bir biçimde dolduruyor.

Doğan Hasol, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 1995, 500 sayfa.

Campanella ve Güneş Ülkesi

Thomas Campanella'nın (1568-1639), yaşadığı dönem, Avrupa Katolik dünyasının parçalanmaya başladığı, modern dünyayı hazırlayan politik, ekonomik ve kültürel olayların oluştuğu dönemdir. XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren Katolik Kilisesi'nin katı dogmalarına, büyük ve haksız zenginliğine, derebeylik düzeninin kötülüklerine karşı, çeşitli tarikatların önderliğinde, yer yer başgösteren ayaklanmalar Avrupa'yı baştanbaşa sarar. **Campanella**, bu toplumsal ortamdan beslenir ve "Ben doğacak yeni sabahların çan sesiyim" der. **Campanella** yönetici sınıflardan değildir, kilisenin en alt kesiminden gelir. Bu yüzden *Güneş Ülkesi (Civitas Solis)* adlı eserini yönetici sınıfların dili olan Latinceyle değil, İtalyanca ile yazmıştır. Dili basit ve halka yakındır. İlk kez 1643'te basılmış olan *Güneş Ülkesi*, insanoğlunun eşit bir toplum özlenimini dile getiren eserlerin en önemlilerindendir. Ve öncellerine göre çok daha radikaldir.

Campanella, Güneş Ülkesi, Çev. Vedat Günyol- Haydar Kazgan, Can Yayınları, İstanbul, 1996, 130 sayfa.

Güneş Ülkesi, **Campanella**'nın, gerçekleşeceğini düşündüğü filozofça bir devlet tasarısıdır. **Campanella**, diyalog formundaki eserinde, bir Ospitalario (kutsal topraklarda hastalanan hacılara bakmak amacıyla kurulmuş bir dinsel kuruma bağlı kimse) ile Cenovalı bir kaptanı konuşturur. Cenovalı kaptana, tesadüfen gittiği Güneş Ülkesi izlenimlerini anlattırır. Yönetimden eğitime, mülkiyetten çalışma hayatına, yemek düzeninden nüfus planlamasına kadar toplumsal hayatın birçok ayrıntısını bu izlenimlerde önümüze koyar. **Campanella**'nın, ütopya türünün klasikleri arasına girmiş bu eserini, **Vedat Günyol** ve **Haydar Kazgan**'ın çevirisinden keyifle okuyacağınızı düşünüyoruz.

Yaşamımızın kaynağı bir cüce yıldız: Güneş

Yaşamımızın Kaynağı Bir Cüce Yıldız: GÜNEŞ, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Mart 1996, 182 sayfa.

Sarmal Yayınevi'nden bu isimle çıkan kitap, Prof. Dr. **Fatma Esin** bir çalışması. Güneşin, Samanyolu galaksisi içinde milyarlarca yıldızdan biri olması nedeniyle, astronomideki yeri önemsiz görünebilir. Oysa son yıllarda uzaya yollanan Hubble teleskopu ile bile yıldızlar nokta şeklinde ışık kaynakları olarak gözlenirken, Güneş bizlere bir yüzey gösterir. Bu yüzden astrofizik çalışmaları için ideal bir yıldızdır. Güneşi iyi tanımak, diğer yıldızların anlaşılmasına yardımcı olacaktır. İşte bu kitap, Güneş'i, "Güneşe Ait Büyüklükler", "Güneşin Dönmesi", "Güneş Spektrumu ve Tabakaları", "Güneş Atmosferi", "Aktif Güneş", "Güneşin Manyetizması", "Güneşin Uzay İstasyonlarından Gözlenmesi", "Güneş Aktivetisinin Dünyaya Etkisi" başlıklı sekiz bölümde, konuya ilgi duyan herkesin anlayacağı bir dille anlatıyor.

Uzay Tacirleri

Uzay Tacirleri, Haziran 1995'de yayınlanmaya başlayan Metis Bilimkurgu kitaplarının dokuzuncusu. 1952'de yazılan Uzay Tacirleri alaycı ama çok ciddi, eleştirel ama umutsuz olmayan bir anti-ütopya. O dönemde ABD'de henüz yeni ve dinamik bir sektör olan reklamcılığın tüm dünyaya egemen olduğu bir yakın geleceği anlatıyor (belki de bugünü!). Yasama organlarının dev şirketlerin seçtiği temsilcilerden oluştuğu, metin yazarlarının "toplumun yol göstericileri", reklam üslubunun "çağdaş sanat" sayıldığı bir dönemin öyküsü.

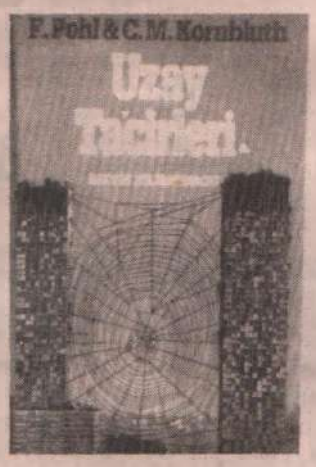

F. Pohl & C. M. Kornbluth, Uzay Tacirleri, Çev. Fatma Taşkent, Metis Yayınları, İstanbul, Şubat 1996, 193 sayfa.

Mimari Akımlar 1

Bu kitap, Yapı Endüstri Merkezi (YEM)'nin *Yapı'dan Seçmeler dizisi*nin sekizinci kitabı. *Yapı'dan Seçmeler dizisi*, yine YEM tarafından yayımlanan aylık kültür, sanat ve mimarlık dergisi *Yapı* 'da çıkmış yazıların, projeler ve yapıların özel konular halinde derlenmesiyle oluşturuluyor. *Mimari Akımlar 1* adlı kitap da yine *Yapı* dergisinde yer almış, sanat akımların mimarlığa yansımalarını irdeleyen yazılardan oluşturulmuş. Kitapta, **Reinhard Gieselmann**'ın "Mimaride Üslup Arayışı", **Afife Batur**'un "Mimarlıkta Oryantalist Eğilimler" ve "'Art Nouveau' Mimarlığı ve İstanbul", **Maria Nashchokina**'nın "Moskova Modern Üslubunun Mimari Buluşları", **Enis Kortan**'ın, "Son Yüzyıl'da Dünya ve Türk Mimarlığındaki Gelişmeler", "Mimarlıkta Rasyonalizm" ve "Ekspresyonist Mimarlıkta Tasarım Süreci", **Gürhan Tümer**'in, "Gerçeküstücülük ve Mimarlık", **Esen Onat**'ın "Akımlar Koşullar ve Mimarlığımız", **Ezio Godoli**'nin "Türkiye'de Olbrich Yorumları", **Doğan Hasol**'un "'Art Deco' ve 'Tropical Deco'", **Ayşe Sema Kubat**'ın "Tropikal Deko" başlıklı yazıları yer alıyor.

Mimari Akımlar 1, Yapı'dan Seçmeler dizisi, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, Mart 1996, 142 sayfa.

Tanıyalım

Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kulübü (IRC)

Yasemin KAZGAN (*)

Uluslararası İlişkiler Kulübü (International Relations Club), Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri tarafından 1987'de kurulmuş. İlk öğrenci kulübü olma özelliğini taşıyor. Kulüp, çalışmalarına bir süre ara vermek zorunda kalmış. Şimdi tekrar eski çizgilerinde çalışmalara devam ediyorlar.

IRC'nin kuruluş amacı bölüm ile ilgili olarak kulübe katılan öğrencilerin kendilerini yetiştirmeleri, ders dışında yeni şeyler yapabilmek, tartışabilmek ve bütün bunları çıkardıkları dergide yayınlamak.

IRC'nin amaçladığı ve zaman zaman gerçekleştirdiği faaliyetlerden biri; konferanslar düzenlemek ve bu konferanslara bölümleri ile bağlantılı kişileri (bakanlar, elçiler, gazeteciler) konuk etmek. Bugüne kadar **Ahmet Altan**, **Ömer Laçiner**, **Toktamış Ateş**, **Murat Karayalçın**, **Hikmet Çetin** ve Prof. Dr. **Haluk Ülman**'la konferanslar yapmışlar. Kulübün düzenlediği konferanslardan biri de "Balkan ülkeleri birlikte yaşar" konulu konferans. Her Balkan ülkesinden ikişer öğrenciyi (siyaset ve felsefe bilimi) konuk etmişler. Bu konferans için Marmara Öğrencileri Mezunlar Derneği ile ortak çalışmışlar. Sponsorluğu ise Toprak Bank üstlenmiş.

1996 yılının başında aldıkları bir kararla, "Bakış" adını verdikleri bir dergi çalışmasına girmişler. Şimdilik sadece bir sayı çıkarabildikleri dergide iç politika, dış politika, ekonomi, felsefe ve sanat yazıları yer alıyor. Kulüp üyesi olmayan öğrencilerin yazılara da, dergide yer bulabilecek. Fakat derginin ilk sayısında, yazı akışı henüz oturmadığı için ağırlıklı olarak kulüp üyeleri yazmak zorunda kalmış. Derginin iyi bir iletişim aracı olacağını düşünüyorlar.

Dergiyi çıkarırken zorluklarla karşılaşmışlar. Örneğin, finansal zorluklar nedeniyle dergi daktilo ile yazılmış ve fotokopiyle çoğaltılmış. Sadece kapağını basabilmişler. Bu nedenle dergi çok eleştiri almış. Yazı toplamada ve seçmede de zorlanmışlar.

Derginin ikinci sayısında Çevre adı altında yeni bir bölüm açmak istiyorlar. Ayrıca; Türkiye'yi ya da dünyayı bugün için yakından ilgilendiren konulara eğilmeyi planlıyorlar. Dergide, aktüel konuları; farklı, tarafsız ve araştırmacı yaklaşımlarla vermek çabasındalar.

Birinci sayıda finansal zorluklar nedeniyle aldıkları eleştirilerin ikinci sayıda tekrarlanmasını istemiyorlar. Gerçi, eleştirilere rağmen dergilerin hepsini satabilmişler, ellerinde hiç kalmamış. Satışdaki bu başarının nedenini, kampüslerinde böyle bir derginin çıkmamasına bağlıyorlar.

IRC'nin çalışma biçimine gelince; düzenli olmamakla birlikte genel kurul toplantıları yapılıyor. Kulübün alt komisyonları var ve bu komisyonlar ayrı ayrı toplanıyor. İsteyen herkes alt komisyon oluşturarak, çalışma yapabiliyor. Komisyonlar çalışmalarından genel kurula karşı sorumlu. Kurul'a çalışmaları hakkında bilgi veriyorlar.

Planladıkları faaliyetlerin kulübün tümü tarafından onaylanması gereken tarafları varsa; genel kurul toplanıyor ve oylama yapılıyor. Kulübün yetmiş üyesi var, bunlardan yirmisi aktif görev yapıyor. Kulübün işleyişi tüzüğe bağlanmış. Başkan, başkan yardımcısı ve saymanları var. Oylama yapılırken demokratik davrandıklarını söylüyorlar.

IRC üyeleri, kulüplerinin her konuda demokratik davrandığını, tepeden inme kararlar alınmadığını, emir komuta zincirinin olmadığını söylüyor. Demokratik olmalarını; siyaset bilimi öğrencisi olmalarına bağlıyorlar.

IRC uluslararası bir kulüp olan AEGEE (Avrupa Öğrencileri Genel Forumu) ile ortak çalışıyor. Bu, kulüpteki bir kaç üyenin AEGEE ile ilişki kurması sonucu gerçekleşmiş. AEGEE tanıtım ve bağlantıları IRC tarafından yapılıyor. AEGEE'nin amacı, Avrupa Birliği'ne dahil ülkelerin öğrencilerini kaynaştırmak ve öğrenciler arasında kültür birliği sağlamak. AEGEE AB'den yardım alıyor.

IRC, genişlemeye açık bir kulüp. Birlikte çalışmak isteyen Marmara Üniversitesi öğrencilerini aralarına bekliyorlar.

(*) Marmara Üniversitesi Gazetecilik Bölümü öğrencisi

(Hazırlayan: Serdar Çelik)

S. Loyd'un kurgusu

1841-1911 yılları arasında yaşayan Amerikalı **Sam Loyd**, gelmiş geçmiş en büyük satranç problemcisi olarak bilinir. Diğer zeka oyunlarında da usta olan **Loyd**'un aşağıdaki kurgusu, öyküsü ile de ünlüdür. Kısa bir satranç öyküsü olarak, içine mizah da karıştıran **Loyd**'un bu kurgusunu izleyelim:

İsveç kralı **12. Karl** yalnızca güçlü bir lider değil, aynı zamanda mükemmel bir satranç oyuncusuydu. 1713 yılında Rus topraklarında Türklere karşı savaşırken (**Loyd**, tarihi oldukça abartmış herhalde!) çadırında bir dinlenme anında, yaveri ile satranç oynuyordu. Birden bir mermi geldi ve tahtayı ortasından ikiye ayırdı. **Karl** hiç istifini bozmadı ve yere düşen tahtanın yarısına aldırmadan, önünde sağlam duran tahtanın diğer yarısına bakarak "3 hamlede mat" ilan etti. (Diyagram)

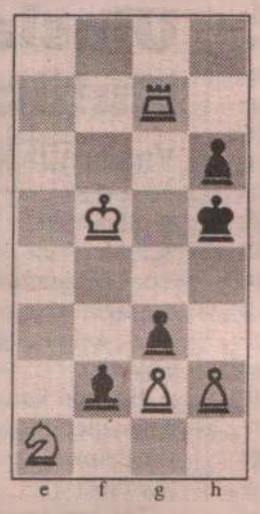

Bu arada bir kurşun daha geldi ve e1 karesindeki Atı tahtadan dışarı fırlattı. Soğukkanlı **Karl** bu kez de istifini bozmadı ve "4 hamlede mat" dedi. Tam matı gösterecekken bir kurşun daha geldi ve h2'deki beyaz eri de aldı götürdü. **Karl** bu yeni duruma biraz baktıktan sonra, yerdeki tahtanın yarısını (elbette üzeri boş) aldı ve masada duran diğer yarısının yanında eliyle tutarak "Dostum, bu kez 5 hamlede mat" dedi.

İsveç Kralı gerçekten bir satranç cambazı. Ama **Loyd** olmadan bunları başarabilir miydi acaba?

Şaka bir tarafa, **Karl**'ın yalnızca tahtanın yarısını (e, f, g, h dikeylerinin olduğu) kullanarak çözdüğü 3 ve 4 hamlede matlarla, tahtanın boş olan diğer yarısını da kullanarak çözdüğü 5 hamlede matı çözebilir misiniz? Yanıtları gelecek sayıda bulabilirsiniz.

Richard Strauss

Satranç Tarihinden

1911 San Sebastian (İspanyol) turnuvasına dönemin en ünlü oyuncuları bizzat organizasyon tarafından çağrılmış ve ilk kez tüm oyuncuların bütün masrafları karşılanmıştı. Turnuvaya davet edilen oyuncularda, daha önce yapılan turnuvalarda en az iki kez dördüncülük veya daha iyi sonuç almış olmaları özelliği aranmıştı. Dünya şampiyonu **Lasker**'in dışında o dönemin en iyi 14 oyuncusu ile birlikte daha önce güçlü hiçbir turnuvaya katılmayan ancak Amerika şampiyonu **Marshall**'ı yaptığı özel maçta açık farkla yenen **Capablanca** da davetliler arasındaydı. Oyuncuların çoğu, bu genç oyuncunun katılmasına itiraz etmişlerdi. Haklı olarak, turnuva arenasında hiç gözükmeyen bu oyuncunun böyle güçlü bir turnuvada işi neydi? Ancak turnuva bu genç, deneyimsiz oyuncunun birinciliği ile bitince, **Capablanca**, **Lasker** ve **Rubinstein** ile birlikte dünyanın en iyi oyuncuları arasında söz edilmeye başlandı.

Zaman limitinin saat başına 15 hamle olduğu turnuvanın ilk dördüne verilen ödüller şu şekildeydi: 5000, 3000, 2000, 1500 Frank.

Turnuva şu sırayla sonuçlandı: 1. Capablanca 9,5 p; 2-3. Rubinstein, Vidmar 9 p; 4. Marshall 8,5 p; 5-7. Nimzoviç, Schlechter, Tarrasch 7,5 p; 8-9. Bernstein, Spielman 7 p; 10. Teichmann 6,5 p; 11-12. Janowski, Maroczy 6 p; 13-14. Burn, Duras 5 p; 15. Leonhardt 4 p.

Capablanca ilk turda, katılmasına en fazla itiraz eden **O. Bernstein** ile karşılaştı. Bu yüzden olsa gerek saldırgan bir oyun sergiledi ve riskli oynadığı bu oyun ona turnuvanın güzellik ödülünü (500 Frank) kazandırdı. Şimdi bu oyunu görelim:

Capablanca - Bernstein

1. e4 e5 **2.** Af3 Ac6 **3.** Fb5 Af6 **4.** O-O Fe7 **5.** Ac3 d6 **6.** Fxc6+ bxc6 **7.** d4 exd4 **8.** Axd4 Fd7 **9.** Fg5 O-O **10.** Ke1 h6 **11.** Fh4 Ah7 **12.** Fxe7 Vxe7 **13.** Vd3 Kab8 **14.** b3 Ag5 **15.** Kad1 Ve5 **16.** Ve3 Ae6 **17.** Ace2 Va5 **18.** Af5 [Şimdi 18. ... Vxa2? çünkü 19. Vc3! Va6 20. Af4 f6 21. Vg3 g5! 22. Ag6! Kf7! 23. Axh6+ Şg7 24. Axf7 Şxg6 (24. ... Şxf7 25. f4!) 25. Axd6 cxd6 26. Kxd6 Kb7 27. e5 ve Beyaz kazanç konumunda] **18** ... Ac5 **19.** Aed4 Şh7 **20.** g4 Kbe8 **21.** f3 Ae6 **22.** Ae2 Vxa2? (22. ... Vb6 oynanmalıydı) **23.** Aeg3 Vxc2? (Lasker 23, ... f6 ve sonra Kf7 öneriyor. Diğer bir olasılık da 23. ... Va5 idi.) **24.** Kc1 Vb2 **25.** Ah5 Kh8 [25. ... g5 26. e5 f6 devam yoluna Capablanca 27. Vd3! veriyor. 27. Axf6+ olmaz çünkü 27. ... Kxf6 28. exf6 Af4! var. Ancak turnuva kitabında Mieses ve Lewitt 25. ... g5 26. e5 Af4! 27. Axf4 Fxf5! 28. Ad3 Fxd3 29. Vxd3 Şg8 yolunu veriyor ve bu durumda siyah iyi.] **26.** Ke2 Ve5 **27.** f4 Vb5 (Diyagram)

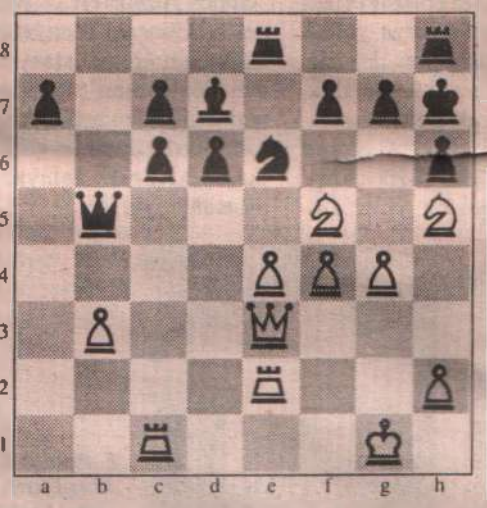

28. Afxg7! Ac5 (28. ... Axg7 29. Af6+ Şg6 30. Axd7 f6 31. e5 Şf7 32. Axf6 Ke7 33. Ae4 ve Siyahın konumu savunmasız) **29.** Axe8 Fxe8 **30.** Vc3 f6 **31.** Axf6+ Şg6 **32.** Ah5 Kg8 **33.** f5+ Şg5 **34.** Ve3+ Şh4 **35.** Vg3+ Şg5 **36.** h4+ ve mat 1-0

Ünlüler satranç oynuyor

1864-1949 yılları arasında yaşayan Alman besteci ve orkestra yöneticisi **Richard Strauss** satranç oynamayı çok küçük yaşlarda (4 yaşında öğrendiği söyle[illegible] Sergey Prokofiyev'den sonra o dönemin en iyi satranç oynayan bestecisi sayılır!

1906 yılında Viyana'da oynadığı aşağıdaki oyun, büyük bestecinin usta satrançcılara taş çıkartan bir şekilde kombinezon çözme yeteneğini sergiliyor.

Richard Strauss- L. Zucker Baecher Viyana, 1906

1. e4 e5 **2.** Af3 Af6 **3.** Ac3 Fb4 **4.** Ad5 Axd5 **5.** exd5 d6 **6.** c3 Fc5 **7.** d4 exd4 **8.** Fd3 Ve7+ (8. ... dxc3? 9. 0-0 cxb2 10. Fxb2 ve Beyaz kazanç konumunda) **9.** Şd2 dxc3+ **10.** bxc3 0-0 **11.** Ke1 Vd7? (11. ... Vf6 oynanmalıydı) **12.** Ag5 h6 **13.** Vh5! Vg4 **14.** Vxf7+!! Kxf7 **15.** Ke8+ Kf8 **16.** Fh7+ Şh8 **17.** Kxf8+ mat. 1-0

Kombinezon

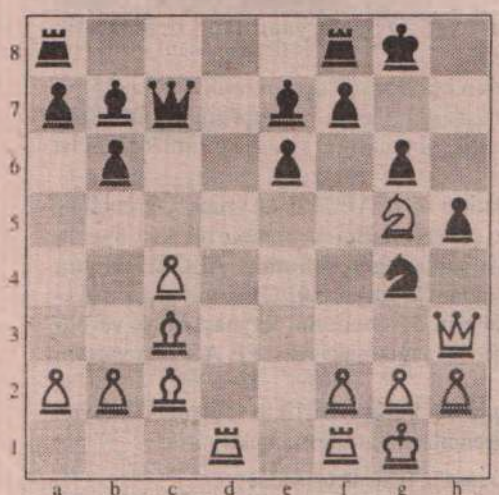

Siyah oynar, kazanır

Etüd

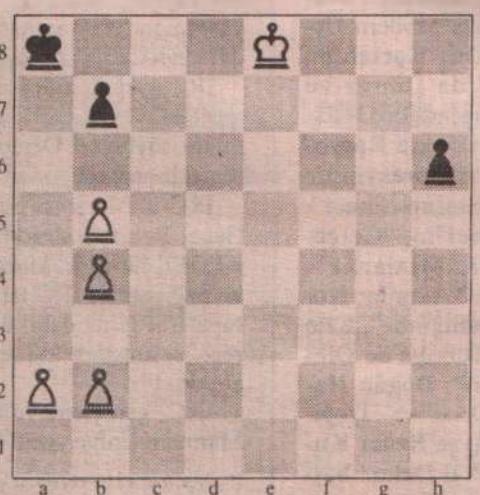

Beyaz oynar, kazanır

Problem

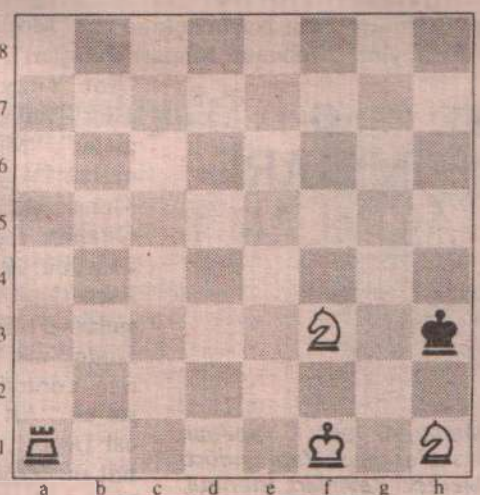

Üç hamlede mat

Geçen Sayının Çözümleri

Kombinezon

(Koch-Zollner, Münih, 1938) **1.** ... Kxa2! **2.** Axa2 Ae2+! **3.** Şb1 (3. Vxe2 Va3+ ve sonra Vb2 mat) **3.** ...Vxb3+! **4.** cxb3 Kxb3+ **5.** Şc2 Kb2 mat.

Etüd (A. Selesniyev, 1918)

1. f6! Kg8 **2.** Kf7! d2 **3.** fxg7+ Kxg7 **4.** Şxh6! d1(V) [4. ... Kxf7 ve 5. gxf7 ve f8(V) mat] **5.** Kf8+ Kg8 **6.** g7 mat.

Problem (R. Zangger, 1902)

1. Şf6! cxd6 2. Şe7 dxc5 3. Af6 mat.

Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

Hazırlayan: Levent Uluçer

Ne yazayım bilmiyorum ki?, Biz bi merhabayla başlayalım da hayırlısıyla sonunu da getiririz nasıl olsa!..

Efenim, ehmmm, olur böyle hatalar işte, yani nasıl? Derginin tirajı artıyor ben ise kendi tirajımı artıramıyorum, ters bir diyalektik işliyor ya, hadi hayırlısı.

Siz de dergide 12,5 saat durursanız sizin de beyniniz pelteleşir haliyle, siz de 3'ü 5'le karıştırırsınız. Bi de DÜŞÜN yanıtının son N harfinin yanına (nereden çıktıysa) bi de S harfi girmiş, bak sen şu münasebetsizlik yığınsalına!

Haliyle bu hafta bi mektup bi mektup geldi, rakamı yazsam siz de gülersiniz (ağlanacak) hâlime!

Ne kadar ilginizi çeker bilmem ama (nasıl alçakgönüllülük gösteriyorum di mi) isterseniz ilk önce geçen ayın yanıtlarını vereyim: 2 no'lu soru Agnostizm 5 no'lu soru (ki nedense! 3 no'lu soru şeklinde yazıya girmiş) Pablo Neruda, 12 no'lu soru Ermitaj, 13 no'lu soru Puşkin, 14 no'lu soru ise Düşün olacaktı.

Aslında insanlar dergiye telefon açıp **Nalân Hanım**'dan gerekli bilgileri almışlar, ama onların yanıtları henüz elimize (çırpınışlarımı görüyorsunuz değil mi?) ulaşmadı, bi de araya bayram giriyor diye yazıyı oldukça erken yazıyorum, geriye bi tek utanç kalıyor.

Ankara'dan **Abdullah Kılıç** hem az puanlamayı (260) yapıp göndermiş hem de çok puanlamayı (348) yapıp göndermiş (telefon açanlardan biri), haliyle hem abonelik hem de kitap kazandı, yine Ankara'dan **Sevil Avşaroğlu** da (422) abonelik kazandı. **Gökcan Erus** da 389 puanla sıralamaya (!) girdi tabi ki, o da kitap ödülünü "Adapazarı'nda sosyal etkinliklerde büyük özveriyle çalışan İP üyesi **Mualla Tançgil**'e gönderilmesini" rica etmiş. **Engin Olcay** 346, **Kenan Öner Kara**'da 345 puanla kitap kazananlardan. **Yusuf Talaz** da mektubunda güzel şeyler yazmış (sololsun!); "Arapça bir kitap nasıl ki sondan başa doğru okunuyorsa (ben okumasam da..) kimi aylarda da Bilim ve Ütopya'yı ben öyle açıyorum. Sondan ikinci, kimi zaman baştan ikinci oluyor." Sayın **Talaz** benden size bir kitap, baştan sona doğru okuyun!

Efendim? Başka mı? Yok işte bu kadar, bu kadar mektuba bu kadar yazı ben n'apıyim? Eskiden yazıları sığdıramazdım bu ay böyle oldu. **Ender** eskiden, "oğlum ben sana 10 bin vuruştan (bir bilgisayar terimi oluyor!) fazla yazma demedim mi" derken, bu ay 3 binleri zor bulduk valla, anlayacağınız yine fırça yiyeceğiz. Her ay bi şekilde fırçalanıyoruz nasıl olsa, bu sefer de böyle olsun! Değişiklik işte!

Ufaktan yaz sezonunu açıyoruz, hâliyle siz de sıcak havalar bastırınca değil bulmacayı yapmayı, dergiyi bile zor okursunuz, o hâlde bu ay sizden bayaaa bi yanıt bekliyorum, inanın bu sefer kareleri bikaç kez kontrol ederek **Metin**'e teslim ediyorum, utandırın beni. Hani bu ay bayaa az kitap ödülü verdik, belki de gelecek aya sarkar mı ne? (bunun adı rüşvettir, değil mi?)

Bu ay vereceğimiz kitap ödülümüz, Kaynak Yayınları'ndan çıkan, **Feyza Perinçek** ve **Nursel Duruel**'in hazırladığı "Cemal Süreya Şairin Hayatı Şiire Dahil" adlı biyografik çalışma.

PUANLAMALAR:

A, E = 0
I, İ = 2
O, Ö, U, Ü = 3
B, C, D, K, = 4
Ç, F, N, P = 5
L, M, S, T = 6
G, H, R, Ş, Y = 8
Ğ, J, V, Z = 10
Q, W, X = 1

KURALLAR:

1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda *en çok* sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında *en az* puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer *tüm soruları* doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben *en az puanlamada* sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek alabilir (Ör: FALCI). 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı *fotokopi çekerek* ya da *ayrı bir kağıda* yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya *faxlamayı* tercih ediniz: 0212-288 48 05. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı *dikkatli hesaplayınız*. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

MAYIS AYI BULMACAMIZ

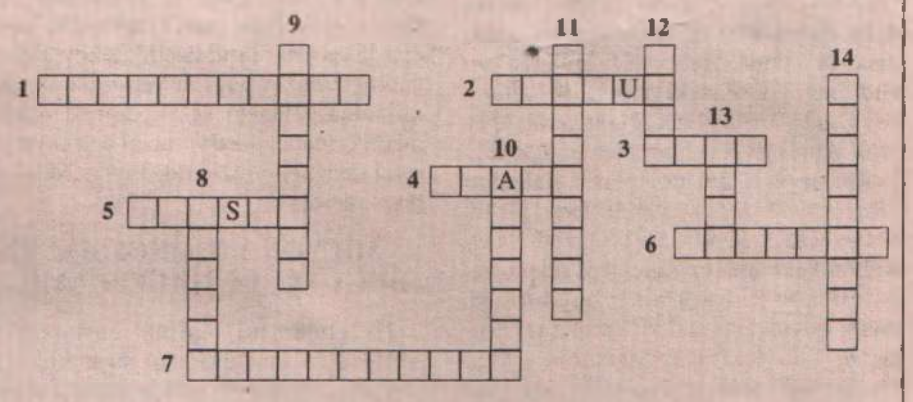

1) Ninova'da Ortadoğu'nun ilk sistematik kitaplığını kurmuş, MÖ 668-627 yılları arasında hüküm sürmüş son büyük Asur kralı.

3) Pagodaları ve Buda'nın uzanmış durumdaki 55 m.'lik görkemli heykeliyle ünlü olan, bir zamanlar Burmanya'nın başkenti de olmuş liman kenti.

7) Melih Cevdet Anday'ın 1964 yılında yazdığı, temelinde, zorda kalmış iki kişinin akıl ve mantık yoluyla yaşamın asal değerlerini savunun diyalektiğe ulaşmaları temasını işlediği iki perdelik oyunu.

9) (MÖ 341-270) Kurduğu felsefe okulları, MÖ 4. yüzyıldan MS 4. yüzyıla değin kesintisiz olarak varlığını sürdürmüş Eski Yunan materyalist düşünür ve Helen çağı ateisti.

11) Sanat yapıtlarında çoğunlukla beyaz bir güvercin biçiminde betimlenen, Hıristiyanlık'ta Baba ve Oğul'la birlikte Kutsal Üçleme'nin üçüncü kişisi (2 sözcük)

14) Doğu Avrupa ülkeleri için kullanılmış olan "demir perde" sözcüğünün yaratıcısı, ünlü İngiliz devlet adamı. (Puroyu sever! soyadını yazacaksınız)

Gılgamış'tan "Ağaçerileri"ne "Ağaçerileri"nden "Tahtacı"lara...

Yücel ÇAĞLAR

Tarihi seviyorum. Ama, öyle tek boyutlu, tarihsellikten uzak bir yaklaşımla yapılan tarihçilikten de son derece sıkılıyorum. Bir tür zevzeklik gibi geliyor böylesi bir yaklaşım ve pet bir şey anlatmıyor bana. Sözgelimi, Anadolu'yu "*ağaçtan ağaca* " geziyor da olsanız geçip gittiğiniz yerlerin bugününü, ancak dünü ile birleştirerek ve doğaldır ki yaşamın tüm boyutlarına ilişkin olgularını birbirleriyle ilişkilendirerek doğru açıklayabilirsiniz. "Bugün" Anadolu'da insanların bitki örtüsü, özellikle de ağaçlarla ilişkisi tanımlanamayacak kadar yüzeysel ve ilkesizse, bu, bir yerlerde, bir tür giderilemeyen bir eksikliğin var olduğunu anlamına geliyor bence. Ağaçlarımızın, ormanlarımızın başına gelenleri de bu eksikliğe bağlıyorum ben. Bu gerçeği Doğu Akdeniz Bölgesi'nde tanıtlayabiliriz: Ünlü Sümer söylencesinde Uruk Kralı Gılgamış'ın arkadaşı Enkidu ile birlikte Tanrı Enlil'in sedir ağacı ormanlarının bekçisi *Humbaba* 'yı öldürmeleriyle başlayan ağaç ve orman kıyımı sürecini Oğuzların Anadolu'ya göçü ile birlikte ormanlara yerleşen ve sonra da "*ağaçerileri* " ya da "*ormanda yaşayan insanlar* " yahut da "*Hoyin-irgen* " yani "*orman halkı* " adını alan boyların; daha sonra, varlıklarını günümüze değin sürdüren "*göçerler* " ile "*tahtacılar* "ın yaşama biçimlerini bilmedin Anadolu'nu endemik bitkileri yönünde büyük önem taşıyan Doğu Akdeniz Bölgesi'nde olup bitenleri açıklayabilmeniz gerçekten de olanaksızdır. Ah! Bölgede hala ayakta kalabilen "*anıt* " (Ne demekse... Bence, "*kanıt* ", "*tanık* " ya da "*kalıntı* " demek daha doğru olacak! YÇ) ağaçların dili olsa da anlatabilseler: Ey Antakya'nın Hıdırbey Köyü'ndeki 800 yıllık "*Hıdırbey Çınarı* " (Planatus *orientalis* L.), ey yine Antakya'nın Samandağı ilçesinin Eriklikuyu Köyü'nde, yöre halkının "*Kocahar* " diye seslendikleri 150'lik defne ağacı (Laurus *nobilis* L.); ey Kahramanmaraş'ın Kaleköyü'ndeki yaşını henüz kimselerin bilmediği, 40 metre boyundaki andız (Juniperus *drupacea* Lab.) (1) ve ey Mersin'in Kadıncık Deresi'ndeki iki bin yıllık kokarardıç (Juniperus *foetidissima* Wild.); sizlen ne diyorsunuz bakalım bu işe? Susuyorsunuz. Evet evet, bence de küsmekte haklısınız.

AMONOS DAĞLARI BİR ALEM...

Biliyor musunuz, doğu kayını (Fagus *orientalis* Lispky.), evet evet; Kuzey Trakya, Marmara ile Karadeniz Bölgeleri'nin doğu kayının bile doğal olarak yetişebildiği Amanos Dağları, gerçekten de bir alem (2): 850 metrelere değin Akdeniz Bölgesi için "tipik" sayacağınız hangi ağaç ve ağaççık türü varsa onları görebiliyorsunuz: Kızılçam (Pinus *brutia* Ten.), zeytin (Olea *europea* L.), keçiboynuzu (Ceratonia *siliqua* L.), mengiç ya da "sakız murcu" (Pistacia *terebinthus* L. subsp. palaestina (Boiss) Engler) ve sakız ağacı ya da "çıtlık" (Pistacia *lehtiscus* L.), kermesmeşesi (Quercus *coccifera* L.) ile bu meşe türünün bir alt türü olarak da sayılan Q. *cocciafera* var. calliprinos (Webb) Menits) ve sandal ya da "hartlap" (Arbutus andrachne L.) vb. maki türlerinden de ararsanız onu bu kaşakta bulabilirsiniz. Öyle ki Lübnan ve Antilübnan dağlarında doğal olarak yetişebilen birçok bitkinin yeryüzünün en Kuzeyine yalnızca Amanos Dağları'nda çıkabildiğini düşünür ve azıcıkta böbürlenebilirsiniz. Ama biraz yukarlara doğru çıktıkça görünüm hemencecik değişebiliyor. hem de öyle bir değişiyor ki, kendinizi, kolaylıkla karadeniz Bölgesi'nin alçak kesimlerinde dolaşabiliyor sanabilirsiniz: Doğu gürgeni (Carpinus *orientalis* Miller.), dışbudak (Fraxsinus*ornus* L.), kayacık (Ostrya *carppinifolia* Scop.) meşelerden saççlı meşe (Q. *cerris* L.) ve mazı meşesi (Q. *infectoria* subsp boissieri) ve daha çok kuzey yamaçlarda da karaçam (Pinus *nigra* Arnold.)

Eğer 1500-2000 metrelere değin çıkabildiyseniz, sıkı durun: işte size doğru kayını: Bu arada, doğu kayının en güney yayılışının da Dörtyol yakınlarındaki Tekkoz-Kengerlidüz Tabiatı Koruma Alanı'nda olduğunu da belirteyim. Ve göknar... Evet, bu da başka bir göknar türü: toros (ya da "Adana") Göknarı (Abies *cilicia* Carr.) **Tuna Ekim** ve arkadaşlarının "*varlığı tehlikede olan*" türlerden saydığı bu göknar türü, özellikle köylülerin yapraklarından hayvan yemi olarak yararlanma geleneği ve bir de neden bilmem, ormancı dostlarımızın pek sevmemesi nedeniyle hızla tükeniyor. Ne olur tükenmese!

15 MİLYON YIL ÖNCESİNDEN BUGÜNLERİ: HALEPÇAMI...

Halepçamını (pinus *halepensis* Mill.) bilir misiniz; hani şu kızılçama çok benzeyen ama ondan uzun zaman çatlamadan kalan açıkgri renkli gövdesi, kimileri üç ibre yapraklı olan dalları ve uzun saplı, sivri ucu yere doğru yönelik kozalakları ile ayrılabilen çam türünü? İşte, ülkemizde doğal olarak yetişebilen beş çam türünden birisi de budur. Görece olarak daha yoğun olarak Adana'nın ünlü sarıçam ormanlarında, yer yer kızılçam ile birlikte ormanlar oluşturan bu çam türü öylesine kanaatkar ki, kumluklarda bile yetişebiliyor. Yolunuz düşerse Adana'nın yumurtalık ilçesindeki Yumurtalık Lagünü Tabiatı Koruma Alanı'na bir uğrayıverin, göreveklerinize inanamayacaksınız. Öte yandan, kasaplıgil'e göre bu türün bir alt türü olan ve soyadını MTA'nın eski genel müdürlerinden **Sadrettin Alpan**'dan alan P. *halepensiz* Miller subsp. alpan, yaklaşık 15 milyon yıl önce, Ankara'nın kızılçam ilçesinin yakınlarındaki Güvem kasabasının çevresinde de bulunuyormuş (3). Ne o, yoksa bana inanmıyor musunuz? Öyleyse halapçamı kozalaklarının Ankara'da, ülkemizdeki tek "Tabiat Tarihi Müzesi"nde özenle saklanan fosillerine bir bakın ve on beş milyon öncesine bir "*merhaba*!" çekiverin.

Şu kızılçam bir parçacık daha direnebilse...
(Fotoğraf Mehmet Yaka)

VE BİR DE KOKULUARDIÇ

"*Arslanardıcı* " ile Antalya'nın Elmalı yöresinde tanışacağız. Şimdi, isterseniz, ikibin yaşlarındaki "Anaardıç"ı ziyaret edip "ellerinden öpelim" (4). Mersin'in Çamlıyayla Kasabası'nın Kadıncık Deresi yöresinde, tüm görkemiyle karşınıza dikiliveriyor Anaardıç (Juniperus *foetidissima* Wild.). Boyu yaklaşık 20 metre, çevresi ise 8.5 metre, yani çapı, yaklaşık 3 metre olan son derece görkemli bir ağaç ve dipdiri. Türünün doğal bir özelliği nedeniyle zararlı herhangi bir böcek yanına bile yaklaşamıyor; yaprakları oğuşturulduğunda yaydığı kokudan olsa gerek. Ama söz odunun kokusuna gelince, kimseler bir şey söyleyemez; öylesine güzel kokuyor. Bu nedenle olsa gerek, insanlarımız ona "*kokuluardıç* " adını vermiş. "*Baba* " değil de "*Ana* ardıç" denmesinin nedeni de yine bu güzel kokusu olmasın sakın! Seni ben de pek sevdim "*Anaardıç* "; nice ikibinli yıllara.

Bölgede "kokulu ardıç" dışında başka ardıç türleri doğal olarak yetişebiliyor: Toros Dağlarında köylülerin odunundan deri hastalıklarında da kullandıkları bir katran elde edilebilen katran ardıcı (*J. oxycedrus* L.), adiardıç (J. *communis* L.), K. Maraş'ın Ahırdağı'nda karaardıç (J. *sabina* L.), boyluardıç ya da "bozardıç" (J. *excelsa* Bieb).

SEDİR SEDİR SEDİR...

Ya da katran katran katran... Çamlıhemşinli **Adil Güner**'i kızdırmak istemem; O; "*Madem halk onlara 'katran' diyor, siz kim oluyorsunuz da ona 'sedir' diyorsunuz* ?" diye öfkeleniyor. Yerinde, ama geç kalmış bir duyarlılık; "*sedir* " yerleşti artık. Doğu Akdeniz Bölgesi'nde bir zamanlar geniş ormanlar oluşturan sedir türü, Türkçe'de "Lübnan Sediri" ya da "Toros Sediri" olarak anılan Cedrus *libani* A. Rich, doğudan batıya doğru Köyceğiz'e; kuzeye doğru ise Tokat'ın Erbaa ilçesine değin tüm dağlarda karşınıza çıkabilir. Yürüyüşümüz Antalya'ya ulaştığında "*Koç Sedir*" , "*Koca Katran*" gibi yaşı bini aşan örneklerini göreceğiz. Ama, Doğu Akdeniz Bölgesi'nde de görkemi karşısında şapkamızı çıkartacağımız bireylerle karşılaşabiliyoruz; Örneğin Mersin'in Atuçtu yöresindeki boyu 40 metreye ulaşan 234 cm çaplı, 620 yaşındaki sedir ağacı. Bu ağaç, Bölge'de bir zamanlar, Tanrı Enlil'in başına bekçiler dikmesini gerektirecek denli görkemli sedir ağacı ormanlarının bulunduğunun en güzel tanığıdır. Var mı bir itirazı olan? Yoksa, bu noktada hemen bir başka tezi öne süreyim; Ormancı dostlarımızın orman yetiştirme çalışmalarında en başarılı oldukları ağaç türü, kızılçamdan sonra sedir geliyor. Ah bir de keçiler olmasa ve ormancı dostlar "yakarak mı yakmadan mı tohumlamak gerektiğine" bir karar verebilseler; Akdeniz Bölgesi'nin boydan boya sedirlendirilmesi işten bile değil. Eli kulağındadır; bu sorun da yakında çözümlenecek gibi görünüyor.

Doğu Akdeniz, ister "*çayda çıra*" oynayarak, ister "*Silifke'nin yoğurdu...*" türküsünü söyleyerek "ağaçtan ağaca" dolaşabilme olanaklarını henüz tümüyle yitirmediğimiz bir bölge. Bence, henüz zaman varken bu fırsatı değerlendirmelisiniz.

DİPNOTLAR

1) İ.Ü Orman Fakültesi öğretim üyelerinden Faik Yaltırık, bu dünyada yalnızca tek türü bulunan ağaç cinsini "Arceuthos *drupacea* Ant. et Kotschy" olarak adlandırıyor. (*Dendroloji Ders Kitabı I*, Gymnospermae, İ.Ü Orman Fakültesi, 1988, İstanbul, s. 286)

2) Bu bağlamda sunulan bilgiler Türker Altan'ın Çukurova Üniversitesi tarafından 1988 yılında yayımlanan "*Türkiye'nin Doğal Bitki Örtüsü*" adlı kitabından alınmıştır.

3) Baki Kasaplıgil, *Türkiye'nin Geçmişteki ve Bugünkü Çam Türleri*, Orman Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992, s. 39

4) Aramızda kalsın; Hayrettin Karaca'nın bu "Ana" ile bir ilişkisinin olduğundan kuşkulanıyorum. Yaşı ilerledikçe gençleştiğini gözlemlediğim Sevgili Karaca, galiba bu "Ana"dan elde ettiği "çocuklarla", pardon, tohumlarla Yalova'daki Karaca Arboretum'da yeni bireyler yetiştiriyor; benden duymamış olun.